

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабий-бадний, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов	Ғулом Мирзо
Акрамжон Адизов	Абдуваҳоб Нурматов
Эркин Воҳидов	Баҳамдулло Нурабуллаев
Кенгесбай Каримов	Абдулла Орипов
Наим Каримов	Тўра Саидов
Рустам Мирзаев	Сирожиддин Саййид
Тўра Мирзаев	Йўлдош Солижонов
Иқбол Мирзо	Хайриддин Султонов
Минҳожиддин Мирзо	Рустам Қосимов

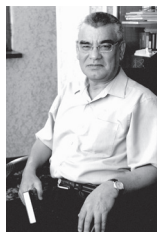
Бош муҳаррир — Улуғбек Ҳамдам
Бош муҳаррир ўринбосари — Икром Отамурод
Масъул котиб — Зиёдбек Ўринов
Наср бўлими мудири — Орзикул Эргаш

УШБУ СОНДА:

Шеърят

Усмон АЗИМ

Сўздан тақдир кўрдим

Шеърлар

*Сенинг билан барг очайин,
Сенинг билан гуллаб қолай.
Бу дунёдан қандай ўтиб
Кетганимни билмай қолай.*

Наср

Ойдин НИСО

ҲАЁТ ДАРАХТИ

Қисса

Бу ғамхўрлигим учун тунда “раҳмат” эшитаман. Содда дарахт-чам билмайдик, унинг борлиги – менинг бахтим! У менга яхшилик қилиш имконини берди. Ахир, дунёда кимгадир кераклигинг, яхшилик қилишинг мумкинлигини ҳис этиб яшашдан ортиқ бахт борми?!

Шеърят

Гўзал БЕГИМ

Ипак чилкосада ёвқур табассум

Шеърлар

*ҳислар уюм
кўнглим уюм-уюм
қайрилиб қайрайди юраккуш йўлак
умримнинг энг иссиқ соҳилларида*

Жаҳон ҳикоялари хазинасидан

Элке ҲАЙДЕНРАЙХ

ЭРИКА

Ҳикоя

...негадир уни “Эрика” деб атагим келди, миямга келган дастлабки фикр шу бўлди: Эрика. Қўғирчоқ чўчқача каттагина, оч пушти юнгли, тўқ пушти оёқлари, бир оз очилган оғзи, юмшоқ қулоқлари... ва тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада ишонч тўла кўзларида сахийлик, қизиқувчанлик, айни чоғда бир оз қувлик балқиб турарди.

Диллардан дилларга

Яхшироқ

Шеър

*Ҳеч қачон дўстларинг бўлмасин ҳайрон,
Кўлдан келса, солинг душманга вайрон,
Элу халқ бир бўлиб айлангиз сайрон,
Тугилган ер учун ҳурмат яхшироқ.*

БЕРДАҚ

Адабиётшунослик

Қаҳҳоржон ЙЎЛЧИЕВ

ИГНАБАРГ ШЕЪР ВА ТИНИШ БЕЛГИЛАРИ

Шеърда ифода этилган тиниш белгилар шеърнинг гоёси ва мазмунини очишда, таъсирчанлиги, эмоционаллигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Жараён

Исломжон ЁҚУБОВ

ҒАЛВИР СУВДАН КЎТАРИЛГАНДА

Романда яралиш моҳияти учлик (триада)дан иборат. *Биринчиси* – бепоён осмон. *Иккинчиси* – тубсиз замин. *Учинчиси* – шу икки ҳайбат ўртасидаги инсон.

Ёднома

Гулайша ЕСЕМУРАТОВА

ҚОРАҚАЛПОҚ ШЕЪРИЯТИНИНГ УСТУНИ ЭДИ

Ибройим ҳалол, ниятлари эзгу, истеъдоди чексиз ижодкор – қорақалпоқ шеъриятининг устуни эди. Шунинг учун ҳам халқи уни яхши кўради, севади, суюкли фарзанд ва қаҳрамон замондош сифатида бошига кўтарди.

МУНДАРИЖА

2012 йил – "МУСТАҲКАМ ОИЛА ЙИЛИ"
 Аҳмаджон Мелибоев. Оилада улғаяр Ватан 5

ШЕЪРИЯТ

Усмон Азим. Сўздан тақдир қурдим. Шеърлар 9
 Гўзал Бегим. Ипак гулкосада ёвқур табассум. Шеърлар 44
 Тошпўлат Аҳмад. Марварид томчилар. Тўртликлар 47
 Хол Муҳаммад Ҳасан.
 Сирларин гуллаб кўяди гуллар. Шеърлар 61
 Мақсуда Эргашева. Боғингизда кўзларим булоқ. Шеърлар 64
 Ҳанифа Солиҳова. Муҳаббат қадимги кўшиқдир. Шеърлар ... 84
 Эрпўлат Бахт. Ўзингни ўзимга танит. Шеърлар 87
 Дилором Дилхоҳ. Ўланимга ўлан жўр. Шеърлар 130
 Зокиржон Бойхонов. Оташ нигоҳингдан
 қочмоқлик қийин. Шеърлар 133

ДИЛЛАРДАН ДИЛЛАРГА

Бердақ. Яхшироқ. Шеър 125
 Янгибой Қўчқоров. Сахро сўфитурғайи 125

ҲАЗАЛ БУСТОНИ

Фоний. Дилни буён келтирдим-ей. Ҳазаллар 143

МУШОИРА

Умид чечаклари очилди қийғос 154

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Ҳабиб Раҳмат. Кўчат экдим, дадам хурсанд. Шеърлар 163

НАСР

Назар Эшонқул. Гўрўғли. Романнинг давоми 16
 Ойдин Нисо. Ҳаёт дарахти. Қисса 50
 Элдор Бобоев. Мусаввир. Қиссадан парча 67
 Наргиза Жумамуродова. Момо дуоси. Бадиа 128

ЖАҲОН ҲИКОЯЛАРИ ХАЗИНАСИДАН

Элке Ҳайденрайх. Эрика. Ҳикоя 135

ЖАРАЁН

Исломжон Ёқубов. Ғалвир сувдан кўтарилганда 90
 Нўъмон Раҳимжонов. Лирикада замон туйғуси 97
 Санобар Тўлаганова. Йил қиссаларига бир назар 101
 Адҳамбек Алимбеков. Достон – шеърият гултожи 105
 Марҳабоб Қўчқорова. Кичик жанрнинг улкан бадиий олами ... 110
 Раҳматулла Баракаев. Бола қалбининг чечаклари 113
 Қозоқбой Йўлдош. Адабий тафаккур тўлқинлари 117
 Абдулла Улуғов. Мангу мезон 121

ЁДНОМА

Гулайша Есемуратова.
 Қорақалпоқ шеъриятининг устун эди 147

МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Валижон Қодиров, Акрамжон Ваҳобов. "Бобурнома"даги
 таърих – муаммолар муаммоси 159

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Матлуба Маҳкамова. Мустақиллик даври болалар
 драматургиясида замонамиз қахрамони 165
 Қаҳҳоржон Йўлчиев. Игнабарг шеър ва тиниш белгилари ... 168

САНЪАТ

Азиз Зокиров. Марғилон ҳофизлик анъаналари 172

ГУЛҚАЙЧИ

Шермурод Субҳон. Қатрлар 172

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2012

3-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
 ЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
 таҳририят фикри деб қабул
 қилинмасин.
 Таҳририятга юборилган
 материаллар муаллифларга
 қайтарилмайди.

* Обунага монетьлик
 кўрсатилса,
 Тошкент – 100000,
 «Амир Темур» тор
 кўчаси, 2. Республика
 «Матбуот тарқатувчи»
 акциядорлик
 компаниясига мурожаат
 қилинсин.
 Обуна индекси — 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
 «Ўзбекистон» кўчаси, 16-а уй.
 Телефонлар:
 227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
 www.sharqyulduzi.uz
 E-mail. sharqyulduzi1931@mail.ru

Боснига рухсат этилди
 25.05.2012 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16.
 Офсет босма усулида тип.
 № 1-қоғозга босилди.
 Босма тобоғи 11.

Шартли босма тобоғи 15,4.
 Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.
 Адади 3025 нусха.
 Буюртма № 71-12

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
 ахборот агентлигида 0562–ракам
 билан рўйхатга олинган.
 «Ўқитувчи» НМИУ босмаҳонасида чоп
 этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
 Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта чоп
 этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:
 Акбарали Мамасолиев
 Мусахҳихлар:
 Дилфуза Маҳмудова,
 Муҳаммадсодиқ Сайфуллаев

Copyright © «Шарқ юлдузи»

2012 йил – “Мустаҳкам оила йили”

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

ОИЛАДА УЛҒАЯР ВАТАН

Сафар чоғи менга вақтинчалик ҳамроҳ бўлиб бораётган йўловчи йигитдан касб-корини сўрасам: “Беш боланинг отасиман, ҳунарим бор, бўш вақтларим дурадгорлик билан шуғулланаман”, деб жавобни қисқа қилди. Унинг нима демоқчилигини тушуниб, кўнглим кўтарилди. Худо берган беш фарзандни вояга етказиш, одоб-ахлоққа ўргатиш, ўқитиш, касб-ҳунарли, бир-бирларига меҳрибон, ватанпарвар, миллатсевар қилиб тарбиялашнинг ўзи жуда катта лавозим эмасми?! Бундай лавозимнинг масъулияти бошқа масъулиятлардан асло қолишмайди.

Бола тарбияси – бир умрлик, авлоддан-авлодга ўтадиган узлуксиз, адоқсиз, аммо, ўта масъулиятли вазифа. “Мен боламан дейман, болам боласини дейди”, деганларидек, ҳа-ҳу демай, биздан таълим олаётган фарзандимизнинг ўзи ҳам тарбиячига айланади. У ота-она учун ҳамон бола бўлиб қолаётган бўлса-да, ўзи қандай тарбия олганига қараб, фарзанди тарбиясига киришади.

Болани тарбиялаётиб, ўзимиз ҳам тарбияланиб борамиз. Бизнинг жамики хатти-ҳаракатларимиз болаларимиз кўз ўнгида кечади. Эр-хотин ўртасидаги муомала, сўзлашув одоби, кийинишимиз, юриш-туришимиз, меҳмонга қандай бориб, қандай қайтишимиз, ишга, маҳаллага, қариндош-уруққа муносабатимиз, дўстларга садоқатимиз, даромад ва буромадимиз – буларнинг ҳаммаси болалар шуурига маржондек тизилиб бораверади. Бола ўз ота-онасини имон-эътиқоддан насиҳат қила туриб, ўзлари шу айтганларига амал қилмаётган ҳолда кўрар экан, табиийки, қалби жароҳатланади, кўнгли чўқади, ўкинч пайдо бўлади. Ва, аксинча, ота-онанинг эзгу амаллари – ҳалол-поклик, сўзда собит туриш, бировни ғийбат қилмаслик каби эзгу фазилатлар фарзандга қанот бағишлайди, руҳлантиради, ўзига, келажикига бўлган ишончини мустаҳкамлайди. Боланинг маънавий олами шундай шаклланади.

Бундан уч минг йил аввал битилган “Калила ва Димна” асарида ўтмиш замон донишмандларининг: “Ёшлар тарбияси айниб кетди, бу кетишда дунё ҳадемай бузилиб кетади...”, деган хавотири келтирилади. Бу хавотир ҳозир ҳам мавжуд. Тарбия тўғрисидаги маърузаларимизнинг аксарияти шу хавотирга бориб тақалади. Лекин ёшлар батамом айниб кетишгани, дунё эса бузилганича йўқ. Бунинг боиси, хавотирнинг асоссизлигида эмас, бизнинг болаларга, ёш авлод тарбияси ва келажикига қандай муносабатда бўлишимизда. Ўрмондаги дов-дарахтлар инсон ара-

лашувисиз ҳам, табиий шароитда ўз кунини ўзи кўриб ўсавериши, шохлаши, мева тугиши мумкин, аммо болаларга нисбатан бундай йўл тутиб бўлмайди. Ўзича, ўз ҳолича катта бўлган фарзанд, албатта, бир ташвиш келтиради.

Хорижлик бир мутахассис 1998 йилнинг мамлакатимизда “Оила йили” деб эълон қилинишидан ажабланиб: “Оила – икки кишининг ўзаро ихтиёрий иттифоқи, унинг ички ишларига аралашиб дуруст эмас”, дегани ҳамон ёдимда. У оилага нисбатан Ғарбча муносабатни кўзда тутаётган эди, ўшанда. Чунки, Ғарбда оила биздагидек юксак мартабага эга эмас. Дунёнинг турфа мамлакатларида оила ва никоҳ масалаларига турлича ёндашувлар мавжуд. Жамиятнинг бу кичик ячейкасига инсон ҳаётининг мутлақо шахсий, фақат ўзигагина тегишли бўлган иттифоқ сифатида қаралади. Шунга кўра, никоҳ бир неча хил кўринишда тузилиши мумкин. Бунда томонларнинг бўлажак ота-она сифатидаги масъулияти эмас, ҳуқуқ ва мулк муносабатларининг шартномавий ифодаси бирламчи аҳамият касб этади. Шунга кўра, оилавий иттифоқнинг тарқаб кетиши, яъни, никоҳнинг бузилиши жуда жўн, худдики, икки кишининг бирмунча вақт апоқ-чапоқ бўлиб юриши-ю, кўнгиллари тусаб қолса, бошқа суҳбатдош томонга бурилиб кетишларидай гап. Бундай ҳолга деярли ҳеч ким ажабланмайди, “Ўртада болалар бор-ку, уларнинг тарбияси нима бўлади?” деган савол туғилмайди.

Фарзанд тарбиясида ҳам жиддий айричаликлар мавжуд. Ғарбда бола вояга етдими, у ота-онаси қай ҳолатда эканидан қатъи назар, алоҳида яшаши керак. Шундай қилган фарзандга раҳмат дейилади. Алоҳида яшашга, ота-онасидан узоқлашиш ҳаракатига тушиб қолган бола – бўладиган бола, ота-онаси атрофида ўралашаввергани эса – ношуд.

Оила – жамиятнинг маънавий пойдевори, миллатнинг тақдири ва келажаги. Оила муҳитининг соғломлиги, пировард натижада, жамиятнинг соғломлигига олиб келади. Жамият тўғрисида, ўз келажагимиз ҳақида ўйлар эканмиз, бизнинг шу орзуларимиз рўёбга чиқишига ҳар биримизнинг оиламизда асос қўйилаётганлигини унутмаслигимиз керак.

Бузилган кўприкни, йўлни тузатиш мумкин. Тадбиркорлик билан иш тутилса, ҳар қандай тақчиллик ҳам барҳам топади. Камчилик, қийинчиликлар ўтиб кетади. Аммо оиладаги носоғлом муҳит оқибатларини тугатиш осон кечмайди. Олимларнинг фикрича, инсон ўз умри давомида оладиган барча ахборотларнинг етмиш фоизини беш ёшга тўлган пайтида олиб бўлар экан. Бола эсини таниганидан бошлаб, унга ноннинг азизлиги, тарикқдек ушоғини ҳам исроф қилмаслик зарурлигини уқтирсак, бу қоида унинг шуурига, қон-қонига сингади ва кейинчалик ҳеч нарса бу тасаввурни ўзгартира олмайди.

Болалар тарбияси муаммолари билан шуғулланувчи бир олим юздан ортиқ болалар боғчаларида бўлиб, ота-оналар кечқурун болаларини олиб кетишга келишганида, тарбиячиларга қандай савол билан мурожаат этишларига қизиқибди. Маълум бўлишича, деярли барча ота-оналар бола овқат едими-йўқми, нима истеъмол қилди – шунга қизиқишар экан: “Болам қизғанчиқ эмасми, болалар билан дўстлашиши қалай, ўзидан кичикларни хафа қилмайдими?” деган саволлар деярли учрамас экан...

Ўйлаб кўришга арзирли мисол. Бу бозор-дунёда ҳеч ким ўз молини ёмон демагани каби, ҳеч ким ўз боласини ўзи ёмонотлиққа чиқармайди. Болалар ҳовлида, кўчада жанжаллашиб қолишса, жанжал сабабларидан хабаримиз йўқ, ўзимизникини ҳақ, бировнинг боласини ноҳақ ҳисоблаймиз. Айб зумрашамиздадир, деган хаёлга камдан-кам борамиз. Мактабга чақириб: “Болангизнинг хулқи ёмон бўлиб кетяпти...”, дейишса, дарров: “Шу фалончи-фалончиларга кўшилди-ю, туппа-тузук бола айниди-да”, деймиз. Айти шу пайтда, ўша фалончи-писмадончиларнинг ота-оналари ҳам қўлларини биз томонга бигиз қилиб, шу гапни такрорлаб туришган бўлади.

Шўро даври мафкурасининг ғайриахлоқий панжалари оилага ҳам етиб борган эди. Оила ва оилавий муносабатларнинг “замонавий” лаштирилиши кўп номақбул ҳолатларни келтириб чиқарди, фарзанд тарбияси жиддий лат еди. Шу боисдан ҳам истиқлолимизнинг дастлабки қадамлариданоқ, оилани мустаҳкамлаш янги демократик жамият барпо этишнинг бош вазифаларидан бири деб белгиланди. Мамлакатимиз Конституциясида оиланинг ижтимоий мақоми аниқ белгилаб қўйилди, шу асосда, Оила, Фуқаролик, Уй-жой кодекслари ва бошқа зарур қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратилди.

Оила Ғарбда маънавий таназулга юз тутаётган, кўпгина пешқадам давлатларда бир жинслиларнинг никоҳларига расман йўл берилаётган бир пайтда, бизда оила қўрғони мустаҳкамланди. Чунки, Давлатмиз раҳбари айтганидек: “Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасавурлари, биринчи галда, оила бағрида шаклланади. Боланинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир”.

Оила ва маҳалла, ёш авлод тарбияси ва ижтимоий тараққиёт, ўзликни англаш ва юрт истиқболига ишонч – булар бир-бирини тўлдирадиган, бири иккинчиси билан узвий боғланган тушунчалар. Шу боисдан ҳам миллий ва диний қадриятларни тиклаш, аждодларимиз қолдирган маънавий меросдан баҳраманд бўлиш, уларнинг хотираларини улуғлаш, муборак қадамжоларини обод қилиш жараёни оилани мустаҳкамлашдан, оила-маҳалла-жамият муносабатларининг узвийлигига эришишдан бошланди. Ўша йиллари бу эзгу мақсадни ўтмишга қайтиш, феодал замонларни қўмсаш, деб баҳоловчи “зукко” кузатувчилар ҳам пайдо бўлгани ёдимизда. Бундай асоссиз фикрларга қарши ўлароқ, Ўзбекистон ўз қобиғига ўралиб қолгани йўқ, аксинча, миллий, умумбашарий ва ҳуқуқий-демократик қадриятларни умумлаштирган ҳолда давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш, инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, фикрлар хилма-хиллигига эришишга алоҳида эътибор берди. Бунинг учун эса маърифатли дунё, халқаро ҳамжамият билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйди. Натияжада, халқимизнинг кўп асрлик орзу-умидлари рўёбга чиқди, эркин, очик демократик жамият барпо этиш, янги дунёқарашга эга бўлган, ҳар томонлама маърифатли баркамол авлодни тарбиялаш, она-бола саломатлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиш, таълим-тарбия, тиббиёт ва бошқа соҳаларни жиддий ислоҳ қилиш бирламчи вазифага айланди.

Янги соғлом авлодни тарбиялаш балоғат ёшига етган йигит-қизларни мустақил турмушга тайёрлашдан бошланади. Оила қураётган ҳар бир ёш ўз ҳаётидаги бу масъулиятни, яъни, ота-она бўлиш, насл қолдириш ва уларни тарбиялаб, билимли, одоб-ахлоқли қилиб вояга етказиш, жамиятнинг фаол аъзосига айлантириш масъулиятини чуқур ҳис этиши зарур. Бунда шу ёшлар вояга етган оиладаги маънавий муҳит, соғлом турмуш тарзи, ота-онанинг, оила ва маҳалланинг ўзаро муносабатлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Катта ҳаёт остонасида турган, мустақил турмушга тайёргарлик кўраётган ҳар бир йигит-қиз бўлажак оила ва бу ихтиёрий иттифоқдаги ўзининг маънавий ўрнини аниқ тасаввур қилиши керак. “Ўзимизнинг муқаддас ота-оналик бурчимизни жондан азиз фарзандларимизни нафақат ҳам жисмонан, ҳам маънан соғлом қилиб ўстириш, шу билан бирга, уларни ҳар томонлама баркамол авлод бўлиб, энг замонавий, биз яшаётган XXI аср талаб қилаётган интеллектуал билим ва бойликка эга бўлган инсонлар бўлиб ҳаётга кириб боришини таъминлашда кўришимиз ҳам қарз, ҳам фарздир”, деб таъкидлаган эди Президент Ислам Каримов.

Давлатимиз раҳбари таклифи билан жорий йилга “Мустаҳкам оила йили” деб ном берилишидан кўзланган бош мақсад ҳам шу. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мустаҳкам оила йили” Давлат дастури тўғрисида”ги қарорида жамиятимизнинг асоси бўлмиш оила институтини янада мустаҳкамлаш, оилаларни, айниқса, ёш оилаларни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, манфаатлари

ни ҳимоя қилиш борасида олиб борилаётган ишлар кўламини янада кўпайтириш зарурлиги уқтирилади. Вазирлик ва идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, жамоат ҳамда ноҳукумат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан биргаликда ишлаб чиқилган “Мустаҳкам оила йили” Давлат дастурида эса оилани мустаҳкамлашнинг асосий йўналишлари белгилаб берилди. Булар:

– бугунги кун талабларини ҳисобга олган ҳолда, қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, амалдаги қонун ҳужжатларига оила институтини ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган зарур ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш, янги қонунлар, қоида ва меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, бу масалага жамият эътиборини янада кучайтириш;

– ёш оилаларга эътибор ва ғамхўрликни кучайтириш, уларни ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлаш, моддий ва маънавий жиҳатдан кенг қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, қулай ва шинам уй-жой билан таъминлаш, зарур имтиёз ва афзалликлар бериш;

– жамиятимиз ва кундалик ҳаётимизда маҳалла институтининг роли ва мақомини ошириш;

– моддий жиҳатдан кам таъминланган эҳтиёжманд оилаларнинг муаммоларини ҳал этишда давлат ва жамият томонидан кўрсатилаётган ғамхўрликни янада кучайтириш, уларга моддий ёрдам кўрсатиш ва фарзандларни тарбиялашда ижтимоий қўллаб-қувватлаш, муносиб ижтимоий-маиший шароитлар яратиш, оилани мустаҳкамлашда асосий юкни ўз елкасига олган аёлларга алоҳида эътибор қаратиш;

– “Соғлом она – соғлом фарзанд” тамойилига мувофиқ, оила саломатлигини, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш;

– миллий қадриятларни асраб-авайлаш, оила ва жамиятимизда юксак маънавий муҳитни қарор топтириш, миллий менталитетимизга ёт бўлган турли хил зарарли таъсирларга қарши туришда оиланинг ўрни ва аҳамиятини ошириш.

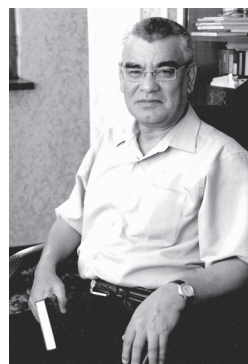
Дастурда белгиланган кенг кўламли ва аниқ мақсадли вазифаларнинг бажарилиши, мамлакатимизда оила институтини мустаҳкамлаш, маҳалла мавқеини кўтариш, ўсиб келаётган ёш авлод қалбида она-Ватанга садоқат, истиқлол ғояларига муҳаббат туйғуларини янада кучайтириш, жамият ёш аъзоларининг мамлакат ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаётида фаол иштирокини таъминлашга хизмат қилиши, шубҳасиздир.

Шеърят

Усмон АЗИМ,
Ўзбекистон халқ шоири

Сўздан тақдир кўрдим

* * *

У богда сен қолдинг –
Дарахтлар билан.
Қушлар билан қолдинг. Тушларинг билан...
Юрагингдан мени айладинг барҳам,
Қандайдир беқайғу ишларинг билан.
Бегона мавзулар суҳбатида танг
Сўзларингда нега шеър йўқ? Билмайсан.
Фақат қуриб қолган дарахтни кўрсанг,
Йиғлайсан...
Негадир ўксиб йиғлайсан.

* * *

Мудом тушларимга кирар ўша бог:
Гоҳ гуллаб киради,
Сарғариб гоҳо.
Дил гусса юкидан оғир тортган чоғ,
Ҳатто ҳушимда ҳам бўлади пайдо
Кўзларимни юсам...
Кўзимни юсам,
Туяман олисдан бир ўтлиг сасни –
Ҳануз жўровозми, у бог сен билан,
У менсиз куйлашни унутганмасми?

Шамол

Чопар шамол – товонлари ҳўл,
 Чопар шамол – минг оёқ, минг қўл –
 Силкинади ҳар ўт, ҳар дарахт.
 Бу тулпорга барибир ўнг-сўл,
 Йўлсизлик ҳам унга йўлдир, йўл –
 Йўқолмаса басдир ҳаракат.

Дунё ботин томирларида
 Ҳаракатни туйиб – тўлғонар,
 Қанча мудроқ жонлар уйғонар.
 Тирикликнинг тадбирларида
 Богларию адирларига
 Қат-қат ҳаёт онги чулганар.

* * *

Жимжит ўлтирибман дунё четида,
 Олтмишга кирганман. Чарчогим беҳад.
 Зимиллар фалакнинг жабри этимда,
 Оғрир суюгимда замон берган дард.

Жимжит ўлтирибман. Сўзда йўқ матлаб.
 Нотаниши билимга миям тўладир...
 Энди, бу умрда бўлмайди яшаб –
 Янги умр сари учса бўладир.

Орзунинг кўринишлари

Орзу – баъзан бу тарзда бўлади: кўнглингга ёқадиган автомобиль, кўп қават иморатли уч-тўрт ҳовли, Испаниёда вилла, Англиёдаги қадимий сарой, шаҳзода Ульямс иштирок этадиган базм, камида уч-тўрт миллиард евро, “яхта” деб аталган машишат кемалар, жазманликка фақат “дунёнинг энг гўзали” ва ҳоказо.

Орзу – баъзан бу тарзда ҳам бўлади:

Ватанни севиши, озодликка ишониши, ҳақиқатни таниши, бемалол йиғлаш, ҳеч бўлмаса, бир бор бозорда ўйланмай пул сарфлаш, йиқилганни суяш, кулгинг келса – кулиши, орзунинг ортидан кетиши, инсофни ҳар кун яратиб туриши, фақат иймоннинг гапига кўниши, ҳалолни “ҳалол”, ҳаромни “ҳаром” дейиши ва ҳоказо.

Орзу – яна бу тарзда ҳам бўлади:

*бир парча нон,
бир парча нон,
бир парча нон,
бир парча нон...*

*Эсингдан чиқмасин, орзу шу тарзда ҳам
бўлади.*

*Шу тарзда ҳам...
Эсингдан чиқмасин.*

* * *

*На такалуф,
На таассуф,
На “оҳ”, на “уф” –
Билмагайсан.*

*На жисмингда,
На бисмилда –
Ишқ – тилсимда –
Тинмагайсан.*

*Бетакрорсан,
Беқарорсан,
Бебахорсан –
Умринг – кузак.*

*На таҳрирга,
На тасвирга,
На тақдирга –
Сизмагайсан.*

Иқрорлик

*Дунёми? Театр! Иқрорман, иқрор.
Худога топириб жонимни аммо –
Саҳнага отилиб чиқсам неча бор
Дунё тушинсин деб, такрору такрор
Ўзимнинг ролимни этаман ижро.*

*Бировнинг айтгани менга қилмас кор:
Бошимга тушса ҳам неча маломат –
Саҳнага отилиб чиқсам неча бор,
Бировнинг ёзгани бўлади бекор –
Ўзимнинг ролимни ўйнайман фақат.*

*Кўксин чангаллайди қанча режиссёр –
Қўрқоқ миясига қони қуйилган –
Аммо менда йўқдир зарра ихтиёр,
Ролимни ёзмишдир азалдан жаббор,
Менга, “адашма” деб, фақат буйрилган.*

*Дунё нодон эмас, сезиб турибди:
Қанча бахту тахтим саҳнада қурбон.
Тақдир қирмиз қондай изиб турибди,
Гарчи таҳдид бағрим эзиб турибди,
Ролимни ўйнашга топаман имкон.*

*Қизиқчи эмасман ва ё тақлидчи –
Турфа қиёфадан йўқ менда роҳат.
Ҳа, дунё – театр! Ҳақсан, танқидчи!
Гарчи ҳаётимга бу ҳол таҳдидчи –
Ўзимнинг ролимни ўйнайман фақат.*

* * *

*Қандай омон қолай?
Ахир,
юракдан
ўзимни ташлаганман,
юракдан!..*

Ривоят

*Бу йўл ёлғиз эмас – учга бўлинди...
“Борса, келмас” олди менинг кўнглимни.*

*Гарчи “Борса, келар” айлади имо,
Менга буюрмаган қайтмоқни худо.*

*“Ё келар, ё келмас” ўйиндир мужмал,
Мен бирдан қисматни этмоқчиман ҳал.*

*Тақдирга тик қараш бандасин расми:
Ўйла: “Борса, келмас” умрдир, асли...*

* * *

Эсингдами, деди, аёл, шишадевор қаҳвахона,
 деворларни ювиб турган баҳорги ёмғир,
 ёмғирдан ҳам чиройли оққан мусиқа?..
 Иккаламиз юзма-юз ўлтирган эдик,
 ўртамизда эса бир дона қизил гул,
 бир дона қизил гул...

Эсингдами?

Эсимда, деди, эркак,
 мана, сенга шишадевор қаҳвахона,
 мана, сенга ёмғир, мана, мусиқа,
 қаршингда ўтирибман, мана, юзма-юз,
 ўртамизда эса бир дона қизил гул...

Йўқ, деди, аёл, эслагин, шишадевор қаҳвахона,
 шишадевор қаҳвахона..
 Бир марта эслагин!..

* * *

Нечун бизга девоналиг? –
 Дарахтликда соғ бўлайлик.
 Танҳолигу бегоналиг
 Жондан ўтди – боғ бўлайлик.

Сенинг билан барг очайин,
 Сенинг билан гуллаб қолай.
 Бу дунёдан қандай ўтиб
 Кетганимни билмай қолай.

* * *

Одамлар айтганига юрмадим,
 Тақдирда турмоқни уқтирдим ўзимга:
 Дарахт ўстирмадим, уй қурмадим,
 Шеър қурдим,
 дарахтлар ўстирдим сўзимдан.

Даврлар тўфони теграмда бешафқат,
 Қанча тошларини бошимга урди.
 “Мен ҳам одамман”, деб, такрорладим фақат –
 Сўздан тақдир қурдим.

Оламга қарадим:
 дунё қават-қават –
 Ана, юрак дунё, ана, қорин дун...
 Мен оёқ тирадим:
 ор-номус ҳам бир давлат –
 Шаън талашидим инсонлар учун.

Тупроққа чўктирдим ҳар бир сўзимни,
 Ҳар сатримни азобга таратдим...
 “Биз ҳам одаммиз”, деб,
 тўрт тараф урдим ўзимни –
 Дунёга кўнгил яратдим.

Тангрига интилдим такрору такрор –
 Ҳар илҳомда янгича танишув.
 Сўздан тақдир қурдим,
 кечир, парвардигор,
 Қўлимдан келгани шу,
 қўлимдан келгани шу...

* * *

Нафасингдан
 ўзга
 ҳаво йўқ.

Қафасингдан
 бошқа
 озодлик.

Ёруғлик йўқ
 кўзингдан бошқа.

Бор ҳаракат –
 сенга интилиш.
 Барча қайтиш сендан –
 ўлимдир.

Согинчингдан
 бошқа
 яшаи йўқ.

Ҳижронингдан бошқа
 фожиа.

Энди менга
видо айт,
кетай –
такрор-такрор
айтиб исмингни.

Тириклигим
фақат исмингда –

жуда кўндир
исмингда
ҳаёт..

Олтмиш икки ёшимнинг мезон ойи

Қандай ипак ҳаво? Чулгансам бўлар,
Ёки қушдай учсам, балиқдай сузсам,
Ёхуд туш ичинда уйгонсам бўлар,
Ўзга дунёларда тўлгансам бўлар –
Магар ҳаёт тарзин сарҳадин бузсам.

Яшасам бўлади ўтган кунларда,
Келажак дамларга етсам бўлади,
Армонлар ортидан кетсам бўлади.
Жоним бисмилликка тайёр! Мунгларда
Дунёни битта шеър этсам бўлади.

Мезонлар ҳавода учади беҳол,
Мунграниб-мунграниб бўзлайди кўнгил.
Сўзсиз бир сўзларни сўзлайди кўнгил.
Не ойдир? Не фасл? Не эрур бу ҳол? –
Қайтмоқмас, кетмоқни истайди кўнгил.

Қисмат етиб келди қайси жойларга,
Бошга неки тушар – афғони йўқдир?
Кўнгил бошлаб борар мени қайларга? –
Бу дамда кўнгилнинг поёни йўқдир.

Наср

Назар ЭШОНҚУЛ

ГҮРҮҒЛИ

Роман*

СУД

Икки кундан сўнг бошланадиган суд Н.нинг тақдирини ҳал қилиши аниқ бўлиб қолди. Н. ўзини нега суд қилишаётганини, унда нима кўрилишини билмаса ҳам, ҳар қалай, драматург шундай деди: “Сизнинг тақдирингизни ҳал қилади”. Суд, драматургнинг айтишича, жамоатчиликнинг кўз олдида, очиқ тарзда, театрнинг залида бўлиб ўтади. “Очиқ тарзда ўтиши ёмон, – деди драматург. – Ёпиқ тарзда ўтганда ҳакамлар билан келишиш имкони бўлади. Энди эса... Сизга ҳеч қандай имконият қолмади”. Драматург негадир суднинг натижасидан Н.дан ҳам кўпроқ хавотирланар, Н.нинг нега бамайлихотир юрганидан ажабланарди.

– Ахир сизнинг ҳаётингиз ҳал бўлади. Суд қилишга қарор қилишибдими, демак, масала жиддий. Ишингиз обдон ўрганилган, терговчи сизни суд қилишларига рухсат берган. Яна очиқ суд қилишга. Бунинг ҳаммаси ёмон аломат.

Драматург бирдан бир нарсани эслагандек, тиззасига шапатилади.

– Менга қаранг, мабодо адиб сизга биронта ривоятми, масалми айтиб, мағзини чақишни сўрамаганмиди? – драматург савол аралаш Н.га тикилди.

– Ривоят айтгани йўғ-у, лекин бошидан ўтган бир воқеани айтиб берди, – деди Н. унинг хавотирланишидан ажабланиб. – Қандайдир жазога тортилган одамлар ва терговчининг ёшлиги ҳақида.

– Аҳ... – худди пашша ушламоқчидек кафтини бир-бирига урди драматург. – Ўзим ҳам суд бунчалик тез бошланди деб ҳайрон бўлиб тургандим-а, гап бу ёқда экан-да.

– Адиб чўпчагининг судга қандай алоқаси бор? – ажабланди Н. – У шунчаки менга ўз хотирасини гапириб берди.

– Хотира?! – ўрнидан туриб кетди драматург. – Адибга сизни жазога тайёрлаш топширилган. У ўз ҳикояси орқали сизни кутилаётган ҳар қандай жазога рози бўлишга тайёрлаши керак эди.

– Мени тайёрлаши керак эди?! Қўйсангиз-чи, нега тайёрлаши керак? Қолаверса, мени нега жазога тортишди? Қайси айбим учун? – Н. юраги шув этган бўлса ҳам тан олгиси келмай қўл силкиди.

– Ўша хотира орқали адиб сизни берилажак жазога бўйин эгишга ундаган. Сизнинг хотиржамлигингиздан сўнг судга у жазо олишга тайёр деган хулоса берган. Шу-

* Журнал варианты. Охири. Бошланиши ўтган сонда.

нинг учун суд шошилиш ва ошкора ўтмоқда. – Драматург тиззасига ура-ура хона бўйлаб юрарди.

– Ҳаммасига тупурдим, – деди Н. ҳафсаласи пир бўлиб. – Ҳужжатни чалкаштирганлар қолиб, нега мени суд қилишаркан? Буларнинг ҳаммаси терговчи ёмон ишлашидан дарак беради.

– Ҳамма гап шунда-да, – драматург худди роль ўйнаётгандай тиззасига шап-патилади. – Улар сизга қарши рад этиб бўлмас ниманидир топишган. Шунинг учун очиқ тарзда суд қилиб, жамоатчилик олдида изза қилмоқчи. Шунинг учун адиб сизни жазога тайёрлаган.

Драматург унга судда бўладиган савол-жавобларни тушунтира бошлади. Н. судда кам гапириши, фақат сўралган саволларга жавоб бериши, ҳакамларнинг жаҳлини чиқармасликка, улар билан хушмуомала бўлишга ҳаракат қилиши зарур. “Ҳакамлар иззатталаб одамлар бўлишади, – дея давом этди драматург, – уларга “муҳтарам ҳакам” деб мурожаат қилган маъқул. Улар сиздан бошқа нарсани сўрамоқчи бўлади-ю, аслида бу билан мутлақо бошқа нарсани билиб олишга ҳаракат қилишади. Баъзида ишга алоқаси йўқ саволлар берилади, айбланувчи бунинг ишга алоқаси йўқ экан-ку, деб ҳис-ҳаяжонига эрк беради, лекин ишга алоқаси бўлмаган саволнинг ўзи йўқ, баъзилари алоқаси йўқдек туюлса-да, моҳиятан барибир ишга бориб тақалади. Ҳакам сизни чалғитиш учун шунақа усуллар қўллайди. Чалғитишга уриндими, демак бу айбланувчига уюштирилаётган катта ҳужумдан дарак беради, бундай вазиятда ҳар бир сўз, ҳаракат ўйлаб қилиниши шарт. Ўйламасдан айтилган гап судда сизга қарши ишлайди. Бу мавжуд қонунчиликнинг ўзига хос айёрлиги”...

– Буларнинг ҳаммаси навбатдаги сансалорлик, – ҳафсаласизлик билан эътироз билдирди Н. – Менга бу манзара яхши таниш. Улар ўзларини масъулиятдан холи қилиш учун судни ўйлаб топишган...

Шундай бўлса-да, Н. суд кuni алоҳида тайёрланиб келди. Унда балким ҳаммаси яхшиликка бўлаётгандир, кимдир менинг ҳужжатларимдаги чалкашликни билиб қолиб, бунинг фақат суд орқали ҳал қилиш мумкин деган хулосага келгандир, дея умид қила бошлади. Шу сабабли у худди ишлаб юрган пайтлардагидек, ювиниб-тараниб, театрга каллаи саҳарлаб етиб келди. Театр биноси бўм-бўш эди. Ичкарига кирётганда иккита қоровул унга ғалати қараш қилди. “Булар ҳам бугун тақдирим ҳал бўлишини билади,” деб ўйлади ичида Н. Ҳатто улардан бири ўта расмий қилиб, “Сизни залда кутишяпти”, – деди. Н. ўзини каллаи саҳарлаб ким кутиши мумкинлигига ҳайрон қолди. “Суд шундай эрта бошланадими?” – сўради Н. Қоровулларнинг у билан гаплашгиси йўқ, жуда муҳим бир масала устида мунозара қилишар ва ора-сирада Н.га қараб қўйишарди. “Суд ўз вақтида бўлади”, – деди биттаси совуққина қилиб. Кейин иккаласи ниманидир муҳокама қилишга тушди. Улар бу билан суд ҳукмини олдиндан билишларини писанда қилишаётгандек эди гўё. Н.нинг ғаш келди: уларнинг жиғига тегмоқчи бўлди. Ахир, бор-йўғи қоровул бўла туриб, ўзларини худди шу бинонинг хўжайинидай тутишса-я. “Сизларга айтсам, – деди у улар ўтирган оёғи синиқ курси ва увадаси чиқиб кетган тўшақдаги кўрпани кўрсатиб, – суд ҳақида бирон тасаввурга эга бўлмай туриб, ўзларингизга бино қўйишларингиз менга ёқмаяпти. Сизлар ўз вазифангизни бажаришингиз керак. Суд билан ишларингиз бўлмасин”. Қоровуллар бу гапдан бир оз довдираб қолишди. “Сизнинг биз вазифамизни тўлиқ бажараётганимизга шубҳангиз борми?” деб сўради биттаси. Н. уларнинг вазифаси ҳақида айтари тасаввурга эга эмасди. Лекин уларнинг олдига қўйиб олган қандайдир пьесага кўзи тушган, айтган гапидан қайтгиси келмади. “Сизлар бу ерда ўтириб олиб, бечора қаламқашларнинг қонини сўрасизлар. Уларни ичкарига – драматургнинг ёнига кири-тиш ўрнига ўзларингиз пьеса ҳақида фикр билдириб, қайтариб юборасизлар. Бу ахир ўз вазифасини суиистеъмол қилиш-ку”. Бу зардали гапдан қоровуллардан бирининг юзи гезариб кетди. Шошиб олдидаги пьесани тортмага тикди. “Биз, – деди шеригига қараб ютиниб оларкан, – бу ерда ўттиз йилдан бери ишлаб, драматургга қандай пьеса ёқишини жуда яхши биламиз. Драматургнинг вақтини ҳар қандай қаланғи-қасанғилар олмасликлари учун олдин биз ўқиб чиқамиз”. Н. кулди: “Ие, пьесалар-

ни сизлар ўқийсизларми, қоровуллар-а?!” Қоровуллар бундай беҳурмат муносабатдан хафа бўлишди, чоғи, бир-бири билан бош чайқаб шивирлаша бошлашди. “Сиз бизнинг вазифамизни муҳокама қилгунча, айбингизни бўйингизга олсангиз яхши бўларди, – деди биттаси ниҳоят. – Тақдирингиз қил устида турибди-ю, бошқаларнинг ишига бурун тиқишингизга ўлайми?” “Қонун айбини бўйнига олиб, унга бундан буён тўлиқ амал қилишни истаганларга энгиллик беради. Қонун – бу, асли итоат дегани”, – деди иккинчиси. “Бу кишида қонунга ҳурматдан асар ҳам йўқ, – деб тасдиқлади биринчиси, – аксинча, димоғи жуда баланд. Сиздақа калондимоғларни кўп кўрганмиз, кираётганда бурни кўтарилиб кириб, қўли кишанлангач, юмшоқ супурги бўлиб чиқиб кетишади”. Н. тиззасига шаппатилаб, кулиб юборди. “Сизлар ҳали қонунни ҳам тўлиқ биламиз демасаларинг эди? Агар қонуннинг куни сизларга ўхшаш қоровулларга қолган бўлса, унда мен исмимни чалкаштириб ўлиқлар ичига кўшиб қўйишганидан хафа бўлмасам ҳам бўлади”, – деди у бошини истеҳзоли чайқаганча. Бу гап иккала қоровулга ҳам тегиб кетди. “Ҳали судда кўрамиз ҳолингизни, – деди биттаси ёш боладай аламзадалик билан. – Ана ўшанда бу гапларингизга пушаймон бўласиз”. Н. яна хохолаб кулди. Унинг кулгиси даҳлиш бўйлаб жаранглаб кетди. Қоровулларнинг жахли чиққан, Н. бўлса ниятига эришган эди. Шу сабабли уларнинг гапларига эътибор бермай залга қараб йўл олди. Қоровуллардан бири унинг изидан нимадир деб шивирлади. Лекин энди бу гапларнинг Н.га қизиғи йўқ эди.

Н. залга кирди. Бу ер қоп-қоронғу эди. Эшик ёпилиши билан уни аёл оғуши бағрига олди. Аёлнинг кийимидаги нафталин ҳиди Н.нинг димоғини куйдириб, нафасини қайтариб юборди. У ҳам аёлни қаттиқроқ бағрига босди. Чунки, нафталин ҳидидан бошқа йўл билан асранишнинг иложи йўқ, агар яна бир оз шу бадбўйлик бурнида турса, ҳушидан кетиши аниқ эди.

– Сизни суд қилишади, мен бунга чидамайман. – Н. аёлнинг юзини кўрмаган бўлса ҳам, унинг йиғлаётганини сизди. Гулининг товушида эрини жангга жўнатаётган аёлники каби мунг бор эди. – Биламан, сиз судга жиддий қарамаяпсиз, сизга ҳаммаси англашилмовчилик бўлиб туюлаяпти, ваҳоланки, тақдири ҳал қилинадиганларни суд қилишади.

Н.нинг кўнгли айниб, ўқчий бошлади. У бошини Гулининг бағридан қутқариб қолишга неча марта уринган бўлса, шунча марта аёл уни яна нафталин ҳидига тоқат қилишга мажбур қиларди.

– Сизни ҳеч кимга бермайман. Ҳеч кимга! Сиз меникисиз! Мен сизсиз ўлиб қоламан.

Н. аёлнинг кўзёшларини этагига артиб олаётганидан фойдаланиб, бошини унинг бағридан қутқарди-да, ўзини олиб қочди, аёл унга яна ташланмоқчи эди, бироқ Н. ўзини четга олиб қолди. Аёлнинг кучоғи зулматни кучоқлаб, кейин ёпилди.

– Суд ҳукмидан менинг оғушим афзал эмасми? – Гулининг товушида энди алам ва зорланиш бор эди. Фақат у Н. қайси томонда турганини кўрмай хонанинг минбар турган томонига қараб бақирарди.

– Менга энди фарқи йўқ, – деди Н. минбар тагида эмаклаб юраркан. – Ҳаммасига тупурдим.

Унинг товуши минбар томондан келаётгани учун аёл ўша томонга бир-икки қадам ташлади. Лекин зулматда бирон нарсага суруниб кетишдан чўчидими, тўхтади.

– Мен, ахир, ўша Гулиман. Сен менга уйланмоқчи эдинг. Эсингдан чиқдими?

Гули пиқиллаб йиғлар, овози эса умидсиз, тушкун эди.

– Сенинг ўша Гули эканингни биламан, – тан олди Н.

– Унда нега қочаяпсан? Ваъдаларинг эсингдан чиқдими, вафосиз?

– Ёдимда, – деди Н. – Бироқ у пайтлар мен тирик эдим, ҳозир ўлганман. Ўлган одамдан ваъдангни бажар деб талаб қилинмайди.

Гули ҳўнграб йиғлашга тушди. Ростдан ҳам у худди ошиғи ташлаб кетган қизга ўхшаб ўқсиб йиғларди. Н. Гулини юпатмади.

– Ўшанда мени ҳайдаб юбординг, – деди Н. – Энди мени излашдан нима фойда? Агар ўшанда сен мени ҳайдаб юбормаганингда, эҳтимол, мен хабарни ўқимас,

Ўзимнинг ўлганимни билмаган бўлардим. Лекин сен ўша хабарни ўқидинг – шу ўқишинг билан менинг ёздиғимни ўқидинг – мен тавқи-лаънатга йўлиқдим. Ўша кундан бери бу дашту биёбонда сарсон-саргардонман. Энди эса мени ўша хабар учун суд қилишади. Сенга уйланолмайман. Ҳаммасига ўзинг айбдорсан.

– Ваъдабоз! – деган зардали ва фироқ тўла товуш эшитилди зулмат ичидан.

– Тирикларнинг ваъдаси ўликларга ўтмайди, – айни пайтда зардали жавоб қилди Н. ҳам.

– Унда илоё суддан қайтиб чиқма! – деб қарғай бошлади Гули. – Мен суддан олдин сенга далда бермоқчи эдим. Менга уйланмас экансан, унда ваъданг билан кўшмозор бўл!

Гули қарғаганча залнинг қайсидир бурчагига ўтиб кетди. Унинг қадам товушлари узоқлашгач, Н. минбар остидан чиқди ва нафас ростлаб олиш учун боққа югурди.

* * *

Суд бошланиши учун ҳамма нарса тахт қилиб қўйилганди. Ҳакамлар ҳаммага кўриниб туриши, айни пайтда, суд жараёнига халақит бермасликлари учун саҳнанинг бир четига, котибга эса шундай шоҳсупанинг тагига жой қилинганди. Суд котиби Н. келганини тасдиқловчи қандайдир қоғозларга имзо чектиргач, унга жойини кўрсатди. Драматургнинг хавотирида жон бордай эди. Худди катта томоша бўладигандай, зал томошабинлар билан лиқ тўла эди. Улар баъзида қийқириб қолишар, баъзилари очикчасига сурбетлик қилиб, “Шайба, шайба” деб бақаришганча, хуштак чалишиб, суднинг тезроқ бошланишини талаб қилишарди. Залнинг лиқ тўлалиги, суд котибининг ўзини ўта сипо тутиши, Н.га саҳнанинг бир четидан оёғи синган курси қўйиб беришгани, олдинги қатордан ўрин олган, Н. бу ерга келавериб таниб қолган, театрнинг баобрў кишиларининг ўзига қараб, ачингандек, бош чайқаб қўйишларидан суд анча жиддий ўтадиганга ўхшарди. Суд котиби ҳам олдидаги қоғозларга ниманидир ёзар экан, ёзишдан тўхтаб, бир қоғозга, бир Н.га қараб оларди. Бу билан Н.га ачинаяптими ёки унинг руҳий аҳолидан, ўзини қандай тутишидан бохабар бўлаяптими, билиб бўлмасди. Бир маҳал у ирғиб турди.

– Туринг, суд келаяпти! – деди у чийилдоқ товушда.

Залдагилар тўпир-тўпир қилишиб, ўринларидан турди. Залга саҳна томондан устларига ҳакамлик либосини кийган учта одам кириб келди. Уларнинг ҳар бири учтадан катта-катта ҳужжат тўла жилдларни кўтариб олишганди. Ҳакамлар ўзларига ажратилган жойга боришгач, “тап” этиб стол устига ҳужжатларни ташлашди – қоғозлардан чиққан чанг бир пас уларни тўсиб қўйди. Кейин кетларидаги курсини худди биров тортиб оладигандек, шошиб ўтиришди.

– Иш чатоқ, – деган шивирлаш келди парда орқасидан. Бу драматург эди. У овозидан жуда безовтага ўхшарди. Н. унинг нега парда орқасига ўтиб олганини тушунмади. Балки менга яқин бўлиш учун шундай қилгандир деб ўйлади. – Булар ўта ҳалол, қаттиққўл ҳакамлар. Жараён сизнинг фойдангизга ҳал бўлишига ишонмай қолдим. Ҳужжатларнинг кўплигини қаранг.

Н. ҳакамлар олдида турган қоғоз уюмларига қараб, бироз довдиради ва агар туғилганимдан бери ҳар бир кунимни қоғозга битишганда ҳам бунчалик кўп ҳужжат тўпланмасди, деб ўйлади. Лекин боядан бери устларига илиб олган ҳакамлик либосларининг салобати бир оз босилгани учунми, ҳакамларни таниб қолиб, кулиб юбораёзди. Булар театрнинг қоровуллари эди. Н.нинг жаҳли чиқа бошлади. Булар ўзи нима қилаяпти? Қоровул ҳам ҳакам бўлиши мумкинми?

– Мен сизга айтгандим, – деган овоз келди яна парда орқасидан. – Сизга театрдаги ҳар бир одам билан яхши муомалада бўлинг, ҳар бири қайсидир ташкилотнинг махфий аъзоси деб. Ана, кўрдингизми? Сиз яна қоровуллар билан жанжаллашиб юрибсиз. Энди жараён жуда оғир кечади.

Худди драматургнинг гапини кутиб тургандай ўртадаги ҳакам – афтидан, у раис эди, Н.га “Ҳолинг қалай энди, қўлга тушаркансан-ку!” дегандай қараш қилди. Н. жилднинг рангидан таниб қолди: бу боя иккита қоровул ўқиб, муҳокама қилиб ўтирган

жилд эди. Қоровуларнинг ўртасида ўтирган ҳакам (ўртада ўтирганига қараганда у раис эди) Н.нинг жилдни таниганини билгандай, олдидаги ҳужжатлар устига бир қўлини қўйиб, бир қўлини кўтарди. Боядан бери шивир-шивир қилиб ётган зал бирдан жим бўлди.

– Айбланувчи устидан етарли ва ўта ишончли мана бу (у кўтарган қўлини ҳам қалин жилд устига қўйиб олди) ҳужжатлар тўпланган. Ҳужжатларнинг мукамал даражада тайёрлангани, айбланувчи инкор этолмайдиган далиллар билан асослангани, бу ҳужжатларнинг ҳар бир варағи қонунга қарши ҳар қандай ҳаракатни фош этишга тайёр эканини инобатга олиб, судни очиқ деб эълон қиламан!

Раис шундай деб ёнидаги болғани олиб, столга урди. Унинг овозидаги важоҳат босдими ёки ўзи расми шунақами, Н. англолмади, залдагилар бирдан қарсақ чалиб юборишди. Ҳатто бир-иккитаси ҳуштак ҳам чалиб қўйди. Қандайдир бир киши қўлида гулдаста кўтарганча, ҳакамни кўрсатиб, саҳнага чиқишни истар, лекин назоратчилар унга йўл бермасди.

– Ҳакамнинг ҳурмати қандай баланд эканини кўраяпсизми? – сўради драматург парда орқасидан. Унинг товушидаги хавотир яна кучайганди. Драматург энди ўрнидан туриб кетган, парда орқасидан унинг у ёқдан бу ёққа шошиб бориб келаётган шарпаси кўришиб турарди. – Буларнинг ҳаммаси сизнинг зарарингизга ишлайди.

Ғала-ғовурни раиснинг ўзи тинчитишга тўғри келди. У яна болғасини зарб билан столга урди.

– Бу ер театр эмас, суд зали. Агар шундай шовқин қилаверсангиз, сизларни залдан чиқариб юбораман!

Ўта жиддий ва баланд пардада айтилган бўлса ҳам, негадир бу огоҳлантиришдан сўнг ҳам зал анчагача тинчимади. Ҳакамлар залнинг тинчишини кутишга мажбур бўлиб, бир-бири билан бемалол суҳбатга киришиб кетдилар. Зал ниҳоят шовқин қилишдан зерикди, шекилли, ўз-ўзидан тинчиди. Пайтдан фойдаланган суд котиби бутун зал эшитсин дегандай яна ўша баланд товушда бақирди:

– Иш юзасидан гувоҳ Гулини таклиф қиламиз!

Залда яна қарсақбозлик, шовқин бошланди. Ҳакам энди столни кетма-кет, худди ногора чалаётгандай уриб туришига тўғри келди. Олдинги қаторда ўтирган Гули ўрнидан туриши билан уни бир тўда ёш-яланг, кампирлар ўраб олишди. Н. аввалига улар нега Гулини ўраб олишганини тушунмади, кейин Гулининг уларга дастхат ёзиб бераётганини кўриб, ўзи назарга илмаган аёлнинг машҳурлигидан бироз ажабланди ҳам. Гули гувоҳлар учун ажратилган жойга эмас, негадир саҳнанинг ўртасига туриб олди. У худди тўйи бўлаётгандай ясаниб олганди. Устида оппоқ кўйлак, қўлида боя мухлислари берган гулдаста, айна пайтда у раисга қараб кўз қисиб қўярди.

– Мен Гулининг гувоҳ эканини билмас эканман, – деди Н. парда томон эгилиб шивирлаб.

– Сизга айтувдим-ку, вазият жиддий деб. Суд кутилмаган гувоҳларни чақириб, сизнинг режангизни чиппака чиқаришга тайёр турибди. Ишга жиддий тайёргарлик кўрилгани аниқ.

Н. энди ростданам кўнгида хавотир ҳис қилди. Мабодо Гули гувоҳликка чақирилганми, унда у ўзининг газетадаги хабаридан бошқа гапни айтмайди. Бу хабар эса Н.нинг зарарига ишлайди. Лекин негадир Гули гувоҳга ўхшамасди. Унинг кўз қисиллари раисга ёқиб қолди, чоғи, у ҳам кўз қисиб қўйди. У бу ёқимли машғулот билан анчагача шуғулланмоқчи эди, лекин ёнидаги ҳакам уни туртиб қўйди.

– Сиз, муҳтарама Гули, иш юзасидан судга айтадиган қандай гапингиз бор? – сўради раис шеригининг огоҳлантиришидан сўнг ўзини тутиб олиб.

Гули гапиришидан олдин Н.га қараб қўйди. Кейин гапирадиган гапи эсидан чиққандек, юзида саросималик пайдо бўлди. Унинг ҳолати ҳаммага таъсир қилди. Бир аёл залнинг ўртасидан бақирди: “Биз сен билан, дадил бўл! Бор истеъдодингни намойиш қил, Гули!”

– Мен унинг маҳбубаси эдим! – деди Гули. Залда бирдан шивир-шивир бошланди. Раис бу эътирофдан сўнг Гулига бир неча оғиз аччиқ-тизиқ гап айтмоқчи бўлди-ю, лекин вазифаси эсига тушдими, яна томоқ қириш ва Н.га ёвқараш қилиш билан чекланди.

– Мен, – деди Гули шошқин тарзда, агар кейинги гапини айтмаса, раис ва залда ўзларини худди жазманларидек бемалол тутаётган мухлислари жанжал қилиб қолишидан қўрққандек. – Унинг ўлганини эшитгач, қабрига гул қўйдим. Унинг қабри бирам бежирим эдики, у ҳозир тирилиб қоладигандек туюларди. Мен ҳамон уни кутаман. Назаримда, у ҳамини менинг ёнимда юргандек туюлади.

– Сиз иш юзасидан гапиринг, – деди бошқа бир ҳакам Гулининг раис билан кўз қисишаётганини билиб қолиб ғаш келгандек. Лекин ўзи ҳам Гулига ҳаво орқали бўса жўнатгандек, лабларини чўччайтирди. Айни пайтда худди шуни кутиб тургандек, Гули лабларини чўччайтириб қўйди. Эътироз билдирган ҳакам бундан боши осмонга етди, чоғи, раисга “Кўрдингизми?” дегандек викор билан қаради-да, оғзидан сўлаги оқиб кетаётганини сезиб, лабларини ялаб қўйди.

– Мен анчагача унинг ўлганини ҳазм қилолмадим. Унинг айби нима деган савол хаёлимдан кетмай юрди. Эҳтимол, у ҳам шундай ўйлагандир? Уни ўлимга ва сарсон-саргардон бўлишга маҳкум этган гуноҳи нимада? – Гули бу саволларни боягина ўзига бўса жўнатган ҳакамга қараб айтдики, ҳакам типирчилаб қолди. У худди шу саволга жавоб беришга мажбур қилингандай тутди ўзини.

– Нега бундан сўраяпсиз? – жаҳл аралаш жиззакилик қилди у. – Агар бу саволга жавоб топилганда ҳозир суд қилиб, овора бўлиб ўтирмасдик. Айнан шу саволга жавоб топиш учун биз суд қилаёпмиз.

У шундай деб раисга қараб қўйди. Раис унинг гапини маъқуллаб бош ирғади.

– Шунча оворагарчиликка ўрин қолмасди, – деб қўшиб қўйди у, – унинг тирикман деб даъво қилишини аллақачон йўққа чиқариб қўйган бўлардик.

– Мен бу саволга жавоб топдим, – деди Гули. Бирдан залга сукут чўқди. Раиснинг оғзи очилиб қолди. Икки ҳакам эса ўрнидан туриб кетди.

– Топдингиз?! – деди иккаласи ҳам бирданига.

– Топдим, – деди Гули. – Унинг гуноҳи нималигини ва нима учун шундай тақдирга муस्ताҳиқ этилганининг сабабини билдим.

– Унда бизга ҳам айтинг, – деди раис иккала ҳакамнинг Гулига суқ билан қараб турганига чидаёлмай иккаласининг ҳам этагидан тортиб, жойига ўтирғизар экан. – Эштайлик, унинг ўзи ҳам эшитсин. Ахир шунинг учун йиғилганмиз-да бу ерга!

– Биз боғ оралаб сайр қилиб юрардик, – деди Гули бирдан овозига мустарлик бериб. – Мен унинг садоқатини синаб кўргим келди. Назаримда у менга хиёнат қилаётгандай туюларди. Мен у фақат меники бўлишни истардим. Мендан бошқа унга ҳеч бир мавжудот қиё боқмасин дердим. Уни ўзимники қилгим келди. Унга боғда пишиб ётган олмани узиб беришни сўрадим. У ҳам иккиланмай менинг макримга лаққа тушди. Ўшандаёқ, мен учун олма узгандаёқ, у тавқи лаънатга – шундай тақдирга маҳкум этилди.

Ҳамма Гулидан бошқа бир жавоб кутиб турганди. Унинг бу вазияти бирдан ҳаммининг ҳафсаласини пир қилди. Раис бу эътирофни эшитиб қўл силкиб қўйди. Залдан эса “Фу, шу ҳам сабабми?” деган товушлар эшитилди.

– Сиз яна судни чалғитаяпсиз, – деди раиснинг этагини тортиб ўтирғизганидан мулзам бўлган ҳакамлардан бири.

– Тўғри, – деди раис ҳам энди ҳафсаласи пир бўлиб. – Сиз иш юзасидан гапиринг. Ораларингиздаги муҳаббат судни қизиқтирмайди.

Гули раиснинг бирдан шериги томонга ўтиб олганидан хафа бўлди. Араз қилган маъшуқадек, тумтайиб олди.

– Наҳотки, садоқатим, маъшуғимни унинг ўлганига қарамай шунча узоқ кутганим, уни деб бирон эркакка қиё боқмаганимнинг судга алоқаси бўлмаса?

Гулининг бу саволи ҳакамларни довдиратиб қўйди. Улар бир-бирларига қараб олишди. Залда ўтирганлар шовқин кўтарди. “Қўйинглар, гапирсин! Ахир биз бу ерга

адолат тантанасини томоша қиламиз деб келганмиз”. “Шундай садоқатли аёлга тасаннолар айтиш керак! Яна қандай исбот керак сизларга?!” “Агар бу аёлнинг беғубор дардлари судга қизиқ бўлмаса, унда суднинг ўзи нега керак?” дейишарди залдагилар бири олиб, бири қўйиб.

Раис зални тартибга чақириш учун болғасини яна ишга солди. Овозлар сал босилгач, Гулига “Давом этинг” дегандек ишора қилди.

– ... Мен уни тушларимда кўрардим, – деди Гули худди залдаги ўзига хайрихоҳлардан куч олгандек, айна пайтда раиснинг кўз қисшига энди кўз остида зарда қилганча. – Унинг йўлида кўзларим тўрт бўлди, юзим сарғайди, қошларим эгилди, ҳаётим шами сўнди. Усиз менга яшашнинг ҳеч қандай қизиғи йўқ эди. Кунларимни унинг суратига тикилиб ўтказдим. Кечалари ёстиқни кучиб чиқардим-да, эрталаб нам бўлган ёстиқни унинг оғушидан даракчи деб офтобнинг нурига қуритиб олардим. Шамолни унинг нафаси, тун билан кунни унинг кўзлари деб, ўзимни унинг кўзларига фарқ қилардим.

Гулининг охирги гаплари залдагиларга шунчалик таъсир қилдики, пашша учса билинар, баъзиларининг оғизлари ланг очилиб қолган, қилт этишга кўрқар, ўнг томондаги ҳакам эса очикчасига йиғлаб ўтирарди.

– Муҳтарам раис, – ютиниб олгач давом этди Гули. – Уни жазира ўлкаларгами ёки совуқ юртгами, ҳукм қилсангиз, мен ҳам у билан ўша ерларга кетишга, жазирада қовурилиб қолишга, музлаб ўлишга, этим қолмаса суякларимгача унга садоқат билан яшашга тайёрман. Фақат ҳукм қилсангиз, мен билан бирга ҳукм қилинг... – Гули охирги гапларини йиғлаб туриб, раисга кўлларини чўзганча айтди. Охирги гаплари бўғзига тикилиб, гапиролмай қолди ва энди ошқора хўнграб юборди. Худди шуни кутиб тургандай залдагиларнинг аксарияти у билан қўшилиб йиғлашга тушди. Дийдалари қаттиқлари ҳам кўзларидаги ёшни зўрға ушлаганча, лабларини тишлаб туришарди. Парда орқасида ҳам бирдан пиқиллаш эшитилди. Бу драматург эди.

– Мен ҳали шу ёшга кириб бунчалик таъсирли воқеани эшитмаган эдим ва бундай садоқатли аёлни кўрмаган эдим, – деди у йиғили товушда.

Гули йиғлаган кўйи Н.га қаради. Унга қараб кучоқларини очди. Кейин “Оҳ!” деди-ю, йиқилди. У йиқилиб тушар экан, залдагилар ўринларидан туриб, қарсақ чаплиб юборишди. Ҳакамлар ҳам ўринларидан туриб кетишган, улар ҳам қарсақ чалишарди. Залдагилар эса “Зўр!”, “Қойил!”, “Яшасин!”, “Зўр ўйнади!” деб басма-басига бақиришарди.

Салдан сўнг Гули ўрнидан турди. Унга қараб гуллар отилди. У олқишлар ичида залга қайтиб тушар экан, юзидаги бояги азобли изтиробдан асар ҳам йўқ эди. Ҳаммага ҳаводан ўпич ҳадя қилар, ўзини ўпмоқчи бўлганларга икки юзини тутиб берарди. Фақат Н. ҳеч нарсага тушунмасди. У гоҳ Гулига, гоҳ ҳамон қарсақ чалаётган ва бир-бирларига қараб, мамнун бош ирғаётган ҳакамларга қараб кўярди.

– Нима бўлаяпти ўзи? – деди у ниҳоят парда орқасида турган кўйи қарсақ чалаётган драматургга ўгирилиб. – Бу ерда томоша бўлаяптими ёки суд?

– Сиз бу нарсага алданманг, – деди драматург “Яша!” деб бақириб кўяркан, уни ҳушёрликка чақириб. – Театрдаги суднинг одатий судлардан фарқи шуки, худди томоша кўрсатаётгандай қилиб, айбланувчини тузоққа туширади-да, кейин “пақ” этиб ҳукм чиқаришади. Айбланувчини чалғитувчи усуллардан бири бу!

Ниҳоят суд котиби вазиятни қўлга олди.

– Суд ишини давом эттиради. Энди бошқа гувоҳлар чақирилади. Сўз гувоҳ уй назоратчисига.

Зал тинчиб улгурмай, у ердан қўлида пиёла ушлаган уй назоратчиси чиқиб келди. У гувоҳлик супасидан жой олгач, залда жимлик пайдо бўлди. Уй назоратчиси гап бошлашдан олдин Гулига бир-икки марта кўз ташлади. Гулининг ўзига эътибор бермай, ёнидагиларнинг табрикларини олаётганини кўргач, ўзини сал тутиб олди.

– Сизнинг судга айтадиган қандай гапингиз бор? – сўради раис суд котибига нимадир деб шивирлар экан.

Назоратчи қизариб кетди. Лекин суд котибининг ўзига хайрихоҳ бўлиб тикилиб турганини кўргач, ўзини тутиб олди ва қўлидаги пиёлани ҳамма кўрсин, дегандек баланд кўтарди.

– Мен мана шу пиёла ҳақида гапирмоқчиман, – деди у.

Раис ва ҳакамлар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қараб олишди. Залда ҳам бирдан пиёлага қизиқиш ортди. Ҳамма назоратчининг қўлидаги пиёлага қаради.

– Пиёланинг ишга нима алоқаси бор? – аччиғи келиб сўради ҳакамлардан бири.

– Шунинг учунки, – назоратчи яна довлдиради. Айтмоқчи бўлган гапи яна эсдан чиқди. Раис унга танбеҳ берган ҳакамга норози бўлиб қаради.

– Сиз бемалол гапираверинг. Бу пиёла қандай пиёла? Ишга қандай алоқаси бор? Уни қаердан олдингиз?

– Манови одамдан, – деди назоратчи Н.ни кўрсатиб. Н. шундагина ўзи берган пиёлани таниди. – Бу ашёвий далил!

– Ашёвий далил?! – сўради раис ва икки ёрдамчиси билан кўз уриштириб олди. Улар елка қисишди. – Қани, давом этинг.

– Бу пиёлани муҳтарам Н. ўлмасидан олдин ҳам бир уйига кирганимда менга совға қилинг деб сўрагандим. Пиёла менга жуда ёқиб қолганди. Лекин ўшанда пиёла менга ёдгорлик деб бермаганди. У ўлгач, яъни ўлди деб хабар берилгач, манови одамни унинг уйида учратдим ва бу одам ўзини менга Н. деб таништирди. Гарчи у Н.га ўхшаса ҳам менда шубҳа пайдо бўлди. Шу ўринда уни пиёлани сўраб синамоқчи бўлдим. Бу одам пиёлани, Н. учун жуда азиз бўлган пиёлани иккиланмасдан менга совға қилиб юборди.

– Бунинг нимаси ашёвий далил? – сўради чап ёндаги ҳакам. – Бунақа пиёлани бемалол совға қилиш мумкин. Нимаси ашёвий далил?

– Чунки... чунки... пиёла бу кишига тегишли эмаслиги маълум бўлди. Демак бу киши Н. эмас. Агар Н. бўлганда пиёлани бермасди.

Бирдан залга сукут чўқди. Ҳакамлар бир-бирига қараб олишди. Суд котибини Н.га тикилиб қолди, кейин олдидаги қоғозга ниманидир шошиб ёза бошлади. Назоратчи эса муҳим кашфиёт қилгандек пиёлани баланд тутиб турарди. Раис ўрнидан туриб, гувоҳнинг олдига келди. У пиёлани айланиб кўриб чиқди. Ҳатто тагига ҳам қаради. Кейин жойига бориб ўтириб, шериклари билан гаплаша бошлади. Гули эса елкасида турган қандайдир мўйловдорнинг қўлини беҳуда олиб ташлашга уринганча, пиёладан кўзини узмасди. Раис бирдан болғани урди.

– Сиз бунга нима дейсиз? – деб сўради Н.дан.

Н. ўрнидан турди. Ҳамма, бутун зал ўзини кузатиб турганини кўрди. Нимадир демоқчи бўлди. Лекин ютинишдан нарига ўтмади.

– Сиз ростдан ҳам гувоҳ ушлаб турган ашёвий далилни совға қилганмисиз?

– Ҳа, – деди Н.

Унинг бу гапидан сўнг залда ўтирганлар шивир-шивирга ўтишди. Баъзилари ҳатто бақариб гапирарди.

– Демак, ашёвий далилни рад этмайсиз, – сўради раис.

– Йўқ, – деди Н. – Мен уни бу кишига ўз ихтиёрим билан совға қилганман

Залда яна ғала-ғовур бошланди. Ҳамма ўзича бу ҳолатнинг муҳокамасига киришганидан кимнинг нима деётганини билиб бўлмасди. Раис асабий тарзда болға урди.

– Ҳозир сизларни залдан ҳайдаб чиқараман. Айбланувчининг гапларини эшитишга имкон беринглар.

Унинг бақариб айтган гаплари ҳам залдагиларни тинчитолмади. Фақат бирдан жиринглаган қулоқни қоматга келтирувчи кўнгироқ овози ғала-ғовурни босиб кетди. Қўнгироқ овозини эшитиб, ҳакамлар ҳам ўринларидан туришди. Суд котибини ҳам ғала-ғовурни, ҳам кўнгироқ овозини босиш учун бор овозда чийиллади.

– Суд бугунги ишини якунлади. Маслаҳатчиларни раис ўз хонасига таклиф қилади.

Шундай деб олдидаги қоғозларни йиғиштиришга тушди. Залдагилар чиқиб кета бошлади. Кимдир чиқиб кета туриб, бор овозда гапирди.

– Энди йигитга қийин бўлади. Ўз тили билан ашёвий далилни тан олиб ўтирибди-я.

– Энди ҳеч қаёққа қочиб қутилолмайди, – деди шериги ҳам.

Бир пасда зал бўшаб қолди. Н. ҳайрон бўлиб, суд котибига яқинлашди.

– Нима, суд тугадими? Менинг ишим нима бўлади?

– Сизга суднинг ҳукмини маълум қиламиз...

Шундай деб у Н.нинг олдидан пилдираб ўтиб кетди.

– Бу судми ёки майнавозчиликми? – сўради Н. жаҳли чиқиб. – Ҳакамларингиз нега ишни бир ёқли қилмасдан қочиб қолди?

– Улар суд ҳукмини ишлаш учун кетишди, – деди суд котиби ва худди Н. ўзига етиб олиб, бурнини пачоқ қиладигандек, эшикни очасолиб, югуриб кетди.

Н.нинг бир ўзи саҳнада турар, оёқ остида эса турли қоғозлар сочилиб ётарди. Н. ҳакамлар столидаги ҳужжат уюмларига бир пас қараб турди. Лекин барибир қизиқиш устун чиқди. У ўзи устидан қандай ҳужжатлар тўпланганини билгиси келди. "Булар шунча ҳужжат тўплаб, энди қаровсиз қолдириб кетишди. Ҳужжатга муносабат шундай бўлгач, чалкашлик юз беради-да". У бориб ҳужжатларни очиб кўра бошлади. Олдин биринчисини, кейин иккинчисини ва қолганларини варақлаб чиқди. Булар сарғайиб кетган эски газета қийқимлари, мактаб болалари ёзган бўлса керак, қандайдир иншолар, турли ёзишмалар эди. Буларнинг ҳужжат эмаслиги ва ҳакамлар боплаб алдагани аниқ эди. Н. буни тушуниб, бирдан бутун зални бошига кўтариб кулиб юборди. Залдан чиқиб кетаётган томошабинларнинг охиргилари унга ҳайрон бўлиб қарашди, кейин судни кўтаролмай ақлдан озди деган хулосага келишди, чоғи, бошларини ҳамдардона чайқаб қўйишди. Н.эса жилдларга солинган қоғозларни осмонга сочиб, товшининг борица бақириб, ўзига зўр томоша кўрсатишганидан ҳузур қилиб куларди.

БУРУНДУҚ, СОҚЧИ ВА ОЛИМ

Суддан сўнг орадан олти ойдан ортиқ муддат ўтган бўлса ҳам Н.нинг ҳаётида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади – афтидан, уни бутунлай эсдан чиқариб қўйишгандай эди ва агар уни эсдан чиқариб қўйишган бўлса, Н.нинг барча умидлари пучга чиқар, воқеа эскирган сайин таъсири камайиб, унинг тақдири охир-оқибат унут қисматга айланиб қолиши мумкин эди.

Н. барибир терговчининг шахсий котиби ўзини чақирмаслигига амин бўлгач, уни ўзи излаб топишга аҳд қилди. Тоғ Муҳаммаднинг олдига келмагач, Муҳаммаднинг ўзи тоғ олдига борган эди. Бироқ у излаб борган жойда ҳеч қандай муассаса йўқ. Қанчалик изламасин бу биноларнинг қай бири терговчи муассасаси эканини аниқлай олмади; бинолар бир хил, эски, зиналари нимқоронғи, бўм-бўш, қўрқинчли сукунат оғушида ётарди. Н. кўчани икки марта кезиб чиқди. Ўнлаб биноларга кириб чиқди ва фақат бир хил жавоб эшитди: бунақа муассаса борлигини билмас эканмиз, дейишди. Н. батамом тушкунликка тушай деб турганда ҳозиргина кириб чиққан бинонинг юқори қаватида "Тунги сўров" деган катта лавҳага кўзи тушди. Н. бинога қайтиб кириб, узун ва қоронғи зиналардан юқорига кўтарилди бошлади. Охири бирдан гавжум ва ғала-ғовур қаватдан чиқиб қолди. У биринчи марта бир идорада шунча одам ишлашини ва шунча одам иш юзасидан чақирилишини кўриши эди. Узун йўлақда одамлар навбат кутиб туришар, гоҳ у эшикдан, гоҳ бу эшикдан ходимлар чиқиб, бошқа хонага шошиб кириб кетишар, йўлак узун бўлганлиги сабабли хоналар ҳам шунчалик кўп эди. Бу ерда чоллар, кампирлар, ёшгина ўсмирлар ва жуда башанг кийинган, савлатли одамлар ҳам бор эди. Гоҳида хоналардан бири очилиб ичкаридан "навбатдаги" деган овоз келар, хона эшиги олдида турган чўчиб тушар ва атрофга нажот кутгандек бир-бир тикилиб, қалтираётган бармоқларини бошқаларга кўрсатмасликка уринса ҳам, аммо эшик очаетганда титроқ босган қўлини бир зум ҳавода силкитиб турганча хонага кириб кетар, ичкаридан бақириш-чақириш, йиғи-фарёд овозлари келиб тургани учун сўроққа чақирилганлар деярли гаплашишмас,

дахлизи қоматга келтирган ғала-ғовур ичкаридаги хоналардан чиқиб, бутун йўлакни тўлдирётган эди. Н. бу ердаги одамларнинг кайфияти ва иш жараёнидан терговчининг шахсий котиби айнан шу қаватда ишлайди, деган қарорга келди. Дахлизда пайдо бўлиб, қаёққадир шошиб ўтаётганлар йўлакда навбат кутиб турганларга деярли эътибор бермас, баъзи бирлари эшик орқасида турганларни нарироққа ҳайдаб юборар, бироқ навбат кутувчилар салдан сўнг яна эшик олдига йиғилиб келишар, ичкарига қулоқ тутишарди, ҳамма хонада деярли қайноқ иш палласи эди – кимдир чиқар, кимдир кирар, дахлизда ўтирганлари чиққан одамни ўраб олишиб, саволга кўмишар, сўнг уни ҳасад билан кузатиб қолишарди. Н. бу эшиклардан қайси бири терговчининг шахсий котибиники эканлигини билолмай, ўнг тарафдаги эшикдан чиққан озғин жингалак соч йигитдан сўради.

– Бурундуқми? Шу ерда, – деди йигит унга қарамай йўлида давом этаркан, – дахлизнинг охирида.

Н. раҳмат айтишга ҳам улгурмади, йигит ўнлаб эшиклардан бирига кириб ғойиб бўлди. Бу тергов муассасасидан кўра ким ошди савдоси уюштирилаётган гавжум бозорни эслатарди: одамлар сўлгин, мунгли, гўё ичкарида уларни ўлим кутаётгандек, руҳсиз, тушкун эди ва бир-бирига ҳамда дахлизга чиққан ходимларга нажот излаб тикилишар, ходимлар бепарво ўтиб кетгач яна маҳжум-мустағриқ ҳолатига қайтиб, тақдирга тан бергандек, бошларини эгиб, ўз навбатларини кутиб туришарди. Н. Бурундуқнинг хонасини излаб, йўлакдан ичкарироқ юрган сайин хоналардаги ғала-ғовур кучайиб борарди. Йўлакнинг бу қисми хира ёритилган, навбат кутиб турганларнинг қиёфасини кўриб бўлмасди.

– Бурундуқнинг хонаси қайси? – сўради Н. товуш чиқариб. Йўлакнинг нариги бошида турган Н.га юзи кўринмаган кимдир “Бу ерда!” деб бақирди. Н. қоронғида ўтирганларнинг оёғига сурина-сурина йўлакнинг нариги бошига ўтиб олди ва қия очилган эшик олдида тик турган одамни кўрди: унинг бошида шляпаси бўлиб, қайси рангдалиги билинмас, юзи япалоқ киши эди. Н. унинг кўзи-қошини барибир кўролмади.

– Сиз Бурундуқнинг хонасини излаяпсизми? – деди у одам мулойимлик билан. – Мен ҳам у кишининг олдига келганман.

– Мени чақирганига анча бўлди, – деди Н. – Лекин у кишини тополмадим. Сиз ҳам иш юзасиданми?!

– Мени сўроққа чақирган, – деди эшик олдидаги одам. – Нима учунлигини билмайман.

Ичкарида кимдир чинқириб юборди. Эшикдан тушаётган ёруғда Н. шляпали кишининг оёқлари қалтираб кетганини кўрди.

– Ўн киши кириб кетди, – деди шляпали киши шивирлаб. – Лекин қайтиб чиқишмади.

Н. унинг ичкарига киришга кўрқаётганини сизди. Шу пайт хонадан “навбатдаги” деган товуш эшитилди. Шляпали одам бирдан атрофга аланглай бошлади – шляпасини кўлига олди, ёқасини тўғирлаган бўлди, эшикка икки марта қўл чўзди-да, яна кўлини қайтариб олди.

– Мен кирсам майлими, – деди Н. унинг иккиланаётганини кўриб. – Балким менинг ишим битгунча сиз ўзингизни анча босиб оларсиз?

Шляпали киши иккиланиб қолди: эшик дастасига ёпишганча бир Н.га, бир ичкарига қараб-қараб кўярди. Ниҳоят бир қарорга келди, чоғи, эшикнинг дастасини тутқазди. Н. унинг юзига атайлаб қарамади, аммо қаттиқ ҳаяжонланганидан кўзидан ёш чиқиб кетганини сизди. Н. ичкарига кирди. Хонада икки чўнтакли қалин кўйлак устидан тасмача ўтказиб олган, сарғиш митти йигит ўтирарди. Йигит ўтирган стол ёнида ва қаршисида эшик бўлиб, чинқириқ ўнг тарафдаги эшикдан келаётган эди.

– Исми-шарифингиз, – деди йигит Н.нинг юзига қарамай қандайдир қоғоз олиб тўлдираркан.

Н. ўзини танитди.

– Нима учун чақирилгансиз? – деди йигит Н.нинг исмини ёзиб оларкан.

– Мени Бурундуқ чақирган, – деди Н.

Йигит ялт этиб Н.га қаради ва олдидаги қоғозларни титиб, қандайдир қоғозни топди-да, “Сизни тўққизинчида чақирганмиз, нега кечикдингиз?” – деди зарда билан.

– Мен ҳеч қандай чақирув қоғози олмадим, – деди Н. – Мен ўзим сизни излаб келгандим.

– Сизни қабул қилиш-қилмасликни муҳтарам Бурундуқнинг ўзи ҳал қилади, – деди йигит қоғозини осиб. – Сиз анави хонага кириб ўтириб туринг.

– Сиз Бурундуқ эмасмисиз? – сўради чап томондаги эшикка қараб юраркан.

– Мен унинг ёрдамчисиман, Бурундуқ ичкарида, – деди йигит кўли билан чинқирик келаётган хонага ишора қилиб.

Чап томондаги хонага кириши билан Н. баъзилари тўғри полга ётиб олган, баъзи бирлари курсига чўкканча чуқур ўйга толган ўнга яқин кишини кўрди. Улар Н.га парво ҳам қилишмади, фақат четроқда ўтиргани жой бериш учун нари сурилди. Булар турли ёшдаги одамлар бўлса ҳам хонадаги кайфият бир хил: қайғули, ташвишли, безовта ва мусибатли эди.

– Сизлар кимни кутаясизлар? – сўради Н. ўзига жой бўшатган мўйлови куюқ, ўрта яшар одамдан.

– Ҳеч кимни, – деди у Н.га қарамай ҳам. – Биз тунги сўроққа чақирилганмиз. Аммо сўроқ қилишмай бизни бу хонага киритиб қўйишди.

“Ана гап қаёқда, – деб ўйлади Н. – Навбат кутиб турганлар буларга роса азоб бераяпти деб қалтираб ўтиришибди. Буларни эса сўроқ ҳам қилишмаган”.

Эшик очилиб, Бурундуқ ёрдамчисининг юзи кўринди.

– Н. – деди у кўли билан имлар экан. – Чиқинг.

Н. ўзини бунчалик тез чақиришади деб ўйламаганди.

Ўрта хонада ёрдамчидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Ёрдамчи уни ўнг тарафдаги хонага киритиб юборди. Бу хона хийла катта бўлиб, саранжом сариштали, жавонлар қўйилган, Т шаклидаги стол бошида майдагина, курсида зўрға боши кўриниб турган пакана одам ўтирар, хонанинг тўрига, пакананинг боши устига ёши олтмишлар атрофидаги, сочига оқ оралай бошлаган барваста одамнинг сурати осиб қўйилганди.

– Сиз нега чақирилган вақтда келмадингиз? – деди чийилдоқ товушда пакана, – сизни деб биз иш жадвалимизни бузолмаймиз.

У шундай дея чинқирик эшитилаётган хийла катта магнитофоннинг тугмачасини босди. Хонага жимлик чўқди. “Булар ташқаридагиларни атайлаб кўрқитиш учун магнитофон қўйиб қўйишган. У ёқда эса ҳамма роса азоб бераяпти деб ўйлаб ўтиришибди, – деди ўзича. – Жуда пихини ёрганга ўхшайди”.

Н. Бурундуққа унинг ёрдамчисига тушунтиргандай тушунтира бошлади. Пакана унинг гапини бўлар, деярли гапини тингламас, нуқул савол берарди.

– Сиз муҳаррир олдига шикоят қилиб боргансиз, терговчига учрашмоқчи эканлигингизни айтгансиз, – деди пакана стул устидаги бир варақ қоғозга тикилар экан. – Терговчига учрашмоқчи бўлган одам билан биз суҳбатлашишимиз керак. Терговчига нима масалада учрашмоқчи эдингиз, ҳаммасини бизга очиқ айтинг. Масаланинг жиддий ёки жиддий эмаслигига қараб, терговчига билдирамиз, агар у киши хоҳиш билдирса қабул қилади.

– Олдин билсам бўладими, ким билан гаплашаётганимни, – деди Н.

Пакана унга ажабланиб тикилди, кейин қаддини бироз тиклади-да, тантанавор оҳангда деди:

– Терговчининг шахсий котиби ва ёрдамчиси Бурундуқман.

– Буни қаранг, – деди Н., – сизни излаб юргандим. Менга сизни бировлар шахсий котиб дейишди, бошқалар эса ёрдамчи дейишди. Бундан чиқди сиз ҳам котиб, ҳам ёрдамчи экансиз-да!

– Шундай, – деди Бурундуқ. – Ишим жуда кўп. Тезроқ гапиринг.

Н. бошидан ўтганни бир бошдан гапириб бера бошлади. Бурундуқ боягидай гапини бўлиб-бўлиб, бир неча савол берди, елка қисди ва охирида Н. ўзини қандай кўмишганини айтиб бераркан ишшайиб қўйди.

– Менинг номимни чалкаштириб, бошқа одамнинг ўрнида мени ўлди, деб ёзиб юборишгани учун бу чалкашликни текширган бўлим, яъни шахсан терговчининг ўзи ҳал қилиши мумкин, деб ўйладим. Чунки жасадга актни сизларнинг бўлимларингиз ёзган бўлиб, энди уни янгилаш, ўликнинг ҳақиқий исмини аниқлаш ва менинг номим чалкашиб кетганини тасдиқловчи ҳужжат керак. Бундай ҳужжатни, эшитишимга қараганда, фақат терговчи бериши мумкин.

– Сизнинг терговчига бўлган ишончингизни сўндиришни истамайман, – деди худди ўқитувчисига бор овоз билан дарсни такрорлаб бераётган боладай чийилдоқ товушда Бурундуқ. – У ҳар қандай ишонч ва муҳаббатга муносиб одам. Бироқ терговчининг шахсий котиби сифатида шуни сизга билдириб қўйишим керакки, терговчининг бундай майда ишлар билан шуғулланишга сира ҳам вақти йўқ. У ниҳоятда банд одам. Сизнинг ишингизни кимгадир топширган, у ходим бу иш билан шуғулланмоқда. Терговчи эса кимга нима иш буюрганини эслаб қололмайди, буниинг иложи ҳам йўқ. Сизнинг ишингизни олган ходим қачон барча иш бажарилди деган хулосага келгачгина терговчига олиб киради, терговчи ўшанда сизнинг ишингизни кимга топширганини эслаши мумкин. Биз ҳаммамиз терговчининг буйруғи асосида ишлаймиз. Кўриб турибсизки, сизнинг ишингизни бирдан ёки фалон вақтда ҳал қилишнинг ва ваъда беришнинг сира иложи йўқ.

– Унда мени нега чақирдингиз? – деди Н. бирдан унинг “нега вақтида келмадингиз” деб ўдағайлагани эсига тушиб. – Мен сизга жуда зарур бўлганман, деб ўйлабман.

– Сизни мен чақирганим йўқ, – деди Бурундуқ гавдасини тик тутиб, ўзининг паканалигини яширишга урингандай, – менга сизни шу масалада қабул қилинг дейишди, мен қабул қилишга розилик бердим. Бундан ташқари улар сизни бизнинг ҳужжат ишларимиздан норози дейишди. Менинг қабул қилмаслигимнинг иложи йўқ эди. Норозилик – хавфли аломат. Норози одам ҳар қандай жиноятга тайёр турган одамдир. Терговчининг бундай одамлар билан шуғулланиш тўғрисида махсус кўрсатмаси бор. Биз теварак атрофни ҳар қандай хавфдан асрашимиз керак.

– Менинг норозилигим бу терговчига эмас, балки қуйи поғоналарда иш юриштишни билмайдиган, ўз ишига масъулиятсиз ёндашиши оқибатида мени марҳумга чиқариб қўйишганларга қаратилган эди, – деди Н. Бурундуқнинг чийиллашидан қулоғи битиб. – У пайтлари бу чалкашликнинг олдини олса бўлади деб ишонардим. Лекин энди бахтиқаро эканлигимни англаяпман.

Бурундуқ ўзини курсига ташлади ва стол орқасида деярли кўринмай қолди.

– Бу ёмон, бу жуда ёмон, – деган минғирлаш эшитилди у ердан. – Биз буни ўрганишимиз, сизни сўроқ қилишимиз керак. Бахтсиз одамдан ҳар нарсани кутиш мумкин. Терговчи бунга йўл қўёлмайди. Сиз ҳуқуқшуносликда, умуман жиноятни очишда руҳиятшуносликнинг аҳамиятини қандай тушунасиз? – стол орқасидан яна унинг думалоқ, тепакал боши кўринди.

– Бу соҳада мен умуман тасаввурга эга эмасман, – деб тан олди Н. – Тўғри, қандайдир чет эл киносида шунақа усул билан жиноят очиларди, чоғи. Лекин аниқ эсимда йўқ.

– Мана менинг паканалигим, – деди Бурундуқ, – жиноятчида яхши таассурот қолдиради, тўғрироғи, мен билан очиқ гаплашишни осонлаштиради. Чунки кичкина одамлар ҳамisha ҳар қандай одамда самимият пайдо қилади, баъзан уларни назарларига илмайдилар. Шунинг учун ҳамма нарсани очиқ гапириб ташлашади, жиноятни аниқлашга эса худди шу нарса керак. Агар менинг ўрнимда узун, олифта кийинган, баҳайбат одам ўтирганда нима қилардингиз?! Масалан, сиз эшиқдан ҳозиргидай бемалол кириб келармидингиз ёки ийманиб, иккиланармидингиз?

– Шундай бўлса керак, – деди Н. – Сизни кўриб, ростдан ҳам менда ортиқча хижолат йўқолди. Сиз билан бемалол гаплашиш мумкин.

– Ана кўрдингизми, – Бурундуқнинг кўзлари қувониб кетди. – Мана шу руҳиятшунослик дейилади. Жиноятни очишда ёки олдини олишда бу фаннинг аҳамияти катта. Мана сиз, ўзингиз айтгандай, бахтсиз одамсиз. Сизни қонун кўзи би-

лан ўрганиш мушкул, бироқ, руҳиятшунослик сизни тўлиқ ўргана олади. Бахтсизлик ёмон ҳиссиёт. Бахтсизлик ҳам жиноят ҳисобланади, тўғрироғи, жиноят қилишга тай-ёргарлик ҳисобланади, у ҳар лаҳзада аламзадалик билан жиноятга қўл уриши мумкин, ўзини бахтсиз ҳисоблаган одам жиноятчилар қаторида туради. Бизнинг вази-фамиз жиноятнинг олдини олиш. Шу туфайли биз бахтсиз одамлар ҳақида ҳаммиша маълумот йиғиб, уларни назорат қилиб турамыз.

– Тўғри, – деди Н. – мен кейинги ойлarda ўзимни жудаям бахтсиз ҳис қилаяпман. Бироқ жиноят қилиш ҳаёлимга ҳам келгани йўқ.

– Сизга шундай туюлади, – деди Бурундуқ ўзининг гапи бўлинганидан ранжиб, юзини буриштирар экан. – Сизнинг ўзингиз ҳам бахтсизлик билан бирга ичингизда жиноятчилик бошланганини билмайсиз. Жиноят – онг ости туйғу ва кечинмаларнинг хуружи. У ҳеч қачон онгингизга қалқиб чиқмайди, пайт пойлаб ётаверади, бир пайт келадик, бир неча сонияда сизни бошқара бошлайди, бутун ихтиёрингизни унга бериб қўйганингни билмай қоласиз. Бу эса катта жиноятга йўл очиши мумкин. Фақат бахтиёрлик, хушвақтлик – жиноятнинг олдини олувчи биринчи восита. Ўзингизни бахтиёр ҳисобламас экансиз – сиз жиноятчисиз. Хўш, ўзингизни бахтиёр ҳисоблашингизга нима халақит бераяпти? – Бурундуқ қув, қитмир кўзларини пастдан туриб Н.га тикди. – Балким сизга бахтиёр бўлишингиз учун шароит йўқдир? Балким сиз бизнинг тартиблардан норозидирсиз? Бахтсизлик бу шахсий масала эмас. Жамиятга хавф туғдирувчи касаллик. Шу сабабли ҳам биз бахтсизликка ёки одамларнинг ўзларини бахтсиз ҳисоблашларига йўл қўйишга ҳақимиз йўқ. Шу сабабли ҳам биз ўзларини қандай ҳис қилишаётганини аниқлаш учун одамларни тез-тез қақриб турамыз. Сиз мана, ўзингизни бахтсиз ҳисоблайсиз. Бунга ким айбдор? Хўжжатларимни йўқотиб қўйдим деяпсиз, хўш, хўжжатларни ўзингиз йўқотгансиз, ўзингиз бу бахтсизликка сабабчи бўлгансиз, ўз вақтида хўшёр бўлмагансиз. Оқибатда, мана, бахтсиз кишига айландингиз. Биз эса овора бўлиб, сизни тунги сўроққа қақриб турибмиз.

– Ҳеч ким қақиргани йўқ, – эътироз билдирди Н. – Менинг ўзим келдим... – У энди бир оз қувлик қилмоқчи бўлди.

– Бунинг аҳамияти йўқ, – гапини бўлди Бурундуқ. – Кўп кишилар бизнинг қақришимизни олдиндан билиб ўзлари келишади ва сўроқ беришади. Гарчи айбини бўйнига олиб келгани унинг гуноҳини енгиллатса-да, қонун нуқтаи назаридан қақрилган ёки ўзи келганлар орасида фарқ йўқ. Иккаласи ҳам бир хил жавобгарликка тортилади ва бир хил саволга жавоб беради.

– Мен, – деди Н. унинг чийилдоқ товушини биров босиш учун. – Мухбирнинг илтимоси билан келганман. Жавобгарликка ҳеч қандай алоқам йўқ.

– Бу хом ҳаёл! – деб чийиллади Бурундуқ ва курси устида тик туриб олди, шундагина бўйи Н. билан баробарлашди. – Мухбир илтимос қилгани учун сизни менинг ўзим қабул қилдим – бу сизнинг бахтингиз. Баъзи кишилар ойлаб сўроқ беришга келадилар, бироқ сўроқ беролмай қайтиб кетадилар.

– Мен имтиёзлилар ҳисобида эканлигимни билмасдим, – тан олди Н. – Бунинг учун, албатта, сизга миннатдорчилик билдираман. Лекин менга бу имтиёзнинг зарурати йўқ эди...

– Ана шунақа-да, бировга яхшилик қиласан-у, эвазига яна таъна ҳам эшитасан. – Бурундуқ хафа бўлгандек тумшайиб олди. – Аммо сиз хурсанд бўлмасангиз ҳам бўлади. Сизнинг имтиёзлилар ичига қўшилиб қолганлигингизнинг сабаби бизнинг сизга бўлган алоҳида эътиборимиз туфайли эмас. Мен мухбирнинг илтимосини бажардим. Ўз навбатида мухбир ҳам менинг илтимосимни алоҳида масъулият билан бажаради. Бу ишдаги ўзаро ҳамжиҳатлик.

– Мен, умуман, имтиёзлилар ҳисобида эканимни билмасдим, – деди яна хижолат бўлиб Н. – Эшик олдидаги киши мени навбатсиз ўтказиб юборди: масаланинг бунчалик мураккаблиги ҳаёлимга ҳам келмаган эди. Ундан кейин мен сўроққа эмас, ўз ишимни аниқлаштириш учун келгандим.

– Ишингиз жуда жиддий ва мураккаб масала, – деди Бурундуқ. – Бу бир кунда ҳал қилинадиган масала эмас.

– Менга айтишувди, – деди Н. – Лекин ҳал қилинишини бир умр кутиш керак эмасдир? Буларнинг ҳаммаси сизларнинг ёмон ишлаётганларингизни билдиради.

Бурундуқ нималардир деб, эътироз билдирмоқчи эди, бироқ тилига жўяли гап келмади, чоғи, дум-думалоқ бошини калта, семиз қўллари орасига олиб, кўзларини ерга тикканча анча ўтирди. Кейин Н.га мўлтираб қаради – кўзларидан ҳали ҳам бир қарорга келолмаётгани кўриниб турарди.

– Мен, – деди у бирдан товушини пасайтириб, худди муҳим сирни очаётгандай, – ҳозир терговчи билан сизнинг масалангизни гаплашаман. Агар у сизни қабул қила олса, вақтини белгилаймиз. Лекин буни ҳеч ким билмаслиги керак. Сизга жуда ачинаётганим учун шундай қилишга мажбурман. Бундан ташқари сизнинг иш юрийтишимиз ҳақида фикрингиз жуда ёмон экан.

Шу пайт телефон жиринглаб, Бурундуқнинг гапини бўлди. Бурундуқ шошиб гўшакни кўтарди ва: “хўп, ҳозир бораман”, – деди, сўнг курсидан оёқларини осилтириб тушиб олгач: “Мени терговчи чақирапти, шошилиш мажлиси бор экан, кутиб туринг, келаман”, – деди-да, хонанинг орқа тарафдаги гўё атайлаб Бурундуқ учун курилгандек қичкина, худди қадимги ҳужралар ва қазноқларнинг эшигига ўхшаш туйнукка кириб кетди. “Терговчи шу бинода экан-да, – ўйлади Н. ичида, – уни бутун шаҳар бўйлаб излаб юрибман”. Н. қарор қилиш учун унчалик кўп ўйланмади. Ҳозир унинг терговчи билан юзма-юз бўлиш имконияти пайдо бўлганди. У кенг столни ва курсиларни айланиб ўтиб, Бурундуқ кириб кетган туйнукка қараб юрди: туйнукдан деярли ўтириб олиб, эмаклаб ўтиши билан хира даҳлиз бошланди: аммо бу даҳлизда ҳеч ким кўринмас, сув қўйгандай жимжит эди. Қадам товушлари даҳлизнинг охиридан келарди. Сал юргач, даҳлиз чапга, сўнг ўнга бурилди. Даҳлиз охирида энсиз зина турар, қадам товушлари пиллапоядан пастга тушиб борарди. Бу кўҳна саройларнинг яширин ҳужраларига олиб бориладиган зиналарга ўхшарди. Н. товуш чиқармаслик учун оёқ учида енгил юриб зинадан пастлай бошлади. Зинадан рутубат, ғубор, тош ҳиди келар, пастлаган сайин рутубат ҳиди кучаяр, оёқлари мармар пиллапояда сирғаниб кетарди. У Бурундуқ олдига киришда қанча юқори кўтарилган бўлса, шунча қават пастлади. Бу, афтидан, хизмат зинапояси эди, деворга ҳар хил кўрсаткичлар чизиб ташланганди. Зина уни кенг тавақали темир эшикка олиб чиқди.

Эшик очилаётганда ғичирлаб кетди ва Н. бирдан бийдай кенг даладан чиқиб қолди. Зулмат қўйнида дарахтлар, қандайдир балчиқ ҳиди тутган ариқ зўрға кўзга ташланарди. Бурундуқ кўринмас, фақат узоқда деразаларида хира чироқ ёниб турган бино томон қандайдир кўланка кетиб борарди. Н. уни чақирди, аммо овозини бийдай дала ютиб юборди. У тез-тез юриб, кўланка изидан узоқда, қизарган тун шафағида худди чўкиб қолган кемадек зўрға кўриниб турган бинога қараб юрди. Уни шаҳар марказидаги улкан бино ортида бундайин кенг дала яширингани ҳайратга солганди. Кўланка дам юқори кўтарилар, дам тепаликлар орасида кўринмай қолар, ўзи митти бўлгани билан Бурундуқ илдам юрадиганлардан эди, чоғи, Н. унинг изидан югуриб, ҳаллослаб қолди. У бино қаршисига борганда кўланка аллақачон бино ичига кириб кетган, ичкаридан зиналарга теккан қадам товушлари эшитиларди.

Н. бинога киришдан олдин бироз тараддудланди; мабодо у кириб борса-ю, унинг бу ўзбошимчалиги терговчининг жаҳлини чиқарса-чи? Бироқ Н.нинг иккиланиб туришга вақти қолмаганди; бинога кириб кетган қадам товушлари ундан тобора узоқлашарди. У зинадан шошиб кўтарилди ва қўштавақали, жуда бақувват ишланган эшикни очиб ичкарига бош суқди ва қаршисида чироқлари хира ёритилган узун, кимсасиз, жимжит даҳлизни кўрди. Ичкарига кириб олгач, қадам товушлари қайси томондан келаётганини билиш учун бир зум кулоқ тутди: қадам товушлари даҳлиз охиридан – юқоридан келаётган эди. Демак даҳлиз охирида зина бўлса керак, деб ўйлади у. Даҳлиз бўйлаб шошиб борар экан, қадам товушларини йўқотиб қўймасликка тиришар, ўзи ҳам қадамларини енгил ташлашга уринар, бироқ қанчалик ҳаракат қилмасин пойафзали гурсиллаб тушарди. У даҳлиз охирига етай деб қолганда бирдан қаршисида барваста, узун, соқчи кийимидаги одам кўринди.

– Тўхта, – деди соқчи, қўлида нимадир ўқталаганча. – Қўлингизни кўтар!

Н. шошиб қолди. У бундай бўлишини, олдидан соқчи чиқиб қўлини кўтаришни талаб қилишини кутмаганди. У ўзига ўқталган қуролни кўргач, масала анча жиддийлигини тушунди ва беихтиёр қўллари осмонга кўтарилди.

– Деворга бориб тур, – деди соқчи унинг осонгина қўлини кўтарганини кўргач, хурсанд бўлиб кетганини яширмай. – Кимсан? Бу ерда нима қилиб юрибсан?

– Мен терговчининг ёрдамчисиман, – Н. хаёлига келган гапни айтиб юборди ва шунда дафъатан тилига келган бу гапдан ўзи ҳатто севиниб ҳам кетди. – Мени терговчи чақирган.

Соқчи қанчалик тез хурсанд бўлган бўлса, шунчалик тез шошиб қолди. Аввал қуролини бир чеккага улоқтирди, сўнг Н.дан узр сўрай бошлади. Н. оёғи остига келиб тушган қуролга қараб, қўлини туширди. Бу милтиқ эмас, дастасига темир уланган супурги эди.

– Сизни танимабман, – деди соқчи, – илгари кўрмаган эдим. Қайси соҳа бўйича ёрдамчисиз?

– Ўлган одамлар бўйича, – деди Н.

– Ўлган одамлар бўйича? – қайта сўради соқчи. – Менимча, ўлган одамлар бўйича Ашнан ёрдамчи эди. Ё сиз Ашнаннинг ёрдамчисимисиз?

– Йўқ, – деди Н. – Ашнан ўлган одамлар бўйича ёрдамчи, мен эса ўлган-у, бироқ ўзлари тириклар бўйича ёрдамчиман.

– Ҳа-а, – деди соқчи. – Бунақалар кўп.

– Бўлмасам-чи, – деди Н. – Худди шу масалада мени терговчи чақирган.

– Ишимга аралашаяпти деманг-у, муҳтарам ёрдамчи, – деди соқчи, – сиз янги-ларданмисиз?

– Йўқ, – деди Н. – Анча бўлди. Нима, янгига ўхшайманми?

Унинг саволи бироз зардали чиқди, чоғи, соқчи шошиб жавоб қайтарди.

– Агар саволим ноўрин бўлса мени кечиринг. Лекин бу ерда терговчи йўқ. Сизга ё нотўғри ахборот беришган ёки сиз бинони чалкаштиргансиз.

– Нега ундай деяпсан? – сўради Н. – Нега йўқ бўлар экан? Бирон ёққа кетдимми?

– Ҳеч қаёққа кетгани йўқ, – деди соқчи, – чунки у ҳеч қачон бу бинода бўлмаган.

– Расмий қоғозларда у шу бинода ишлайди, деб ёзилган-ку!

– Тўғри, расмий қоғозларда шу ерда ишлайди деб ёзилган, – деди соқчи. – Лекин бу шикоятчиларни чалғитиш учун. Барча қоғозларга терговчи шу ерда ишлайди, деб ёзилади. Ҳаммаси шикоятчилар ўз шикоятларини шу бинога олиб келишади.

– Унда бу ерда унинг бирон ёрдамчиси ишласа керак-да, – деди Н.

– Йўқ, бу ерда ҳеч ким ишламайди. Барча хоналар бўм-бўш.

– Бўлмаса шикоятчиларни ким қабул қилади? – ажабланди Н.

– Ҳеч ким, – деди соқчи. – Аввало шикоятчилар терговчини кўриш учун келишади, шу сабабли биронта ёрдамчига кириб ўтиришмайди.

– Ғалати, – деди Н. – Индамай қайтиб кетишадими?!

– Йўқ. Улар шу бинода терговчи бор деб ўйлашади ва эртадан кечгача уни кутиб ўтиришади. Кеч тушгач уйларига қайтиб, эртасига яна келишади.

– Эртасига бирон киши билан учрашадими?

– Йўқ, – деди соқчи. – Улар ойлаб қатнайверишади, кечгача ўтириб, яна қайтиб кетишади. Баъзилари йиллаб қатнайди. Лекин шу пайтгача ҳеч ким қабул қилмаган ёки қилинмаган. Чунки у терговчига шикоят қилиб келган. Ёрдамчилари терговчи номига ёзилган шикоятни ҳал қилишолмайди. Уни фақат терговчи ҳал қилиши мумкин. Бошқа ҳеч ким.

Н. ичида “Мен ҳали шуларга шикоят ёзиб, чалкашликни ҳал қилиб, ҳаётимни изга солади деб ишониб ўтирибман-а, булар шикоятчини масхара қилишаркан-ку!” – деб ўйлади.

– Жуда қизиқ экан, – деди тил учида Н. – Агар ёрдамчилар қабул қилмаса, терговчи эса йўқ бўлса, шикоятчиларни овора қилишнинг нима кераги бор?

Соқчи Н.га бир зум ишонқирамай тикилиб турди. У энди Н.нинг ёрдамчилардан бири эканига шубҳа қилаётган эди.

– Кераги бор, – деди у энди бироз қўполроқ овозда. – Шикоятчилар ҳали бундай тартибдан бирон марта нолишгани йўқ. Аксинча, кўплари шунга кўникиб ҳам қолишган. Бу ерга худди байрамга келаётгандай тайёрланиб келишади. Ёрдамчидан дейсиз-у, оддийгина нарсаларни суриштираётганингизга ҳайронман.

– Мен атайлаб суриштираяпман, – деди Н. қовун тушираётганини сезиб. – Аслида сиз ўз вазифангизни биласизми, йўқми, шуни билмоқчи эдим. Сиз жудаям намунали соқчи экансиз, буни, албатта, терговчига етказиб қўяман. Сиздай ўз вазифасини сидқидилдан уддалаётган соқчилар кам.

Н.нинг мақтови соқчининг шубҳага тўла бошлаган юз ифодасини ёриштириб юборди.

– Ўзим ҳам ичимда мени синаб кўриш учун келгансиз деб ўйлаётгандим, – деди. – Сиздай ёрдамчи шу оддий нарсаларни билмаслиги мумкин эмас. Бироқ терговчига айтиб қўйинг, бу ерда ўз вазифасини биладиганлар ўтирибди. Кўплар мени қаттиққўлликда айблашади, лекин қаттиққўл бўлмасанг, тартиб бўладими? Масалан, шикоятчилар шунчалик кўп келадики, даҳлизга сиғмай қолади, ғала-ғовур қилишади, бизни алдаяпти дейишади. Мен эса уларга жуда илтифот билан муомала қиламан. Кўраяпсизми, даҳлизда қатор қилиб юмшоқ курсилар қўйдирдим. Илгаригиси ёғочдан эди. Бир соат ўтурса бели оғриб қоларди. Ахир шикоятчига ҳурматсизлик қилиб бўладими? Уларнинг ичида умр бўйи ҳар куни келадиганлари ҳам бор. Энди юмшоқ курсида бемалол дам олишлари мумкин. Ҳатто вақт қандай ўтгани ҳам билинмай қолади. Вақт ўтгани билинмаса, шикоятчи ҳам бу ердан асабийлашиб, хафа бўлиб чиқиб кетмайди. Шу йўлда тинмай меҳнат қилаяпмиз...

У ён томондаги оғзига қулф солинган сандиқчани кўрсатди.

– Мана бу шикоятлар ташланадиган сандиқ. Кўраяпсизми, пўлатдан. Уни ҳеч ким очолмайди. Калити эса терговчида. Лекин ҳали бирон марта ҳам очилмаган.

– Унда бу хатларни ким ўқийди? – ҳайрон бўлди Н. сандиқни айланиб томоша қиларкан.

– Мен, – деди соқчи.

– Сиз? – баттар ажабланиди Н. – Калит терговчида дедингиз-ку!

– Ҳа, тўғри, терговчида! – деди соқчи. – Лекин сиз бир нарсага эътибор берма-япсиз. Сандиқнинг мана бу мен турган тарафдаги таги тешик. Мана кўринг, – соқчи Н.ни ёнига имлаб чақирди. Н. унинг олдига ўтиб, сандиқнинг бу тарафда умуман таги йўқлигини кўрди. – Илгарилари шикоятларни шундай олиб ёқиб юборишарди, шунда мен Ашнанга шунча одам умид билан келади, шикояти ўқилмаса, роса алам қилади, шу сабабли мен шикоятларни ўқиб чиққандан сўнг ёқиб юборишсин дедим. Ашнаннинг ўзи ҳам шу нарсани ўйлаб юрган экан, рози бўлди. Шундан бери тунлари шикоят ўқиб чиқаман, баъзиларини ўқиб, юрагим эзилиб кетганидан тўйиб-тўйиб йиғлайман ҳам. Шикоят ўқиш менинг касбим бўлиб қолди. Сандиққа хат ташлаётган шикоятчини кўрсангиз эди, – у сал бўлмаса нутқ ирод қилади. “Мен, – дейди у, – қирқ беш йил шу шикоятимни терговчи ўқисин деб қатнадим. Энди умрим охирлашиб қолди, шу сабабли армон билан ўлиб кетмай, майли, терговчи сандиқдан олиб бўлса ҳам ўқий қолсин, бунга имоним комил”. Мен эса сандиқнинг бу тарафда турганча, унга “Шикоятни терговчи албатта ўқийди” деб ишонтираман. У бахтиёр бўлиб чиқиб кетади – ахир эртага ўлиши муқаррар одамни бахтиёр қилишдан ҳам каттароқ шараф борми? Бу хатларни ўқисангиз эди! Баъзилар терговчига самимий муҳаббатларини изҳор қилишади, ичига “бутун умидимиз сиздан” деб ёзиб қўйишади. Баъзилар эса суратларини солиб юборишади. Мен бу одамзотнинг ғалати феълени кўрсатувчи шикоятларни туни билан ўқиб чиқаман-да, эрталаб ёқиб юбораман, бўлмаса сандиқ шикоятга тўлиб қолади-да. Эрталаб келган шикоятчилар сандиқнинг бўшаб қолганини кўриб, шикоятларини терговчи олиб ўқиганига шубҳа қилишмайди. Шикоятларида кўтарилган муаммолар ҳал қилинишига ва ҳаётларида порлоқ кунлар бошланишига умид қила-қила қайтиб кетишади. Буни кўрган терговчининг ўзини кўраман деб ўжарлик қилаётганлар ҳам шу заҳотиёқ шикоят ёзиб, сандиққа ташлашга киришади. – Соқчи “Хўш, қалай?!” дегандай Н.га ялтоқланиб, мақтов кутиб қаради.

– Баракалла! – деди Н. – Мен, албатта, буни терговчига етказиб қўяман.

Соқчи унинг бу гапидан талтайиб кетди ва Н.ни ҳозиргина ўзи мақтаган курсиларга ўтиришга таклиф қилди.

– Йўқ, раҳмат, – деди Н. – Мен бу ерга Бурундуқни излаб келгандим. У тепага чиқиб кетди, чоғи.

– Бурундуқ? – деб сўради соқчи. – Бу ерга ҳеч ким келгани йўқ.

– Сиз кўрмай қолгандирсиз, – деди Н. – У юқори қаватга чиқиб кетди, чамамда.

– Мен бир сония ҳам жойимдан жилганим йўқ, – деди соқчи. – Бу ердаги хоналарнинг эшиги михлаб ташланган. Бу ерда ҳеч ким йўқ.

* * *

Н. Бурундуқнинг хонасига қайтиб кирганда у ерда Бурундуқнинг ўрнида дароз йигит ўтирар, телефонда ким биландир гаплашарди. Н.ни кўриб, шоша-пиша гўшакни жойига қўйди-да, Бурундуқнига ўхшаш чийилдоқ товушда бақира кетди:

– Қаерларда юрибсиз? Сизни изламаган жойим қолмади. Сўроққа келганмисиз ёки мен билан сичқон мушук ўйнамоқчимисиз?

– Мен Бурундуқни излаб юрибман, – деди Н. Аммо дароз паст лавозимлилар юқори лавозимли бошлиқнинг исмини эшитганда дарҳол шаштидан тушадиган аксарият кишилардек, товушини пасайтирмади. Аксинча, Н.нинг гапидан бирдан тутаб кетди ва олдидаги қоғозларни бир четга улоқтирди.

– Сизнинг Бурундуқни излашингизга ҳожат йўқ, – чийиллади у Бурундуққа ўхшаб қўлларини бигиз қилар экан. – Эътиборингиз учун шуни маълум қилмоқчиманки, шу соатдан эътиборан, Бурундуқнинг ўрнига мени ёрдамчи қилиб тайинлашди.

– Унда Бурундуқ кўтарилибди-да, – деди Н. беихтиёр Бурундуқнинг бу муассасада бошлиқнинг мансаби кўтарилгач, муовини ўрнига ўтиши одати ҳақида гапирганини эслаб.

– Бу ҳали номаълум, – деди дароз иззат-нафси ҳақорат қилингандек тумшайиб.

– Унинг қайси мансабга ўтказилгани менга қоронғи. Лекин энди сизнинг масалангизни мени ҳал қиламан.

– Сизни муносиб равишда тақдирлашганларига имоним комил, – деди Н. атайин тилёғмалик қилиб. – Мени бемалол сўроқ қилишингиз мумкин. Мен тайёрман.

Бироқ у гапини тугатмай даҳлиздан қулоқни қоматга келтирувчи қўнғироқ эшитилди. Салдан сўнг пастки ва юқори қаватдан, даҳлиздан гупирлаган қадам товушлари келди ва анча пайтгача ҳар қандай товушни босиб қўйди. Афтидан, одамлар қайгадир шошиб кетишаётган эди.

Дароз столнинг бир четига кетини қўйиб, қўнғироқ тинишини кутиб турар, унинг шу туриши қўлтиғидан тушиб кетган тарвузга қараб турган одамни эслатарди.

– Энди сўроқ қилишнинг иложи йўқ, – деди у Н.га мўлтираб қараркан. Унинг кўзларида “Агар қўнғироқ бўлмаганда роса адабингни берардим”, деган ифода бор эди. – Тунги сўроқ вақти тугади. Бу ёғига сўроқ қилиш тўхтатилади.

– Унда менинг ишим нима бўлади? – сўради сабрсизлик билан Н.

– Куни тайин бўлгач, яна ўзимиз чақиртирамиз, ҳозир эса бўшсиз.

Шундай деб дароз эшикни кўрсатди. Н. даҳлизга қайтиб чиққанда у ерда ҳеч ким йўқ эди, нимқоронғи даҳлиз бўшаб, жимжит бўлиб қолганди. У даҳлиз охирига қараб юрди. Тонги шуъла даҳлиз адоғидаги ойнаванд тўсин орқали бутун йўлакни ёритиб юборган, оёқ остида сўроққа келганлар кун бўйи чақиб ташлаган писта пўчоғи, қоғоз, мева қолдиқлари, бўшаб қолган курсиларда газета қатламлари сочилиб ётарди. Н. йўлак охирига етмай, изидан чақираётган товушни эшитиб ўгирилди – йўлак тўрида шляпа кийган киши ҳаллослаганча унга қўл силкир, нималардир деб чақирарди. У яқинлашгач, Н. бу одамнинг кечаси ўзига навбат берган киши эканини кўрди.

– Сизни кутиб тургандим, – деди шляпали унга яқинлашар экан. Тез юрганидан ўпкаси шишиб қолган, айтмоқчи бўлган гапи бўғзига тиқилиб, ҳеч бир маъносиз гўлдирашга ўхшаб чиқарди. Н. у яқин келгач анча келишган, бақалоқлиги ўзига ярашиб турган киши эканини кўрди. – Тез юрар экансиз, етиб олишим қийин бўлди.

– Мени кутиб турибсизми? – сўради Н. – Бирон ишингиз борми?

Шляпали киши терлаб кетган бўйнини артар экан бош ирғади.

– Сизга миннатдорчилик билдириб қўймоқчи эдим, – деди у ниҳоят артиниб бўлгач, Н.нинг қўлларини қисар экан.

– Нима учун? – ҳайрон бўлди Н.

– Нима учунингиз нимаси, – баттар ҳайрон бўлди шляпали. – Ахир ўрнимга кириб, мени кутқариб қолдингиз. Яна нима учун дейсиз-а?

– Шунга мени атайлаб кутиб ўтириш шартмиди? – деди Н. – Мен барибир киришим керак эди. Аксинча, навбатингизни берганингиз учун сизга мен миннатдорчилик билдиришим керак. Барибир шу билан қутилмайсиз, сизни кечга яна чақиришади.

– Биламан, – деди шляпали, – лекин мен бир кун ютдим, шу ҳам катта бахт. Кечгача ҳали ўйнаб қолиш мумкин. Ким билади, ташқарини кўриш яна насиб қиладими, йўқми?

– Унчаликмас, – деди Н. – Сизни бу ерда ушлаб қолишмайди. Нимадир чалкашлик бўлган, шунга чақиришган. Ичкарида ҳеч кимни ушлаб қолаётганлари йўқ. Қолаверса, бу ер одамлар тасавуридагидек, терговчининг муассасаси ҳам эмас. Қандайдир тушуниксиз ташкилот. Афтидан, одамларни шунчаки чалғитиб туриш учун бир гала бекорхўжалар хаёлларига келган майнавозчилик билан шуғулланадиган идора экан.

– Сиз бугун келдингиз, – деди шляпали. – Ҳали ҳеч нарсани билмайсиз. Биринчидан, бу ерга бекорга чақиришмайди. Кейин эса ким кирган бўлса қайтиб чиққани йўқ.

– Нега чақиришганини ўзингиз билмайсизми? – Н. у билан тортишиб ўтирмади ва айни пайтда бу одамнинг бу кўён юраги билан ҳеч қачон ичкарига киролмаслигини англади.

– Йўқ, – деди шляпали. – Бу ерга келаётганларнинг аксарияти нима учун чақиришганини билишмайди.

Улар зинадан туша бошладилар. Шляпали тинмай жаврар ва Н.га миннатдорчилик билдирарди.

– Сизга бу яхшилигингизни қандай қайтаришни билмайман, – деди у. – Балким мендан бирон нарса сўрасиз?

– Ҳеч нарса керакмас, – деди Н. – Ташвишланманг. Мен ўз ишимни қилиб чиқдим. Сизнинг миннатдорлигингизга лойиқ иш қилганим йўқ.

Шляпали зинадан тушгунча яна ҳаллослаб қолди. Улар кўчага чиқишганда кўёш шаҳар устида энди бош кўтарганди.

– Биласизми, – деди бирдан шляпали Н.нинг қўлтиғига осилганча. – Мени ҳар кеча чақиришади, бироқ ҳамиша кимдир менинг ўрнимга киришни илтимос қилиб келиб қолади. Йўқ, деёлмайман. Албатта, менинг ўзимга ҳам шундай бўлгани тузук. Шунинг учун ҳам миннатдорчилик билдириш менинг бурчим.

– Хўп майли, – деди Н. ундан айтганини қилмай қутулолмаслигини сезгач. – Миннатдорчилигингизни қабул қилдим. Ҳамиша хизматингизга тайёрман. Энди мен кетай.

Н. бурилиб жўнамоқчи эди, бироқ шляпали унинг қўлини худди қадрдонлардек қаттиқ қисди.

– Ўлгунимча унутмайман, – деди у қўлини сиқиб силкитаркан. Сўнг бирдан ўзини яқин олиб, ҳамдардлик қиладигандай сўраб қолди. – Сизни нега чақиришган?

Н.нинг жаҳли чиқди. Афтидан шляпали уни ҳали вери қўйиб юборадигандай эмасди.

– Мени чақиришмаган, – деди у гапни калта қилиш учун. – Менинг ўзим терговчини излаб келганман.

– Терговчини? Ўҳ-хў... – деди бош чайқаб Н.ни бошдан оёқ ҳавас билан кузатиб чиқаркан. – Хўш, уни топдингизми?

– Йўқ, – деди Н. – Унинг идорасини негандир ҳамма сир тутишади. Тополмадим.

– Мен биламан, – деди бирдан шляпали кўзларини қувлик билан пирпиратаркан.

– Сиз қаердан биласиз? – сўради Н. бу одам рост-ёлғон айтаётганини билолмай.
– У мен яшайдиган уйнинг рўпарасида ишлайди. Мен ҳар куни уни дурбиндан тамоша қилиб ўтираман.

– Бунинг сизга нима қизиғи бор? – ҳайрон бўлди Н. – Бу, менимча, одобдан эмас. Шляпали ўғирлик устида қўлга тушгандай қизариб кетди; сўнг шошиб чўнтагини кавлай бошлади, у ердан қандайдир малла рангдаги ҳужжат чиқариб, Н.га узатди.

– Бу нима? – сўради Н. унинг хатти-ҳаракатидан ҳайратланиб.

– Агар бу ҳужжатни ўқисангиз мени ноўрин айбламасдингиз. Мен олимман, – деди бир оз тумшайиб шляпали.

Н. дафтарчани очиб, у ерда катта ҳарфлар билан “Олим Шомон” деган ёзувга ва сурат устига урилган катта муҳрга кўзи тушди.

– Фанда уят бўлмайди, – деди олим Н.нинг танбеҳидан хафа бўлгандек. – Мен тадқиқот олиб бораяпман. Хулоса мукамал бўлиши учун хоҳлаганча кузатув олиб боришим мумкин. Бунга ҳуқуқим бор.

Н. ноўрин айблагани учун хижолат бўлди.

– Мени кечиринг, – деди у ҳужжатни қайтариб бераркан. – Сизнинг олимлигингизни билмасдим.

– Билмасдан айбламаслик керак, – деди бироз гинапарастлик билан олим. – Фан асоссиз айбловни ёқтирмайди.

Н. ундан яна кечирим сўради ва агар билганимда асло кўнглингизни оғритмасдим деди.

– Ҳа, майли, – деди олим, – менга қилган яхшилигингиз эвазига кечирдим. Лекин бошқа бундай қилманг.

Н. бош ирғади. Улар тонгги ҳавода йўлак бўйлаб кетишарди. Диққинафас бинодан сўнг мезон ҳавоси роҳат бағишларди. Олим эса ўзининг тадқиқотининг моҳияти ва фанда шов-шув бўладиган кашфиёт билан бандлиги ҳақида гапира бошлади. Бунинг учун эса узоқ ва муттасил кузатув зарур экан. Текширув олиб борар, тадқиқотига зарур далиллар излар, тажриба қилар, кечқурун эса сўроқ бергани келар экан.

– Хўш, текширувингиз бўйича кузатаётганингиз терговчи эканлиги аниқми? – сўради Н. унинг нафас ростлаш учун бирпас тўхтаганидан фойдаланиб.

– Фан аниқ шу деган кўрсатмани бермайди, балки фаразларни ўртага ташлаб, тажриба олиб боради, шу тажрибага кўра маълум хулосани айтади. Бу хулосани бошқа бир олим текшириб кўриб, сўнг у ҳам хулоса қилади. Ана шундан кейин бирон бир тахминни айтиш мумкин бўлади. Ҳозирча, мен шу терговчи деган қараш тарафдориман, кузатувларим унинг терговчилигини тасдиқлапти, – олим масаланинг нақадар нозиклигини кўрсатиш учун кўрсаткич бармоғини осмонга нуқиб қўйди. – Хоҳласангиз сизни кузатувларимга шерик қилишим мумкин.

Н. худди шу таклифни кутиб тургандай бирдан розилик берди. “Менга жуда катта ёрдам берган бўлардингиз, ахир терговчини бутун шаҳарни зир югуриб, тополмай юрибман. Лекин эсдан чиқарманг, бу ҳаммаси кечаги хизматингиз учун. Мабодо ўрнимга кирмаганингизда мен текширувимни давом эттиролмасдим”, – деди олим. Улар ҳозиргина чиқишган бинонинг орқа томонидаги кўчада жойлашган худди шундай бинога киришди. Бу бинонинг ҳам зиналарида чироқ йўқ, лекин тонгги қуёш шуълалари туйнукнинг исқирт ойналаридан ўтиб, зинани хира ёритиб турар, шу сабабли зиналарда кечагига ўхшаб қоқилиб юришга ҳожат йўқ эди. Улар энг юқори қаватга кўтарилишди ва темирдан ясалган, ҳамма томони панжара билан ўралган эшик олдида тўхташди. Олим эшикни очар экан, ўз ихтироси ҳақида ҳалитдан шов-шув бошланганини, шу сабабли жуда эҳтиёт бўлиш шартлигини, ўғирлаб кетиш эҳтимоли йўқ эмаслигини гапира бошлади. Н. унинг бирдан фикридан қайтиб қолишидан кўрқиб, гапини маъқуллаб турар, тезроқ бу қават-қават эшиклар очила қолсайди, деб ўйларди. Ниҳоят улар уйга кирдилар.

– Қаҳвага таъбингиз қалай? – сўради олим улар одмигина, қоғозлар сочилиб ётган пала-партиш хонага киришгач.

– Йўқ демайман, – деди Н. – Лекин унганча мен терговчини бир кўрсам девдим.

кўзи тушди. “Мана қаерда экан, – деди ғазаб билан у. – Терговчининг олдига кетдим деб, кетини ювгани қочган экан-да. Мен эса уни жудаям банд одам деб, терговчини ўзим излаб топмоқчи бўлибман. Бу мансабни суъистеъмом қилиш-ку”. “Бу уларнинг хизмат вазифасига киради”, – деди унинг ортида турган олим. “Ҳаммомга тушиш хизмат вазифасига кирадими? Сиз ҳам олиб қочасиз-да, олимман деб”, – Н.нинг жаҳли чикди. “Бўлмасам-чи, – деди олим. – Улардан мутлақо ҳалол ишлаш талаб этилади. Ҳалоллик эса бадан тозалиги билан белгиланади. Кимнинг бадани тоза бўлса, билинги, ўша кўпроқ ҳалолдир”. Бу гапдан сўнг Н. яна бир марта олимнинг мантиғини рад этиб бўлмаслигини сезди. Олимнинг гаплари унинг юзига биров тўсатдан шاپалоқ туширгандай таъсир қилди.

– Биз уларни қоронғи хоналарда кутиб ўтирамиз, булар эса ҳаммомга кириб олиб китоб ўқишади. Яна ким билади, бу қандай китоб эканки, ҳаммомда ўқийдиган, – Н. жаҳл билан у ёқдан буёққа юрар экан, тобора асабийлашарди.

– Қонун китоби, – луқма ташлади олим.

– Қонун китоби? – сўради ҳайрон бўлиб Н. ва таққа тўхтаб олимга қайрилиб қаради.

– Шундай. Улар ҳаммомда қонунни ўрганишади.

Н. қўлларини икки ёнга ёзиб, ҳеч нарсага тушунмаганини намоёиш қилди.

– Буни қаранг, улар қонунни ҳаммомда ўрганишаркан? – деди асабий тарзда.

– Бунинг нимаси ёмон, – деди олим худди унинг жиғига тегмоқчидек мутлақо бамайлихотир оҳангда.

– Нимаси ёмон деганингиз нимаси? – деди Н. – Одамлар уларни кутиб хуноб бўлиб ўтирса-да, улар ҳаммомга кириб қонун ўрганишса.

– Уларнинг вазифаси шуни талаб қилади. Бир лаҳза ҳам қонунни эсдан чиқармасликлари шарт. – Олим курсига яхшилаб жойлашиб олди-да, худди маъруза қилаётгандай гапира бошлади. – Уларни кутиб турган ўша одамлар билан қонун тилида гаплашишлари керак. Улар ҳаммомда ўтириб, қонунни ёдлашади-да, сўнг шикоятчиларга айтиб беришади. Бусиз ахир мумкин эмас, вазифалари оғир.

Н. дурбинга кўзларини қўйиб, яна ҳаммомга қаради: қип-яланғоч ёрдамчилар ҳали ҳам китобга мук тушиб ўтиришар, энди китобга деярли бош қўйиб олишган, улар ҳаммомда ўтиргандан кўра ўқитувчисидан дашном эшитиб, энди бутун вужудлари билан китоб ўқиётган қуйи синф ўқувчиларига ўхшашарди. Н.га улар китобга бош қўйиб ухлаб ётишгандай туюлди. Дурбинни уларнинг кўзларига бир-бир олиб боргач, шубҳаси ҳақиқат эканига амин бўлди.

– Ухлаб қолишибди, азаматлар, – деди товуш чиқариб ва шу гапи билан олимни узиб олмоқчи бўлди.

Бироқ олим унинг гапини эшитиб ажабланмади ҳам.

– Уларга ҳам осон эмас, – деди у. – Терговчи қонунни сув қилиб ичишни буюрган, яна устига-устак ҳарорати олтмишдан ошиқ ҳаммомда ўтириб! Бурчақдаги хумчани кўряпсизми? – Н. ҳаммомнинг бурчагига қараб, у ерда беўхшов, одам бўйи келадиган хум турганини кўрди. – Улар қонунни сув қилиб ичиб юборишлари учун китоб ўқиб-ўқиб, устидан сув ичиб туришади. Терговчи жуда қаттиққўл.

Н. олимга ажабланиб қаради. “У мени масхара қилмаяптими”, – деган ўй кечди хаёлидан.

– Сиз терговчи ўлган дедингиз-ку, яна ким уларга қаттиққўллик қилади?

– Ўйлишга ўлган, лекин ёрдамчилари худди терговчи тирик пайтидагидек ишлашга ўрганиб қолишган. Агар уларнинг ичига тушиб қолсангиз ўзаро гаплашишганда “терговчи ундай деди”, “терговчи бундай кўрсатма берди”, “шахсан терговчининг ўзи кузатиб турибди” деган гап-сўзларни эшитасиз. Ҳатто бир-бирига кўнғироқ қилиб, терговчининг номидан кўрсатмалар беришади, вазифалар белгилашади, режалар тузишади, сўнг эса шу вазифаларни астойдил бажаришга киришишади. Шунинг учун ҳам терговчига боғлиқ бирон масалани аниқламоқчи бўлсангиз ҳеч қачон охирига етолмайсиз. Негаки, ўша масалани ким ҳал қилиши ва кимнинг кўрсатмаси билан амалга оширилгани номаълум бўлиб қолаверади. Яъни ҳаммаси терговчи номидан

амалга оширилади: қоғозга “терговчи кўрсатмасига биноан” деб ёзиб қўйишади. Хўш, сиз терговчининг ўша кўрсатмасини аниқлайман деб кўринг-чи?.. Бошингизни ари уясига тикқан бўласиз.

– Сиз буларнинг ҳаммасини жуда яхши биларкансиз, – тан олди Н. – Тўғриси, ҳеч ким менга бу даражада батафсил, икир-чикиригача тушунтирмаганди.

– Мен, ахир олимман, – деди бир оз ғурур билан олим. – Фан аниқликни ёқтиради.

– Барибир терговчининг ўлганини яшириб ўтиришингизни маъқуллай олмайман, – деди Н. – Жамотчиликни хабардор қилиб, терговчи номидан иш кўраётганларнинг адабини бериш, саргардонликларнинг олдини олиш керак.

Н. шунда бирдан толиққанини сизди. Ичидан ҳорғинлик босиб келди. “Буни қаранглар, – деди алам билан, – мен умримни терговчини излаш билан, унга умид қилиш билан ўтказибман, у эса ўлиб ётибди”. У бутун аъзосида ҳорғинлик ҳис қилди. Тун бўйи бошидан кечирганлари уни ниҳоят ҳолдан тойдирган эди.

– Мен толиқдим, – деди Н. – Агар қарши бўлмасангиз бирон бурчакка чўзилиб олсам дедим.

– Бемалол, – деди олим. – Анави бурчакда махфил турибди, – у ичкаридаги қия очик хонани кўрсатди. – Мен кундузи тадқиқот олиб бориб, кечаси тунги сўроқда тик турганча мудраб олишга ўрганганман.

Н. эшиқдан кириб, олим “махфил” деб атаган ёғоч сандиқ устига солинган тўшакка чўзилди ва шу заҳоти уйқуга кетди.

ГҲРКОВ

Ўша ёз ва куз бошларида Н. кўчага қайтиб чиқмади – энди уйда тарки дунё қилган одамдек, ҳаммасидан кўнгли совиб, бировга бор-йўқлигини билдирмай яшар, илгариги ҳафсаласи йўқ, уй бетартиб ва бесаришта маконга айланган, унинг ҳеч бир ишга қўли бормас, қўйган идиши ёки буюми жойида қолар, қайтиб йиғиштирмас, хоналар эгаси шошилиш кўчиб кетган уй каби тўзғоқ ва исқирт эди. Н. ўша ёз соқолини бор-йўғи икки марта, унда ҳам юзи кўринмай қолгач ва нафас олишига халақит беравергач, қайчи билан ҳафсаласиз қиртишлаб қўйди. Кир-чирга беланган кийим-бошининг ранги кўринмай қолган, хона тамаки ҳидига ва қолдигига тўлганди. Н. ҳаво алмаштиришни истамас, деразадан ташқарига – ўзини тириклайин кўмиб масҳара қилаётган дунёга қарагиси келмас, шу сабабли ёз ўтиб, куз келган бўлишига қарамай унинг деразаси ҳамон ёпиғлигича турар, хоналар Н.нинг юраги каби хуфтон ва зулматга бурканганди. Н. бир кечаси итларнинг увлашини эшитди ва биринчи марта деразадан ташқарига – зим-зиё тунга қаради. Қор ёғарди. Итлар ахлат ундуғи олдида увлашар, уларнинг товуши қандайдир мунгли ва ёввойи эди. Н. ҳар куни итларнинг увлашини деразадан туриб эшитадиган бўлди, баъзи кунлари ўша итлар увлаши эшитилмай қолса, безовта бўларди. Итлар увлар экан, Н. ўзининг ичида ҳам нимадир увлаб юбораётганини сезиб қоларди. Энди у итларнинг увлашини кўмсаб чиқар, ўзи билан итлар орасида қандайдир боғланиш пайдо бўлганини сезарди. Бу боғланиш унинг заволга юз тутган ҳаётига шунчалик жозива бағишлардики, энди у бир пайтлардаги каби ўз тақдирининг адолатли ҳал қилинишини эмас, итларнинг увлашини кутиб яшарди. У қиш бўйи итларнинг увлаши билан бирга ҳаёт кечирди: у аста-секин итларни ўргана бошлади. Қоплондай қоп-қора ит ундук олдида келиб увлаши билан атрофида бир неча ит пайдо бўлар, сўнг улар худди жам бўлиб бир мунгли қўшиқни куйлашаётгандай биргаликда увлай бошлашарди. Н. ўзининг ичида уйғонган ва бутун вужудини қамраб олаётган ҳис нималигини дафъатан англолмас, итлар увлаши билан унинг вужуди қизиби, танаси олов бўлар, юрагида ёввойи бир шавқ уйғонар, ичида ҳамма нарсани тилка-пора қилиш, бадбўй ҳидлардан маст бўлиш истаги уйғонар, баъзи кечалари у бу истак олдида ожиз қолиб танасини тишлаб ташлар, елкаларидан оқаётган қонни кўриб, баттар қутуриб кетар ва бўғзидан хўрлик каби ёввойи бир увлаш отилиб чиқарди. Н. итларга қўшилиб, аста-секин увлашни ўрганди – ўша қоп-қора ит ундук олдида увлар экан, Н. дераза олдида унга жавоб қайтарар, сўнг иккаласи бараварига увлай бошлар, ув-

лаган сайин вужудида енгиллик, бахтиёрлик ва йиртқичона бир шафқатсизлик пайдо бўлганини туярди. Ташқаридаги ит ё эгаси ташлаб кетган, ёки кўп йиллар ўрганган кишиси оламдан ўтган, шунинг учун ҳар куни ундук олдига келиб, бошқа итларни ҳам ундаб увлар, Н. эса унга ўз мусибатини ҳайвоний тил билан ифода этиш учун увларди – нима қилганда ҳам иккаласи-да ёлғиз эди, иккаласи ҳам бу дунёга бегона, ёт бўлиб қолганди. Н.нинг увлаши бора-бора итникидан фарқ қилмай кўйди, энди ит келмаган кунлари Н.нинг ўзи увлаб чиқар, увлаган сайин ўзини олис ва шафқатсиз аждодларининг шуури қоплаб олар, увлашда илтижо ҳам, ҳасрат ҳам, қаҳр ва ғазаб ҳам мужассам эди. Назоратчи “Қўшнилариңиз арз қилишаяпти, уйиңизда ит асраяспиз экан”, – деб икки марта унинг уйини тинтиб чиқди. Н. назоратчиға ёт, совуқ ва бироз қаҳр билан тикилиб турар, унга на эътироз билдирар, на тасдиқларди.

Назоратчи хоналарни кўздан кечириб чиққач, Н.ға чақчайган, жаҳлдан ёшланиб кетган кўзларини тикди.

– Бу ер қабристон эмас, – бақирди у, – искиртингизга ўша ерда рухсат берилади.

Н.нинг қон тўла кўзлари совуқ ялтираб кетди ва бўғзидан итнинг ирриллашиға ўхшаш товуш чиқди. Унинг ўзи қоп-қора бўлиб кетган, ғазабдан мушаклари бўртиб чиққанди. Назоратчи буни сездди ва эшикни очиб, пастга пилдираганча югургилаб қолди. Н. эшик қайта жириңглаганда ўзини йўқотиш даражасида ғазабланди – у энди яна безбетларча қайтиб келган уй назоратчисини тилка-пора қилишға тайёр ҳолда эшикни зарб билан очди. Бироқ эшик ортида қоп-қора костюм кийган, кўлиға ялтироқ қоғоздон кўтариб олган озғин йигит турарди. Олифталиги кимнидир эслатди. Йигит уни кўриб шошиб қолди ва гапи эсидан чиқди, чоғи, чийиллоқ товушда нимадир деб фўлдирай бошлади. Бу суд котиби эди.

– Хўш, хизмат? – деди Н. унинг қилтириқ гавдасиға ярашмайдиган гўддаишидан энсаси қотиб. Суд унинг хотирасидан деярли унутилаёзган, унинг ҳаётида бу воқеа энди ўзини таъқиб этган думли одамларчалик ҳам таассурот қолдирмаган эди.

Йигит гапиришдан олдин аввал бош суқиб уй ичига, сўнг Н.нинг ўзига қаради. У энди баттар гўддаиби олган, ўта муҳим сирни очмоқчидай нуқул тамшанар, оғиз жуфтлаб, сўнг нимагадир яна уй ичига қараб оларди.

– Мен суд ҳукмини келтирдим, – деди у ниҳоят қоғоздонини очиб. – Суд ҳукми ижро этилиши шарт.

– Бу мен учун янгилик эмас, – деди Н. – Бу тартибни эшитганман.

– Тўғри, – деди суд котиби, – буни сизға маълум қилганмиз. Аммо суд сизнинг масалангизда озгина истисно қилди. Сиз ҳукм тўлиқ ва адолатли бажарилиши учун қабрни қазишингиз ва мурдани бизға тақдим этишингиз кераклиги қайд этилган.

Н.нинг ишонгиси келмади. Аммо юрагида кўпдан бери сўниб қолган умидлар қайта бош кўтарди.

– Мурданинғ нима алоқаси бор? – сўради у суд котибидан воқеани батафсил билиб олиш учун.

– Қанақа алоқаси йўқ?! – чийиллади суд котиби. Н.нинг назарида суд котиби ҳозир ўзини судда ўтиргандай ҳис қилди, чамаси, бемалол бақира бошлади. – Мурдани қазиб олғач, сиз махсус гуруҳға тавсия қиласиз, улар мурдани текшириб, ўлган одам бошқа киши эканлигини аниқлаб беришади. – Котиб “шунга ҳам ақлинг етмадимиз”, дегандай гўддаиби қаради. Унинг шу туришида ўзининг ақлий устунлигини кўрсатиб кўйиш истаги бор эди. – Яна шуни билдириб кўяйки, гуруҳ бугун соат учда қабристонға боради. Қабр қазишға бизнинг одамимиз йўқ, шу сабабли қабрни ўзингиз қазишингизға тўғри келади.

Н. рози бўлганини билдириб, бош ирғади. Суд котиби энди масаланинг бошқа томонини гапира бошлади. Албатта, Н. судда ўзини ғалати ва шубҳали тутган бўлса-да, бироқ ҳакамларда яхши таассурот қолдирган, натижада, терговчи, тўғрироғи унинг муассасаси билан бўлган узоқ ёзишмалардан сўнг у мурдани текшириб кўриш учун гуруҳ тузишға эришган. Энди қабрни ўта эҳтиёкор бўлиб қазиш керак, бу ишда гўрковларға ишониб бўлмайди, улар кўпол, кўрс бўлишади. Агар мурда қазиб олинаётганда кўполлик қилинса, жасадға жиддий зарар етиши,

– Кавляепмиз, – деди Н. унга нимадир дейиш учун.

Гўрковнинг нигоҳида синчковлик акс этар, у шу туришида қўл остидагиларни ўзи буюрган вазифани қандай бажараётганини текшириб юрган амалдорга ўхшарди. У лаҳаднинг энига, бўйига бир-бир қараб чиқди, сўнг Н.нинг гавдасига бир қараб олиб, “Яна сал кавлаш керакмиди? Менимча, шу ёғи ҳам етса керагов?!” деди.

Н. майда икир-чикир айблар топиб юрадиган синчков одамларни ёқтирмасди. Бироқ ҳозир гўрковнинг ҳурмати сақлашга мажбур бўлди. “Қанча кавлаш, кавламаслик, албатта, менинг ишим, – деди у тўнғиллаб, – мен то жасад чиққунча кавлайман”. Н.шундай деб яна қабрнинг ёнини кавлай бошлади. “Жасад?! – деб сўради гўрков, – бу ерда ҳеч қандай жасад йўқ”, – дея ҳиринглади у яна. Ҳиринглаш Н.нинг асабига теғди. “Қанақасига жасад йўқ?!, – деди у ҳайрон бўлиб, – Бу 3-29-қабр эмасми?” “3-29-чи”, – тасдиқлади гўрков. “Унда бу ерда жасад бўлиши керак”, – жаҳли чиқиб ғудуллади Н. “Мен сиз билан гаров ўйнашим мумкин, бу ерда ҳеч қандай жасад йўқ, – деди гўрков бўйинини қабр ичига чўзиб қараркан. – Умуман, бу ер энди кўмиладиганлар учун ажратилган”. Н.нинг жаҳли чиқди. “Сиз менга халақит бераяпсиз”, – деди у жаҳли чиққанини билдириш учун. “Нега сизга халақит берарканман, – деди гўрков унинг жаҳли чиққанига заррача эътибор бермай. – Мен бу ерда хизмат вазифамни ўтаепман”. “Хизмат вазифаси эмиш! – Истеҳзо билан кулди Н. – Бировнинг жасад кавлаб олишига халақит бериш, устига-устак уни чалғитиш хизмат вазифасига кирадими?” Н. лаҳад ичидан сакраб ташқарига чиқди ва худди бостириб бораётгандай гўрковга қараб юрди. Гўрков бирдан қочмоқчи бўлди, аммо орқага икки-уч қадам ташлади-ю, жойида тошдай қотди. Ҳатто кўзларини ҳам юмиб олди. Н. урмоқчи ёки силкиб ташламоқчи эмасди. Бундан ташқари бу одамларга қўлинг тегиб кетса, мени ўладиган қилиб дўппослади дейишдан қайтмайди, деб ўйлади. Шу сабабли у ҳам гўрковнинг қаршисига бориб, қўлларини ўзининг кўкрагига кийиштириб турди.

– Сиз, бўтам, суд ҳукмидан ҳам, суд жараёнидан ҳам хафага ўхшайсиз, – деди гўрков унинг урмаслигига амин бўлгач, кўзларини ярим очиб. – Аммо сиз бир нарсани – судда сиз ҳақингизда тўпланган далилларга қараб хулоса чиқаришларини, далил қай ҳолатда бўлса, ҳукм шундай бўлишини унутиб қўяяпсиз. Суднинг бу ерда ҳеч қандай айби йўқ. Профессор сиз ҳақингизда терговчига тиббий кўрик хулосасини берган. Суд шу хулосага ва далилларга асосланиб, ҳукм қилган.” “Худди суд идорасидаги югурдакларга ўхшаб гапираяпсиз. Унақаларни жиним суймайди. Сиз ҳечам гўрковга ўхшамайсиз” – деди Н. унинг суд ҳақида бу қадар кенг тушунчага эғалигидан ҳайрон бўлиб. “Мен ҳам гўрков, ҳам суд ижрочисиман,” – деди гўрков. “Суд ижрочиси?” – қулоқларим нотўғри эшитмадим деб қайта сўради Н.

“Суд ижрочиси!” – такрорлади гўрков тантановор оҳангда. “Менинг бундан хабарим йўқ”, – тан олди Н. “Сизнинг ҳеч нарсдан хабарингиз йўқ, – деди гўрков энди мутлақо бамайлихотир. – *Энг катта хатонгиз шарт бўлмаган нарсани исботламоқчи бўлганингизда! Сиз курашни нотўғри танладингиз ва ютқаздингиз!*” “Кураш?! – ажабланди Н. – Менинг ўз тириклигимни исботлаш учун қилган ҳаракатларим ҳали курашми?!” “Кураш! – тасдиқлади гўрков. – Қонун жудаям нозик. Уни тушунмаганлар билмай жуда катта хатога йўл қўйишлари мумкин. Охир-оқибатда бу хато суд ҳукмига таъсир қилади”. “Мен ўз хатомни тан оламан, – деди Н.,– имкониятларини тўлиқ ишга сололмадим, кўпроқ бошқаларга ишондим”. “Яна ўзингизни чалғитаяпсиз, – деди гўрков. – Қилган хатонгиз шундан иборатки, сиз бошданоқ мен тирикман деб ҳаракат қилдингиз. *Ҳар бир идорага кириб, ўзингизнинг тириклигингизни исботламоқчи бўлдингиз.* Бу эса сизга жуда катта фожеа келтирди. Қонун ўз айбини бўйнига олганларга енгиллик беради, баъзан эса судда уни тўла оқлаб юборади”.

“Менинг тан оладиган ҳеч қандай айбим йўқ”, – деди Н. қизишиб. “Бунинг аҳамияти йўқ, – деди гўрков. – Муҳими сиз мен тирикман деб даъво қилгансиз, барча даллилар сизга қарши эди, натижада сизнинг даъвонгиз исбот этилмади. Қонундан хабари борлар ана шу нозик жойга катта эътибор беришади. Гарчи айблари бўлмаса ҳам айбини бўйнига олишади. Бундай одамларга қонун енгиллик беради. Сиз тирикман

деб нимага эришдингиз? Бир ўзингиз бутун бошли қонунга, уни ижро этувчи ўнлаб муассасага қандай қилиб қарши курашмоқчи бўлдингиз?! Сиз ёлғизланиб қолдингиз”. “Мен қонуннинг бундай нозикликларини тушунмайман, – деди Н. – Ҳеч ким менга сиздай маслаҳат бермаган”. “Бу табиий, – деди гўрков. – Баъзилар, гарчи қонун билан ишласалар-да, унинг нозикликларини тушунавермайдилар. Бошқалари эса бу нозикликка менсимай қарайдилар”. “Сиз суд ижрочиси бўлсангиз, мен ҳақимда ҳам маълумотга эгадирсиз”. “Бўлмасам-чи”, – деди гўрков. “Мен ҳақимда қандай кўрсатма олгансиз?” “Сиз қабр қазишингиз ва мен ҳукм қандай ижро этилаётганини назорат қилишим керак”. “Менга текширувчи гуруҳ келади, дейишганди,” – деди Н. “Ҳукмда ҳеч қандай гуруҳ ҳақида гап йўқ”, – деди гўрков. “Менга бу ҳақда хабарни суд котиби етказди”, – деди Н. “Бу суднинг оддий найранги, – деди гўрков. – Кўплар ҳукми кўтаролмайди. Баъзилар ҳукмга қарши жанжал кўтариши мумкин. Шу сабабли ҳар эҳтимолга қарши найранг ишлатилади”. Н. энди воқеани яққол тасаввур қилиб турарди: у алданганини сезди ва бу унга қаттиқ алам қилди. Танаси бунчалик оғир мусибатни кўтаролмагандай ерга ўтириб қолди. Гўрков эса энди лаҳад четига оёқ осилтириб ўтирар, тинмай қабрни мақтарди.

– Сизни ишингиз менга ёқди, – дерди у. – Кўплар ишни қўл учида чала-чулпа бажаради. Сиз эса ҳафсала билан ишлов берибсиз.

– Мен телефон қилиб аниқлашим керак, – деди Н. – Бу ерда телефон йўқми?

Гўрков бош ирғади.

– Бу ерга телефон ўрнатишмайди, – деди у яна билағонлик қилиб. – Бу тартибга зид.

– Мен ҳеч нарсага тушунолмаймаман, – деди Н. – Мен унда кимнинг қабрини қаздим?!

Гўрков қўйнидан қоғоз чиқарди ва ундаги рўйхатни кўздан кечирди.

– Ўзингизга қабр қаздингиз, – деди у дафтарини яна Н.тортиб олишидан қўрққандай шоша-пиша қўйнига тикилар экан. – Суд шундай ҳукм қилган.

– Бўлиши мумкин эмас, – деди Н. ўрнидан сакраб туриб. – Бу ғирт майнавозчилик!

Қабр марҳумларга қазилади. Бу ёғи энди ғирт чўпчак бўлиб кетди, – деди Н.

– Йўқ, – деди гўрков. – Бу ҳаёт. Сиз фақат унга кўниқолмаяпсиз!

Н.нинг уч соат уриниб, қазиган қабрига кўзи тушиб, яна ғазоби қайнаб кетди.

– Нега энди ўз қабримни ўзим қазийшим керак? Судда қабр қазадиган малай топилмайдими?

– Топилади, – деди гўрков. – Фақат суд имкони борича камхаржлилиқни яхши кўради. Бировларга қаздириб, пул бергандан кўра маҳкумнинг ўзига қаздирса, арзон тушади.

Н.нинг суд котибига қўнғироқ қилишдан бошқа иложи қолмаганди. У қабристондан чиқиб, рўпарасидаги тамаддихонага кирди-да, эшик оғасидан телефон бор-йўқлигини сўради.

– Йигирма беш сўм, – деди эшик оғаси. Н. ҳамма чўнтагини кавлаб, зўрға йигирма уч сўм топди. Эшик оғасига тутқазар экан, телефонга рухсат бермай қўйишидан қўрқиб, “қолганини телефон қилганимдан сўнг олмасиз”, деди. Н. терган рақамни бир қиз кўтарди. “Иш вақти тугаяпти, тезроқ гапиринг” – деди ва узоқ вақт гап ким ҳақида кетаётганини тушунмади. Н. шундан билдики, у ерда бир неча суд котиби бор, қиз ҳаммасини ҳам танимасди. “Бугун қабрдан жасадни кавлаб олиш тўғрисида буйруқ олган суд котиби”, – деди Н. ниҳоят қизга тушунарли бўлиши учун. Қиз узоқ жим қолди, афтидан, қаергадир кетди, пошнаси узоқ тўқиллаб, эшитилиб турди, сўнг дастакдан эркак кишининг зардали овози эшитилди: “Ким керак?”. Н. унга ҳам яна қайтадан тушунтирди. “Мен суд раисиман, – деди эркак Н.нинг мингиллашидан норози бўлиб. – Ҳеч кимга ҳеч қандай жасадни кавлаб олиш ҳақида буйруқ берилмаган”. Дастак тўқ этиб қўйилди ва Н. қисқа-қисқа гўнғиллашига қулоқ солиб узоқ турди. Кейин ўша рақамни қайта-қайта тера бошлади, аммо телефонни бошқа ҳеч ким қайта кўтармади.

Н. уйга яқинлашганда узоқдан ўзи яшайдиган йўлакда юк машинаси турганини кўрди. Кимдир кўчиб келган эди. Н. машинани айланиб ўтиб, ўзи яшайдиган хонага кўтарилди. Зинада жавон олиб кираётган иккита йигитга дуч келди.

– Кўчиб келишдими? – деди Н. уларнинг олдидан ўтиб кетаркан.

– Кўчиб келишди, – деди йигитлардан бири.

Зинадан чиқиб хонасига бурилганда хонаси очиқ, у ерда уй назоратчиси ва иккита номаълум одам гаплашиб турарди. Н. қадамни тезлатди, кимдир янглишиб, унинг хонасига кўчиб кираётганди. Номаълум кишилар унга кўзи тушгач, ичкаридан кимнидир чақирди. Эшикдан қўлида қоғоз ушлаган Т. кўринди.

– Қайтинг, қайтинг, – деди у Н.нинг йўлини тўсаркан.

– Нима бўлаяпти ўзи, – деди Н. – Нега менинг уйимнинг эшиги очиқ?

– Сизнинг уйингиз йўқ энди, – деди Т. шошиб қўлидаги қоғозни кўрсатаркан. – Мана бу ерда ҳаммаси ёзилган. Н.қоғозни юлиб олиб ўқишга тушди. Унда марҳум Н.нинг уйи Ташкилотнинг янги ходимига берилгани тўғрисида раҳбарнинг кўрсатмаси бор эди.

– Нима ҳақларинг бор? – бақриб юборди Н. Т.ни туртиб четга чиқарар экан. – Мен ҳали тирикман. Уйимни ҳеч кимга бермайман.

Т. деворга суяниб қолди ва ичкарига нимадир деб бақирди. Ичкаридан икки барзанги йигит чиқиб келди-да, Н.нинг йўлини тўсишди.

– Чиқариб ташланглар, – деб бақирди уларга Т. – Биз ўликлар тирикларни безовта қилишларини истамаймиз. Бошқа қадам босма бу ерга. Биз марҳумларни ҳурмат қиламиз, аммо улар бизга халақит берса, чора кўришга мажбурмиз.

Т. жаҳли чиққанда ҳам ўзини йўқотмай, худди мажлис ўтказаетгандай совуқ ва қатъий қилиб гапирди. “Чора кўрамиз” деркан ўзини тутиб, бўйинбоғини тўғрилаб қўйди. Барзангилар Н.нинг қўлтиғидан липиллатиб кўтарганча ташқарига олиб чиқишди ва бино орқасидаги йўлакка етишгач, изидан катта йўлга қараб итариб юборишди. Н. уларнинг қўлидан бўшалгач, силкиниб тушиб кетган костюмининг елкасини тўғрилади ва ердан тош олиб, жон ҳолатда барзангиларга қараб отди. Барзангилар ёнларига эгилиб, чап беришди, тош иккаласининг ўртасидан зипиллаб ўтиб, бино деворига тарақлаб тегди. Барзангилар унинг изидан югуришди. Н. катта йўлга қараб қочди. Катта йўлда йўловчилар ичига кириб олгач, нафас ростлаш учун тўхтади-да, изига қаради. Барзангилар бино деворига суяниб, уни кузатиб туришар, шу туришларида кўргон дарвозасини кўриқлаётган соқчиларни эслатарди. Н. энди уйдан айрилганига тўлиқ ишонди ва тушкун ҳолатда чекиш учун чўнтагига қўл тикди. Чўнтагида тамаки ўрнига қандайдир қоғоз илашиб чиқди. Бу – эски, уни адаштириб ўлдига чиқарган газета қирқими эди. Унинг кўзи “Кеча эрталаб Жанубий Темир йўлнинг 8-бекатида поезд остида қолган жасад топилди. Жасадга қараб кимлигини аниқлаб бўлмасди. Фақат марҳум чўнтагидан чиққан ҳужжатгина унинг шахсини аниқлаштиради. Бу одам С. ташкилотининг катта ходими Н. бўлиб чиқди”, – деган жумлага кўзи тушди ва газетни жаҳл билан йиртиб ташлади-да, бўлақларини отиб юборди. Н. йўловчилар ўртасида, чироғи синиб қолган симёғочга суяниб турар, ўзини биринчи марта жуда ҳорғин, ожиз ва нотавон ҳис қиларди. У ўзини ҳақоратлашганини, бу дунёда ҳеч қайси иш ўзининг ихтиёри билан содир бўлмаганини, содир бўлмаслигини англаганди. Суд котиби билан уйига янги ходимнинг кўчиб келиши ўртасида боғлиқлик борлигини сезганди – нафақат булар, балки ўша машъум кўмиш маросими, мухбир, муҳаррирнинг жияни, ҳеч қачон излаб топиб бўлмайдиган терговчи, суд воқеаси ўртасида сирли ва мавҳум умумийлик бор эди – булар бари унинг ихтиёридан ташқари содир бўлган ва у бу нарсаларга қарши курашавериб, кураши беҳуда эканлигини англаганди. У энди эгасиз ит каби ташландиқ ва кераксиз эди. Уни ҳамма ўлганга чиқарган, энди бу ҳукми ҳеч нарса билан ўзгартириб бўлмас, унинг тириклик даъво қилган барча ҳаракатлари зое кетган, аксинча, у тириклик даъво қилгани сайин уни шунчалик лаҳадга қарата итаришган эди. У дунё бўйлаб озгина – ўттиз уч йиллик саёҳати орқали ўзининг ҳеч ким эканлигини энди англаб

етганди. У ҳеч ким эди ва ҳеч ким бўлиб яшаган эди. Дунё у билан яраш битими тузмади, дунё унга бегона, ёт эди. Унинг ўлик – тириклиги ҳеч кимни қизиқтирмасди, у ақл қирлари сари саёҳат қилгани сайин ўзининг ҳеч кимлигини англаб бораверди. У ҳеч кимлик чўққисига кўтарилгани сари вужудини бесамар чарчоқ қамраб олди; у кучдан, мадордан қолган эди; у энди ўз-ўзини енгиб, кўникиб яшаган Рафасни эслар ва унга ҳавас қиларди: у лаҳад ичида ўзини алдаб яшашга куч топа олганди. Унинг қимирлашга ҳоли қолмаганди – у ўз кучини беҳуда сарфлаганини, ўзининг бутун кучини сўриб бўлишганини тушуниб турарди – у курашавериб ҳолдан тойган, ҳеч нарсага ярамайдиган ҳолга келиб қолган, ичида итнинг акиллашичалик ҳам садо қолмаган, ўзида бор кучи, товуши, ҳис ҳаяжони, қудрати, умид-орзуларини сарфлаб бўлган, қуриган дарахт каби ҳолсиз, мадорсиз, қуруқ ва қақшаган жасадга айланганди. Унинг на яшашга, на ўйлашга, на хаёл қилишга мадори қолган, ҳозир фақат ухлашни, узоқ-узоқ ухлашни истарди. “Мени адои тамом қилишди, – деб ўйлади у, – энди ҳатто анави бекатгача ҳам юриб боролмайман”. У симёғочга суяниб узоқ турди. Тун чўқди. Йўловчилар кўринмай қолди. Аёз тушиб, танаси қақшай бошлади. У ерга ўтирди-да мадорсиз тиззаларини кучоқлаб олди. Энди бу тиззаларни иккита таёқдан фарқи йўқ, юравериб, югуравериб, қоқшол бўлиб қолгандай, ҳеч нарсани сезмасди. У олдинга эгилиб, бекатга томон эмаклашга тушди. Чарчоқ оёғидан тепага қараб силжиб келар, у қаерда бўлса ҳам бироз мизғиб олгиси келарди. Бутун кучини тирсакларига жамлаб, титраб-қақшаганча бекатга қараб эмаклаб борар, ҳозирги ҳолати таланган, оёқлари синдирилган итнинг судралишига ўхшашини ўйлаб, бутун танасини заҳарханда кулгу қамраб олди ва бутун танасидаги ҳордиқни увлаб ҳайдаб чиқаргиси келди, бироқ ҳатто увлашга ҳам мадори келмай қолди – бекатга етар-етмас чўзилиб ётиб олди.

* * *

Жанубий Темир йўл шаҳарнинг жануби-шарқида жойлашган бўлиб, жанубий йўналишдаги поездлар қатнарди. Н. шошган, ташвиш ва ҳорғинлик чулғаб олган оломон ичидан Жанубий темир йўл томон кетиб борарди. Тезда оломон, шовқин-сурон орқада қолди: у буларнинг биронтасига эътибор бермас, товушларни, шодлик ва хавотирга кўмилган шовқинни эшитмасди. У ҳаммасига қарор қилганди, ҳар қандай бошланган воқеанинг хотимаси бўлиши шарт эди. Унинг фожеаси ҳам шу воқеликдаги изчилликни бузаман деб беҳуда уринганида эди. Ҳар қандай воқеанинг муқаддимаси, тадрижий давоми, ривожланиш тартиби бўлади – у воқеликни изга солиш, ўз ўрнида давом эттириш зарурлигини англаганди.

Қандайдир поезд яқинлашиб келар, у ҳозир ўзига ёзилган ҳукми ўзи ижро этишга тайёр эди. Бу ҳуқуқини ҳеч ким йўққа чиқаролмасди, у ижро этилиши шарт, шундай бўлиб келган, шундай бўлиб қолади. У бу ҳақиқатни кеч тушунди. Кеч бўлса ҳам тушундим-ку, деб ўйларди ичида.

У яқинлашиб қолган поездга қараб қадам ташлади ва сўнги бор вокзалга, бир-бирини туртиб, суртиб, бораётган оломонга кўз ташлади – у ерда уни гўрков – суд ижрочиси кузатиб турар, гўё у суд ҳукмининг қандай ижро этилишини кўргани келгандай эди; Н. охириги дақиқада гўрковнинг кўзини эслашга тиришди; бироқ эслолмади ва шу ҳолича, худди Исқандар каби мен ҳам қўлимда ҳеч нарса олиб кетаётганим йўқ дегандек ўзини қора бўшлиқ ичига отди...

Шеърят

Гўзал БЕГИМ

*Ипак чилкосада ёвқур
табассум*

ҚУММАКТУБЛАР

Биринчи мактуб

осмон жуда олис
ер олис-олис
мовий сандиқларда
қайғу кукуни
юрагим шишагул
қирмизи денгиз
ҳар бир забонида
қиргоқлар оққуш
соҳиллар
сочлари узун шаршара
кўзимга сачрайди
шовқин – назокат
қуёшни бошига кўтарар осмон
ҳеч кимга билдирмай
потрар ғамҳовуч
киприкларим ораси сувсулув уммон
сочимдан сирганиб тушар оёққа
тақдирнинг кесилган тол хивичлари
кўзларимда юввош тортади йиғи
исмингиз умримда ухлаб ётибди
кириб келар тонга
чиқиб келар тунга
ёйилган
ойнафас
хавотир

Иккинчи мактуб

деразамда шитирлар
 ёмғирли мактуб
 сирғалиб киради симбурагичдан
 ўнгимда
 сўлимда
 баланд-пастимда
 дарахт ҳақидаги дарахт сояси
 нилуфар ҳидларин ортқилаб учган
 қанотлари мум ҳаяжонда
 учоқлар ясаб ҳар бир япроқдан
 мана ой келтирдим мен сенга дейди
 буниси учар гул
 заъфарон чўққи
 югуриб югурар бўғзимда ҳовур
 санчилиб оғрийди бармоғимда бахт
 ипак гулкосада ёвқур табассум
 олғир ҳисларимга тўкилар
 бош чайқайди тасвирым
 согинч

Учинчи мактуб

саҳройи сўз
 сувсаган овоз
 тузи пастдир ўтинчларимнинг
 дилингизга қарар
 қогоз – оқ кемам
 қиёлаб куйлайди
 булбул булутлар
 қумпарчалар – жавдар хатларим
 қумпарчалар – юракўнглагич
 қумпарчалар – зарчодир юлдуз
 қумпарчалар – шафақ силкиниши
 ортга қайтар йўқнома ҳажр
 оёғини узатиб жонга
 кўзларимда васл алпқомат
 туриб берар
 йўлда қолган кунимга

Тўртинчи мактуб

оёқларим тўла йўл менинг
 ўнқир – чўнқир ипак йўллари
 энгилимни оғир қилгану
 оғиримни энгил этмаган
 нимталанган нозифуриши
 эсаётган шамолли ҳовуч
 шам ва шамол

тўзгиган ёғду
 овозини баландлатар тонг
 ойдинлашар ойнаванд осмон
 оёқ-қўлларимда камалак арқон
 ечилиб-тақилар
 ҳижрон тугмаси
 қараб кемтилади ярқироқ сана
 қошингизга келган тоғлардан ошиб
 ойкулгич малика
 қогозбанд сабр

* * *

жавобсизлик
 ўроглик кунга
 тўлқинларим елкасин қисган
 ухляпти оймомо осма
 эшик қоқар
 дилтайванд ҳусн
 мен адашган сув тиниқлиги
 кўзларимда шабнамли богзор
 шовулламас дилбар шитирлаш
 кўнглим билан чўккан кемаман
 биқинаман синган кўзгуда
 овозимнинг зориқишида
 овозга қўйяпман
 тунли тонгли
 назокатларни

* * *

ҳислар уюм
 кўнглим уюм-уюм
 қайрилиб қайрайди юраккуш йўлак
 умримнинг энг иссиқ соҳилларида
 гирдоб гуриллайди
 илинж қора кўз

* * *

булутли кунларни
 кетяпти алдаб
 қовоги уюлган
 қўшни уй юзи
 ёмғирга шайланар
 иссиқлаган вақт
 кўзлари қизарган
 лаҳза кундузги

Тошпўлат АҲМАД

* * *

Элим, сен, интизор фарзандидурсан,
Минг йиллик эътиқод дилбандидурсан.
Ҳар кимга буюрсин фидолик фарзи:
Боймисан, қашишоқми – арзандадурсан.

* * *

Бир кафт тупроқ олсам, нами бор экан,
Демакки, кўнглимнинг гами бор экан.
Воажаб, шўрми деб, унга лаб боссам,
Онам ёпган ноннинг таъми бор экан.

* * *

Сунбула сувида хаёлни покланг,
Шаффоф назар билан ҳилолни покланг.
Агарчи, дунёнинг озори бисёр,
Уни кўп ўйламанг иқболни покланг.

* * *

Заминнинг, осмоннинг кўзи бор,
Имоннинг, виждоннинг кўзи бор.
Ҳаётда мард бўлиб яшай олмасанг,
Элингнинг номард, деб, айтар сўзи бор.

* * *

Ҳей, машаққат, умринг бунчалар узун,
Аср ошган чолдай яшайсан узоқ?
Ҳей, ором, не сабаб қисқадир ёшинг,
Янграйсан бир лаҳза... мисли қўнгироқ?

* * *

Бегона юрт, асло, юртинг бўлолмас,
Гарчи, сени қучиб, очса-да қулоч.
Ахир, ким кўрибди, ким эшитибди,
Таянч бўлганин нураган оғоч?

* * *

Мендан кўп узоқлашма, дўсти гарибим,
Нафасимдек азиз бўл, токи тик юрай.
Билсанг, олисдагини тез унутгайлар,
Кел, кўзим бўл, оламни сен бўлиб кўрай.

Марварид тошмалар

* * *

*Табассум қил, табассум, эй дўст,
Чин табассум қулфларни очгай.
Табассумсиз кимсанинг ҳатто,
Дўконидан диёнат қочгай...*

* * *

*Нодонлар даврасига тушсанг, мабодо,
Бошингдан тўксалар-да этак-этак зар.
Тилингга бермагин эрк, нафасингни тий,
Чин сукут – ажиб чечак, бебаҳо гавҳар.*

* * *

*Меҳрнинг кўнглига дарича очсанг,
Оқибат ўргилиб, сенга тутар гул.
Қуюнлар қўзгатиб, гар уни ёпсанг,
Оқибат буралиб, сенга сепар қул.*

* * *

*Сув бўйида ўсган мажнунтолман,
Ошиқлар тилида куйман – иқболман.
Ҳеч ким қуритолмас шаъним-шукуҳим,
Чунки, мен вазнсиз, ширин хаёлман.*

* * *

*Кўнглингда гар бўлса нури ҳидоят,
Хартангга¹ симобдай келгин тозариб.
Бунда гул, майсалар ўқийди оят,
Уларни симирсанг, қайтгунг яшариб.*

* * *

*Бухоро!
Сен умрим яшил чечаги,
Қонимни жон этган суврату сийрат.
Шуурим, гурурим – қалбим тиргаги,
Кўзларимда ёнган чашмаи ҳайрат.*

* * *

*Дўстни дўст сотганда, виждон йиғлайди,
Дўстни дўст отганда, иймон йиғлайди.
Эл-юртин ким сотса, қабрдан туриб,
Фитрату Қодирий, Чўлпон йиғлайди.*

¹ Имом Бухорий ётган қишлоқ номи.

* * *

Капалакнинг кўзида гуллар гуллайди,
Қулунлар тик оёқда тунлар ухлайди.
Бу дунёда нима кўп? Сир-синоат кўп,
Чақалоқ беланмаса, бешик йиғлайди.

* * *

Гулоб ичмоқ эсанг, Яссавийни ўқи,
Ғамдан қочмоқ эсанг, Яссавийни ўқи.
Жонингга жон қадар оқин, туркона —
Сўзни қучмоқ эсанг, Яссавийни ўқи.

* * *

Ҳаётнинг паст-баланд ўнгу сўли бор,
Тақдирнинг тақдирга улаш йўли бор.
Кимки тож айласа меҳрни бошига,
Уни қўллагувчи оллоҳ қўли бор.

* * *

Иймон тоғини эй, сен, буза олмайсан,
Лоқайддирсан, мавжларда суза олмайсан.
Уриниб-чиранганинг бари бефойда,
Сувнинг сатҳига сурат чиза олмайсан.

* * *

Чекинма бўрондан, ҳоври сўнгайдир,
Боғларга боз биллур шабнам кўнгайдир.
Аё, дўст, тоқат қил, сабрга суян,
Бардошли дарахтда олтин унгайдир.

* * *

Юракни тўсмангиз эътиқод ҳақи,
Тилакни тўсмангиз садоқат ҳақи.
Юракда, тилакда ишқ-вулқон, ахир,
Тошни ҳам тешигайдир муҳаббат ўқи.

* * *

Кийикнинг ортидан чопган кимсага
Писандмас тоғларнинг харсангги, тоши.
Югурсанг иқболнинг ортидан, ўғлон,
Бир кун юз очгайдир бахтнинг қуёши.

Бухоро

Наср

Ойдин НИСО

ҲАЁТ ДАРАХТИ

Қисса

*Ушбу ёзилмани юрагимда болаликни уйғотган
ўғлим Солиҳга бағишлайман.*

ТУШЛАРИНГНИ ДАВОЛАТАМИЗ

Мен бу дарахт ниҳолини тушларимдан ўғирлаб олган эдим...

Онамга айтганимда ишонмаган. Ўзи катталар шунақа, рост гапирсанг устингдан кулишади.

Майли, онам ишонмаса ишонмас. Майли, ниҳолни оқшом кўлимда ушлаб ётганман-у, эсимдан чиқиб кетган, дея қолай... Лекин қаерданам топганман бу антиқа ниҳолни?.. Уни кўтариб тушдан тушга, тушдан ўнгга юргурганим-чи?!

– Бу ниҳол эмас, чўп, – деди онам.

– Ниҳол! – дея сўзимда туриб олдим. – Дарахт ниҳоли!

Ўша кезлари қайсидир бир китобда “ҳаёт дарахти”, деган иборани ўқиган эдим. “Ҳаёт дарахтининг ниҳоли” деб номладим топилдигимни. Келинг, ҳозирча шундай бўлақолсин. Униб кетса, эҳтимол, номини ўзгартирарман.

Уйимизда гултувак кўп эди. Энг бежиримини танлаб, ичини юмшоққина тупроққа тўлдирдим. Ҳовлининг баҳаво ерига қўйиб, унга ниҳолни экдим, кейин ҳар куни суғориб парваришлай бошладим. “Бу чўп эмас, ниҳол!” дердим ишончимни мустаҳкамлаб, ўзимга тасалли бериб. Ахир, ниҳол вужудидаги дарахт билан тушимда гаплашганман! У ёруғ дунёга чиқишни, томир ёйиб бўй чўзишни қанчалар исташини айтган. “Менга эгалик қил”, деган. У мендан ёрдам кутган илк мавжудот. Модомики, менинг эгалик қилишимдан унга наф бор экан, нега кўнмайин?

Орадан ҳафталар ўтиб...

– Ойи, ойи, – дея югурдим ўпкамни қўлтиқлаб, – ниҳолим олибди!!!

Онам уйқули кўзларини ишқалаб, сўради:

Қанақа ниҳолинг?

– Ҳаёт дарахтим!

Онам кулимсиради:

– Юр-чи, кўрайлик қани.

- Сиз кўролмайсиз уни, ойи. У тушимда, кўл бўйида барг ёйиб турибди.
- Онам ташвишланиб, мени бағрига босди:
- Сени дўхтирга олиб бормасам бўлмайди.
- Дўхтирда нима қиламан, соппа-соғман-ку!
- Тушларингни даволатамиз.

БОРЛИГИНГ – БАХТИМ

Хайрият, онам рўзгор юмушлари билан бўлиб унутдим, туппа-тузук чопқилаб юрганганимни кўриб кўнгли жойига тушдим, “тушларимни даволатиш”га олиб бормади. Мен эса ҳар куни ўнгимда ухлаб, тушларимда уйғонардим. Бироқ бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмасдим.

Чиндан бахтли эдим! Бахтли бўлиш учун менга тушларимнинг ўзи кифоя. Тушларимда дарахтимни кўраман. Ҳаёт бахш этганим – ҳаёт дарахтимни! Уни парваришлайман, асраб-авайлайман.

Ҳавонинг авзойи бузилган кунлари дарахтимни туваги билан хонамга олиб кираман. У ҳали жудаям мўрт, нозик, изғиринда қолмасин, дейман. Офтоб чарақлагач, яна ҳовлига олиб чиқаман: дарахтим куёш нуридан баҳра олсин. У ҳали ўсиши керак, дейман.

Бу ғамхўрлигим учун тунда “раҳмат” эшитаман. Содда дарахтчам билмайдики, унинг борлиги – менинг бахтим! У менга яхшилик қилиш имконини берди. Ахир, дунёда кимгадир кераклигинг, яхшилик қилишинг мумкинлигини ҳис этиб яшашдан ортиқ бахт борми?!

– Нима қиялсан? – деб сўраб қолади баъзан онам гултувак атрофида тимирскиланиб юрганганимни кўриб.

– Гул эқмоқчиман, – дейман.

Катталарнинг рост гапга ишониши қийин, бироқ ёлғонга осон ишонадилар.

ҚАЙСИСИ КИМНИНГ ЮЛДУЗИ?

Ниҳолим бўй чўзиб қолди, энди ҳимоямга муҳтож эмас. Фақат парваришласам бас. Кундузлари тупроғини юмшатаман, вақт-вақти билан ўғит соламан, суғораман. Кечалари эса тушларимда уйғониб, у билан дардлашаман. Унга шеърлар тўқийман:

*Сен — ҳар кеча кўзимга чўккан
ширин тушсан.*

Тушлар — менинг умрим.

Ўнда ухлаб,

тушда уйғонаман мен

борлигинг учун.

Ҳаёт дарахтимни топгунча ёлғиз эдим. Энди ундан бўлак ҳеч кимим йўқ. Очиғи, ундан бўлак ҳеч ким мени тушунмайди, мен – ҳеч кимни. Мен қизиққан нарсаларга катталарнинг кулгиси қистайди, катталарнинг елиб-югуришлари эса менга қизиқмас.

Дарахтим ва мен осмонга – юлдузлари бодроқдай порлоқ нофармон гумбазга қараймиз. Юлдузлар чамани оралаб юлдузимизни излаймиз. Ҳамма юлдуз порлоқ, ҳаммаси яшноқ. Бироқ улардан биттаси, ҳа, фақат биттаси юракка яқин. Иккаламиз битта юлдузни танлаймиз.

– Майли, сеники бўлақолсин, – дейди дарахтим. – Менга ҳаёт бахш этганинг, парвариш қилганинг учун шу юлдуз сенга совға.

– Йўқ, – дейман, – қарздорман, деб ўйлама. Сени яхши кўрганим учун мени яхши кўришга, тушунишга маҳкум эмассан. Сен борсан – мен дунёда соғинувчи, орзиқиб ошиқувчи ҳилқат бор! Демокчиманки, мен учун ҳаёт бор! Ҳеч кимни кутмай, яхши кўрмай, эъзозламай яшаб бўларканми, ахир?!

Тонготарда шабада эсади, кўл сатҳи оҳиста чайқалади, мавжларида ботаётган ой ўйнайди. Дарахтимнинг тўрт фаслда бирдай очилиб тургувчи гуллари жилмайиб кўз қисади. Гуркираган ям-яшил барглари кўл силкиб, мен билан хайрлашади.

Кўзларимни очгим келмайди. Бироқ тонг отади, юрагимда эса кун ботади. Ҳамма уйғонади, мен кўзларимни очиб, уйқуга кетаман. Дарахтимдан олислашган лаҳзада ҳаёт тўхтаб қолади. Кундузлари яшамайман, фақат унинг ёди билан бандман. Яшаш учун тунни, тушларимни кутаман.

ТУШЛАРИМНИ ЙЎҚОТИБ ҚЎЙДИМ

Бир оқшом дарахтим ёнида иккита шарпа пайдо бўлди. Бири бўйчан, кенг елкали, иккинчиси нозик, узун сочлари шамолда ҳилпирайди.

– Укам кундузи сени кўрганини айтди, – деди бўйчан шарпа. – Унинг сени кўрган кўзларига тўйиб-тўйиб термилдим.

Дўриллаган овозда айтилган эса-да, ҳислар нозиклигидан юрагим дарёдай тебраниб тошди. Дарахтим илдизигача титраб кетди.

Кўп ўтмай шарпалар хайрлашди. Чирмашиб кетган кўнгилларини бир-бирларидан узолмай ажралашди. Дарахтим билан тонггача оғиз очмадик. Завқдан-да завқлироқ бир ҳисдан юрагимиз сармаст эди. Завқли воқеа яқун топган, бироқ у юрагимизда энди бошлангандай эди.

Шундан сўнг шарпалар ҳар оқшом келарди. Энди биз юлдузлар қолиб, уларни томоша қилардик.

– Кеча кун бўйи тушган суратимизни томоша қилдим. Қўлингга тегиб тургани учун расмдаги қўлимга ҳавасим келди. Қанийди, лаҳзаларни қотириб қўйишнинг иложи бўлганида...

– Иложи бўлганида, мана шу лаҳзалардан на ўтмишга, на келажакка силжиган бўлардим. Умрбод шу... ҳа, фақат шу лаҳза ичида яшашга рози эдим...

Шарпаларнинг шаффоф хаёллари, орзу-умидлари, ҳис-туйғуларию сирларини асраб-авайлашни дарахтим иккимиз ўзимизга бурч, деб билардик.

– Ҳаммаси тугади, – деб қолди бир туни дарахтим.

Негадир унинг овози ғамгин эди. Уйғондимми? Тушларимнинг терсидан чиқдимми, деб ўйладим.

– Тушунмадим, нима тугади? – деб сўрадим.

– Уларнинг орзу-умидлари.

Гап ким ҳақида кетаётганини пайқадим. Юрагим орқага тортди. Ўзимни босишга уриндим. Дарахтимни юпатиш учун хотиржамроқ бўлишим керак эди. Унга таскинли сўз айтиш илинжида қучоқ очган эдим... кўксидан тирқираб оқаётган қонни кўриб қолдим!

– Сенга нима бўлди?! – дедим ўтакам ёрилиб.

– Тегма! – дея шохлари билан ярасини яширишга уринди. – Улардан эсдалик бўлиб қолсин бу.

– Йўқ, сени бу аҳволда ташлаб қўёлмайман! Сен ҳаётимсан! Ҳаётимга бир гап бўлса...

Ўнгимга қараб югурдим. Дарахтимга ёрдам беришим шарт! Қандай бўлмасин, қонни тўхтатаман!

– Болам, болажоним, кўрқма, мен ёнингданман!..

Кўзимни очсам, онам бошимни силаб ўтирибди. Аъзои баданим терга ботган. Онамнинг қўлини манглаймдан олиб, ўрнимдан сапчиб турмоқчи бўлдим. Аммо мажолим етмай, ётиб қолдим.

– Ойи, менга ҳўл латта беринг, уни қутқаришим керак! – дедим ҳовлиқиб.

– Кимни? – ҳайрон бўлди онам.

– Ҳаёт дарахтимни!

Онам мени опичлаб, шу заҳотиёқ дўхтирга олиб кетди. “Мен тушларимга қайтишим керак!” дея хархаша қилдим. Дўхтир нордон суюқ дори ичирди. Шундан сўнггина ухлашимга рухсат берди.

Тушларимни йўқотиб қўйдим! Уларни топай деб эртаю кеч кўзимни юмиб ётаман, бироқ тушларим йўқ! Изиллаб тун бағрида изғийман, йўқ! Энди қандай яшайман?!

Йиғлашга қўрқаман: тушим кўзларимнинг тўрига илиниб турган бўлса кўзёшларим юмиб юбормасин! Ҳаёт дарахтим экилган тувакни келтиринг, дея олмайман: у ярадор, йўлда уриниб қолса-чи?! Бироқ сувсизликда қуриб қолиши ҳам мумкин...

Бир оқшом пайт пойлаб шиfoxонадан қочдим...

ЖИДДИЙ ИШ

Кунлар эмаклаб ўтди. Кунлар кетидан ҳафталар судралиб ўтди. Фақат мен ўтмадим! Чунки яйдоқ саҳродек кўнглимни сағир илинж тарк этмаган. Тушларимни, албатта, топаман! Ҳаётимни топаман!

Ва... топдим! Бир кеча яна тушларимда уйғондим! Ҳаётимни – ҳаёт дарахтимни топдим! У тирик! Умидим оқланди, тирик! Уни бағримга босдим. Бағримга босиб, кўзларимни юмиб чуқур-чуқур нафас олдим – у қон-қонимга сингиб кетди. Энди томирларимда оқиб турса-да, уни соғинавердим, соғинавердим...

Ҳа, соғинавердим! Чунки ундан аслини – бир пайтлар завқи мўл ҳаёт дарахтимни топа олмадим. У кўксига, нақд юрагига ўйиб, қонларини тирқиратиб ёзилган “ $A + D = C$ ” ёзувини кўз-кўзлаётгандек қилт этмай турарди.

– Ҳалиям ўша шарпаларни эслаб турибсанми? Мени ҳеч соғинмадингми? – сўрадим кўзларига мўлтираб қараб.

– Биласанми, мен жиддий ишлар билан шуғулланишим керак, – жавоб берди у.

Қотиб қолдим: наҳот унинг катталардан фарқи қолмаган бўлса?

– Қанақа жиддий иш? – сўрадим бир муддатдан сўнг бўшашиб.

– Ўзим ҳам билмайман. Шу пайтгача ҳаётда бурчим бордай эди. Кечалари сен билан ширин хаёл суриш, шарпаларнинг орзу-умидларини асраш... Кундузлари болалар бошига соябон бўлиш, уларнинг бошидаги беғубор ўй-хаёлларини офтоб тифидан сақлаш... Табиат гўзаллигини ҳис этиш ҳам менинг бурчим эди. Ахир, у ҳис этилиш учун яралган-ку! Бу ишларнинг жиддийлигига ишонардим. Борлиқни ўзимнинг борлигимга ўргатиб қўйдим, энди ҳамма-ҳаммасининг тақдири учун жавобгарман, деб ўйлардим.

– Ҳозир-чи? Ҳозир ҳам шундай эмасми?

– Афсуски... Ҳаётимнинг мазмунли ўтаётганига шубҳам бор.

Ўша туни дарахтим тинмай савол берди: “Жиддий иш деганлари қанақа бўлади ўзи? Одамлар ҳаёт гўзаллигидан завқ олиш ўрнига вақтини қизганиб, қаерга шошадилар?” Ўзим ҳам ўйлаб ўйимга етолмайман, бу саволларга жавобни қаердан излайин?

Кейин билсам, уни йўқлаб келмаган кунларимнинг бирида шамол дарахтимнинг қулоғига гап солиб кетибди: “Беҳуда хаёл сургунча жиддий ишлар билан шуғуллансанг бўлмайдими, телба хаёлпараст!”

Дарахтим мен каби ўйларди. Ширин хаёлларгина ҳақиқий ҳаётдир, дер эдик биз. Бироқ шамолнинг гапидан унинг кўнглига гумон оралабди.

Сўнг... ўша мудҳиш тунда – тушимга қайтишимдан бир оз олдин шарпалар видолашишган. Йигит: “Кўзинг тушса, мени эслайсан”, деб дарахтимнинг кўксига ёзув ёзган. У қизга ҳали жиддий ишлар билан шуғулланиб, бойиб кетажagini айтибди.

“Бир-бирини соғиниб яшайдиган икки дил учун дийдордан ортиқ жиддий иш бормикан дунёда?”

Яна бир кундуз дарахтим соясида бештош ўйнаб ўтирган қизалоқни онаси кой-ибди: “Теракдай бўйинг билан эртадан кечгача ўйин ўйнашга уялмайсанми? Сал жиддийроқ бўлсанг-чи энди. Уйга кириб дарсингни қил!”

– Дунё кезгим келяпти! – деб қолди дарахтим. – Қанийди оёқларим бўлганида, илдизимни тупроқдан узиб, саёҳат қилардим. Кўрмаганларимни кўриб ўрганардим, жиддий ишлар билан шуғулланардим.

– Сенинг бу дунёда борлигинг – энг жиддий иш! – дедим мен.

У инкор этди:

– Заррин нурларидан бахрамандлар бўлмаса, Қуёшнинг нур сочишидан не фойда?

– Бироқ бундан Қуёшга не зарар?

Орага жимлик чўқди. Қарасам, дарахтим сўлгин. Яна тушунтиришга уриндим:

– Мен учун сен борсан, сен учун мен! Биз биргаликда бахтиёрмиз. Сенга менинг, менга сенинг мавжудлигимиз кифоя. Яна қандай жиддий иш керак сенга?

– Мени ҳаёт дарахти, дейсан-а, – ўйчан жавоб берди у. – Лекин кеча ҳақиқий ҳаёт дарахти ҳақида эшитдим. Унинг шохларида зангор ва олтин тусли мевалар етиларкан. Олтин рангилари “яхшилиқ мевалари”, зангорилари эса “ёмонлик мевалари”, деб аталаркан. Менинг ҳатто мевам ҳам йўқ.

– Ахир, сен тўрт фаслда бирдай гуллаб турасан-ку. Ҳамманинг баҳри дилини очасан. Кўксингдаги ёзув-чи. Уни, у билан бирга ўша шарпаларнинг энг гўзал хотираларини асраётганинг жиддий иш эмасми? Шохингдаги ҳаёт қушига қара! Унга яшаш учун бағрингдан жой берганинг-чи, буям фойдали иш эмасми?

Гапириб турганимда йўлдан бир тўпори ўткинчи боласини эргаштириб ўтиб қолди. Болакай ҳаёт дарахтимни кўрсатиб, ҳаяжон билан қичқириб юборди:

– Дада, дада, анави дарахтни қаранг, ям-яшил! Қишда ҳам гуллаб тураркан-а, бу!

– Мен жиддий одамман, бунақа майда-чуйдаларни томоша қилиб ўтиришга вақтим йўқ! – деди тўпори ўткинчи йўлдан кўзини узмай. – Сенгаям жиддийроқ бўлишни маслаҳат бераман!

КЎЗЁШ ТЎКИБ БОЙ БЎЛАМАН

Дарахтим йиллар карвонини маънос кузатди. Энди унинг олдида шарпалар келмай қўйганди. Йўқ, тўғрироғи, уларнинг ўрнини энди бошқалари эгаллаганди. Бештош ўйнаётганлар ҳам аввалги болалар эмас. Ўткинчилар ҳам бегона. Дарахтим Тангрига илтижо қилиб яшарди: “Менга оёқ ато эт, дунё кезай. Шарпа, бола, ўткинчи танишларим ва бошқалар қандай жиддий ишлар билан шуғулланаётганини кўриб келай!”

Ниҳоят, кун етиб осмону фалақдан амру фармон келди:

– Ҳаёт дарахти! Чин дилдан сўралган орзу ушалмай қолмагай. Мен орзуингни ушалтираман. Бугундан бошлаб жисминг ҳар лаҳза тепага ўсади. Яъни, фалакка саёҳат қиласан. Дунё кезишинг учун имкон – учқир хаёл бераман. Ҳар гал шамолни юборганимда у хаёлларингни олиб учиб, истаган манзилингга етказлади. Хаёлларингни биров кўрмайди, бироқ сен ҳаммани кўрасан. Кўнгилларга, ўй-фикр, орзу-умидларга дохил бўлиб, одамларни ўрганишинг мумкин. Бўйинг лаҳза сайин ўсаверади. Қачонки излаганингни топсанг, шунда ўсишдан тўхтайсан.

Дарахтим рози бўлди ва шу лаҳзанинг ўзидаёқ бўйи етмиш кулоч ўсди. У бўйинини чўзиб, бир пайтлар жиддий иш билан шуғулланмай хаёл сургани учун катталардан гап эшитган бўйчан, кенг елкали шарпани қидирди. Топди! Дарахтимнинг хаёллари танасидан сирғалиб чиқдию, шамолнинг қанотига илашиб ўша томон учиб кетди.

Шарпа сон-саноксиз кўлмакчаларда кўз очган бир-биридан гўзал нилуфаргулларга термилиб, юм-юм йиғларди.

– Нега йиғлаяпсан? – сўради дарахтим унинг хаёлларидан.

– Кўзёшимдан қўлмак ҳосил бўлсин, дейман.
 – Қўлмакни нима қиласан?
 – Нилуфаргул ўстираман.
 – Нилуфаргулни нима қиласан?
 – Сотиб пул топаман. Бой бўламан! Манавиларни қара, – нилуфаргулларни кўрсатди шарпа, – ҳаммаси менинг кўзёшларимдан униб-ўсяпти.
 – Кўзёш тўкиб бойимоқчимисан?
 – Нима бўпти? Мен энди жиддий одамман! Ишнинг кўзини биладиган одамларнинг ҳаммаси шундай қилади. Вақтини бекор сарфламайди, хас-чўпдан, ҳатто кўзёшдан ҳам фойда топишни билади.
 – Лекин... қандай қилиб йиғлаяпсан? Йиғлаш учун ё изтироб чекиш ё хурсанд бўлиш керак-ку...
 – Бу қийин эмас. Мен йиғлашга одатланиб қолганман, йиғисиз яшолмайман. Кўзёш ҳам менга ўрганиб қолган, шекилли, чорласам, қуйилиб келаверади.
 – Қандай чорлайсан?
 – Эслайман.
 – Нимани?
 – Ўтган кунларимни. Ҳув ўша... сен гувоҳ бўлган хушвақт оқшомларни. Кейин эса... дайди итдай ҳайдалган кунимни. “Неча марта айтдим сенга одам бўлмайсан деб! Рўзгор тутиш тугул, кунингни кўришга ҳам ярамайсан, сен хаёлпараст! Кет! Сенга қизини берадиган аҳмоқ йўқ!” деган гаплар қулоқларим остида жаранглайди. Сўнг кўзларимга қуйилиб йиғи келади. Энди кет, халал берма, мен йиғлаб олай. Ҳали кўзёшларимда кўп нилуфаргуллар ўстираман. Бу қўлмакларда балиқ боқиш режам ҳам бор. Кўриб қўйишади ҳали, қандай жиддий одамлигимни! Бойиб кетай, ёнларидан салом бериб ўтаман!

Шундай деб шарпа хўнг-хўнг йиғлашга тушди. Дарахтимнинг хаёли жойидан жилмади. Бироқ халал бермаслик учун нафасини ичига ютди. Кўзёшлардан бирпасда қўлмак ҳосил бўлди. Йиғидан тингач, шарпанинг юз-кўзида табассум жилваланди.

– Зўр иш бўпти-ку, жўра! – деди у дарахтимнинг хаёлига. – Кейинги пайтларда бундай катта қўлмак ҳосил қилолмагандим. Қийналиб йиғлаётувдим. Сен дардимни янгилаб бердинг, ҳар куни келиб тур. Айтиб-айтиб йиғласам, тезроқ бойиб кетарканман.

– Лекин... бундай яшашга уялмайсанми?
 Шарпа жиддий тортди.
 – Бундай яшашим уятлигини унутиш учун ҳам кўпроқ йиғлайман, – деди у ва кўзларига ёш қуйилиб келди.

Хаёт дарахтимнинг хаёли шарпани холи қолдириб, танасига қайтди. Тўйиб-тўйиб термилмоқчи эдим, у кўзларимга сиғмади. Ҳа, кўзларимга сиғмади у! Жуда-жуда юксалиб кетибди! Узундан-узун бўйига ярашмаган алфозда баттар ўйчан бўлиб қолибди.

– Наҳот шарпанинг жиддий иши ҳаётдан завқланиб яшашдан афзалроқ бўлса?! – сўради у мендан.
 Жавоб излаб топишга улгурмадим – тонг отиб қолди. Ўнгимга қайтишга мажбур эдим.

Ойдин НИСО. ҲАЁТ ДАРАХТИ. ҚИССА

СОЯМГА САЛОМ БЕРДИНГ

Эртасига яна шамол келди. Дарахтимнинг хаёли тўпори ўткинчини қидириб йўлга тушди. Ҳув ўша, дарахтимга қайрилиб қарашдан вақтини қизганган жиддий тўпорини. Қани, у қандай жиддий иш билан банд экан?

Ана, кўрди! Тўпори ўткинчи бир қутичани қўлтиқлаб, илдизсиз шамолдай у ёқдан бу ёққа елиб-югурарди. Уни тутиш осон бўлмади. Кўп уриниб, ниҳоят этагидан ушлаб олди ва сўроққа тутди:

- Бу қутингда нима бор?
 – Фикрлар, – жавоб берди ўткинчи.
 – Уни нима қилмоқчисан?
 – Халққа ошкор қиламан.
 – Кейин нима бўлади?
 – Мени дунёни ўзгартирди, деб тан олишади.
 – Дунё ўзгарадими?
 – Э-э, дунёни ўзгартириб бўлармиди! Менга нима иш қилаётганим эмас, одамларнинг мен ҳақимда нима деб ўйлаши муҳим.
 – Бу билан нимага эришасан?
 – Мени ҳаммадан ақлли, деб ўйлашади. Соямга салом беришади.
 Тўпори ўткинчи яна шамолдай елиб кетди. Хаёл оғиз жуфтлаганди, саволи бўғзида қолди: “Фикрларни қутига солиш шартми? Миянга кўтариб юрсанг бўлмайдими?”
 Хаёл ўткинчидан уни тутиш учун яна кўп уринди. Охири қулоғидан ушлаб, саволини сўради.
 – Ие, қутига солиб қўймасам, фикрлар тарқаб кетади-да, – жавоб берди ўткинчи.
 – Кейин уни бошқалар олиб кўяди.
 У кейинги гапини негадир ҳадиксираброқ гапирди. Дарахтнинг кўнглида шубҳа уйғонди.
 – Ишқилиб, фикрлар ўзингникими? – сўради у.
 – Нима фарқи бор? Гап кимникилиги эмас, кимники деб ўйлашда. Асли улар ҳамманики. Қоч энди, мени тинч қўй! Шошиб турибман. Бирортаси эгаллаб қўймасидан мен уларни ўзимники қилиб олишим керак.
 Хаёл ҳафсаласи пир бўлиб дарахт танасига қайтди. Эртаси дарахтимнинг кўзи яна ўша тўпори ўткинчига тушди. Тўпори ўзидан мамнундек эди. Фикрларни эгаллаб улгурган кўринади. Қўлида кечагидан-да каттароқ қути, қулфига калит солиб бураш билан овора.
 – Салом! – деди хаёл унинг ёнига бориб.
 – Кўрдингми, сенам соямга салом бердинг! – деди ўткинчи илк бор юзига табасум югуриб.
 – Мен соянга эмас, ўзинга салом бердим.
 – Қўйсанг-чи, орқасида одами бўлса, сояга ҳам биринчи бўлиб салом беришади. Соямнинг орқасида мен турибман-да.
 Дарахтим ҳеч нимага тушунмади. Елка қисиб қўйди-да, ўзини қизиқтирган саволни берди:
 – Қутингда нима бор?
 – Истакларим.
 – Нега уни очаяпсан?
 – Буйруқ чиқармоқчиман!
 – Қанақа буйруқ?
 – Бундан буён одамлар мени ҳурмат қилиши, мендан кўрқиши лозимлиги тўғрисида.
 – Сени севишларини-чи, истамайсанми?
 Ўткинчининг тўпори башараси бўзариб, лаблари титраб кетди. Бир лаҳза ҳаракатдан тўхтаб, жим қолди-да, сўнг деди:
 – Бу... бу бошқа масала. Ортиқча истакларни кўтариб юриш оғирлик қилади.

ЎЛИМНИ ЎЛДИРАМАН!

Дарахтим хаёли саёҳатга чиқмоқчи эмас, муҳим нарсаларни ўйлаб олиши керак эди. Лекин нимани ўйлашни билмади. Лаҳза сайин бўйи ўсар, бўйи ўсгани сайин шамол унинг хаёлларини бир жойларга олиб қочиб кетаверарди. Бир неча муддат

у хаёлини ғорга бекитди. Ғорда бир одам тинимсиз бақирар, ора-сира тошларни муштлаб қўярди.

– Нега ғорга кириб бақиряпсан? – сўради ундан хаёл.

– Бу ерда биринчи бўлиб гапириш имконим бор. Мана, эшитиб кўр: “Мен иста-сам, оламни гулистон қиламан!”

“Гулистон қиламан... гулистон қиламан...” Ғорда акс садо янгради.

– Кўрдингми, у мендан кейин гулистон қилади, мен эса ундан олдин! – тиржайди ҳалиги одам.

Сўнг тошни муштлай кетди: “Ўчир овозингни! Мен сендан олдин гапирдим!”

Дарахтим хаёли ғордан чиқиб, ўйчан кезиб юрди. Биринчи бўлиб гапиришни истаган одамнинг бўғриққан юзи кўз ўнгидан кетмади. Бир неча соат ўтиб, яна ундан хабар олгани ғорга тушди. Ғорда ҳеч ким йўқ эди. Уни дарё бўйида учратди. Ёнида бир йигит ҳам бор. Йигитдан ўзиб кетишга уринаётгандай, бор кучини оёғига бериб, югургилаб боряпти. Ёнидаги йигит бамайлихотир қадам ташляптию, бироқ ундан қолаётгани йўқ.

Улар юра-юра кўприкка етишди. Биринчи бўлиб гапиришни истовчи одам кўприкни кўрибоқ биринчи бўлиб ундан ўтиш мақсадида илдамлади. Йигитча эса, мийиғида кулиб, дарё бўйига чўқди-да, уни ортидан томоша қилиб ўтирди. Шериғи кўздан йўқолгач, хуржунидан кўза чиқариб сув ҳўплаганча қўшиқ хиргойи қила бошлади.

– Қаёққа кетяпсизлар? – сўради хаёл унинг ёнига бориб.

– Ўлимни ўлдиришга!

– Мангу яшамоқчимисизлар?

– Ҳа, кимки илдамроқ юриб ўлимни ўлдиришга улгурса, ўша мангу яшайди.

– Унда нега кўприкдан аввалроқ ўтишга ҳаракат қилмадинг?

– Ўртамиёналарга йўл бериш керак, истеъдоддилар йўлларини ўзлари топиб оладилар.

– Шундайми? Лекин барибир йўлингни топишинг учун йўлга чиқилиши керак-ку! Нега ўтирибсан?

– Ҳозир яшашим керак бўлган ҳаётимни йигирма дақиқа олдин яшаб қўйганман. Ҳозир юришим керак бўлган йўлни уч йил аввал юрган эдим. Биласанми, мен бор-йўғи йигирма йил кун кўрдим, бироқ эллик ёшдаман. Анави кўприкдан ўтиб кетган одам эса эллик йил кун кўрди, ҳали ўн саккизга киргани йўқ.

– Одам тезроқ яшаса, аввалроқ ўлмайдими?!

– Айтдим-ку, ўлимни ўлдиргани кетаяпмиз, деб. Шу ишнинг уддасидан чиқсам бас, одамларнинг ёдида мангу яшайман.

САҲРО – УМИД ҚИЛИШ ИМКони

Кўпдан бери биринчи марта у мендан ёрдам сўради: “Шамолни ёнимга яқин йўлатмай тургин, ўйлаб олишим керак”. Оҳ, юракка яқининг сендан ёрдам сўраганда оғирини енгиллатиш қандай ёқимли иш! Эҳтимол, дунёдаги энг жиддий иш – яқинларингга кўмак беришдир?

Бироқ бу гал кўлим калталиқ қилди. Дарахтимнинг тиззасидан ҳам келмасам, қандай қилиб уни шамолдан тўсай? Ўсганинг сайин бировга суянишинг қийин кечаркан-да. Сенга суянишади, бироқ сен ҳеч кимга суяна олмайсан.

Қаршилигимга қарамай, шамол дарахтимнинг хаёлларини саҳро томон учуриб кетди. Бўм-бўш саҳрода бир одам елкасига тўрва осиб, тимирскиланиб юрарди.

– Нима изляяпсан? – сўради хаёл ундан.

– Гиёҳ изляяпман.

– Бирор яқининг бетобми?

– Мен гиёҳ териб сотаман. Чўлнинг гиёҳи қиммат туради.

Дарахт тўпори ўткинчининг гапини эслади: “Менга нима қилаётганим эмас, одамлар нима деб ўйлашаётгани муҳим”.

– Қақраган саҳродан гиёҳ топишинг амримаҳол-ку. Тоғдан терган гиёҳингни чўлники деб сотсанг бўлмайдими? Беморлар ихлос кўйса бас, тузалаверади.

– У ҳолда қачон умид қиламан? – жавоб берди гиёҳчи. – Биласанми, саҳрода умид қилиш имкони бор. Бўм-бўш кенгликда, жазирамада, оч, ташна юриб излаётганингни излайсан, излайверасан... Мабодо бир гиёҳ топилиб қолса, бунинг роҳати нечоғли тотли эканини тасаввур этиб кўр! Тоғдаги мўл-кўл гиёҳлар орасидан топиб бўлмайди бундайин шифобахшини! Бу гиёҳ фақат беморлар танини эмас, менинг роҳатга ташна дилимни ҳам даволайди. Беҳисоб лаззатлар ичидан тополмаганимни мана шу саҳрода топаман. Мабодо саҳрони гиёҳзорга айлантиришса, қаттиқ хафа бўлардим.

Саҳродан дарахтим хаёли хушнуд бўлиб қайтди.

– Мен бир нималарни тушунгандайман, – деди у. – Дунёдаги энг мушкул ва энг осон иш – ўзингни ўзинг алдаш. Эҳтимол, энг жиддий иш ҳам шудир?! Ахир, шуни уддаласангина ўзингдан мамнун бўласан. Ўзингдан мамнун бўла олсангина бахтиёр яшайсан.

– Тўғри, – дедим унинг кўнгил ёраётганидан мамнун бўлиб, – бошқаларга ёқиш илинжида бирор иш қилган кимса тентақдир. Катталар айни шу истақда бойлик ва обрў орттиришга чиранади. Бойлиги ошиб-тошгани сари қашшоқлашиб боришини билмайди.

Дарахтим индамади. У мени яна яхши кўриб қолишини, бурунгидай менинг хаёлим билан яшашини истардим. Бир оз ён босганини кўриб, яна давом этдим:

– Асли бу дунёда кутиб, кутилиб, соғиниб, соғинилиб, бир-бирининг кўнглини кўтариб яшашдан муҳимроқ иш йўқ.

У шохларини силкиб деди:

– Одамзод мавжудотлар орасида энг ақллиси. У бир нимани билмаса, гапирмайди. Дунёда биз билмаган бирор жиддий иш бўлса керак...

– Ахир, нега тушунмайсан? Мен ҳам одамман-ку! – қизишдим. – Билиб қўй, кўп ўйланганда ҳамма нарса шубҳали бўлиб чиқаверади.

– Сен ҳали ёш боласан, кўп нарсани билмайсан. Ҳатто меҳрингни кимга беришни-да билмайсан. Елим ўйинчоқни ҳам бор меҳрингни бериб яхши кўрасан. Унга бунинг қизиғи йўқ. Назаримда, бажараётган ишининг кимларгадир қизиғи бўлиши керақдай...

Уни фикрларимга ишонтириш учун катта одам бўлиб қолгим келди.

ЛАҲЗАНИ ҚОТИРИБ ҚЎЙДИМ

– Ҳорманг! – деди Ҳаёт дарахти.

– Бор бўлинг! – деди нозик шарпа.

Унинг қомати энди анча йўғон тортиб қолганди. Узун сочларига оқ оралаган. Сандиққа кириб олибди.

– Бу ерда нима қиляпсиз?

– Тис-с! Секинроқ гапиринг, биров эшитиб қолмасин!

– Хўп. Нима қиляпсиз бу ерда?

– Бу сандиққа кечамни яшириб қўйганман. Ҳамма ухлаган пайтда кириб, кечаги кун билан яшайман. Буни эрим, болаларим билиб қолса, яхши бўлмайди.

– Ниҳоят, лаҳзани қотириб қўйишнинг йўлини топибсиз-да?

– Топдим. Лекин фақат... умуман олганда, умрбод бир лаҳзада яшаб ўтишдан кўра шуниси қизикроққа ўхшайди. Кундузи бугунни, кечаси кечани яшайман. Кечани яшаш лаҳзаларини кутиб, бугунни ўтказаман. Турмушим ёмон эмас.

Шамол дарахт хаёлларини олиб кетаётиб, бир парча қоғозни унинг ёнига учириб келди. Хаёл шошиб қоғозга кўз югуртирди:

“Кундузи порлаган юлдузлар, тунда чарақлаган қуёш тўғрисида эшитганми-сан? Улар қадри борлиқ олдида нечоғли – тасаввур қила оласанми? Сен ҳамиша ҳаётимга улар каби кириб келасан ва қуёшлик, юлдузлик вазифасини ўтаб қўйгандек ҳис қиласан ўзинени. Ёниб кутганимда ҳовуримни босгувчи бир нажот топмайман. Ўз ўтимни ўзим кўзёшларим билан ўчирганимда, сенинг кераклигингни ҳис қилмай қўйганимда ёниб кириб келасан. Сен худди оҳанрабодек ўзингга тортасан, бироқ бутунлай тортиб олишга ожизлик қиласан.

Очиғи, юзи қора тунларни, хижолатдан қизарган кунларни орқалаб яшашдан чарчадим. Менинг ҳам осмоним ҳамманикига ўхшашини истаяпман. Хайр, омон бўл!”

Бу – нозик шарпанинг бўйчан шарпага жўнатмаган мактубидан бир парча эди.

ТУЙҒУЛАРИНГНИ ТАРБИЯЛАБ ОЛ

– Ойи, ойижоним, у ноҳақлик қиляпти!

– Ким у, сени қийнаётган? – меҳрибонлик билан бошимни силади онам. – Бунча озиб кетдинг, болам? Нималар бўляпти ўзи?

– Кимлигини айтмайман, ойи. Унингсиз яшай олмайман! У эса мени на ёқтиради, на ёқтирмайди. У мени ўзининг борлигига ўргатиб қўйди, энди эса мен билан иши йўқ.

Онам жилмайди.

– Ёшлиқда ҳамма қийналади. Сен ҳеч қачон меҳр берган кишининг ортидан қарз бергандай эргашиб юрмагин. Ундан меҳринг ажрини кутмагин. Ана шунда қийналмайсан.

– Буни биламан, ойи. Мен бундай қилаётганим йўқ. Лекин... лекин биласизми... туйғуларим тийиксиз! Туйғуларим устидан куламан, лекин барибир уларга ихтиёр беравераман. Фақат унгагина топинаман, хаёлимда фақат у кезади, ҳамма нарса-ни фақат унинг билан уйғун кўраман. Унингсиз дунёда бор-йўқлигимни ҳам унутиб қўяман. Энг ёмони, ойи, уни йўқотиб қўйдим! Агар бутунлай йўқотганимда, изсиз йўқотганимда бошқа гап эди. У бор! Ҳар кеча уни кўргани бораман. Бироқ у ўзида йўқ! Фақат танаси, улкан танаси бор, холос. Айтинг, ойи, уни топиш учун нима қилайин? Уни аввалгидай авайлаб-асраш, унга авайлаб-асралганидан мамнун бўлиш ҳиссини қайтариш учун нима қилай?

Онам саволимга жавоб бермади. Назаримда, у гапларимни тушунмади ё ҳис этмади. Менга – яккаю ёлғиз фарзандининг чўзилиб қолган бўй-бастига меҳр билан тикилиб, пешонамдан ўпди-да, бутунлай бошқа бир гапни айтди:

– Машойихлар дейдиларки, муҳаббат уқубатли ёлғизликдан қочмоқ учун бир бошпанадир, холос. Сен ақлинг кўзи билан қара, туйғуларингни тарбиялаб ол, шунда бошингга тушгани кўргилик эмаслигини англаб етасан. Қолгани ўтиб кетади...

ЧИН ҲАЁТ

Ҳаёт дарахтимнинг бўйи осмон билан бўйлашиб қолганди. У энди фақат ерни эмас, осмонни ҳам кўра олади. Атрофига қараб, бир қизга кўзи тушди. У ҳавога чир-машиб, осмонга чиқаётган экан. Эғнида ял-ял либос, руҳи терга ботган.

У қизни таниди: бу ўша – жиддий иш билан шуғулланмай, бештош ўйнагани учун онасидан койиш эшитган қизалоқ.

– Осмонга нега чиқаяпсан? – сўради ундан.

– Юлдуз бўлмоқчиман.

– Юлдуз бўлиб нима топасан?

- Излаганимни.
- Излаганинг нима?
- Билмайман. Топганимда биларман.

Дарахтим бир пайтлар осмону фалақдан келган амру фармонни эслади: “Қачонки излаганингни топсанг – ўсишдан тўхтайсан”. У ўсишдан тўхтай олмади. Яралганида тушунганидан ортиқ яна ниманидир тушуниш, топиш илинжида кўкка қараб бўй чўзаверди, чўзаверди, чўзаверди... охири осмон гумбазини ёриб, нариги тарафига ўтиб кетди...

Шохида ин қурган ҳаёт қушининг қаноти Қуёшга тегиб кетди. У ёна бошлади. Жон талвасасида чирпирак бўлиб учди. Тушларимга ўт тушди! Ёнғин ичида бир ўспирин ҳам бор эди. Қаёққа қочарини билмай, уям ёниб кетди! Ёнаётиб қичқириш тугул ҳатто инграмади, бир томчи кўзёш тўкмади. Жилмайди. Худди ҳозир, ёнаётиб, катта ҳаётга қадам қўйжак одамдай, жиддий ишларнинг бошини тутажак одамдай жилмайди...

Кўзларимни очиб, гултувагим турган жойга қараб югурдим. Тувак чил-чил синиб, тўкилган тупроқ устида қуриб қолган чўп ётарди.

* * *

Ўша ўсмир мен эдим, ойи. Тушларимда ёниб кетган ўсмир мен эдим. Мана, айтганингиздай, ҳаммаси ўтди. Ўтди ва кетди. Бироқ ўтгани эмас, ўтмагани чин ҳаёт экан. Бугун мен йўқман! Қаршингизда сочи оқарган донишманд туйғулари билан бўм-бўш жилд турибди, холос.

Сиз дунёдаги энг яхши ойисиз, ойижон! Тушларимни даволатмоқчи эдингиз, даволатиб беринг! Парваришлаб беринг бемор тушларимни. Тарбияли туйғуларимни тарбиясизга айлантинг, қулоқсиз тушларимни тарбиялаб беринг, ойи! Ўша тушларда ёниб кетган ўсмирни, унинг телба, тийиқсиз, бироқ рост туйғуларини тирилтинг. Ҳаётимга – тўрт фаслда бирдай гуллаб турувчи ҳаётимга, зангор фаслимга қайтаринг мени!

2011 йил октябрь

Ойдин НИСО. ҲАЁТ ДАРАХТИ. ҚИССА

Хол Муҳаммад ҲАСАН

*Сирларин итлаб қўяди
итлаб*

Умрга изох

*Тўққиз ою тўққиз кун ўтиб, сонга дўнди бир,
Йиқилди, учди, турди ва қадам қўйди бир-бир.
Бишиди, олишиди, олди, гуноҳга етиб қолди,
Сакраб, тўхтаб, тўқнашиб, саноққа кирди, охир.*

*Ўсиб, ўн демиш, ўн деб яшаш жудаям жўн, деб,
Иста, юлдузни кўзла, иста, ойларга кўн, деб.
Десалар: “Ўнга кирдинг, уммат бўб сонга кирдинг”,
Бўйин чўзгини кўнма, алдашар “бўйинсун”, деб.*

*Сўнг, деди, йигирма, мен англадим югурма, деб,
Бирдан етишиб бўлмас: улгур, хоҳ улгурма, деб.
Фақат тўхта демасмен, қўйгин нуқта демасмен,
Сазангни синдирмасмен, қалтис йўлга кирма, деб.*

*Ўттиз, яъни, ўтдингиз, турфа офатлардан сиз,
Болалигу ўсмирлик ҳам балогатлардан сиз.
Ер очар чоғидир бу, дон сочар чоғидир бу,
Қочарсиз, воз кечарсиз, барча роҳатлардан сиз.*

*Демиш қирқ, сенда қирққин қирқарда тигдан қўрққин,
Ёшликдан умид узиб, кўргин камолат кўркин.
Эларо топ иззатинг, тот бу ҳаёт лаззатин,
Йироқсан ҳар сўроқдан – эркин, мутлақо эркин.*

*Элликка кирди, демак, элники бўлди, демак,
Йиллар – жилга, жамланиб селники бўлди, демак.
Умр ҳосилин чошлаб, кўрмоқ шамолга ташлаб,
Қанча дон, қанча сомон, елники бўлди, демак.*

*Олтмишдан ошиб қолдинг, довдираб шошиб қолдинг,
Гўё гулинг тўкилмай, бемаврид пишиб қолдинг.
Кексалар кўрга қўшмас, тўрда ҳали жой бўшмас,
Ёшлардан ҳам ётсираб, ташвишига тушиб қолдинг.*

*Етмишга етганда ёш, асрга оғар қуёш,
Абрни кузатиб кўз, мезон ипин тутар қош.
Сал титраниб бармоқлар: сочми, соқол тароқлар,
Ҳикматга тўлиб-тошиб, бўйинни толдираб бош.*

*Сафда саногинг саксон, софсан паридек поксан,
Узумларин узатиб, бемайиз турган токсан.
Май ўзинг, шароб ўзинг, соқию сароб ўзинг,
Чўкма қўл, қадаҳ тушиб, бўлмасин ер-ла яксон.*

*Тўқсондасан кўзинг тўқ, тишинг йўқ, ташвишинг йўқ.
Тингансан, тинчигансан, турмуш билан ишинг йўқ.
Ёз чилласин тафти паст, қиш чилласин шашти паст,
Бевафо баҳорга ҳам хушбатинг йўқ, ҳушинг йўқ.*

*Юз билан кел юзма-юз, бақо дашти томон суз.
Келар, ортингга бир боқ, қайиқ бирлан изма-из.
Қирғоқда қолган қарзинг: нон-насибанг, чимдим туз,
Манзилинг ўлса гар чин “ёлгончи”дан кўнгил уз.*

Сўзлар

*Соҳиб сухан сеҳргардир,
“Сўзда сеҳр бор”дир, илло.
Шуаро уста заргардир:
Сўзлар – инжу, сўзлар – тилло.*

*Токи тил бир бозу бўстон:
Сўзлар – чечак, сўзлар – гулдир.
Магар шоирда дил макон:
Сўзлар – манзил, сўзлар – йўлдир.*

*Дастидарозда тил узун:
Сўзлар – миннат, сўзлар – иллат.
Эркин, озод, бахти бутун:
Сўзлар – элдир, сўзлар – миллат.*

*Эй, сухандон, сўйла равон,
Оғир гуноҳ – сўз гуноҳи.
Шеър – маржон, байти – дур, жон,
Сўзлар – тирик, сўзлар – боқий.*

Шувиллак*

*Шувиллагим шувиллар,
Овози гув-гувиллар.
Товушидан олар тин
Олис-яқин овуллар.*

*Тинглар дара, ўнгир – гор,
Тоғ тўшида тўнгган қор,
Жунбишидаги ҳар жондор
Жўр бўлишар увиллаб.*

*Шувиллагим шувиллар,
Замбулар зув-зувиллар.
Сақлаёлмай сирларин
Гуллаб қўяди гуллар.*

*Оқ ўтовдан бир оққиз
Чиқар, оғзида саққиз,
Ўн етти ё ўн саккиз...
Бир-бир босиб ҳимиллар.*

*Келар қўлида кўза,
Булоқ томон ё биза,
Биров қолсая сезиб,
Юрагим шув-шувиллар.*

*Тезгина тушар оқшом,
Ўтовни қучар оқ шом,
Бизни ерда этиб ром
Осмонда ой имиллар.*

*Бирдан бурилар йўлак,
Тўлганар оҳ, оқбилак...
(Кимга керак шувиллак,
Жисму жоним жимиллар?)*

*Шувиллагим йўқотдим,
Синдирдим, сойга отдим,
Қотдим, ёмон совқотдим,
Бошим ҳам гув-гувиллар.*

Шувиллагим шувиллак...

Қашқадарё

Шувиллак – лойдан ясаб пуфлаб чалинадиган чолғу асбоби.

Мақсуда
ЭРГАСHEBA

Ботинида кўзларим бутлоқ

Ҳаёт

Менга жуда ёқади ҳаёт,
Катта-кичик тошлари билан,
Шохлардаги титроқлари-ю,
Майсаларда ёшлари билан.

Севимлидир кўзимга шундоқ
Пушти рангга бўялган уфқ,
Қалдираган момақалдироқ,
Чақмоқ каби чирмашгувчи ишқ.

Дарахтларнинг қадду бўйига
Ҳарир либос бўлса ҳовурлар.
Кўчаларни миннатдор қилиб
Ўтса челақ кўтарган хурлар.

Пайкалларнинг ичига меҳнат
Тикса яшил байроқларини.
Ариқларнинг бўйига ялпиз
Бошлаб чиқса ўртоқларини.

Менга жуда-жуда ёқади,
Беш ҳарфдан иборат – НАҲОТ.
Барча униб – ўсгувчиларга
Ярашади бу чиройли от.

Довондаги лолалар

Лолалар тоққа қочаркан,
Баргларини тутдилар,
Сирганиб тошлар ичиндан
Зўрга-зўрга ўтдилар.

Ям-яшил япроқларин
Зумрад ипакли тўн каби
Тошлар ёнинда ўлтириб,
Тизларига тортдилар.

Бу гуногун гул ичинда
Қора гамнинг сояси,
Шунчалик нозик чечакка
Мунча қайгу қотдилар?

*Бесабаб эрмас экан-да,
Лолаларнинг қайғуси,
Ушлашиб, зумрад тўнин
Белига боғлаб сотдилар.*

Қирқ йил

*Қирқ йилдирки остонангизда
Райҳон экиб ўлтирадирман.
Қирқ йилдирки атрофингизни
Гуллар билан тўлдирадирман.*

*Юзларимнинг қизиллигини
Хиноларга бердим атайлаб.
Тушиб қолса кўзингиз, сизга
Қарасинлар табассум айлаб.*

*Сўлмасин, деб, нигоҳларингиз
Яшил япроқларимни бердим.
Устун қилиб кошонангизга
Тилло бармоқларимни бердим.*

*Богингизда кўзларим булоқ,
Киприklarим гиёҳ бўлдилар.
Толмачадек эди қоматим,
Энди қуриб, қиёқ бўлдилар.*

*Ишқ илашди ишқ осмонидан –
Ишқ тоқидан тушдим атайлаб.
Қайтгин, деди, ишққа ёр олам,
Борган еринг муборак айлаб.*

Райҳон

*Райҳонни сиз бекор яхши кўрмайсиз,
Райҳоннинг бир ажиб туришлари бор.
Шамоллар бошидан айланиб ўтса,
Ҳуш ҳидлар таратиб, қулишлари бор.*

*Райҳонни сиз бекор яхши кўрмайсиз,
Барглари сиёҳранг, гуллари майда.
Барча чечакларнинг келади раиқи.
Уларга сиз каби ишқибоз, қайда?*

*Райҳонни сиз бекор яхши кўрмайсиз,
Келгандир жаннатнинг томонларидан.
У Момо Ҳавонинг кўзёшин ичиб,
Униб чиққан асли товонларидан.*

*Шу катта водийнинг чекка боғида
Райҳонлар ўсади, гуллари майда.
Барча чечакларнинг келади рашки,
Уларга сиз каби ишқибоз, қайда?*

Дунёйи давворни айландик

*Дунёйи давворни айландик,
Кўникдик эртаю кечига.
Аё, дўст, юр, энди, кетайлик,
Кетайлик кўнгилнинг ичига.*

*Қаҳратон қишларда диғдираб,
Кўникдик аёзнинг кучига.
Бир илиқ илинжни ахтариб,
Кетайлик кўнгилнинг ичига.*

*Кўнгил ҳам чечаклар нафармон
Очилган илоҳий чамандир.
Менинг кўксимдаги шу чаман
Армон қушларига ватандир...*

*Эҳтимол, ҳаммадан фараҳли
Қунимиз шу кундир очунда.
Аё, дўст, не бўлсак бўлдик биз,
Шу қурғур кўнгилнинг ичида.*

Фаргона

Элдор БОБОЕВ

МУСАВВИР

Қиссадан парча

Таниқли рассом, Ўзбекистон бадиий академияси академиги Бахтиёр Бобоев хотирасига бағишлайман.

Тошкент куранти яқинидаги кичик кўргазма залида Туйғуннинг шахсий кўргазмаси очиладиган бўлди. Негадир аксари рассомлар бу ердан кўра Бадиий академиянинг ёки бўлмаса тасвирий санъат галереяси залларида асарлари намойиш этилишини исташади. Ваҳоланки, бу мўъжазгина намойиш масканининг ўзига хос афзалликлари ҳам йўқ эмас. Сабаби заллар катта эмас; рассом шунга яраша асарларини жиддий саралайди, томошабин расмлар кўплигидан толиқиб қолмайди, ҳар бир қўйилган асарга алоҳида синчковлик билан эътибор беради. Туйғунга шу жиҳатлари билан бу ер маъқул эди.

У кўргазмага тайёрланиш учун эрталаб вақтли туриб устахонасига кўтарилди. Ҳали бирор ишга қўл уриб улгурмай эшик қўнғироғининг жонсарақ жиринглаши эшитилди. Ким бўлдийкин? Уйга иш олган дурадгор тайёр чорчўпларни кеча ташлаб ўтмоқчи эди, келмади. Балки ўшадир ...

Эшик олдида бир эркак ва аёл турарди.

Эркак кўзига сал-пал таниш кўринди. Туйғун унинг нимасидир Нодирга ўхшаб кетишини пайқади. Афтидан, туғишган укаси бўлиши мумкин ёки бирор яқин қариндоши ...

– Туйғун ака, яхшимисиз, – деди эркак, у билан қўш қўллаб кўришаркан. – Ассалому алайкум.

– Ваалайкум ассалом, – деди Туйғун келганларни ичкарига таклиф этишни ҳам нутиб.

– Маъзур тутинг, йўлим тушиб, бир кўришиб ўтайлик дедим. Бу хотиним – Ҳикоят. Биламан, сиз мени танитайроқ турибсиз? Мен...

– Нодир аканинг укаси... бўлсангиз керак-а? – деди Туйғун ўзининг яқин кадрдонидек рўпарасида илжайиб турган кимсага.

– Йўғе, нега укаси бўламан? Мен ўзимман, Нодирман.

Туйғун ишонқирамай унга тикилди.

Аёл гапга аралашди:

– Ана, сизам танимадингиз. Ўзларига айтсам ишонмайдилар.

Туйғун меҳмонларни останада узоқ туриб қолишганини фаҳмлаб ичкарига таклиф қилди.

– Узр, қани, кининглар, ичкарида гаплашайлик, – деди ўзини четга олиб.

– Раҳмат. Оббо Туйғун ака-е, танимадингиз, укаси бўлса керак деб ўйладингиз-а? – деди Нодир стол атрофига ўтиришаркан. – Менинг укам йўқ, Туйғун ака. Сизга айтсам, охириги пайтлар сиз тугул, яқин танишларим ҳам танимай қолишяпти.

Туйғун ҳамон ундан кўзларини узолмасди.

– Бир бошидан айтиб беринг, Нодир ака, – деб орага гап қўшди Ҳикоят.

– Хўп. Ўша куниёқ портретни деворга осиб қўйдим. Осиб қўйдиму, нукул унга тикилгим келаверади десангиз. Дам бадам қараб-қараб қўяман. Ўзига тортади, унга ўхшамаслигимни билсам ҳам тикилавераман. Кейин олиб каравотимиз тепасига осдим. Хотиним бўлса аввалига устимдан кулиб юрди...

– Э, тўхтаб турунг! Кулганимни айтиб нима қиласиз! – деди сўзлашга қулай фурсат келганидан жонланган Ҳикоят, – соғайиб кетишингиз портретга боғлиқ экани, ўзгаришларни биринчи ким пайқагани ҳақида гапиринг? “Нодир ака, сиз энди ўзиздан кўра расмингизга кўпроқ ўхшаясиз!” деганим эсингиздами.

– Тўғри. Биринчи сен пайқадинг, – деди хотинига қараб Нодир. – Ўшанда уч ҳафталар ўтиб қолганди... Бундан бир ярим ойча илгари ўзим ҳам сездим. Ишхонамда ҳангоматалаб ошналарим: “Нодир ака, сизни таниб бўлмади қоляпти. Борган сари яшариб кетяпсиз, ўзи нима гап?” деб қизиқсина бошлашди. Яхшиямки эски фотосуратларим бор, портретгача қанақалигимни кўрсатсам ҳам ишонимайди.

– Майда-чуйдаларни қўйинг, яхшиси касалингиз ҳақида гапиринг, – тоқатсизланди аёл.

– Қанақа касал, тушунмаяпман? – ажабланди Туйғун.

– Лўнда қилиб айтсам, олдинлари касалдан ётиб қолай дердилар, энди бутунлай кутилдилар, тузалдилар! Сизга катта раҳмат. Ишонмайсиз, лекин сиз тузатдингиз у кишини! Раҳмат! Сира кутилмаган иш бўлди!

– Қачондан бери... ҳа, тахминан ўн беш йилдан бери ошқозоним оғриб келарди, жигилдоним қайнаб, беҳузур бўлардим, ҳозир... тузикман. Шуни айтяпти хотиним, – дея Нодир аёлининг гапига изоҳ берган бўлди.

– Йўғ-е, бўлиши мумкин эмас.

– Вой, ишонмайсиз-а! – аёл жон куйдириб тушунтира кетди. – Кўз олдимда бошқа одамга айландилар-ку. Ошқозонлари оғримай қўйди. Олдинлари овқатимни ёқтирмасдилар. Доим буниси нордон, бунисининг тузи кўп, буниси хом деганлари деган эди. Ўлгудай зикна, инжиқ эдилар, буткул ўзгариб кетдилар, сўрамасам ҳам менга курортга йўлланма олиб келдилар. Маҳалла гузарида спортзал қурилишини бошладилар, тўнғичимиз магистратурага кирувди, унга беш жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”ни совға қилдилар. Сиз чизган одамга ўхшадилар, қолдилар.

Сўхбатдошлар мириқиб кулиб олишди. Кейин Туйғун эр-хотинга қараб:

– Бор гап шуми, хурсандмисиз ишқилиб, унда менам хурсандман, – деди ва яна нимадир демоқчи бўлди-ю, лекин бошқа жўяли сўз топа олмади.

– Биз яна ўша, олдингисидай иш билан келдик... – деди охири аёл муддаога кўчиб. – Малол келмаса, менинг портретимни ҳам чизиб берсангиз, Туйғунжон! Мен ҳам беморман, буйрагимда тошим бор... Кейинги пайтларда суякларим оғрийдиган бўп қолди. Йўқ деманг.

“Ана холос, ўзи шу етмай турувди!”

– Кечирасизлар, мен врач эмасман, – деди ҳафсаласи пир бўлган Туйғун қовоқ юб.

– Ҳа, рассомсиз, лекин чизган расмингиз эримни тузатди. Уларни профессор кўрди, ҳеч нарса қила олмади. Бормаган санаториялари, ичмаган маъдан сувлари қолмади. Наф кўрмадилар. Лекин ҳозир, соппа-соғлар ... Илтимос, мениам суратимни чизинг, – деди аёл ўтинч оҳангида. – Қандай хизматингиз бўлса жонимиз билан... дурустгина гонорар тўлаган бўлардик сизга...

Туйғун ноилож қолди. Аввало аёлнинг ўтинчли нигоҳи уни ўйлантириб қўйди. Ҳар ҳолда бир илинж уни бу ерга бошлаб келган. Ноумид қайтариш инсофдан бўлмайди. Қолаверса, хизмати эвазига уч -тўрт сўм бўлса, шахсий кўрғазмаси очилиши куни ёр-биродарларига дастурхон тузашда асқотади ҳали.

– Ҳеч қандай хизмат йўқ, – деди у фикри ўзгариб, – Майли... кўрамиз, умид қилибсиз... эртага соат ўнга келинг. Лекин, бирор натижа чиқадими, йўқми, айтолмайман...

Эр-хотин миннатдорчилик билдириб, олдинма кейин устахонадан чиқишди.

Туйғун хонада яна бир ўзи қолди, лекин... қўли ишга бормади. Хонада ўйчан кезинди. “Жуда аломат! Нодир чиндан ҳам ташқи, ҳам савқидан ўзгарган, бу ғайри табиий ҳодиса учун табиий изоҳ топиш лозим, деб кўнглидан ўтказди. Ғайри табиий кўринса-да, ўзига хос мантиққа эга! Башарти маънавий ва руҳий малҳам берувчи меҳригиёси бўлмаса портретдан одамларга нима наф! Ташқи сийратини қандай бўлса шундайлигича муҳрлаб қолдиришга фототасвир ўзи етарли...” Шу тобда аввал яратган манзаравий асарлари кўзига бўш-баёвроқ, ҳаддан ташқари рангдор, ҳаёт воқеаларидан ажралиб қолгандай кўрина бошлади. Энди у янги ижодий кенгликларга чиқиши, персонажлардан деворий рангтасвир асарларига ҳам ўтиши мумкин... Мана буни ижод деса бўлади: у ўнлаб портретлар ишлайди, одамлар дардига ҳам малҳам бўлади. У мураккаб композициялар устида ишлайди, бора-бора Сикерос, Диего Риверо каби маҳобатли асарлар яратиш даражасига етса ҳам ажаб эмас.

Ҳар вақтдагидек, эрталабдан буён туз тотмагани эсига келди. Туйғун чироқларни ўчириб, зиналардан тушиб бораркан, “портрет билан боғлиқ воқеа чинданам антика, Нигорага айтсам кулгига қоламан”, деб ўйлади.

Нигора ошхонада экан, эрига пешвоз чиқиб келди.

– Адаси, ош нўхотли бўлсинми?

– Майли.

– Кейинги кунлар жуда озиб кетяпсиз, – деди у куюнчак оҳангда эрига бошидан оёқ разм солиб. – Ўзингизга қарамасангиз бўлмайди, кўрғазмага чиройли, савлатли йигит бўлиб боришингиз керак.

Туйғун индамади. Шундай қилмаса суҳбатга мавзу тополмай турган хотинини гапдан тўхтатиб бўлмасди. Мабодо “Нодир воқеаси” ҳақида эшитиб қолса борми...

* * *

Ҳикоят упа-эликка беланиб, қулоғига оғир тилла сирғалар тақиб, бўйнига эса йўғон олтин занжир осиб, хуллас, қўғирчоқдек ясан-тусан қилиб расм чиздиргани келди. Аёл рассомга ўзини иложи борича ёш кўрсатишга уринаётгани билиниб турарди.

Тилла ранг ялтир-юлтир ичида аёл юзининг ноаниқ қорамтир тархигина кўзга аранг чалинарди: пешонаси теграсида бўлак-бўлак жигар ранг соялар – кўкракни безаб турган қимматбаҳо тақинчоқларнинг жимирлаши...

– Тақинчоқларни ечинг. Халал беряпти ...

– Менга, тилланинг хосияти бор, биотўқлари дардга шифо бўлади дейишганди.

– Расмдан бўшаганда бемалол қайта тақиб оласиз.

– Портрет ҳам балким чиройли чиқармиди...

– Тушунинг, опа, менга халақит беряпти, – деди-да, Туйғун негадир кулимсираб давом этди. – Айтиб қўяй, безаклар портретдаги биотўқларни ўзига олади, ечганингиз афзал...

Ҳикоят Туйғунга бир пас тикилиб қолди-да, кейин яширин сирни англаб етгандек:

– Майли унда, айтганингиз бўла қолсин, – дея бор тақинчоқларини, рўмолчасига ўраб, сумкачасига яширди.

– Тунов куни айтмабман: ранги иссиқроқ кофтада ўтирасиз дейиш эсимдан кўтарилибди.

– Йўқ, кераги йўқ! Кун иссиқ! Шундоғам қизиб ётибди. Офтобам кўзимга тушиб турибди.

– Гапимга тушунмадингиз: мен рангнинг иссиқлиги маъносида айтяпман.

– Иссиқ ранг ?! Рангларнинг ҳам иссиқ-совуғи бўладими?

– Хўп, бўлмаса... манови бўзранг жужунчани елкага ташлаб олинг.

– Вой! Менга бу ўтиришмайди. Шу эскида қоп кетаманми суратда? Бечораҳол кип қўймоқчимисиз? Кейин чинданам ночорликка мубтало бўп қолмайманми?

Туйғун ўзини босиб, ётиғи билан уқтиришга ўтди.

– Тушунинг, опа. Менинг вазифам: одам қиёфасини ишлаш, бўзранг халат асосий нарсамас. Одамнинг, айниқса кўзи жонли, таъсирга мойил, мураккаб нарса... унда ҳаёт қолдирган изларни кўраман. – Ҳикоят гапларига эътибор билан қулоқ солаётганини кўриб, Туйғун бу масалага кенгроқ тўхталди, – улар рангларда кўриниш беради. Бошланмасига сидирға тус керак, мен шу рангдан яна бошқа рангларни тахминлаб, керагини чиқариб оламан.

– Ҳа, майли, тушундим, бера қолинг! – дея Ҳикоят хиёл тажанглик билан итоат этди ва елкапўшни кифтига ташлаб олди.

Туйғун асабийлашиб борарди. Сабаби, у ўтган сафаргидек ғайритабиий ва албатта аломат портрет яратишга қайта мушарраф бўлиш учун ўзида ишонч етишмаётганини ҳис қилиб турарди. Тўғри, буюртмачига ваъда бермади, лекин айтайлик энг оддий, сиртқи рангтавирдан ўтиб асар ишлаш қўлидан келмас экан, унда ўзига нисбатан қалбида нафрат ўйғониши эҳтимолдан холи эмас. Ижодкор учун бундан ёмони йўқ: шу боис, у фақат бир нарсани – бундан буён, тасодифан юз берган воқеа сабаб ижодида пайдо бўлган янги фазилатни ўзлигига зўрма-зўракисиз, табиий тарзда ўзлашиб кетишини истайди. Унингча портретларидаги антиқа сифатни юзага чиқарган қобилиятдан ажралиши – созанданинг бармоқлари маҳоратли югуригидан нохосдан маҳрум бўлишига қиёслаш мумкин эди. Лекин асосий гап шундаки, бир масалада рассом ва созанда ўртасида муҳим тафовут бор: ҳар қандай созанда қандай ҳаракатлар билан бармоқлари машқини расо қилишни билса, Туйғун мабодо ногаҳон қўлга киритган қобилиятини бой бериб қўйгудек бўлса, уни қайта тиклаш учун нима қиларини билмайди. Унинг безовталиги шундан эди.

Ҳикоят бўлса, табиийки, ором туйғуларига ғарқ бўлиб, дағал курсида эмас, гўё юмшоқ суяниқли ўриндиқда қаддини ғоз тутиб ўтирарди. Сабаби, у ниятига етди, энди бир неча соат сабр қилса портрет тайёр бўлади. Кейин тез орада буйрагидаги тошлардан, соғлиғини кемираётган турли дарди-балолардан ва бунинг ортидаги ваҳимаю хавотирдан бир йўла фориг бўлади. Арзимас пул эвазига, Худо хоҳласа, ҳам шифо топади, ҳам (энг муҳими) мўъжизавий тарзда яшариб кетади.

Туйғун одатда нурли, қуёшли кунларда, диққатини жамлаб, берилиб расм чизишни яхши кўради. Чунки ранглар ўртасидаги муомала ва муносабатлар табиий нур ёғдусида равшан кўзга ташланишини, аксинча рутубатли кунларда ранглар чаплашиб, аслидан ўзгачароқ жило бериши ва тасвир тамомила сохта акс этишини у тушуниб етган, ижод ҳавосини олган тажрибали рассом эди. Унинг учун табиий ёруғлик – қабарик ойна, қуёш шуълаларини бир нуқтага йиғиб, ўткир нурга айлантирадиган шаффоф кўзгу эди!

Аввалига унинг асабий ҳаяжони оқибатидан юрагига тушган ғулув ва ортиқча ҳовлиқма ишчанликдан чизгилари қовушмай турди, мўйқаламини мато устида бир марталик юргизиши билан юзнинг доирасимон тархини кейинчалик тузатишга ўрин қолмайдиган аниқликда чизиб олиш учун керак бўладиган ишонч, дадиллик етишмаётганди унга. Лекин секин иши ўнгидан келиб, бир соат-ярим соат ўтиб, бу вақт ичида илгариги одатига кўра ҳаяжонлари кўзларидан ақл-идрокига, ундан тирсакка ва у орқали иш кўроли – сезгир бармоқларига ва ундан мўйқаламига ўтиши билан кўнгли жойига тушди. Юрагида яна бир марта аввалгисига молик антиқа портретни чизишга қодирми ёки йўқми... фавқуллодда қобилияти унда тайин қолдими, йўқми... каби қалбига ғулғула солиб, ишлагани халақит бераётган барча шубҳа – гумонлару

қатъиятсизликдан асар қолмади. Узун бармоқларида ҳадик ўрнига умид ва ишонч сезиб, одатий шиддат билан мириқиб ишлади. Ниҳоят қаддини ростлади. Бугунга етар... Елкалари, мўйқалам тутган қўли увишиб, Нодирнинг расмини чизаётган пайтидаги каби мушакларида яна “чумоли югурди”. Танаси андек қунишди. Лекин қизиғи, худди ана шу такрорланган ҳиссий сезгирлик унда портрет ўша аломат хислатга эга бўлганига ишонч туйғусини мустақамлади. Кўзларида яширинча мамнуният учкунлари чақнади. Шу аснода қаршисидаги аёлга нисбатан хайрихоҳликка ўхшаш нимадир пайдо бўлди. Майли, ўзига етгулик молпарастдир, ҳавойидир, лекин ёмон аёл эмас, содда, ишонувчан, ҳатто айтиш мумкинки, ботиний тоза аёл...

Туйғун хиёл очилиб, хонадаги теран сукунатни бузиш ва дўстона кайфиятини билдириб қўйишлик ниятида кулимсиради:

– Ҳикоят опа, толиқиб қолдингиз-а? Кейинги сафар куй, қўшиқлар ҳам келтириб қўярман... зерикмайсиз.

–Йўғе, шундоқ ҳам миннатдорман, овора бўлиб ўтирманг. Қўшнимнинг қизлари эртаю кеч қўшиқ қўйишади. Жуда тўйганман.

– Менда... италиянча ноёб мумтоз қўшиқлар, куйлар бор... Корузо, Лучано Повороти, Албано деган дунё таниган хонандалар қўшиқлари, ўзимизникилардан Турғун Алиматов чалган мумтоз куйлар бор. Қанақасини ёқтирасиз?

– Мен Муножот Йўлчиевани яхши кўраман.

– Масалан, қайси ашулаларини?

Ҳикоят бир оз сукутга толиб, сўнг жавоб қилди:

– “Келмади”ни, “Қора кўзим”ни, “Айлагач...”ни яхши кўраман, – Ҳикоят шундай деркан юзи табассумдан ёришиб, чеҳраси мулойимлашди.

Ана шунда худди таъмирловчи уста деворга чапланган юза сувоқларни кўчириб ташлагандаги ҳолат юз берди: аёлнинг кўзларида қалбнинг туб-тубида мудраб ётган бокира туйғуларга ўранган меҳрга мойиллик, раҳм-шафқат, муҳаббат андуҳи каби нимарсалар учқуни акс этдики, Туйғун уларни тасвирга тушириб қолишга шошилди. У суратдаги кўзлар атрофига шўъласимон билинар-билинимас чизгилар тортиди. Нигоҳларда хиёлгина бир ўт чақнади. Туйғун мароқ билан ишлашда давом этаркан кўнглида: “Бу дунё яралганидан бери одам ҳаммадан бурун одам экан-да, у руҳан доим нимагадир ташна, мен айнан шунга таянишим лозим”, деган ўйда тўхталди. Ҳа, инсон қиёфасига чапланиб кетган сохталикларни, ғуборни олиб ташласанг, унинг нақадар гўзал эканини кўрасан!

Жумбоқнинг учи мана шу ерда!..

Ниҳоят асар битди. Матодан, рассомнинг бадиий инъикоси: ниҳоятда дилбар, табиий тимқора сочли, ёши ўттизлардаги латофатга бой жувон боқиб турарди...

Туйғун аъзои баданида толиқиш сезди, у мажолсизликдан палитрасидаги бўёқ юқини ювишга ўзини мажбур этди. Кейин курсида қимир этмай ўтирди, бир муддатлик ҳордикдан кейин танасига дармон киргач, ишидан кўнгли тўқ, баҳри-дили очилиб пастга тушди. Зеро, вужудидаги толиқиш айни чоғда эришган ижодий ғалабасининг тансиқ ва тотли чарчоғи ҳам эди...

– Ҳа, Туйғун ака кайфиятингиз чоғ. Бир ўзиз, ўзизни жиндек хушнуд этганга ўхшайсиз... – деди Нигора кулиб, эри яхши кайфиятда эканини пайқаб.

– Кайфиятим чоғлиғи рост, маликам, – дея жилмайди Туйғун. – Лекин, асло шаробдан эмас.

– Биладан, биладан, Туйғун ака. Хўп бўлмаса, дастурхонга марҳамат қилинг. Ишингиз юришганидан менам хурсандман.

* * *

Туйғун Содиқовнинг шахсий кўргазмаси ортиқча овозаларсиз, лекин муваффақият билан ўтди. Кунига ўрта ҳисобда уч юзтача томошабин келиб-кетди. Қайдлар китобига кўргазмадан олинган таассуротлар, рассом ижодига нисбатан билдирилган фикрлар, истак ва ниятлар кўтаринки ва самимий сўзларда баён этилди. Кўргазма

ёпилиш куни эса, кейинчалик дўсти Рустам Бозоров таъбири билан айтганда, кутилмаганда “томошабинлар кўриги” содир бўлди.

Шу куни пешинда кўнғироқ бўлди. Туйғун кўргазма хизматчисининг овозини дарҳол таниди. У гўшакни қўлига олди.

– А-лё, Туйғун ака, ўзингизми? Кўргазмангизда одам кўп, ҳеч бундай бўлмаганди! Очилмасидан тумонат одам йиғилиб кетди. Ҳозир ҳам, тушлик пайти ҳам овқатлана олмай турибмиз, ичкарига бирдан қўйиб бўлмайди... Ўзингиз бир келинг.

– Бугун дам олиш куни бўлганидан шундайдир-да, мен бориб нимаям қилдим?

– Шанба, яқшанбаларда ҳам илгари бундақа бўлмаганди. Кечирасиз-у, оломоннинг ўзгинаси. Келинг, келганингизда биласиз...

Туйғун кўргазма билан уйи ораси анчагина олис бўлса-да, пиёда йўлга тушди. Нигорага бу ҳақда ҳеч нима демади. Тўғри-да, телефондаги гаплар шунчаки ҳазил-найранг бўлсачи... Лекин ўзи айнан шундай эканига оққўнгиллик билан ишонди: зотан, бирорта рассом йўқки, асарлари орқали мухлисларига ўз қалби бойликларини, мўйқаламининг бутун сеҳрини инъом этмоқни истамаса. Улар ҳамиша кўргазмалари томошабин билан гавжум бўлиши ва асарлари элга танилиш орзу – армони билан юрадилар. Зотан, истеъдоди тан олинмай, ижоди юраклардан жой олмай, одамлар хайрихоҳлигисиз яшашдан оғири йўқ.

Курант муюлишидан ўтиб, кўргазма олдидаги сайхонликда чиндан ҳам уймалашиб турган бир тўп одамни кўрди-ю, ҳалиги кўнғироқдан кейин Туйғуннинг дилига оралаган ғашлик, бошқа бир туйғу – гурур билан ўрин алмашди. Навбатда турганлар ниҳоятда безовталаниб, ўтган-кетганнинг диққатини ўзига тортар, нималарнидир муҳокама қилар эди.

Туйғун уларга яқинлашди, навбатда турганларнинг унча катта бўлмаган ғужанагида ким охири, ким кимдан кейин турганини аниқлаб бўлмасди. Туйғун бир лаҳзалик тараддуддан кейин ўзини танитмай, навбатда турган киши бўлиб, одамларнинг гап-сўзларини тинглашга қарор қилди. Шу пайт ёнида тивит рўмоллар ўраниб, миқти гавдалари яна ҳам бешакл кўриниш олган, хўппа семиз икки аёл пайдо бўлди.

– Нимага навбатда турибсизлар, нима бераётган экан? – деди улардан бири Туйғундан. Туйғун эшитмаганга олди.

– Навбат Бадий кўргазмага кириш учун холажон, расм томоша қиламиз, – деди ёшгина бир қиз, имкони борича мулоимроқ оҳангда, кейин ёнидаги йигитга жилмайиб қўйди.

Рўмол ўранган аёллар чурқ этмай нари кетишди.

Туйғун даврадан сал нари турган ана шу икки ёшни кўнгли тусаб, уларга ўзини танитгиси келди, бироқ тийди. Шундай қилса, ўзининг фавқулудда шуҳрати (аниқроғини топди – *эпидемиявий* шуҳрати) сабабини биллолмай қолади. Танилиб қолишликдан эса ҳайиқмаса бўлади, сабаби унинг рассом биродарлари кўргазмага навбатда турмасликлари аниқ.

Туйғун ёшларга халал беришни эп кўрмай, унга биринчи рўпара келган, кўзлари ости шишинқираган, ўрта ёш эркакка юзланди.

– Кечирасиз... ҳамма Туйғун Содиқов кўргазмасига келганми? – дея одамлар тўпи ортидаги афишага ишора қилди. Ҳалиги киши бутун гавдаси билан Туйғун томонга ўгирилиб:

– Шундай, – деб тунд жавоб берди.

– Кеча бемалол эди. Тавба, бугун мунча одам кўп?..

Эркакнинг рафторидан жавобга хоҳиши йўқлиги сезилиб турарди.

– Қайдам. Ўша бемалоллигида кирмабсиз-да, ука.

– Кирдим.

– Омадингиз бор экан. Нималарни кўрдингиз?

– Ҳа, шу табиат манзаралари... боғлар, дала, тоғи тошлар... Италияга бориб чизганлари ҳам бор: денгиз... кўрфаз, соҳилдаги қайиқлар, обидалар... Умуман, бир марта кўрса бўлади.

– Булар ўз йўлига... сиз расмлар... расмларни таъсирини сездингизми?

Туйғун очиғи, бу саволга тушунмади.

– Таъсир, қанақа таъсир? – деди ҳайрон қолиб.

– Э, унда вақтингиз бекор кетибди. Ҳамма гап таъсирни юқтириб олишда, укам. Расмдан нурланиб, даволаниш керак эди.

– Гапингизга тушунмадим. Санъат одамга таъсир этиши тушунарли, сиз шунақа таъсирни айтяпсизми?

– Йўқ, бу бошқача таъсир; гипнозга ўхшаб кетади-ю, лекин ундан кучлироқ! Ҳалиги... – у фикрини изоҳлашга тушди. – Экстрасенслар бўлади-ку, бармоқлари билан доволайдиган... Шунга ўхшайди. Рассомнинг кўз нурида шунақа хосият бор экан.

Бунақа олашовур тарқалишига бевосита Нодир ва Ҳикоят (эҳтимол, Рустам ҳам) дахлдор эканлигини Туйғун фаҳмлади. Ва кўзлари ости қабарган эркақдан, ёинки бошқалардан расмлар таъсири ҳақида такрор сўраб-суриштиришни ўзига эп кўрмади. Қўйиб берса бу ерда яна не-не гапларни эшитмайди. У даврани тарк этишга шошилди.

Ана шуҳрат-у, мана шуҳрат. Ҳар қандай рассом асарлари билан танилишни хоҳлайди, лекин бу тарзда...

* * *

Кечга яқин кулча юз дўсти – Рустам ҳайратли қиёфада кириб келди.

– Ў-ҳў, оғайни, қойи-ил! Жуда машҳур бўлиб кетибсану-а! Ҳамма жойда овоза, сўқирларнинг кўзи очилаётганмиш, дудуқлар равон-равон гапирётганмиш!

– Шундай, яллиғланган кўзлар олазарақ боқяпти, гунг соқовлар пичирляяпти... – қўшимча қилди Туйғун.

У мутойиба оҳангида гапирмоқчи эди, лекин негадир овози ҳазин эшитилди. Балки, Рустам, ҳазилга йўйиб гапирса ҳам, хаёли портретларнинг ғаройиб хусусиятида эмас, “бухгалтерияси” ҳақида экани ва дўсти айнан шу катта “гонорар”лардан ҳайратда эканидан дили оғридими, бирдан ўзини ёлғиз ҳис этиб, аллақандай ўйлардан нохушланди: у шу кунгача дўстини яхши билмас экан. Шу пайтгача дурустроқ билмай келган экан. Мана энди унинг, истиҳолага бориб кўз юмиб келган жиҳатларини беаёв назардан ўтказди ва: Рустам – ижодда шудсиз, фақат буюртма ишлаши билан, ишлаганда ҳам шунчаки урфга эргашиб ишлаши билан, бўёқни ма-тога ғализ тортиши, пуллик ишларга ружу қўйгани, чапдастлиги ва эҳтиёткорлиги билан, жарангдор ва равон овози, ҳар бир сўзига урғу бериб гапириши, мутойибага мойиллиги билан, аёллар билан мулоқоти мижози юқори эканидан эмас, бошқалар кўзида дон-жуан бўлиб кўриниши билан – бачкана одам эканини бир зумда ўзи учун ойдинлаштириб олди. Лекин барибир, Рустамнинг унга ихлосмандлиги, муносабатларида мутлақо самимий экани ва баъзан унинг чехрасига дўстона боқишларини эътироф этаркан, “лекин шунинг ўзи ўртада орттирилган дўстликни сақланиб қолишига кифоя қилармикан...” деган мубҳам хулосага келди.

– Оғайни энди булардан ёмон тушдек кутила олмайсан! Реклама зўр ўйлаб топилган иш бўлипти! – деди Рустам кўзларини жовдиратиб. – Таги очилгунча... анчагина уйиб ташлашга ул-гу-ра-сан!

Хўш, энди у ким бўлди!

– Ке, портретингни ишлайман! Ростданам... ўзинг ишонасан, – деди Туйғун ҳар қандай тушунтириш, изоҳларни ортиқча билиб.

– Бажонидил, лекин мен катта пул беролмайман.

– Нима деяпсан! Қанақа пул?

– Қўй, бошни оғритма, портретни ишларсан ҳам, аммо қизиқарли ҳеч нима бўлмайди менимча.

– Ўзингда синаб кўр демоқчиман, холос.

– Газетада бир фототасвир кўргандим; оддий қўл, атрофи ёғдуваш доғми-ей? Шунга ўхшаш...

Рустам уддабурро эди, бинобарин, ҳозир ҳам Туйғуннинг жавобларидан (собик курсдошининг суйган ибораси билан айтганда) “керакли фикр”ни ўзидан усталик билан суриштириб билиб олишни истарди.

– Менга қаранглар, мен тушунмаяпман. Қанақа реклама, қанақа овоза? Менга ҳам айтинлар, ахир?! – деб юборди Нигора кўзларини катта-катта очиб эрига юзланаркан. Туйғун хотинининг кўлидан тутиб:

– Кейин, кейин айтиб бераман...– дея кулди.

– Илож қанча, Шарқ аёллари ҳамиша охирида эшитади! – пичинг қилди Рустам, дўстининг “устамон”лигини таърифлаган бўлиб. Ваҳоланки, Туйғун хотинига ҳаммасини бир бошдан, Нодир билан Ҳикоят устахонасига келган кундан бошлаб айтиб бермоқчи эди, бироқ хотини буни жиддий қабул қилмаслигини билгани учун, кейинчалик бир мавриди билан айтиб берарман, деганди.

Ҳозир эса мана, мавриди ўтиб, энди ҳаммасини бошидан тушиб изоҳлаб беришга тўғри келяпти. Боз устига Рустамнинг олдида. У бўлмаса ҳам кошкийди... Энг ёмони бунингдек ғайри табиий ҳодисага табиий изоҳ бериш талаб қилинаётгани учун эмас, умуман одамнинг ўзига ўзи баҳо бериши – ўзининг кимлиги ҳақида бошқани ишонтириш зарурати – ғоят аянчли, юракларни сиқиб юборадиган иш эканини яхши билади.

Нима қилиш керак? Қандай изоҳлаш, қандай тушунтириш, қандай ишонтириш керак?! Бу вазиятдан чиқишнинг бирдан-бир йўли – зудлик билан Нигоранинг портретини чизиш... У пароканда хаёлини йиғиб хотинининг янги келин бўлиб тушган пайтларидаги қиёфасини эслади... беками кўст, том маънодаги гўзаллик! Нигорани худди ўша ҳолатда тасвирлайди...

– Хўш, бу қанақанги алламбало таъсир экан? – деган мулойим таънасини унинг хаёлини чалғитди.

– Билолмадим! Айтишларича қиёфа-андозалар аста-секин ўз портретларига ўхшаб кетаётганмиш ... – деди Туйғун паришонхотир термулиб.

Рустам сигарет чекиб, тутун елпиб ўтираркан, фикрини бир ерга жамлаган бўлиб, секин гап бошлади.

– Хуллас, менинг фаҳмимча, буюртмачиларнинг айтишича ҳам, бошида жудаям ўхшашлик бўлмаган! – у бир сирни айтаётгандек овозини пасайтирди. – Чунки, ўхшашликни тутиб олишда камчилик бўлган десак, бу ҳам унчалик тўғри эмас – ҳар кимнинг нигоҳи, диди ҳар хил... Бунда ажойиб фикр бор: андоза жонли, у портрет сабабли дилига солинган ўзгаришни кутиб юради. Тушундингларми! Ана сенга “ижод”, нажоти билан!

– Тўхтанглар... “уларнинг айтишича”, ким улар? – баттар қизиқсиниб сўради Нигора гап тугашини ҳам кутмай.

– Бу гап-сўзларга менинг дахлим йўқ, портрет эгаларидан чиққан гаплар бу, – деди Туйғун хотинининг саволи биринчи навбатда ўзига тегишли эканини англаб, – эсингдами, Рустам бир одамни олиб келганди, портрет чиздиргани. Кейин унинг аёли келди, унияма портретини чиздим, ҳаммаси шулардан кейин бошланди.

– Росттанми?! Шунга ишондимми улар?

– Битта улар эмас, Нигора, овоза деярли бутун шаҳарга тарқалиб бўлган. Ишонмаган ёлғиз сену мен қолдик, – деди Рустам ва кетидан, – мен ҳали гумонсираб турганларданман, – деб муғомбирона луқма ташлаб ҳам қўйди.

Нигора аввалига тушунмади, кейин эса:

– Шундай гап денглар... йўқ бўлиши мумкин эмас! – деди оддийгина қилиб.

Туйғун кўзғалди.

– Устахонада ишим бор, Рустам, кетдик тепага, – деди суҳбатга якун ясаган бўлиб.

Нигора дарров маъюсланди. Чунки, табиий ҳол, аёллар дилида эрларининг барча юриш-туришидан, тузган режаларидан ҳамиша хабардор бўлиб туришга ҳақли деб ҳисоблашади ўзларини.

Тоқати тоқ бўлган Туйғун, назарида, шу тариқа диққатвозликдан қочиб қутиларман, деб ўйлаганди. Лекин, дўсти билан хайрлашганда ўзининг бу рафторига наинки тоқатсизлик, балки ишлаш мақсади ҳам сабаб бўлганини кўнглидан ўтказди ва зина бандини тутганча пиллапоялардан юқорига чиқа бошлади.

* * *

У ижодхонасига кириб чироқни ёқди ва шу онларда ўзини нақадар бахтли одам эканига балким умрида илк бор иқрор бўлди: борлиқ ҳаётининг давоми бўлган устахонаси, асарлари бор, қўлидан келадиган, кўнглига ёққан хунари бор ва шу пайтгача бешафқат ички овозига қулоқ солиб доимо кўнгли лойиқ кўрганини чизди, биронта чизикни эътиқоди, матлабига зид тортмади, бинобарин қалби ишонган, ҳаётини нарсалар тўғрисида асар яратди – ижодкор учун шунини ўзи ҳам етади! Қолгани бари арзимас нарсалар.

Нигоранинг портретини чизиш учун уни рўпарасига ўтказиб қўйиши шарт эмас. У аёли чеҳрасида мулойим жилвани, киприklar, киприklar остидаги сояларни кўз ўнгида бирдек аниқ-тиниқ тасаввур қилди. Димоғига баҳор, ғунчанинг баҳрини эслатадиган бир ҳид урилди...

Туйғун мутлақо хотиржам, Нодирда юз берган ўзгариш кейинги портретларида ҳам содир бўлишига шубҳаси қолмаганди. Ҳикоятнинг портретига, тўсатдан очилган заковати қандай келган бўлса шундай таққа тўхтаб қолиши ҳам мумкин эканидан ҳадик-хавотир билан қўл урган бўлса, ҳозир бундай хавотир йўқ эди.

Устахона офтоб нурлари билан тўлган эса-да, ишнинг бориши бу гал қийин кечди. Гўёки мато қилқалам ҳаракатига монелик қилаётгандек эди. Бироқ, бундай қийинчилик, сарф этган куч-қувватига монанд рассомга ижоднинг тотли онларини ато этаётганди. Зотан, иш қанча машақатли кечса, битгач кишига шунга яраша лаззат ҳам беради.

Тун яримлаганда у портретни деярли интиҳосига етказди. Қўлида яна аввалгидек игна санчиғи, мушакларида худди увишганда ҳосил бўладиган бежо жимирлашларни ҳис қилди.

* * *

Икки кун ўзини унутиб тер тўқди. На бемалол ўтириб овқат еди, на дам олишни ўйлади. Ва ниҳоят...

Пешинга яқин хотини одатдагидек юмушлар билан тепага чиқиб:

– Адаси бир ойнага қаранг, соқолингиз машинкада оладиган бўлиб қолибди-ку, – дея ҳазиллашди.

Туйғун уни янги асари тақдимотига таклиф этиб, мольберт устидаги чойшабни сидириб оларкан алоҳида илтифот билан деди.

– Ижозатингиз билан, аввал, сиз ўзингизга бир қаранг!

Нигора индамай, жуссаси ва қиёфасига ярашиқли нафис рангларга тикилиб қолди-да:

– О, демак, шундай эканман-да... – деди астагина. Унинг кўзларида чуқур самимият порлади. Одам боласи ўзининг асл моҳиятига қайтсагина шундай ҳолатга тушиши мумкин.

– Туйғун ака ... – деди кейин ўйчанлик билан. – Ўлай агар, мўъжиза, бу!.. Бунақаси ҳали бўлмаган – ҳеч кимда, ҳеч қачон!

Ўз портрети жозибаси таъсирини берилиш, қалбнинг қаърига яширинган борлиғи билан танишиш, уни аён кўриш, унга меҳр қўйиш ва оқибатда, унга талпиниш шундай кечаркан-да: гўёки, пастдан юқорига, юксак тоғ чўққисига тирмашиб кўтарилишга ўхшайди бу.

Нигоранинг иккинчи кунини ҳам, учинчи кун ҳам шундай зайлда кечди. Портрет оҳанрабодай ўзига тортарди. У кундалик юмушларидан қутилдим дегунча, портрети олдида маҳлиё бўлиб ўтиришни одат қилди.

Туйғун ўз асари қудратию имкониятларига ҳам ишонар, ҳам ғурурланар, айна чоқда ҳайрон қолар ва бундан ташқари баъзи-баъзида чўчирди ҳам. Лекин, барибир унда ифтихор ҳисси устунлик қиларди. Бироқ ўнг қўли... Энди у ҳаттоки қошиқни ҳам тутиб туrolмасди. Мушаклари увишиб, “чумоли югуриги” кучайиб бораётганди. У сўнги ойлар ичида юз берган ҳодисотлар силсиласини дафъатан қабул қилолмай, аввалги ҳолига келгунча устахонасига ҳам кўтарилмай қўйди.

Бир пайт Нигора чўчиган бир алфозда ташқаридан кириб келди. У яқингинада ул-бул харид қилгани чиқиб кетган эди, бироқ тезда ортига қайтди:

– Менга қаранг, адаси, устахонамиз олдида одам йиғилиб кетибди. Қирқтача бор. Айтишларича бугун портрет чиздиргани рўйхат тузиладиган кун эмиш. Яхшиям уйимизни билишмайди, бўлмаса... нима қилардик!

– Демак, қирқ киши эртага тўрт юзтага айланади, – деди Туйғун ўзича мулоҳаза қиларкан.

Уйлай-уйлай нажот йўлини топишди: Рустамга кўнғироқ қилишди. У вақтинча ўз устахонасида яшаб туришларига рухсат берди. Уйни тунда бекитиқча тарк этишди. Туйғун чап қўлига чамадонни олди, Нигора пухта қилиб чойшабга ўралган портрети-ни кўтариб чиқди.

Бир ҳафтаки, Туйғун чап қўлда овқат ейди, лекин хотини ҳалигача пайқамайди. Қаёқданам пайқасин, фикри-хаёли портретида бўлса! У ташқи афти-ангор жиҳатдан портретига мос ўзгара бошладигина эмас, узоқ йиллик танаффусдан сўнг этюдник кўтариб ишлагани ҳам чиқиб кетди.

Эр-хотин устахонада тузуккина ўрнашиб олишди. Рустам улардан хабар олгани онда-сонда кирарди. Туйғунга, айниқса, деворлардан унга боқиб турувчи кадрдон асарлари етишмаётгани сезиларди. Уларсиз Туйғун ўзини ожиз, зирҳи олиб ташланган тошбақадай ҳис этаётганди.

Бир ҳафта ўтиб ҳам ўнг қўлидаги мажолсизлик аримади, гарданининг пастиди оғриқ пайдо бўлди ва охири врач қабулига боришга қарор қилди. Невропатоолог профессор, анча кексайиб қолган отахон, дардини эшитгач:

– Хўш, қани иккала панжангизни бир-бирига яқин келтирингчи!.. – деди ишга киришиб. – Энди тирсақларни бир бирига яқинлаштиринг... ички томондан.

Шунда Туйғун ўз кўзлари билан аниқ кўрди – тавба, илгари мутлақо сезмаган эканда-а! – ўнг қўл мушаклари ориқлаган, ботиқ чуқурчалар пайдо бўлганди.

– Афсус, касални ўтказиб юборибсиз, – деди врач ва бир оз сукутдан кейин давом этди. – Ёнлама склероз... бу касалликнинг хотира йўқолишига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Уни ёнлама амиелотрофик склероз дейишади медицинада. Тахминимча, ҳа, шу – склерозга чалингансиз.

– Илтимос, оддий тилда айтинг, бу қанақа дард ўзи?

– Иродали одамга ўхшайсиз, сизга айтишим мумкин... шолайим, склероз бедаво, давоси йўқ.

– Лекин, менга ўнг қўл... қушнинг қанотидек гап-ку доктор!

– Ҳа, тушунаман, жуда ҳам кўнғилсиз ҳол. Ҳозирча ишни қўя тулинг, хаёлга ҳам келтирманг. Радон курортга боринг, шундаям олдини олиш амримаҳол.

– Қутилишнинг иложи йўқ денг?

– Нималар бўлмайди, дейсиз. Мўъжиза юз бериб тузалиб кетишингиз ҳам мумкин! Ана, сизнинг бир ҳамкасбингиз кимнинг портретига қўл урса, нусха олинган одам бирақай даволаниб ҳам оларкан. Фойдаси бўлса... ажаб эмас, биз инсоннинг ботин қудратига тушуниб етмаймиз, ишонса бўлади.

– Демак, сиз унга учрашимни маслаҳат берасиз?

– Кўнғил тортса, боринг майли. Психотерапиянинг беэиён бир тури-да.

– Лекин гап шундаки, дўхтир, ўша рассом мен ўзимман... Ва ўша портретлар мени шу аҳволга солди, – деди Туйғун хижолатда, нобоброқ иш қилиб куйгандек.

– А-а... Шундай денг, демак, миш-мишларда асос бор экан-да... Биласизми, бу – табиат қонуни! Табиатнинг кучни сақлаш, яшовчанлик қонунияти бор... У одамнинг

қобигида эмас, сийратида бўлади. Санъат уни бизга кучли асарларида, образлар равишида беришга қодир. Сиз каби истеъдодлар баъзан ана шу моҳиятга эришади. Лекин, ҳаётда ҳеч қачон ҳеч бир нарса ўз-ўзича рўй бермайди. Улар қанча соғайса, сиз шунча саломатлигингизни қурбон берасиз... Мана, ўзингиз шоҳиди бўлиб турибсиз. Сиз ана шу салоҳиятингизни ўзгаларга улашдингиз. Келинг, энди жараёни тўхтатиб кўрайлик, зора, секин-асталик билан ўтиб кетса... Бунинг учун, яна такрор маслаҳат бераман, бугундан эътиборан дам олинг, махсус санатория ёки курортда муолажа олиб қайтинг.

– Раҳмат... миннатдорман, дўхтир.

– Бир дақиқа сабр қилинг. Вазият мураккаб, илтимос қиламан... Ҳамма анализларни топширинг ... Мен касалликни тўлиқ тасаввур қила олишим керак. Мана, йўлланма. Сиз учун қабулхонам эшиги доим очиқ.

Хасталигидан кўра кўпроқ ғайри табиий, антиқа ҳодиса докторни қизиқтириб қолгани Туйғунни ранжитмади, чунки бу аснода у: "...теграсида майин, заррин гардиш. Профессор – яхши одам", – деб кўнглидан ўтказиб улгурганди.

* * *

У йўлда врач ташхисини Нигорага қандай айтсамикин, деб ўйлаб борди. Лекин барибир, ўтган ишга салавот, унинг чалажонлиги кўпга чўзилмаслиги аниқ. Туйғун ўзини ўзи алдамаётганди: чунки у барибир ишлайди, асар яратиш, асари ҳақида фикр юритиш унинг учун сув ва ҳаводек зарур эҳтиёж, у бундай қувончсиз сира яшолмайди! Туйғун чап қўли билан ўнг билагини сиқиб кўрди. Қўли аввалгидек ҳилвиллаб турибди. Лекин бу ҳолат унинг кўзларида чўчиш, ҳасратга муҳтожлик ҳисси пайдо қилмади. Шу маҳал унинг нигоҳи сокин Бўзсув сувларида акс этаётган куз манзарасига тушди. Бу эса беихтиёр унинг кўнглида қирғоққа яқин тушиб бориш ва сас-сабарсиз, тасвирни бузиб юбормасдан эҳтиёт билан, сувга аста сирғалиб туриши хоҳишини уйғотди. Сабаби, шу сонияларда дард оғриги умуртқа миясини куйдириб, танасини изтиробга солаётганди, башарти гардани остида бошланган чўғ ўчса – жисми азобдан қутуладигандек туюлди. Туйғун соҳил ёқалаб "Нигорага нима дейман?", деб ўйлаб бораркан юрагини ёқимлаётган ўй-хаёлларини вақтинчалик нутишга уринди.

У бир дам остонада тўхтаб, кейин ичкарига кирди. Хайрият, хотини уйга (яъни, Рустамнинг устахонасига) ҳали келмаган экан, нима қилиш кераклиги, дарров маълум бўлди: "Энг муҳими, ҳозир тушкунликка тушмай, аввал чапақайига сангинада чизаман, кейин чап қўлим мўйқаламга ҳам келиб қолар?" деган юпанч умидида соғ қўлига ёшиқ ранг бўрни олиб ишга киришди.

Бу унинг наздида жуда яхши режа эди, аммо бошида жуда ноқулай бўлиши аниқ. У "яхши машқ қилсам... икки ҳафталарда чап қўлда росмана ишларга ўтсам бўлади" дея мулоҳаза қиларкан, машқига кунт билан берилди ва фақат оқшомда қорни очиққанини ҳис қилиб, Нигорани кутиб ўтирмай ошхонага ўтди.

Емакхонага қадам қўйишидан оқ столдаги бир варақ ёзувли қоғозга кўзи тушди. Кўзи тушдию, ҳаммасига тушунди. Хатни ўқиб ўтиришнинг ҳожати йўқ, варақ теграсини қоплаган ҳовур гарчи пушти тусда бўлса ҳам, ҳошияси ним қизиллашган. Умумий мазмун маълум, лекин хатдаги айрим дил розиларга ойдинликлар киритиб олиш учунгина қоғозни кўлига олди.

"Туйғун ака, ассалому алайкум!

Сизни роса кутдим, келавермадингиз. Кечлик овқатингиз стол устида. Албатта иситиб енг, адаси. Талабгорларингизга ва уйдагиларга ҳам: "Нуротага, бир ойлик ижодий сафарга кетганлар" деб қўйдим, бундан тинчсиз.

Энди, буларни фақат ўзингиз билсангиз тузук... мен докторга учрашдим. Ҳаммасидан хабардорман. Кўнглимда қандайдир умид бор... Аминман, ҳали бунга тўғриласа бўлади. Маблағ бор. "Расомлар дўкони"даги ҳамма асарларингиз деярли сотилди. Кўрғазмадагиларига ҳам харидор кўпайиб кетди... асарларни ким ошди савдосига қўйишмоқчи!. Хуллас, Радон санаториясига, адаси, мен ёнингиздаман, бирга бориб келамиз.

Энди, яна айтадиган гапларим; портрет билан ўрин алмашиш қийин бўляпти. Ўйларим ҳам портрет туфайли чувалашиб кетди. Ҳолбуки, кўраётганим чин, қандайдир ғайри табиий ўхшашлик бор. “Бунақа бўлиши мумкин эмас!..” – дейман ичимда. Лекин айтиб қўяй – табиатимда анча ўзгариш бўлди: ишлагим келяпти, ўз оламим бўлишини иштаман. Сизнинг ёнингизда эса бунинг сира ҳам иложи йўқ. Сиз билан ёнма-ён ишлаш – ёруғ кунда шам ёқиш билан баробар. Сиз бутун вужуд билан ишлаб, ижоддан тузуккина ҳаловат кўрмай яшаб келяпсиз, менинг кечинмаларимни пайқаш қайда! Мен ҳаётда уй бекаси ташвишлари билан чекланиб қолган бир кимсага айланган эканман. Аммо сизнинг портретингиз... булоқ кўзларини очиб юборди. Хайрият, қалбимга кулоқ солдингиз – орзуларим тасвирга чиқибди. Ҳақиқат нуқрасини ажратибсиз. Ҳақиқий истеъдод шунақа бўлади. Кейинчалик орзу-умидларим ора йўлда қолмаслигига ишонаман..

Очиғи, Туйғун ака, устахона иккимизники эмас, ўзингизники деб ўйлашга кўникиб қолганингиздан бахтиёрман. Ҳақиқий топ-тоза истеъдоднинг хотини шундай бўлмоғи керак деб ҳисоблайман. Айтмоқчи бўлган гапларим шу.

Турмуш ўртоғингиз Нигора”.

Тонгда ўртоғи Рустам ҳовлиқиб кириб келди.

– Нигора қани?

– Ишлари билан чиқиб кетганди.

– Майли, муҳими сен бор, сенинг олдинга келувдим. Оғайни безовта бўлиш йўқ... Эртага жўнаб кетяпман. Ижодий сафар чиқиб қолди, Туркияга, бир ярим ой устахона сенинг ихтиёрингда. Бемалол яша, ишла, хоҳласанг бу ерда, хоҳласанг Ўрдада.

Туйғун бутун диққат-этиборини Рустам шол бўлиб бораётган кўлини сезиб қолмаслигига қаратди. Кўришаётганларида, ўнг кўлида бўёқ артадиган латтани осилтириб, қўл сиқиб кўришишдан ўзини олиб қочди. Рустам ташвишли эканидан, бунга эътибор бермади.

– Кейин сенда бир ишим бор, – деб гап бошлади у. – Аниғи илтимос... Биламан, ишларинг кўп, лекин айтмасам ҳам бўлмаяпти. Эшитгансан, академик тоғамлар бор, адабиётшунос... нима десамикан. Ўтган куни у уйимга келиб кетди. Хуллас, бир яхши кўрган шогирдлари бор, шоир. У – оғир касал. Масаланинг нозик жиҳати – врачлар узоғи билан икки йил беришяпти... Касали ҳам антиқа, эшитмагансан: ёнла-ма склерозми-ей... Чамамда, фақат битта илож бор... У сенга боғлиқ. Оғайни, ёрдам қил, шу портретни навбатсиз ишла.

Туйғун бир оз тек қолди, кейин:

– Майли... гап шунда бўлса, уриниб кўраман, – деди ўйчан ва вазмин овозда.

– Э, тасанно! Қачон келсин?

– Бир соатдан кейин.

– Зўр иш бўлди! Луқмони ҳақим бўлиб кет-э. Бўпти, мен кўнғироқ қилиб қўяй уларга.

– Албатта. Кимлигини айтиб кетмайсанми? Бошқа бировнинг расмини ишлаб қўймай яна.

– Муҳаммад Шукур. Биламан, менга йўқ демасдин! Раҳмат ўртоқ.

Димоғи чоғ Рустам ғойиб бўлишидан олдин муштини боши узра тугди, хайрият, қўл узатишга зурурат йўқолди, дўстининг бу қилиғи хайр-маъзур ўрнини босган эди.

Муҳаммад Шукур истеъдодли шоир қандай бўлиши лозим бўлса шундай эди: лаблари рангпар, сочлари тўкила бошлаганидан кенг бўлиб кўринган пешонасида ингичка қошлари билан бир текисда чуқур ажинлар чўзилган. Унинг юзи офтобда мангу қорайгандай туюларди. Шоир ўзини ўнғайсиз ҳис этар ва бундай усулда даво олмоққа муҳтож эканидан хижолатда эди. Номи зикр этилган шоирни портрет чиздиришга академик ёки унинг ҳурматли устози, ёинки устозининг рафиқаси қутқуси

билан келган бўлса ажаб эмас. Қиёфаси хазин кимсага ўхшамайди. Тўғри, елкалари худди оғир юк кўтаргандек, бир оз чўккан. Лекин, у чиндан хотиржам: чунки, қўрқувнинг ранги – тўққизил тус, унинг пешонаси гирдида эса мунаввар тиниқлик. Инсонки таслим бўлмабдим, демак, у ўз қисматидан кучлироқ! У – бардошли, рафторидан сезилиб турибди.

Шоир курсига омонатгина ўтириб, нигоҳи ила устахонада кезинди ва ҳали мўйқаламига қўл чўзишга улгурмаган рассомдан:

– Сиз чапақаймисиз? – деб сўради мулойим овоз билан.

Ана холос, дўсти ўз дарди билан бўлиб, сезмасдан келиб кетди, лаблари рангпар, сийрак соч, жуссаси ўғил боланики сингари чоққина шоир бир зумлик нигоҳда назарини унинг кўлида тўхтатди.

– Ҳа... чапақайман, агарда эътирозли жойи бўлса...

– Ҳеч ҳам эътирозим йўқ. Мен ҳам чапақайман. Чапақайликни мен инсон зотининг тур сифатидаги нокомиллигига йўяман, яъни, инсон ҳали ҳануз ривождан тўхтамаган демоқчиман.

– Ривожланишда бўлсак, унда мақтовга лойиқ эканмиз-да.

– Ҳа, майли... уста, айтинг, қандай ўтирай? Бир ерга тикилиб ўтирайми? Узр сўраётганимга ... Шу пайтга қадар мендан бирон марта портрет нусха олинмаган.

– Ўзингизни эркин, бемалол тутинг, истасангиз вақтимизни ижод ҳақида оддий сўзлашиб ўтказайлик?

Туйғун, шу кунга қадар жонли шоирни кўрмаган бўлса ҳам, унинг сўзлари билан айтиладиган қўшиқларни кўп тинглаганди. Айниқса, Ватан ҳақидаги содда, ҳаётбахш маъно берилган мисраларни хотирлаб, шоирнинг эҳтиросли овозини эслади... Овозидан резги одам, ўз ғурурини яхши биладиган истеъдод эканлигини тасаввур этди. Шундай инсон сиймосини яратиш унга насиб этмоқда. Нима бўлганда ҳам Туйғун бу асарини яратади, шоир дардини олади.

– Бу гапингиз яхши, ҳамма нарсани оддий қилиб сўзлаш керак. Оддий айтиш имкони бўлмаганнинг бари – товламачилик.

– Унда, жуда соз, қулоғим сизда...

Соғлиқ жойидалигида сезмас экансан, энди бўлса... бўёқларни палитрага ситиб чиқаришдай осон юмуш ҳам муаммо... Туйғун, қўл мушаклари тобора қотиб, вужудини мубҳам бир ғашлик чулғаб келаётганига қарамай, бўёқ идиши қалпоқларини базўр очиб “бир қўлга қараб қолиш нақадар аянчли!” дея кўнглидан бир ҳасрат туйганида хасталик даҳмазасидан бошқа мавзу топилганидан кўнгли очилиб кетган шоир суҳбатини бошлаб юборганди:

– ... истеъдод бахт, ҳам қисмат, осон бўлмаган узун бир йўл... – у шундай деди ва кейин офтоб нури тушиб турган, каттайиб очилган кўзлари бўшлиқдаги бир нуқтага оғир боқди. Бундай кўзлар кўп йиллар ёлғизликни кўрган, сабр-тоқатга ўрганган кишиларда бўлади. Юзидан меҳр ёғилиб турибди, теграсида оқиш ҳовур... Курси суянчиғидаги ўнг қўл кафтининг сиртидаги қон томирлар бўртган, демак ўнг қўл – соғ, рассом кўзига, улар гўё куч бераётган она заминга чуқур ботган, ундан куч олаётган дарахт илдизлари бўлиб кўринди. Чап тирсак деразанинг пастқам токчасида... қўл хиёл қалтираяпти, у сакта, чап қўл ҳам портретда албатта, чайир, ниҳоятда сезгир қилиб чизилади. Бу чайир қўллар, ақлли қўллар, бўртиб турган қон томирлар... Улар – шоир илҳомини жўштирган сарчашмалари шу заминда деган ғояни қувватлайди. Унинг ташқи кўриниши кўпчиликдан деярли фарқ қилмайди. Фарқ битта: у сохтакорликдан холи, эл-юрт суйган шоир.

– Ие... ҳа! Шошманг-шошманг... Туйғунбек “Устюрт тонги”, “Ой нури ёғилган кўрфаз”, “Турнакўз қўл”, “Булоқ ҳовуз”, “Мунаввар осудалик” сизни асарларингизку-а?!

– Ҳа, тўғри. Бор.

– Ў, “Мунаввар осудалик”, зўр, нодир асар. Дарахтлар, харсангтошлар орасида ўйнаётган олачалпоқ нурлар...

– Уюшманинг “Оқтош” ижод уйида, ёз чилласи ишлаганман. Ўзимга ҳам жуда ёқади бу ишим.

– Туйғунбек, сиз мусаввир-шоирсиз, ука, – дерди ҳамсухбати дилида кечаётганларини баён қилиб, – ҳар лавҳа: дил лавҳи, ҳаёт пораси, рангин ... шоирона, зариф. Шоирнинг ҳаяжондан икки юзига қон югурди. Туйғун тезгина бир қараб, шоирнинг портрет чеҳрасида билинар-билинемас нимтатир қизилликни зуҳур этди.

– ... сизда табиат, холис тургувчи табиат эмас... унда ҳам сезги бор, у – инсон каби туйғу-кечинмали. Тимсол, мажоз, шиддат, маҳзунлик – рангда...

Туйғун нечоғлик банд бўлмасин, шоир ўзи билан фикрдош эканига суюнди, яна унинг хаёлига Италия, устози Доминик Франческо келди. Унинг ўғитларини хотирлади: "...инсон иштироки, инсоний дид, нуқтаи назар, баҳолаш фаол иштирок этмаса; тасвирдаги предмет, ҳодисалар, ҳатто гўзал табиат чиройи ҳам мавҳум бир нарса. Туйғун ёдда тут, дунё зарралари билан, зарра эса ўз дунёси билан гўзал! Энг муҳим фалсафа шунда – инсон ва она табиатни умум сезишда, ҳис қилиш, табиат ва инсон ҳилқатининг бадиий бирлигини куйлашда! Бинобарин, портрет ишлашда ҳам мана шу бирликни таъминла..."

– ... санъат асарининг асос масаласи – асарни дунёга келтирган ҳаётнинг қанчалар теранлигини кўрсатиш, – дерди ҳамсухбати деразанинг ошиқ-мошиқларига сокин тикилиб. – Бошқаси – хомаки ғояларга сиғиниш, ҳавасманднинг самарасиз уринишлари.

Шу сониялар Туйғуннинг юраги – хассос шоир, зукко устози қалби билан бовужуд тепиб турарди.

– ... инсон қалбини ҳам худди даладек шудгорлаб туриши керак, маънавий шудгорлаб туриш керак, баъзан ҳар хил ёзувлардан бир тасвир, кичкина бир шеър кучлироқ, давомлироқ таъсир қолдира билади, – дерди шоир ўз мулоҳазаларига ғарқ бўлиб.

– Бизни шудгорлар – муқаддас шудгорлар, ука... Ёмонни яхшига айлантириб бўлмайди... Шеър, тасвир юракдан оқиб чиқиши одамни бир оз софланиб, бир оз мусафтоланиб олишига ёрдам бериши, жилла ўйлантириб қўйиши керак-да...

Унинг кўзи тушган нарсаларга қизиқувчан, меҳрли боқишларидан, эҳтиросли сўзларидан Туйғун қалбдан хузурланарди.

Расми чизилиш асносида, нигоҳи деразадан аста-секин тилла либос кия бошлаган ўрик буталарига қадалиб, шоир хаёли беихтиёр, ўзининг бўлган – тургани, қандай одам экани ҳақидаги ўйларга ғарқ бўлди. Теран ва вазмин боқувчи кўзларида йиллар дақиқаларга айланди. Рассом эса шоир чеҳрасида, ташқи қиёфасидаги соғинч ва ҳасрат, ёлғизлик асарини, чеҳрасини хийла ёритган дилу нияти учкунларини тасвирий идрокдан ўтказиб, дам сайин нозик чизгиларида зуҳур эта борди.

Соат-басоат вақт ўтиб, устахона ботиб бораётган офтобнинг нурлари билан тўлганда рассом портретнинг юз қисми, елка ва қўл кўринишларини деярли чизиб улгурганди. Дафъатан Туйғун танасида чарчоқ сизди, кейин чап қўлига игна санчил – гандек бўлди. Бу - хасталик тазйиқи. У ҳаяжонга тушмай, мўйқаламни ёнидаги баланд курсига қўяр экан, шоирга:

– Бугунга етади, эртага давом эттираммиз, – деди хотиржам овоз билан.

Шу пайт кимдир ўз калити билан эшикни товушсиз очди. Остонада Нигора. Унинг чеҳрасида ёқимли жилва. Хонада яна кимдир бор эканини пайқагани сабабли, у ижозатингиз билан дегандек ичкарига икки қадам ўтиб, таққа тўхтади ва меҳмон билан саломлашди. Салом алиқдан сўнг:

– Нигорахон, мени рафиқам, – деб таништирди Туйғун хотинига жилмайиб.

– Танишганимдан жуда хурсандман, – жавоб қилди унинг хузуридаги кимса.

Нигора бир оз синчковлик билан тикилди. Одатда машҳур одам даъфатан рўпарада пайдо бўлган чоғда унга беҳосдан шундай тикилиб қоладилар. Шоир худди уни аввалдан таниган, суҳбатлашиб юрган одамдек қисқа сўрашиб, самимий оҳангда завқланиб деди:

– Ҳайратомуз ишчанлик, келин! Заҳмати дилимга малҳам бўлди, нафас олишим энгиллашди, ўзим ҳам асар ёзаётган пайтимдаги ҳолатга кирдим...

Нигора тортинишга ҳожат қолмагани учун:

– У киши шунақа: уриниб, берилиб ишлайдилар, – дея гапни илиб кетди ва улар бир оз ўзаро кулишиб олишди.

Айни чоғда пастдан автомобиль сигнали эшитилди. Шоир балкон айвони панжараси олдига бориб қайтгач:

– Узр, жўнашим керак, машина келибди, – деди рафторига изоҳ бергандек бўлиб. – Сизлар билан яна бир оз шу ерда ўтирай дегандим... баъзи бир ишларни битириш керак.

– Давоми эртага, вақтли, соат саккиз бўлмасдан келинг, – деди Туйғун, хотини икковлашиб шоирни даҳлизда кузатишаркан.

Устахонага қайтган Нигора рассом нигоҳи билан Туйғун талқинидаги тасвирга назар солди ва бир сўз демай тим қора сочли бошини эрининг елкасига қўйди. Кейин эридан:

– Назаримда, мен қўлимдан келган ҳамма ишни қилдим. Хавотир олма... ҳаммаси яхши бўлиб кетади, чорасини топармиз, – деган жавобни олди. У суйган одамига “бунга аминман” дегандек унсиз, тасдиқ маъносида бош ирғади-да:

– Юринг, менинг қорним очган, – дея эрини қўлидан етаклаб стол томон бошлади.

* * *

Эртаси кун Муҳаммад Шукур айтилган пайтда устахонада ҳозир бўлди. Унинг елкасидан тоғ ағдарилган кимсадек руҳи енгил эди. Юзида изоҳлаб бўлмайдиган қандайдир ўзгариш, бутун хатти-ҳаракатида қатъият мавжуд. Жонли андоза билан портрети ўртасида аломат муштаракликни сезиш қийин эмас.

Туйғун портрет фонини батафсил чизмасликка аҳд қилди. Ҳар ҳолда бадиий асарга ҳам ҳаво зурур... Шундай қилинганда юздаги чизиклар фонга қоришиб кетмай, қиёфа олдинга ёриб чиққандек таассурот беради. Панжалар жойида, чин мухлис шоир асарларининг нечоғлик яшовчанлигини ботинан ҳис қилиши мумкин. Лаблар... уларга сал қон югуртирилган (кўп эмас, рубенсона меъёрда)... чеккадаги ботикни унча чуқурлаштирмади. Юзда такаббур, истехзо йўқ. Бу томошабинда – рангин, қурама ва бемантик дунёмиз латофатидан баҳра олиш туйғусини уйғотади. Энг муҳими – портретда ёниқ юрак бор! Дардли юрак яшаб қоляпти. Дард унинг кўзлари тубида ва бармоқлари учиди... Ана сенга “ички ҳаёт қувватини, тананинг ҳаёт кучини сақлаш қонунияти!”

– Мана, портрет тайёр! – деди Туйғун, одати бўйича ортига икки-уч қадам ташлаб. – Бўёқни қуритсак яхши бўларди, албатта. Лекин, менинг шошилинич сафарим бор, шунинг учун уни сизга ишониб топшираман. Олиб кетаётганда эҳтиёт бўласиз, сурқалмасин.

– Ҳаракат қиламан... хавотир олманг. Демак, сизнинг тасаввурингизча, мен шундай эканман-да? Илиқ ранглар нафасимга тегаётгандек бўляпти...

– Ҳа, шундай! Ўзи шундай эди ҳам!

Муҳаммад Шукур портретни олиб кетишдан олдин Туйғунга ташаккурини изҳор этиб, қисқагина ҳадянома ёзиб, эсдалик учун, дея янги чоп этилган шеърини китобини совға қилди.

Ниҳоят сўнги портрет ҳам ишланди. Навбатдагиси бўлмади. Ачинарли хотима. “Темир парчаси” умуртқани жиззиллатиб ўтиб, онгостида совуқ сув ҳақидаги ниятини яна янгилади.

Туйғун Рустам Бозоров устахонасидан чиқиб, эшикни базўр кулфлаб, пастга тушиб одимлади.

Ташқарида сентябрь ойи охирининг сўнги қуёшли кунлари. Дарахтларнинг қуюқ барглари секин-аста сарғая бошлаган. Иссиқнинг баданга тегадиган салқин нафаси ҳам йўқ эмас. Икки қадам нарида кўкимтир-зангори рангдаги Бўзсув анҳори оқмоқда. Сувнинг оқими тиним билмайди. Сувга чалқанча ётиб, ўзингни оқим иштироғига топшир. Қолганини оқимнинг ўзи бажаради, оёқ билан сал-сал ёрдам бериб турсанг бас...

У куз офтоби тафтида туриб ўшанда кўрганлари; истеъдоди таъмалига оташи-ни берган Қорақумни, унинг ўтли барханларини, ўсмирлик оламини гўзалликлар билан беагаган тонглари эслади. Кейин, Италияда ўтган даврини, билимдон устоз йўл-йўриқлари билан қилган машқларини, саҳарлаб устахонага биринчи бўлиб эрта тонг маҳали келишларини ва ижодхонадан ётоққа охириги бўлиб қайтишларини ёдга олди. Хаёли титради (табиат берган руҳ инсонни нажотга муҳтож дамларида ҳам тарк этмас экан), юрагига азизроқ бўлган, ҳали чизилмаган ҳис-туйғулари суврати – “Тошкентим хаёллари” фахриясини яратиш билан яшай бошлади.

У уйига етиб келиб, хонадонига эмас, тўғри тепага кўтарилди.

Нигора (нонушта пайти келишиб олишганларидек) эрининг қайтишини олдиндан сезиб устахонани чиннидек қилиб, йиғиштириб қўйибди. Туйғун эски чарм диванга чўкканча рўпарасидаги столчага қўйилган гулдондан тошиб кетган майда оқ атиргуллардан иборат гулдастага тикилиб қолди. Кейин чап қўл панжаларидаги бор кучни тўплаб ўнг қўлининг тирсагидан юқорисини уқалагандек бўлди. Ўзгариш қайда. Наҳотки, у юрак отабини сўнгигача портретларга бериб бўлган бўлса, наҳотки таянган эътиқоди уни қўтқармаса, наҳотки бармоқлари бесамар қолиб, кўнглидаги манзараларнинг ҳаммасини полотнога туширмай кетса...

У шундай хаёлга ботиб узоқ ўтирди, кейин “кечликдан кейин миллий боққа, кўлга бориб таваккал қилиб сувга кираман”, деб кўнглидан ўтказди. Ўша онларни кутиш эса энди унга бардош бағишларди.

Туйғун зина пиллапоёсида турганда, оҳиста туртилган эшик калитсиз ўзи кулфланди. Орага чўккан жимликда унинг димоғи ачишди, бадани титради...

Хонадонига кирганида Нигора уни аввалгидек эмас, пешвоз чиқиб кутиб олди.

– Устахонага ўтганингизни билдим, Туйғун ака, – деди у эрига меҳрли овоз билан.

– Гуллар учун раҳмат, Нигора. Ҳидини айтмайсанми. Кўнглим ёришди.

– Бугун кўҳна Рим кўчалари туркумидаги “Чирмовуқгул чирмаган уй” асарингиз сотилди, адаси. Япониядан келган бир архитектор олибди. Ўрни тўлиб турсин деб шу атиргулларни ола келдим.

– Яхши одам қўлига тушган бўлса, мен ҳам хурсандман.

Гапга гап уланиб икки ёш суҳбати узоқ давом этди.

“Тошкентим хаёллари”да у катта бир мақсадни олдига қўйгани: унда она шахрининг болажонлигини, унинг не-не истеъдодлар бошини силаган ижодий иқлимни – Фарб тасвирий санъатининг шакл услубига Шарқ миниатюра санъатининг ранг тароватини қўшиб, муборак шаҳар шаънига – маҳобатли манзара яратмоқчи экани ҳақида илгарилари бўлганидек ҳаяжон билан гапирди.

Жимгина тинглаб ўтирган Нигора аввалига эри хасталикка ҳеч кўника олмайганини сезиб, киши билмас Туйғуннинг бармоқларига ҳадик ва умид билан боқиб ўтирди, кейин унинг юрагида ишонч, рўёбини интизор бўлиб кутаётган орзу-ҳаваслар бор эканидан севиниб, кулфи дили очилди. Хаёл ёшларни аллақайларга олиб кетди.

Туйғун Нигоранинг отаси унга устахонасини топшириб, ишлаш учун қулай шароитлар яратиш билан берганидан қувонганларини эслаб, сирқираб турган қўлларини унутаёзди. Хотини эса унинг отаси ҳамма вақт унга ифтихор ва ишонч билан қарашини, “қизим, зар килолаб эмас, мисқоллаб ўлчанади, Туйғуннинг қадрига ет! Бунақанги рассомлар Италиянинг ўзида ҳам қолмаган”, деб эътироф этганларини мана бугун ўзига айтиб, отаси хато қилмаганини тасдиқлади. Туйғун эса яқин келажақда Нигорани Италия бўйлаб сайру саёҳатга албатта олиб боришини айтди.

Қоронғу тушгач, Нигора дастурхонни йиғиштирди, Туйғун бу кечани устахонасида ўтказишини айтди. Хотини тепада керакли юмушларни қилиб тушгач, у Нигора билан эртага санаторияга жўнаш олдидан албатта докторга яна бир учрашиш лозимлигини келишиб, хайрлашди ва тунагани устахонага кўтарила бошлади ҳам...

Пайти келди. Туйғун унинг орқа дарвозасидан чиқиб, чап томон йўл олди. У кўзлаган ер яқин эди. Кўчада ҳеч зоғ кўринмайди. Муюлишга етганида эгасиз, дайди

ит унга пешвоз чиқди. Туйғун кўзларида интиқ илинж учқунлари порлаган жониворни на сўз, на имо-ишора билан рағбатлантиришга қурби бўлди. Шунга қарамай ит унинг ортидан итоатли эргашди.

Туйғун ўзидан ўзи ҳайрон – диққатидан қолиб келган ҳамма нарсалар кўз ўнгида янада бўртиб намоён бўляпти: ит ҳам, дарахтлар ҳам, кўча ёриткичлари ҳам, онда-сондаги чироғи ўчмаган деразалар ҳам... Илгари одми, жўн туюлган барча нарсалар унга ўз-ўзидан қадрли бўлиб қолаётган эдики, улардан айрилиш азоби юракни зирқиратар, гўё ўтмиш ҳаёти дақиқа сайин узоқлашиб, орқада қолиб бораётгандай туюларди унга.

Туйғун боғ эшигидан ўтди, ҳар бир янги қадами уни баттарроқ ҳаяжонга солди. Ойдин ва салқин кеча, боғ бағри одамларни тортмай қўйган. Атрофда уйқучил жимлик. Шамолдан ном-нишон йўқ. Тўлишган оппоқ ой беғубор фазода муаллақ турарди. Дов-дарахтлар ўртасидаги ялтиллаган кўлда ҳам яна битта ой порлаб турибди, худди кўкдаги каби.

У (гўё ҳар бир одамнинг ортида, сўнги нажот қолганда, уни эшитиб кўриниш беришини кутаётган, мадаккори бордек) атрофга аланглади. Туйғун учун у олисда эмас, яқин орада, жимжитликнинг унсиз пардаси ортида тургандек эди.

У бўм-бўш хиёбондан бурилиб, кенг сайхонлик томон йўл олди. Ит аввалгидек илакишиб келяпти.

* * *

Кўл бўсағасида у тўйиб нафас олди. Кейин кийимларини ва туфлисини бир амаллаб ечди. Яланг оёқлари қумоқ тупроққа тегиб ҳузур қилди. Сув томон ҳар қадам босганда чўкиртлак илдиз-поялар товонларига қаттиқ, қаттиқ ботди.

Мана ниҳояти у – ўша сув. Танага ҳузур бағишловчи, оташ бўлиб ёнаётган “ёмби”ни ўчирадиган музтарлик. Туйғун қадамини ўзгартирмай кўлнинг саёз еридан пастлаб юрди. Сув тиззасига етгач оёқлари андек қуниша бошлади. Соҳилда тўхтаган жонзот, яшамоқ ҳисси борлигини билдириб қўймоқчи бўлгандек кетидан жаҳлли ириллаб қолди. Итга раҳми келди, лекин ўзига эмас. Негаям ачинсин, ўзига? Ахир бешафқат изтироб ўз аксияти бўлган улўғ бахтни унга ҳадя этди, туйғулари ўлчов қирғоқларидан ўтди... Оламнинг тириклиги ва бир бутунлиги – унинг қувваи жозибасида эканини англаш бахтига муяссар бўлди.

Туйғун теран сукунатда, юрагининг заиф депсинишларини сезаркан, кўл сатҳидан бошлаб то оламнинг сўнги чегарасига қадар мавжуд борлиқни зулмат босди... Унга ўпка эмас, қалб нафас олаётгандек туюлди. Қулоқларига гўё олисдан, жим-жит бўшлиқдан ўтиб пастга урилаётган томчиларнинг заиф, калта-калта зарби садолари эшитилаётгандек бўлди. Кейин, хайрият, чап чаккасида симиллаш камайиб, Туйғун бу товушлар узокдан, бўлак бир борлиқдан эмас, балки ўз юрагидан вужудга келиб, яна ва яна такрорланиб кўнглига чўккан асосий ҳаётини ёдига солишга қодир дукиллаш оҳанги бўлиб, шоҳ томирида бир меъёрда тепаётганини пайқади. Умирида биринчи мартаба қониб нафас олгандай бўлди.

Унинг тикилган кўзлари осмон гумбазида бирин-кетин чарақлаб ёришган юлдузларни, булутларнинг нозик ўрам дарчасидан – умри узилмаслигини билдириб турган – сомон йўл буржини кўрди.

Томирларидан ёқимли живирлаш ёйилиб ўтди. Гардани пастида азоб бераётган оташ ҳарорат ўз-ўзидан сўна бошлади.

Меҳрибон, муруввати бениҳоя табиат – айна шу дақиқалар унинг қалб ғуссасини, жисм-танидаги барча тасодиф изларни, қайтиб келмас қилиб, тамоман ўчираётгандай эди...

Шеърят

Ханифа СОЛИХОВА

*Муҳаббат қадимги
қўшиқдир*

**Деразам ортидан
мўралайди ой**

*Ойга ким маҳлиё бўлмади, дейсиз,
Ойдин кечаларга тўймади, дейсиз,
Ошиқлик дардида қўймади, дейсиз,
Барибир, аҳдини қўймади, дейсиз,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

*Муҳаббат қадимги қўшиқдир-қўшиқ,
Висолга шошилма, бўл оғир, босиқ,
Аҳдини қўшиққа солса-чи ошиқ,
Вафода ортингдан қувса-чи маъшуқ,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

*Кулиб боқ дунёга, ҳаёт тарзидир,
Ой бўлса жаҳонда поклик рамзидир,
Бу ўтли замоннинг софлик қарзидир,
Қалбингга сизин, қалб иймон тарзидир,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

*Ҳаётни ардоқла: ҳар кун, ҳар маҳал,
Дунёга ярашган ой жуфти ҳалол,
Ватан деб ёзганинг муқаддас зарҳал,
Ҳаётнинг безаги биз айтган газал,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

*Саждагоҳ бир ўзи фақат Ватандир,
Ўз халқинг абадий бир тан, бир жондир,
Ёвларнинг оламдан бағри ҳам қондир,
Юрти бор бу элнинг боши омондир,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

*Ой десам ойдайсан, кунга мен хумор,
Муқаддас бу Ватан бўйнимда тумор,
Ватансиз қирларда югурмас тулпор,
Ватаннинг тўрт фасли ҳамиша баҳор,
Деразам ортидан мўралайди ой.*

Шамол мусиқаси

*Қандай майин, қандай юмиоқ учқур шамоллар,
Узоқлардан эсиб келар, келар эллардан.
Қандай гўзал руҳинг олар, яшнар томонлар,
Юракларга куч беради учқур тиллардан.*

*Шамол эсиб, ўт-ўландан келар мусиқа,
Табиатнинг мусиқаси юрагим, оҳим.
Соҳибжамол бир жаҳондир, шудир малика,
Оҳанрабо мусиқадан яшнаган руҳим.*

*Шамол олиб келар руҳдир ўн икки мақом,
Олис дунё мусиқаси “Чўли ироқ”дан.
Мусиқадан яшнаб келган у шиқим фироқ,
“Муножот”нинг куйи маъюс келар йироқдан.*

*Ойдин кеча, тунлар ёруғ, жимжима юлдуз,
Мусиқанинг куйи ўйнар мовий осмонда.
Рангин тоғлар хушнуд кулиб кеча ва кундуз,
Мусиқалар жаранглайди дориломонда.*

*Тоғ эркаси оҳу кулар, кулар оптоқ қуш,
Оҳанрабо мусиқадан ўйнар жайронлар.
Мусиқадан руҳ покланар, қилмаймиз ташвиш,
Ортада қолди бу замонга қолган ҳайронлар.*

*Шундай жўшиқин, шундай гўзал куйларинг ўлкам
Шамол олиб келган дардли рангин мусиқа.
Мусиқадан яшнаб кетар баҳорий кўклам,
Жаҳон ичра элинг яшнар мақом антиқа.*

*Шамол мусиқаси, куйлайвер эркам,
Куйингдан мен мастман, ҳасратим олдинг.
Бундай ҳароратлар бўларкан кам-кам,
Жаҳон қалбида сен ўзинг нур бўлиб қолдинг.*

Алла айтган келинчак

*Момом айтган аллани, онам айтган эдилар,
Алла-алла қувончим, оптоқ кўзим, дедилар.*

*Кўҳна дунё қаъридан етиб келган нолалар,
Нола эмас, оташдир, алла берган лолалар.*

*Қайдан келган бу ҳузур, қайдан келган аллалар,
Бир йигитнинг бекаси шодон айтар яллалар?*

*Муҳаббатдан яралган қанча суҳсур болалар,
Ўғлонлари Алпомии, сочи қундуз толалар.*

*Бешик асли Ватандир, киндик қони зар тупроқ,
Ўша йигитнинг ёри – келинчак тикар қуроқ.*

*Қуроқ тўнни кийгани ўғлонлари бисёрдир,
Тулпор минган йигитнинг қалби элларга ёрдир.*

*Алла айтган келинчак қувончлари осмондир,
Унинг ўғли, аслида, бу юртга посибондир.*

*Алла билан яралган юрт фарзанди – қаҳрамон,
Ўғлонлари бор юртнинг, юрти эмас қаҳратон.*

*Қаҳр-ғазаб қайнаган дошқозонда кул бўлсин,
Қайнаб-қайнаб заволи алла билан гул бўлсин.*

*Юрт фарзанди келинчак элга фидойи бўлсин,
Ёри билан бир сафда юртнинг гулоийи бўлсин.*

*Алла-алла айтганлар, замонамга тенгдошдир,
Алла айтган келинчак юртимга тилла қошдир.*

*Сунбул сочли маликам бахтинг оламча бордир,
Алла айтгин тўхтамай, гўзаллик сенга ёрдир.*

Андижон

Сен

*Кун чиқар тарафдан келар нафасинг,
Гужумдай гуркираб кетаман.
Азизам, келавер, бу ерда
Интизор кутувчи битта ман.*

*Жилмайиб пайдо бўл қаршимда,
Балки ҳаётимсан
Ва ё қазомсан?!
Барибир, мен сени севаман,
Сен севгига отдош азонсан.*

**Эрнўлат
БАХТ**

Гарчи...

*Гарчи у бир номаълум дарддир,
Юракнинг бир четин гажийди.
Хаёлинг ҳар томон тўзгитиб
Қутулмоқ қутқуси ачийди.*

*Унинг номин атагинг келмас,
Кўргинг келмас турқин ҳам ҳатто.
У шундай бир гуноҳга ўхшаши
Ишқ йўлида қилинган хато...*

Тиник хаёлга қайтиш

*Тентирашдан фойда борми, айт,
Лоқайд, мудраб ётган кўй аро?
Қайда?
Изла!
Руҳ кўшигига қайт!
Қайт ўзингга бир кун, бир бора!*

*Шунда, нени топажаксан, сен,
Билмам, буни этмам башорат.
Балки қуёш ёғдусига тенг
Ишқ нуридан олгунг ҳарорат.*

*Эшик очсам, ёлғиз аёлдай
Хонам мени қаришлар маҳзун.
Чироқ нури маъсума лолдай
Ғудранади бир зум-а, бир зум.*

Ўзининг ўзига шаниш

Тугмачани босаман, тагин
Зулмат вужудимни силкийди.
Чироқ нури бўлса-да ёрқин,
Мени авраётган тулкидир.

Пайпаслайман оромкурсини,
Чўкиб, енгил нафас оламан.
Кўзим юмиб қоронғуликдан
Ёруғ хаёлларга толаман.

Кундай тиниқ хаёл огуши,
Шундай роҳат баҳи этар хаёл.
Ундан ўзга йўлга оғишинг
Келтиради қисматга малол.

Унинг учқур парвози узра
Фалак юкин босса-да, толмас.
Бу хаёлдан мосуво бўлиб,
Бу хаёлни туш кўриб бўлмас.

Ичкиш

Руҳимга ингандек яздоний меҳр,
Очунга тонг иси тўқулур.
Сесканур дил.
Қаро қисматнинг
Кўйини пайпаслаб ўксинур.
Тонг – дийдор,
Тонг – висол,
Тонг – неъмат,
Беназир жамоллим, қани, сен?
Қизмисан?..
Гулмисан?..
Хурмисан?..
Ўзингни ўзимга танит, сен!

Сўқирлик сўқишиб руҳ аро,
Сезимлар сесканур жисмимда.
Бошимни тўрт ёна урибман,
Бориб тегарми, деб, исмингга.
Бу жисмим – хунолуд,
Жоним – хокистар,
Дил – умид комидан тафт олар.

Азизам!..
 Азизам!..
 Келдингми?!
 Юракка тегмоқда шарпалар!

Мен ошиқ

Мен ошиқ, мен ошиқ, мен ошиқ,
 Ичимда ишқ нури қоришиқ.
 Ёғдулар қўйнида сенга не,
 Эй туннинг кўлкаси, қани чиқ!

Бўронми, бўҳронми, мен учун
 Кўрсатиб келодур ўз кучин,
 Энди, кел, оқлагил, сен бурчинг,
 Муҳаббат ҳайбати ғамни йиқ!

Сўзларим навога ўхшайди,
 Кўзларим давога ўхшайди,
 Дунё бўш ҳавога ўхшайди,
 Гулла ишқ, гулла ишқ, гулла ишқ!

Мен борсам – ёнингга борурман,
 "Оҳ!" деган онингга борурман,
 Маширабдек дорингга борурман,
 Аҳдимни мангу уқ, мангу уқ!

Излайман куздан ё баҳордан,
 Тўзимлар тўзғийди оҳордан,
 Ё ўзинг келдингми наҳорда,
 Юракнинг дарчаси этди "тиқ"?!.

Мен ошиқ, мен ошиқ, мен ошиқ...

Хоразм

Жараён

Исломжон ЁҚУБОВ,
филология фанлари номзоди

ҒАЛВИР СУВДАН КЎТАРИЛГАНДА

Ўтган йили ўн бешдан ортиқ романнинг юзага келганлиги романнависларимиз жамиятнинг олдинги сафларида юришга, ҳаётни кузатиб, одамларнинг юрагида, дунёқарашда бўлаётган ўзгаришларни ҳаммадан аввал сезиб, уларни таъсирчан образлар, ёрқин бадиий бўёқлар орқали ёритиб беришга ҳаракат қилишаётганликларини кўрсатади.

1) Романнависларимиз ўтмишга назар ташлаш асносида, қадимда Ватанимиз сарҳадларида пайдо бўлган давлатларнинг ривожланиши ва таназзули сабабларини поэтик идрок қилишмоқда. Зотан, инсоният фан ва маданиятда эришган бугунги ютуқларнинг илк тамал тошлари боболаримиз қурган улў салтанатларда ҳам қўйилган эди. Бинобарин, бу типдаги ижодий интилишлар миллий ўзликни англатиш, юз йиллар давомида биздан пинҳон тутилган ва атайлаб бузиб кўрсатилган олис ва яқин ўтмишимиз ҳақидаги ижтимоий-эстетик фикрни тозартириш йўлидаги хайрли ҳаракатлардир. Хусусан, Нурали Қобулнинг “*Буюк Турон амири ёхуд ақл ва қилч*”, Шаҳодат Исаханованинг “*Бибихоним*”, Рисолат Ҳайдарованинг “*Жавзо*”, Фулом Каримийнинг “*Наршах қалъаси*” сингари романлари шулар жумласидандир.

Даставвал, уларда кўтарилган мавзу ва муаммолар хусусида мухтасар тўхталиш мақсадга мувофиқдир. Фулом Каримийнинг “*Наршах қалъаси*” романида Мовароуннаҳрдаги иқтисодий тенгсизлик ва ўлкада Араб халифалиги, хусусан, Бухоро волийси амир Хусайн ибн Маоз ҳукмронлигига қарши VIII асрнинг 70-80 йилларида кўтарилган халқ озодлик ҳаракати – “*оқ кийимликлар кўзғалони*” воқеалари

Журналнинг ушбу сонида 2011 йил ҳисоботи асносида, адабий жараён манзараларини, хусусан, наср, шеърят, болалар адабиёти, адабиётшунослик ва адабий танқид жанрлари йўналишидаги фикр ва мулоҳазаларни журналхонлар эътиборига ҳавола этаётирмиз. Ўйлаймизки, мазкур кузатувлар, маълум маънода, журналхонларнинг жараён борасидаги тасаввурларини кенгайтиради ҳамда уларни мушоҳадага йўналтиради. Шунингдек, бунини мунтазам давом эттиришига мойиллик уйғотади.

Тахририят

қаламга олинади. Муаллиф кўзгалон марказларидан бири – Наршах қалъасида туриб, Муқанна бошчилигидаги умумий ҳаракатга қўшилган Ҳаким ибн Аҳмад ва Ҳашвий образларини ижтимоий тенглик ва адолат ғояси учун курашчилар сифатида тасвирлайди. Нурали Қобулнинг *“Буюк Турон амири ёҳуд ақл ва қилич”* романида илгари насрда Бўривой Аҳмедов, Пиримқул Қодиров, Муҳаммад Али, Асад Дилмурод, Тўлқин Ҳайит каби адиблар мурожаат этган мавзу қаламга олинган. Роман Амир Темурнинг ўн тўрт ёшлигидан то Тўхтамишхонга кўмак бериб, бутун Жўжи улуси якка ҳокимига айлантиришигача бўлган давр (1350-1379) воқеаларини қамраб олади. Шаҳодат Исаханованинг *“Бибихоним”* романида эса ўзбек адабиётида нисбатан кам қаламга олинган мавзу, соҳибқирон Амир Темур ҳаётининг сўнгги кунлари – темурийзодалар орасида тожу тахт учун курашлар авж олган 1404-1405 йиллар воқеалари ифодаланган. Адиба Амир Темур ва темурийлар сулоласига мансуб аёллар, хусусан, Сарой Мулк хоним (Бибихоним) образига алоҳида диққат қаратади. Рисолат Ҳайдарованинг *“Жавзо”* номли илк тарихий романида Ҳиротнинг Шайбонийхон томонидан забт этилиши даври тасвирланган. Асар воқеалари Хурсон ҳукмдори *“карим ут тарафайн”* – Хусайн Бойқаро вафотидан кейин 1506-1507 йиллар, яъни, жавзонинг илк кунидан бошланиб, 7 июнгача (жами 17 кун) давомида содир бўлган ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-маърифий масалаларни қамраб олади.

Қўринадик, мазкур сирадаги романларда VIII-XVI асрлар тарихий воқелиги ўз ифодасини топган. Шубҳасиз, биз уларнинг барчасига батафсил тўхталиш имконига эга эмасмиз. Шу боисдан, айрим романларга нисбатан кенгроқ муносабат билдириб, бошқаларида, бизнинг назаримизда, етарлича маромига етмагандай туюлган ўринларни кўрсатиш билан кифояланамиз.

Нурали Қобулнинг *“Буюк Турон амири ёҳуд ақл ва қилич”* романи ўнг сўзида хоразмшоҳлар салтанатининг ҳалокатга учраши, Синд дарёси бўйида содир бўлган даҳшатли воқеалар, Бухоро ва Самарқанд сингари йирик шаҳарларнинг душман босқинига узоқ бардош бера олмаганликлари сабаблари тасвирланади. Шу орқали мўғул босқинчиларининг нақадар бешафқат ва ёвуз эканликлари кўрсатилади. Салтанатнинг ёвга енгилиши умумий бирликнинг йўқлиги ва турли даражадаги хоинликлар билан изоҳланади.

Ёзувчи анъанавий ривоя усулини қўллагани ҳолда, баъзан тарихий ривоятларни роман матнига сингдириш, туш ва хотиралардан фойдаланишга ҳам муваффақ бўлади. Асарнинг муҳим персонажлардан бири – Ўткун Тегин бахши ва йигит-қизлар ижросидаги кўплаб, қадимий кўшиқ ҳамда лапарлар ҳам роман бадииятини таъминлашда муҳим ўрин тутади. Чунки ёзувчи шеърий матн ва сочмаларни роман умумий руҳига мос тарзда танлаш орқали наср ва назм мутаносиблигини таъминлаш маҳоратини кўрсатади. Зотан, куй ва кўшиқлар гоҳ аламли ва оғир-вазмин, гоҳида дилни ўртаб, хаёлотни чексизликлар сари етакловчи армонли оҳанглар, баъзида эса шўх наволар билан алмашилиб туради. Муҳими, улар роман қаҳрамонлари қалбида кечаётган туйғу-кечинмаларга ҳамоҳанг тарзда жаранглайди. Асардаги айрим диалоглар сўз ўйинлари асосига қурилганлиги билан диққатни тартади. Муаллиф характерларнинг миллий ўзига хослиги, ўзбек этносининг табиатини Амир Темур ва унинг ўртоғи Акрам дарवेशнинг *“бош”*га алоқадор аскияси тасвири орқали гўзал чизишга муваффақ бўлган. (192 бет.) Асарнинг аксарият ўринларида туркий бирликка буюк соғинч ва шу бирлик учун курашганларга чексиз эҳтиром акс этгани унинг китобхон эътиборини тартадиган муҳим жиҳатидир. Ёзувчи туркий сўзлар (*отамакон, бошкент, ойдинлар, қўлрўмол, оғоч, турум, жир, мирламоқ, туйрилмоқ* ва бошқалар) ни дадил қўллайди. Имкон борича тарихий услубни сақлашга интилади. Афсуски, бу усул қатъий изчилликда давом этмай, туркча сўз ва иборалар айрим ҳолларда, форсий-арабий ёҳуд усмонли туркча муқобилларига алмаштирилади. Албатта, кенг китобхонга у қадар тушунарли бўлмаган баъзи сўзларга ёзувчининг ўрни билан муайян изоҳлар бериши ҳам китобнинг навбатдаги ютуқларидан биридир.

Романда характерлар табиатини кўрсатишдан кўра баёнчилик асосида жисман, маънан ва ақлан улуғлашга берилган ўринлар ҳам учрайди. Бу ҳол образларнинг ҳар бирини ўз бош йўналиши ҳамда тийнатиға кўра тасвирлаш имконларини чеклайди. Яъни, эзгулик ва разолат кураши ҳамиша ҳам қахрамоннинг ижтимоий-биологик сурату сийратига мутаносиб тарзда ҳал этилмайди. Айрим ҳолларда қахрамонлар муаллиф истаги бўйича ҳаракатланишади. Назаримизда, бу ҳол *биринчидан*, етакчи концепциянинг нисбатан конкретлашмаганлиги, *иккинчидан*, тасвир калаваси ҳамиша ҳам муаллиф қўлида бўлмаслиги факторлари билан изоҳланади.

Рисолат Ҳайдарованинг *“Жавзо”* романида аёллар руҳияти бадий талқинларига кенг ўрин берилади. Адиба Хадичабегим образини бир томондан маккора, иккинчи томондан *“ҳазрат момо”*, учинчидан, ўз саҳв-хатоларию адашишларини тафтиш этиб, қилмишларига истиғфор келтирадиган ожиз бир банда сифатида турли ракурсларда тасвирлашга уринади. Эркатои Музаффар мирзо Қоракўзбегим ўз кўнглида ардоқлаган *“шаҳзода”* бўлиб чиқмайди. Илк муҳаббати қадр топмаган ва жориячалик ҳам эътибор кўрмаган малика қалбида ғазаб ва алам уйғониши ва у янги манзилларга умид назари билан боқиши табиий. Бинобарин, романда Қоракўзбегимнинг Шайбонийхонга талпиниши, ўзи учун нажот йўлларини топишга уриниши бежиз эмаслиги поэтик далилланган.

Шайбонийхон эса ўзини бирор иддаосиз сева оладиган маҳрам, дилдош ва сирдош аёлга эҳтиёжманд. Хон гўзал ошиқона ғазаллар битадики, ҳукмдор ва Мўғул хоним муносабатлари мисолида адиба Шайбонийхонни меҳр ва муҳаббатга ташна оддий бир инсон сифатида ҳам идрок этишга уринганлиги кўзга ташланади. Бизнингча, салтанат йўлида турфа қаттолликлар қилишдан тап тортмаган Шайбонийхоннинг Мўғул хоним қошида ўзини айбдор ҳис қилиб Оқтош тоғларига сайру-саёҳатга олиб чиқиши билан боғлиқ тасвирлар уни кўнгил кишиси сифатида кўрсатишга уриниш натижасидир. Умуман, роман бош концепциясини ҳаёт ва мамот эгизаклиги, дунё талотўпларидан озурда жисм ва руҳнинг ором илинжидаги талпинишлари ғояси ташкил этади.

Таассуфки, роман муаллифи Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин Ҳиротнинг Шайбонийхон томонидан забт этилиши арафасида Бадиуззамон ва Музаффар Ҳусайн мирзоларнинг қочиб кетиши воқеасида баширкат ҳукмдорларни бир хил меъёрларга асосланиб баҳолайди. Аммо, тарихий-адабий маълумотлар Бадиуззамоннинг оқил, тадбиркор, адолатпеша, илм-маърифат ва ҳунар аҳлига мурувватли ҳукмдор, шунингдек, нозиктаъб шоир бўлганлиги, мамлакатда қурилиш ҳамда ободончилик ишларига эътибор қаратганлигидан гувоҳлик беради. Хадичабегим иродаси билангина мамлакат бошқарувига келган табиатан худбин, ўжар ва тантиқ Музаффар Ҳусайн мирзо ва Бадиуззамонни бир хил мезонлардан баҳолаш мумкин эмас. Романда Мўғул хоним руҳияти ҳам руҳий-психологик жиҳатдан бутун зиддиятлари билан етарлича далилланмайди. Бу аёл қалбидаги туйғулар кураши чуқурроқ таҳлил этилмайди.

Шаҳодат Исаханова *“Бибихоним”* романида тарихий-адабий асарларда келтирилган маълумотларни ҳамиша ҳам бадий матнга тўла *“ҳазм”* қилдира олмайди. Бибихонимнинг шаҳзода Халил Султонга ёзган мактуби: *“Кўзимизнинг нури, белимизнинг қуввати, шаҳзодам!”*, деган жумла билан бошланади. Шундан кейин адиба қуйидагича изоҳ келтиради: *“Бибихоним шаҳзодалардан фақат уч кишига худди шундай мурожаат қиларди, бири – Пир Муҳаммад Жаҳонгир, иккинчиси – Халил Султон ва учинчиси – Мирзо Улуғбек эди”*. (159 бет.) Аммо мазкур сўзларни ўқиган китобхон ҳаёлида беихтиёр тарзда *“Ўткан кунлар”* романи қахрамони Юсуфбек хожининг ўғли Отабекка битган мактубидаги: *“Кўзимизнинг нури, белимизнинг қуввати, ҳаётимизнинг меваси”*, деган фарзанд ардоғидаги сўзлари жаранглагандай бўлади.

Ғулом Каримийнинг *“Наршах қалъаси”* романида муаллиф сиймосидаги олим-

лик ва адаблик нисбатида иккаласининг уйғунлашувидан кўра, биринчисининг устун мавқеда туриши ёрқинроқ намоён бўлади. Таъкидлаш ўринлики, бу ҳол Бўриовой Аҳмедов, Пиримқул Қодиров каби илм ва бадиий ижодни қўшиб олиб боришга ҳаракат қилган устозларимиз ижодида ҳам кузатилган эди. Асарда тарихий материаллар етарлича ҳиссий тўйинтирилмаган, кўзгалон раҳбари – Муқанна образини гавдалантиришнинг бадиий усуллари топилмаган. Умуман, романда муаммонинг ижтимоий жиҳатлари ёритилгани ҳолда, руҳ озодлиги масаласи ўз поэтик ечимини топмайди.

2) Эркин Аъзамнинг *“Шовқин”* (*“Олис шаҳар, олис кечмишлар”*), Аҳмад Аъзамнинг, *“Рўё ёхуд Фулистонга сафар”*, Илҳом Зоирнинг *“Қисмат ўчи”*, Қамчибек Кенжанин *“Палахмон тошлари”* сингари романларида йигирманчи асрда жамият ҳаётида кечган жараёнларни маънавий-ахлоқий муаммолар билан боғлаб талқин қилишга интилиш кузатилади. Жумладан, Қамчибек Кенжанин *“Палахмон тошлари”* романида виждон эркинлиги таъқиқланган, эътиқод пароканда бўлган ўтган асрда тақдир палахмони олисларга улоқтирган мусофирлар ҳаёти қаламга олинади. Илҳом Зоирнинг *“Қисмат ўчи”* романидан чиқарилган хулосага кўра, ўтар дунёда меъёр фалсафасига суяниб умргузаронлик қилмоқ лозим. Эркин Аъзамнинг *“Шовқин”* романида эса банданин хотиржамлиги унинг дунё шовқинларига қўл силтаб, ўз тақдирига пешвоз юриши, азалий қадриятларга садоқати билан изоҳланади. Маданият, ахлоқ, инсоф ва диёнатнинг антиподи – ахлоқсизлик, худбинлик, миллий-генетик илдишлардан бегоналашув (дурагайлашув) ҳолларининг ижтимоий-маиший, руҳий-психологик илдишлари аёвсиз фош этилади. Назаримизда, жамиятнинг илғор қисми – зиёли инсон эканлиги, ўзи тушган реал вазият-ҳолатларда имконсизлиги жиҳатидан роман қаҳрамони Фарҳодни Шукур Холмирзаевнинг *“Диназавр”* асаридаги Маҳкамга қиёслаш мумкин.

Аҳмад Аъзамнинг *“Рўё ёхуд Фулистонга сафар”* романи воқеалари *“Фулистон”* (*“Занжиристон”*) деб аталувчи ҳаёлий мамлакатнинг *“ғулийлар”* (*“занжирлилар”*) номили миллати тақдири мисолида кўрсатилади. Адиб ақидапарастлик амалий кўникмага айланган, нотабиий ҳаёт тарзидан фахр-ифтихор туйиб, уни ўзгартиришни ҳатто тасаввурларига сиғдира олмайдиган – тафаккури кишанбанд, лоқайд маҳкумлар турмушини кузатади. Романда эрк, озодлик ва ҳурликни соғинмайдиган, ўзининг ўтмиши ва бугунини англаб етишга ожиз, фарзандлари истиқболга бефарқ қавм – оломон психологиясининг фожиали оқибатлари тасвирга олинади.

Романдаги барча воқелар бизнинг вақт ўлчовимиз бўйича бир соату эллик дақиқада содир бўлади. Адиб тасодифан мувозий маконга тушиб қолган роман қаҳрамони воситасида ўша бегона юртда амалга оширилган тафаккурни тушовлаш, доимий кўрқув ва хавотир ичида яшашга кўндириш сиёсати ҳам маҳв этолмаган кўнгил гўзаллигини кўришга муваффақ бўлади. У муҳаббат сахналарини ғоятда тийиқлик билан тасвирга олади. Жумладан, оху кўз ғулиянинг ҳуркак ва ўт чақнаган нигоҳлари туб-тубида нурланиб турган инсон қалбини орзиқтиргувчи меҳр қаршисида йигит ўз ёввойи истакларини жиловлаш, иймонини маҳкам ушлашга мажбурият сезади. Ҳатто бу даҳрий билан бўлган дилдорликдан виждони безовта, шафқатли йигит оғушидаги қизнинг ҳаяжондан титраб, унинг қулоқларини ноз билан суйиб эркалаган лаҳзалари ифодаси ҳам бизни жўн ҳирсдан кўра анча баланд турувчи мунаввар ҳисларга ошно этади. Зотан, тушларида қўлларини қанот каби силкитиб, енгил парвоз этаётган ғулияни *“занжир”*лар исканжасидан мутлақо холи, эркин инсон ўлароқ тасаввур этамиз. Эркин фикрни тушовлаган шўро даври мафкурачилари халқимиз табиатидаги ишончу садоқат, мўмин-қобиллик хислатларидан фойдаланиб уни рўёдан иборат ўз чўпчаги билан алдамаганмиди? Бинобарин, роман бадиий тўқимаси асосида ана шу моддиюнчилик фалсафаси оқибатлари туради. Умуман эса, роман қўллик генеалогияси, ақидапарастликнинг инсон дунёқарашига таъсири мисолида халқимиз тийнатида асрлардан бери ардоқда бўлган, унинг куй-

қўшиқларию дostonларида улуғланган озод, эркин ва хур ҳаёт ҳақидаги азалий орзулари амалий натижаларини қадрлаш ҳақида битилган.

Илҳом Зоирнинг “Қисмат ўчи” романи ифода йўсинида инсон боласининг табиий фалокатлар олдидаги ожиз ва нажотсизлиги, қалб сокинлигини шижоат ҳамда матонат орқали таъминлаш мумкинлиги, ички масъулият ҳисси ва хайрихоҳлик туйғуси қалбни янгидан кашф этишга йўл очиши каби масалалар талқини борасида Камюнинг “Вабо” романига таассуб қилишни кузатиш мумкин.

Романда Илёс ва Фарида муҳаббати етарлича далилланмайди. Ўғилбиби, Аждаров, Қўшша гуппи, Пирназар ҳосилот тақдирлари ҳақида ахборот берилади, холос. Замонага мослашолмаётган зиёли Акбарнинг Раззоқ сўфи (“Кеча ва кундуз”) ва Ёрмат (“Қутлуғ қон”) образлари сингари қизи орқасидан рўзгорни бутлашга интилиши ёхуд жигарбанди вафот этгунича унинг асранди эканлигидан беҳабарлиги китобхонни ишонтирмайди. Мужгон опа ўз синглиси Тўлғанойдан қолган ягона ёдгор Фарида тақдиридан мутлақо беҳабарлиги ёхуд Фарида кутилмаганда Аждаровнинг қизи бўлиб чиқиши сингари ўринлар хусусида ҳам шундай дейиш мумкин.

Романда Ҳошим ва унинг қизи Гулгуна; Акбар, хотини Робия ва асранди қизи Фарида; Аждаров ва Тиркаш тегирмончи сингари кўплаб қаҳрамонларнинг тақдири фожиа – ўлим билан якун топади. Фарида автохалокатга учрагач, деразадан ўзини ташлаб жонига қасд қилади. Акбар ўзини осади. Бошқа кўпларнинг қилмишларини чала сарҳисоб қилиб беради. Ваҳоланки, бефарзандликда ўртанаётган Аждаров ёки бир умр эридан сирини яшириб юрган Робия опа маънавий-руҳий изтироблар исканжасидаги ўртанишлари ёки Гулгунанинг бокираликдан фаҳш ботқоғига ботиш йўлини психологик таҳлил қилиш орқали ҳам роман бош лейтмотивини тасдиқлаш имкони мавжуд эди. Албатта, айрим ўринларда Фарида руҳи Гулгунани, Тўлғаной руҳи Аждаровни безовта қилиши каби ҳолатлар жонли ифодаси мавжуд. Ана шу жиҳатлар кучайтирилса, поэтик эффект салмоғи ортган бўларди. Назаримизда, ҳаёт ва мамот масаласига бу қадар жўн қараш мумкин эмас.

Қамчибек Кенжа “Палахмон тошлари” романидаги Бекназар образини ёритишда реал тарихий шахс (Рўзи Назар) тақдирини асос қилиб олган бўлиши мумкин. Аммо, у ёзувчи ижодий тафаккурининг маҳсули, унинг бадиий ниятига мувофиқ қайта ишлангани боис, бадиий образ учун шунчаки материал бўлиб хизмат қилади, холос. Умуман эса, ҳар қандай образ ҳам муайян ҳаётий асослардан маҳрум эмас. Шунга қарамасдан, романнинг *туғуни* ўз етарлича асосига эга эмасдай туюлади. Қизиғи шундаки, ёзувчи кутилмаганда романга Бекназар ва Фазилатнинг севги тарихини олиб киради. Чамаси, бу билан икки дилнинг бир-бирига талпинишига тузуму сиёсатнинг, замону маконнинг дахли йўқлигини кўрсатмоқчи бўлади. Хорижга кетган мусофирлар орасида шўро тузумига қарши исёнини юртни тарк этишга мажбур бўлиш орқали стихияли тарзда ифодалаганлар ёхуд Ватан ва миллий ғурур ҳиссидан тамомила бегона, ўз ҳузуринигина ўйлаган кишилар мавжуд эди. Қанчибек Кенжа тақдир палахмони олисларга улоқтирган мусофирлар образини бундай тоифаларга ажратса-да, Истанбулда қарилликка тобе бўлиб, ёстиғи остида бир сиқим Ватан тупроғини асраб юрган Ҳожи ота образини истисно қилганда, уларнинг ёрқин сиймоларини ярата олмайди. Ҳатто, Сабо Раҳмат каби зиёли образидан поэтик эффект чиқариш имконияти ҳам тўла амалга ошмайди. Бекназар тақдири билан боғлиқ воқелик эса ўз итмомига етмайди. Чунки, романда кўрсатишдан кўра, жабрдийда қисиндилар қисматининг ҳасратли баёни устувор мавқеда туради.

3) Бугун роман жанрида қалам тебратаётган адиблар ўтган асрда миллий романчилигимиз кўп эътибор қаратган инсоннинг ижтимоий моҳиятига ўзгача ракурсдан ёндашишмоқда. Шубҳасиз, улар ҳам тамаддуннинг инсон ҳаётидаги ролдан кўз юмишаётгани йўқ. Илло, минг йиллар давомида мисқоллаб тўпланган тамаддун неъматларини назардан қочириш мумкин эмас. Аммо, даврнинг ўзи замондош ижодкорлар қаршисига ўша “кўп” асарлардан қанчаси “хўп”лик мақомига

юксала билди? деган саволни кўндаланг қўйди. Чунки кейинги юз йилликда урбанизация даражасининг мислсиз ўсиши, демография муаммолари етарлича ҳал этилмади, шунингдек, инсон ақли сўнгги замзамасидан бино бўлган “мўъжиза” – нанотехникалар “янги замон одами”ни ўзлиги, ўз қалбидан, қолаверса, оила ва дўст-ёрларига меҳр ришталари, қадимий қадриятларидан ажратиб қўяётганлиги – одам қадрли пасайиб кетиши ижод аҳлини ташвишга сола бошлади. Шунинг учун ҳам ёзувчилар шиддат билан олға интилаётган давр ва замонга инсон моҳиятининг намоён бўлишидан ўсиб чиққан ҳосила деб қарай бошлашди. Одам боласи табиатининг замонавий тараққиёт эврилишлари билан доим ҳам уйғунлашиб кетавермайдиган жиҳатлари, унинг шовқин-суронлари остида кўмилиб кетиш эҳтимоли кучайган нозик туйғулар – кўнгил ҳаёти ва азалий қадриятларга диққат қаратишди. Бу жиҳатдан Улуғбек Ҳамдамнинг “Сабо ва Самандар”, Исажон Султоннинг “Озод” сингари романлари характерлидир.

Улуғбек Ҳамдамнинг “Сабо ва Самандар” романи қаҳрамонларидан бири “келажак одами” бўлмиш Шердил инсоният истиқболини совуқ ва сермулоҳаза ақл ғалабаларида кўрар экан, ҳар қандай ҳис-туйғуни ожизлик аломати сифатида тушунади. Шердилнинг одам боласи бажараётган ишларни мўъжаз техникалар зиммасига юклаш нияти зоҳиран қаралса, эзгуликдан холи эмасдай туюлади. Аммо, инсоният тарихида янги эра очишни тилаган қаҳрамон ҳатто яратувчини ҳам инкор этади. Унинг ўзи худо бўлиб, қуллари – роботларини яратиш иштиёқи билан ёнади. Яқин келажакда одамлар маъбуд, роботлар эса одамларга эврилишига қатъий ишонади. Шунинг учун Самандар отлиғ робот бунёд этиб, ўз амалидан руҳий лаззат олади. Бунга қарама-қарши ўлароқ адиб параллел йўналишда муҳаббат ва маҳбуба мадҳини бугуннинг маърифати даражасида куйлайди. Эркин ва фаровон ҳаёт йўли юксак маънавият орқали кечишини таҳлил талқин қилар экан, яратганнинг одамзотга раво кўрган ягона ва тенги йўқ муруввати – муҳаббат пойида мусалламлик мақомида туради. Кези келганда айтиш лозимки, Улуғбек Ҳамдам ота дуоибадига учраган ва худодликка даъво қилган Шердил тақдирини роман ниҳоясида тавба тазарруга олиб келишда бир қадар сунъийликка ҳам йўл қўйган.

Исажон Султоннинг “Озод” романида таъкидланишича, олам ҳар бир инсон қалби ва руҳида унинг фикр-туйғу, истак-амалига кўра аксланади. Озод – халқимиз орзулаган азалий қадриятларни қадрлаш, ҳақ ва ҳақиқатни англаш йўлида интилаётган инсон тимсоли. Лола соғинчи эса қаҳрамон қалбидаги севги, хотира ва умиддир. Муаллиф бизни натижадан сабабга, ҳаёт фалсафасидан ўзликка қараб боришга ундайди. Шу маънода, унинг қалбида асрлар фожиаси, минг йилликлар оша меҳнату машаққатдан боши чиқмаган, истиқболда эришилажак бахтга ташна эл тақдири акс этиши, табиий. Илло, у азал ва абад сирини англамоқ тилагида.

Романда яралиш моҳияти учлик (триада)дан иборат. *Биринчиси* – бепоён осмон. *Иккинчиси* – тубсиз замин. *Учинчиси* – шу икки ҳайбат ўртасидаги инсон. Адиб инсон тақдири унинг муҳаббат ва иймони даражасига кўра ўзгаради, деган хулосага келади. “Озод” романи инсон умрининг қадрли ҳақида битилган. Чунки адиб азалдан шарафланган инсонни дунёвий ҳаваслар тўрига ўралиб қолмасликка ундайди. Асарда бани одам наслининг тарихи ва эртаси тафтиш этилиб, бугуннинг одами, яъни, замондошимиз ғафлат ва жоҳилиятдан юксалишга чорланади. Романдан *мубораклик иноят қилинган зот нафс илинжидаги турфа эврилишлардан эмас, балки иймон барсаломатлигидан нажот топажак*, деган хулоса чиқарилади.

Умуман, ижод амалиётини кузатиш – унинг моҳиятини теранроқ англашни тақазо этувчи талай муаммолар мавжудлигини кўрсатади. Қуйида биз улардан айримларини санашни лозим топдик:

– жанр табиатини белгилашда ижодкор субъекти – муаллиф бадиий ниятини англашдан бадиий воқелик сари бориш;

– жанрнинг у ёхуд бу кўринишларини изоҳлашда умумийликка эмас, балки хусусийлик тамойилига таяниб иш кўриш;

– романларда адабий анъана билан генетик алоқадорлик ва унинг бугунги ижтимоий-бадиий тафаккур, китобхон бадиий дид эҳтиёжларига қанчалик жавоб бера олиши;

– глобаллашув даври ҳамда интенсивлашув жараёнлари бағрида маънавий-руҳий эҳтиёжлари мураккаб ўзгаришларга учраётган одам боласи воситасида жамият жорий ҳолатини англашга уриниш. Шунингдек, оламу одам мавжудиятининг моҳиятини идрок этишда алоҳида ижодкорнинг ўрни ва умумроманчилигимизда кечаётган ўзгаришлар (бадиий воқелик ифодасидаги тасвир тамойиллари, образлар олами ва бошқалар) моҳиятини англаш;

– тарихий ва замонавий мавзудаги романларда ҳаёт ҳақиқати ва бадиий тўқима нисбати;

– олис ёхуд яқин ўтмиш воқеаларини баён қилиш тамойиллари, ривоя мотивировкаси, тасвир ва ифода йўсинидаги янгиланишлар;

– жанр ўз эътиборини қаратиши лозим бўлган асосий муаммолар ва замонавий романдаги сифатий силжишларнинг миллий романчилигимиз тўплаган қарийб бир асрлик амалий тажрибалар ва, айти пайтда, илғор жаҳон романчилиги ютуқларини синтезлаштириш орқали кечаётганлиги ва бошқалар.

Шубҳасиз, миллий романлар асосида жанр табиати ҳақидаги назарий қарашларимизни янгилаб боришни тақозо этувчи мазкур муаммолар ғоятда кўламдор, ўйлаймизки, бу алоҳида таҳлил қирраларини тақозо этаверади.

Нўмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор

ЛИРИКАДА ЗАМОН ТУЙҒУСИ

Бугунги адабий жараёнда, хусусан, шеърятда кечаётган жанр ва шаклий изланишлар шунчаки ижодий тажриба – поэтик эксперимент намуналари бўлиб қолаётгани йўқ. Муттасил кечаётган жанр ва шаклий изланишлар шоирларнинг юрак амрига, маънавий-интеллектуал эҳтиёжига айлангани боисидан ҳам қутлуғ самаралар бермоқда. Воқеликни тушуниш, инсон ва жамият психологиясини тушунтиришда ҳаётий мазмун билан тўлиқиб бормоқда. Истиқлол даври шеърятимиз ғоявий-эстетик мундарижасини белгиламоқда. Реал ҳаётий мазмун, замонга ҳамнафаслик, қайноқ давр руҳи истиқлол шеърятининг етакчи хусусиятларидан бирига айланди.

Поэтик жанр ва шакллардаги изланишлар қанчалик кўп бўлса, бадиий-эстетик маънони ифодалаш усуллари, йўллари шунчалик кенглигини кўрсатади. Шоирларимиз салоҳиятининг даража-миқёсларини тасдиқлайди. Зеро, жанр ва шаклий изланишлар бадиий-фалсафий, ижтимоий-ахлоқий мазмунни бериш баробарида, салоҳиятининг имкониятларини ҳам кўрсатади. Бизда, одатда бадиий асарни ўқиш, ўзлаштириш ва баҳолашда икки хил нуқтаи назар етакчилик қилади.

Биринчи, рационал қараш бўлиб, у ёритилган мавзунинг нечоғлиқ долзарблигини, давр-замонга ҳамнафас, ҳозиржавоблигини китобхонларнинг ҳаётий тажрибаси ва қизиқишларига, жамият манфаатларига кўра баҳолайди. Бу – бадиий мазмунни рационал идрок этиш маҳсулоти, албатта. Иккинчиси, ҳиссий-эмоционал ёндашув бўлиб, у китобхоннинг ҳаётдаги ва санъатдаги гўзаллик туйғулари талқинидан, идрокидан келиб чиқади. Бунда мавзунинг муҳимлиги эмас, аксинча, асарнинг эстетик таъсир қуввати, бадиияти-қадри етакчи ўринга қўйилади.

Инсоннинг табиат, жамият билан боғлиқ руҳоний ҳаётини янгича бадиий тадқиқ этишда реализмнинг ижодий имкониятлари тобора такомиллашиб, кенгайиб бормоқда. Хусусан, борлиқ ва йўқлиқ меҳвариде турган инсон феномени-психологиясини фавқулудда ҳодиса сифатида тадқиқ этиш мазкур йўналишнинг устувор хусусиятидир. Психологик реализм деб айтиш мумкин бўлган ушбу бадиий йўналиш шахснинг моддий ва маънавий қадриятлар билан (дин, маданият, тарих, табиат, жамият) боғлиқ робиталарини таҳлил этмоқда.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг “Олган нафасинг янгидир бешак” туркумида инсон феноменига янгича ёндашув эътиборни тортади. Инсон ондан ёлғиз ўзи туғилса-да, ёлғизликнинг эрка бандаси эмас. У одамлар билан бирликда, ҳамнафасликда кечгувчи тириклиги билан ёруғликка мансуб, деган ғоя етакчилик қилади. У ўз зиммасига юклатилган, чекига тушган тириклик масъулиятини нечоғлиқ маъноли адо этиши онги-эътиқодини шарафларга ноил этади, деган мазмун балқиб туради.

*Райҳонларга чулғаниб кетган
Онам ҳиди келади сендан.
Биламанки, хокисоргинам,
Сен ҳеч нарса кутмайсан мендан.*

Ушбу сатрлар истиқлол даври шеърятда гўзал, беназир ва бетакрор бадиият намуналарини яратаётган ҳассос шоира Ҳалима Аҳмедованинг “Ватан” шеърідан.

Райҳон, тупроқ образларига юклатилган бадий фикр Ватан тушунчасини буткул ян-гича талқин этишга олиб келган. Шеърнинг нечоғлиқ асл шеърлигини, бадий-эстетик салоҳиятини поэтик образлар зиммасидаги оҳорли мазмун белгилашга яна бир карра ишонч ҳосил қиласиз.

*Мен туғилган кунимдан бошлаб,
Талпинганим сен бўлдинг, ишон.
Сенинг зарра-зарраларингда
Ҳақ жамоли бўлди намоён.*

Тупроқ – она тимсолида гавдаланади. Барқ урган райҳонлардан онасининг ҳиди келади. Табиатга жон бағишлаган, атроф-теварагида барқ урган, тупроққа кўрк-малоҳат, хусн-жозоба бахш этган жамики гўзаллик ҳақнинг тажаллиси.

Инсоният тарихида ишқ-муҳаббат васфига, садоқат ва хиёнат, кўнгил эрки ва макрриё талқинларига шунчалар кўп шеър аталганки, гўё ҳамма гап айтиб бўлингандек, севги лирикасининг саҳифаларидан жой қолмагандек туюлади. Хаёлимизда туғилган бу хил таассурот алдамчи. Аслида, бугунги ўзбек лирикасининг нурпош қиёфасини севги лирикасисиз тасаввур этолмаймиз.

Таниқли шоир Абдулла Шер муҳаббатни абадий баҳор сифатида талқин қилади. Дарҳақиқат, ҳар баҳорда чандон очилган, янгидан қийғос гуллаган борлиқ таровати руҳимизга, маънавиятимизга ҳамиша гўзаллик бағишлайди. Гул чиройининг қайталанишида, гул ғунчаларининг такрорланишида, гўзалликнинг ўзгариб, янгиланиб туришида ҳаётнинг давомийлигини тасдиқловчи азалий ва абадий ҳақиқатни, инсон шахсиятининг эса камолоти боқийлигини кўраимиз.

Абдулла Шернинг ишонч-этиқодига кўра, муҳаббат “инсоният умрининг ҳар доим, то абадгача давом этишини таъминлаб туради. У мунтазам равишда инсоният дарахтининг мевасини яна дарахтга, дарахтни яна куртакка, куртакни яна гулга, гулни яна мевага айлантирадиган сеҳрли ҳодисадир”. Ушбу хусусиятлар моҳиятан чексизлик характериға эға. Ҳаёт – табиатан ўзгаришлар, янгиланишлар жараёни асосига қурилганидек, маънавий-интеллектуал такомил ҳам ҳадлар билан белгиланмайди...

...Интеллектуал реализм деб айтиш мумкин бўлган адабий йўналишга хос хусусиятлар, кўпроқ иккилик, учлик, тўртлик, бешлик, олтилик, еттилик, саккизлик сингари поэтик шаклларда, рубоий, сонет каби лирика жанрларию сарбастдаги изланишларда кўзга ташланади. Бу борада халқ шоири Маҳмуд Тоирнинг “Иккиликлар”и, Миразиз Аъзам, Абдували Қутбиддин, Фаҳриёрнинг сарбастдаги бадий пухта асарлари; Ғулом Мирзо, Гўзал Бегимнинг учликлари, Гулчеҳра Жўраеванинг “Истикпол ва иқбол эгизак экан”, Турсун Алининг “Кўнглим узра хазонрез фасли”, Ойгул Суюндиқованинг “Кўнгил тонглари”, Мунавваранинг “Юрт ишқини туттим юракка”, Ойдиннисонинг “Сен” туркумлари; Баҳром Рўзимухаммад, Рауф Субҳон, Мирзо Кенжабек, Вафо Файзулло каби шоирларнинг инсон зоҳирий ҳамда ботиний ҳаётини бадий ўрганиш борасидаги изланишлари диққатга молик. Тўғри, аксар намуналарда шаклий изланишлар фикрсизликни яширишдаги бир ниқобдек таассурот қолдирмоқда.

Интеллектуал реализм деб аталган адабий йўналиш, аввало, сўздан бадий фикр салмоғини талаб қилади. Миразиз Аъзамнинг кейинги йиллар лирикаси, хусусан, “Иҳвон ут-тайр” (“Қушлар дўстлиги”) туркумидаги шеърлар бадий маъно, оҳорли салмоғи билан эътиборга сазовор. Агар биргина “Иҳвон ут-тайр” (“Қушлар дўстлиги”) шеърини оладиган бўлсак, маънавий-ахлоқий, ақлий етуклик жамиятларни юксалтиради, кўнгилларни тозартиради, элатларни кадрдонлаштиради, кадрлар шаънини юксалтиради, деган фикр устувор.

Рамзларга, тахайюлли тафаккур уйғотган тимсоллар асосига қурилган шеърятининг йигирманчи аср иккинчи ярми – йигирма биринчи аср бошлари лирикамиз жанрлари ва поэтик шакллар тарихини яратишдаги аҳамияти нуфузlidir. Шоирнинг сўнгги йиллар лирикаси ҳамда “Қалбимда сийлаганим” туркуми самарали изланишлар намунасидир. Кўнгил хуррияти, туйғулар эрки сингари юксак маънавий-ахлоқий, интеллектуал қадриятларни ёқлаши, ҳимоя қилишиға кўра, Миразиз Аъзам лирикаси бадий-эстетик қиммат касб этади.

*Мен қуш тилини билгим келади,
Уларни юпатгим келади.*

*Гўзалликдан гап очиб, гармониядан
Бир куй куйлагим келади.
Ҳар қалай қушларнинг дўстлиги
дунё дўстлиги бўлажак.*

Ушбу сатрлар шоирнинг “Ихвон ут-тайр” (“Қушлар дўстлиги”) шеъридан. Бош маъно шундаки, инсон ҳамиша ўзини-ўзи камол топтиради. Фикран ва руҳан камолга юз тутганлиги учун ҳам тириклиги мазмунли. Бу нарса жамиятларнинг ҳаётини муттасил янгилаб туради, элларни-элатларни бир-бирига биродарлаштиради, деган ибратли фикрдир.

*Ногоҳ оёғинга кирган ул тикан,
Билки, ўзинг эккан ёмонлик экан.*

Ёки:

*Кўзгу билан кўришсанг гар, юзинг сўзлар,
Дилинг билан тиллашсанг гар, кўзинг сўзлар.*

Ёки:

*Омад кўкдан тушмас, у ҳам феълингдан,
Қўлингдан бермасанг, бергин йўлингдан.*

Ушбу сатрлар Маҳмуд Тоирнинг “Иккиликлар” туркумидан. Шоирнинг пейзаж лирикасида, инсоннинг табиат ва жамият руҳияти ёритилган шеърларида мушоҳадакорлик яққол бўртиб туради. Халқона ҳикматга йўғрилган фикр тириклик сабоқлари, ҳаётини ибрат маъносини ўзига сингдирган ҳолда намоён бўлади. Хусусан, инсоннинг феълитвори барча қилмишларига бир кўзгу. Яхшиликни ҳам, ёмонликни ҳам ичидаги одам бошқаради.

Маҳмуд Тоирнинг “Иккиликлар”ига Шарқ поэтикасининг таъсири кучли. Хусусан, дидактик мазмун унинг асосини ташкил этаркан, ҳаёт сабоқлари, тирикликдан ортирилган ибрат кўпроқ эътироф тарзида ифодаланади. “Иккиликлар” шоирнинг кўп йиллик кузатишлари, одамлар билан мулоқотлари, кўрган-кечирганларидан уқилган маънолардир. Кўнгилнинг қатим-қатимларидан сизиб чиққан эътирофларидир. Улар ҳаётини заминга қурилгани боисидан ҳам таъсирчан, ибратли.

*Ўтган кун – умрдан узилган томчи,
Қўлингдан келса гар бир ушлаб қол-чи.*

Умрлар югурик – мисоли ёруғлик, шу боисдан ҳам унинг ҳеч бир лаҳзасини ушлаб қололмайсан. Фақат одамларга кўрсатилган яхшиликкина, тирикликка туташ ёруғликкина умрни узайтиради. (“Овоза қилинмай қилинган савоб, Маҳшарда бошинга тушгучи офтоб”.)

Шоир фақат кўрган-билганларини эмас, яна ўйлаган, кўнглидан кечган асноларни ҳам жонлантиради; улар бошдан кечирилган, ҳаётдан уқилган ибратли дақиқалар бўлганлиги боисидан ҳам маъноли кечинмалар ғоявий жиҳатдан ўзаро боғлиқ; бадиий мазмун бири иккинчисини тўлдиради. Бу нарса ҳар бир иккиликнинг ички қурилмасидаги бадиий маънонинг ўзига хослигини таъминлаган. Чунончи, кечмишдан фикр, ундан эса ибратли маъно зоҳир бўлаётир.

*Ким сийлаб айтади, ким тиглаб айтар,
Гар қандоқ айтилса, бил, шундоқ қайтар.*

Ёки:

*Бойчечак юз очса қишни қаритар,
Қишдан қолган дардларни ҳам аритар.*

Шоирнинг иккиликларидаги бадиий фикр яланғоч ўғит, панд-насихатдан юқори. Улардаги мушоҳадакорлик, шаклан қисқалик ифоданинг тиниқ ва лўндалиги, кечинмадан сизиб чиқаётган фикрнинг ички қуввати “Иккиликлар”га афористик мазмундорлик бағишлаётир.

Лирика жанрлари (сонет, рубоий) ҳамда поэтик шакллардаги (учлик, иккилик, бешлик, олтилик, еттилик) изланишлар орқали интеллектуал реализм илгари сураётган бадиий-эстетик концепция шундан иборатки, эзгулик, гўзаллик яратган инсон бахтга муносибдир; зеро, ёруғликнинг ўзи бахтнинг мазмуни демакдир. Инсон ўз руҳиятини зиёбахш этгани сайин тириклиги нурли, ҳаёти фараҳли бўла боради, деган маънони ёритишга сафарбар. Табиийки, бу ижодкордан фалсафий фикрлаш тарзини тақозо қилади. Шу жиҳатдан, туйғу-кечинмалар, ўй-мушоҳадалар таҳлили ушбу адабий йўналишга хос етакчи хусусиятлардир. Бу нарса кўпроқ фикрчан ҳолатлар суратини, кайфиятлар манзарасини, кечинмалар маъносини ифодалаш тарзида зоҳир бўлмоқда. Шу боисдан ҳам онг-шууримизда кечган фикрларнинг суратлари бир-бирига уланиб кетган туйғулар тизимини эслатади.

*Сен – ҳар кеча кўзимга чўккан
ширин тушсан.
Тушлар – менинг умрим.
Унда ухлаб,
тушда уйғонаман, мен,
борлигинг учун.*

Бу – Ойдиннисонинг “Сен” туркумига кирган шеърларидан. Шоира услубининг ўзига хослиги шундаки, у кайфият, ҳолат, кечинма, таассурот фикрини суратлантириш-ни суяди. Яъни, туйғуларнинг маъноли манзаралари худди кино тасмаларидаги сингари бирма-бир кўз унгимизда жонлана боради. Ушбу поэтик ифода Ойдиннисо ижодий йўсини, тафаккур тарзи учун хос хусусиятга айланиб бормоқда.

*Сен – кўксимда қад ростлаган тоғсан.
Ўзимни кўтариб оламан
сенга чирмашиб.
Юрагимда ўпирилган жар ҳам
ўзингсан.
Сенга етиш учун қулайман ўзимга.*

“Сен” туркуми лирик қаҳрамон тасавурида жонланган маҳбубининг поэтик тим-солларини (тоғ, қўшиқ, оғриқ, ёш, ҳайқириқ, осмон, тонг, шом, найсон ёмғири, шаббода) кечинмаларга айланган ҳолатларини суратлантиради. Улар кўнгили эътирофлари, нолалари, жолалари, илтижолари тариқасидаги кечинмалар мазмунини ёритади.

Рухият дунёси бағоят сирли ва жозиб. Унинг идрок ва ифода усуллари, шакллари ҳам шунга монанд турфа хил. Шоирларимизнинг ҳаётдан, воқелиқдан орттирган таассуротлари, тажрибалари шахсиятлари бойлиги, олам ва одам сир-симоатларини тушуниш ҳамда тушунтиришдаги ўзига хос индивидуаллигини белгилайди. Бадиий-эстетик тафаккур табиатидаги ижтимоий-фалсафий, бадиий-ахлоқий мазмун адабий йўналишлар моҳиятини, характерини таъминлайди.

Шоирларимиз ўз идеалидаги гўзаллик белгиларини лирик қаҳрамонлари табиатида ифодалар экан, тасаввур ва тушунчаларидаги кўримсизлик аломатларини ҳам муайян бир қиёфада мужассамлаштиради. Индивидуал унсурлар тизими лирик қаҳрамонни тиниқ бир характер қиёфасида намоён этади.

Ана шу ўзига хос хусусиятларига кўра шоирларимизнинг лирик қаҳрамонлари бир-бирдан фарқланади. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ойдин Ҳожиёва, Миразиз Аъзам, Абдулла Шер, Сирожиддин Саййид, Мирпўлат Мирзо, Иқбол Мирзо, Икром Отамурод, Ҳалима Аҳмедова, Салим Ашур, Сирожиддин Рауф сингари шоирларимиз тафаккур қирралари: маданий, маърифий, тарихий, диний-ахлоқий қадриятларга, кўнгили туйғуларига муносабатига кўра ўзаро ажралиб турибди. Миллатпарварлик, инсонпарварлик ғояларини ташиб келади. Юқоридаги кузатувлардан келиб чиққан тарзда айтиш мумкинки, истиқлол лирикаси образлар тизими: фаол, эътиқодли, маънан ва ақлан комилликка чоғланган замондошларимиз руҳиятини ифодалашга йўналтирилган.

Санобар ТўЛАГАНОВА,
филология фанлари номзоди

ЙИЛ ҚИССАЛАРИГА БИР НАЗАР

Адабиёт англамлар ҳақидаги ўзгача олам. Англамлар, очилган ва очилмаган тақатлам, кўповоз, маънонинг товланиши, тусланиши, турланишини илғай олиш ва буни тажрибада акслантириш адабиётнинг асосий вазифасидир. Кейинги пайтда қиссалар асносида китобхонларга ҳар хил мавзу ва савияси турлича асарлар намойиш этилмоқда.

Биргина 2011 йилда “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик” журналларида ҳамда китоб шаклида нашр этилган қиссаларга назар ташлар эканмиз, мақсадни ойдинлаштириш йўлида, ўз олдимизга қуйидаги саволларни қўйиб, таҳлил давомида унга жавоб беришни маъқул топдик.

Авалло, ютуқлар ва камчиликлар нималардан иборат, мазкур қиссаларни умумлаштирувчи ва фарқловчи жиҳатлари қайси ўринларда кўринади? Ҳозирги ўзбек насрининг етакчи тенденция ва тамойиллари бу қиссаларда қандай намён бўлмоқда?

Саволларга жавоб беришдан аввал қисқача маълумот. Йил давомида журналларда чоп этилган саккизта ва китобларга кирган тўртта қисса таҳлил объекти бўлмоқда.

Уларни сиртдан шартли икки гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчиси, анъанавий услубдаги мавзу ва услуб жиҳатдан бир-бирига яқин қиссалар. Буларга: Нилуфарнинг “Беошён яралган аёл”, А.Аъзамнинг “Ҳали ҳаёт бор”, А.Айизовнинг “Полвон йиғлаган тун”, З.Худойшукурнинг “Полвоннинг ори”, Ж.Эргашеванинг “Зулфизар”, А.Намозовнинг “Нотаниш”, Х.Каримийнинг “Хурлиқо”, Б.Қобулнинг “Эна шамол”, “Оқдала”, “Ўспиринлик” қиссаларини киритиш мумкин. Уларни умумий ҳолда ижтимоий-фалсафий, ахлоқий-маиший мавзудаги асарлар деса ҳам бўлади. А.Абдуллаевнинг “Ҳазрати Аттор” маърифий, Ф.Салаевнинг “Ўзро” фантастик қиссаси ҳам ушбу сирага мансуб.

Ноанъанавий услубда ёзилган Ш.Турдимовнинг “Мезон” қиссаси юқорида саналган қиссалардан услуб ва баён усулига кўра фарқланади.

Қисса жанри талабларига кўра ўлчам олсак, нафақат қиссалар сони ортди, балки мазмун салмоғ жиҳатидан янгиланиб, ифода диапозони кенгайди.

Анъанавий йўналишдаги А.Айизовнинг “Полвон йиғлаган тун”, З.Худойшукурнинг “Полвоннинг ори” қиссаларида инсоннинг номуси, ори масаласи марказга чиқарилган. Полвон учун ор ҳаёт-мамот масаласи десак, адашмаймиз. Катта давраларда курашга тушган полвон ўз орини юрти, элати орига тенглаган, ор талашган. Ҳар икки қиссада ҳам полвонлар образи тимсолида миллатнинг қадрияти, ори, тантилиги, олижаноблиги каби умуминсоний, умумабадий фазилатлар тасвирланган. Ҳар икки муаллифнинг топилмалари, танлаган сюжети, миллий менталитетга хос хусусиятларни акс эттириш истаги, йўқолиб кетаётган оҳанглари беришга интилиши яхши, аммо бу жиҳатлар асар бадииятини таъминлашга гаров бўлолмайди. Ҳар икки қиссада воқелик муаллиф тилидан ҳикоя қилинган. Муаллифларнинг тажриба ва маҳорат асрорини эгаллаш йўлида изланаётгани, уларнинг кейинги ёзувларига умид уйғотади.

Нилуфарнинг “Беошён яралган аёл”, Ж.Эргашеванинг “Зулфизар” қиссаларида англам ва англамаган ўзлик, аёл учун бахт ва бахтсизликнинг айрича маънолари қаҳрамонлар руҳияти ва кечинмалари тасвирида аксланган. Ж.Эргашеванинг “Зулфизар” қиссасида аёлнинг ҳаётида оила, фарзанд тарбияси нечоғлиқ муҳим аҳамиятга

эга эканлиги, унинг миллат, халқ олдидаги қарздорлик маъсулиятининг умумлашмаси Зулфизар образида тажассум топган. Муаллиф Зулфизар образининг характерли жиҳатларига давр фожиаси нуқтаи назаридан ёндашади. Зулфизар жуда ақлли, илмли, ичи бутун аёл. Афсуски, давр, муҳит унинг кучини, ақлини ўзга йўлда сарфлашга маҳкум этди. У сохта ғояга алданади, умрини, борини, эътиқодини “қурбонлик” қилади, хиёнат кўради, аммо ҳеч бир ўринда аёллик шаънини, номусини сотмайди, ахлоқ этикети нуқтаи назаридан четга чиқмайди. Орини унутган: севгисидан индамай воз кечган журъатсиз ошиқ, жуҳудга текканда ҳам синглисига оғиз оча олмаган ака, ландавур эр – ҳаммаси бир бўлиб Зулфизарнинг фожиасини янаям кучайтиради. Нилуфарнинг “Бе-ошён яралган аёл” номли қиссасида Нигоранинг асл фожиаси унинг нотавонлигида, ўзини инсон деб англамасликда, ҳаддан зиёд мутелигида. Қиссада бир қанча сюжет йўналиши ҳаракатланади. Айримлари сюжет талаби билан учрашса, айримлари умуман юзлашмайди. Саида образи муаллиф мақсадини бўрттиришда зарурдир, аммо мантиқан ноўрин. Рустам образига чуқурроқ разм солинса, у на Нигорани, на Умидани яхши кўради. Асардаги ўрни каби, ичи бўм-бўш. “Аёлга хоҳлаганини беринг бўлмаса уни ўзи олади”, “ҳижроннинг уйида доимо киш” ният ифодаси учун муносиб жумладан завқлансангиз, “аёл бўлиш осон эмас”, “онги уни тарк қилгандек”, “аччиғланиш изтироблари кўтарилганини сезди” каби жумлалардан дилгир бўласиз. Образларнинг руҳияти, кўнгил кечинмаларининг оддий штрихлари ҳам йўқ. Асарнинг динамикаси жуда заиф, бадиий далилланмаган эпизодлар, мантиқий боғланмаган лавҳалар талайгина. Образ руҳиятининг адоқсиз кечинмалардан, кўнгилдаги ғалаёнлардан, сюжетдаги драматик интригаларга бой саҳналардан адиба етарлича фойдаланмаган. Рустам учун бир неча йилдан бери эрмакка айланган, ҳаётда боридан ажраган бахтсиз Умиданинг исёни онгсиз, ҳали ўзлигини англаб етмаган. Тортинчоқ Умидадан андишасиз шаллақига айланган Умидагача бўлган оралиқдаги образнинг руҳий зўриқиш, таранглигини тасвирлаш бадиий объект сифатида муаллиф учун энг муҳим топилдиқ эди, аммо адибанинг беэътиборлиги натижасида, бу топилма асарда йўқотилган. Натижада, асар бадиияти ютқазади. Нигоранинг ҳаётига, фикрларига импульс берувчи: “Аёлнинг бурчи наслни давом эттириш”, эканлигини айтишдан чарчамаган оператор (таъкид бизники – С.Т.) бувининг жуда жўн “фойдали” насихатлари қаҳрамонга дарров таъсир қилади, ўзгаради-кўяди, адиба хоҳласа бўлди, образнинг ўзи бунга тайёрни, йўқми бу эътибордан четда қолган. Аёлнинг наслни давом эттириши биологик вазифаси эмасми? Инсон кўнглининг қоронғи кўчаларининг сиртини эмас, ичкарисини кўра олишга интилиш, муаммони тўғри ва аниқ кўя билиш, бадиий тасвирлай олиш чинакам ижодкорлик маҳоратининг белгисидир.

Жамиятдаги номувофиқликлар билан қаҳрамон “ички мени” ўртасидаги зиддиятларни ёритишда ижодкор ҳаётий тажрибаси, маҳорати эвазига тафаккур тарзи, тасвир диапозонининг кенгайиши А.Аъзамнинг “Ҳали ҳаёт бор...” номли қиссасида ўзига хос усулда бадиий ечимини топган. Оддий воқеа орқали бир тўда мунофиқ одамларнинг асл башарасини очиб ташлаш асарнинг ядроси саналади. Бўлак билан яхлит бир бутунлик нишонга олинган. Жамият ҳаётидаги иккиюзламачиликнинг авж олиши, одамларнинг ёлғон билан битим тузиши, мурасасозлик ёзувчи томонидан фош қилинади. Қиссада катализатор вазифасини ўтаган телефон кўнғироғидан сўнг воқеалар бўҳрони бошланади. Нашриёт раҳбари Абдузафаров Турдиали, Сожида, Сурайё, Умаровлар мустақил фикри йўқ, кўрқоқ, иккиюзламачиликнинг, саводсизликнинг, мунофиқликнинг турфа кўринишларидир. Улар учун хоинликнинг нархи – қоладиган фойдаси билан ўлчанади. Аълам саводли, виждонли, ўз қарашларига эга, ғужурли йигит. Ёзувчи маънони қисса тағматнларига шундай жойлай олганки, уни дарров англаб ололмайсиз. Муаллиф нутқидаги кинояни, кесатиқни сезиш қийин эмас. Умаров “ўзи тўқим табиат йигит” таърифи унинг асардаги ўрнига ишора. Ёзувчининг тили равон. Асарда ишлатилган тиниш белгилар ҳам бадиий юкка эга: уч нуқталар, сўровлар сюжетдаги мазмунни тўлдиришга, ойдинлаштиришга хизмат қилган. Қиссанинг номланиши ҳам эртанги кун умиди билан ундирилган.

А. Намозовнинг “Нотаниш” қиссаси ижтимоий фалсафий мавзуда. Асарни ўқишингиз билан дуч келадиған биринчи савол Ғайбаров фамилияси бўлади. Ёзувчи фамилияни устозларидан қарз олганми ёки у Ғайбаровнинг моҳиятан давомчисими?

Балки, ёзувчи гапни шундан бошлаганда, вазият ўзгачароқ тус олармиди? Асар сюжети – пойдевори, таянчи мустаҳкам эмасдек. Воқеалар қадам олган жойдан мантиқий асос сунъийлаштирилган. Асар бошида Нотаниш дайди Ғайбаровни неча кунлаб кутиб, унга сени ҳалокат кутаяпти, деб айтади. Нотаниш ўзини унга танитишга уринса-да, “кўзига” қараса-да, Ғайбаров ҳеч нарсани эслай олмайди. Қизиқ, Нотаниш нима учун Ғайбаровни қидиргани, у ўзини қайта-қайта эслатса-да, у ҳеч нимани эслай олмайди, гуёки у хотирасидан айрилган. Асарнинг структур қатлами анчайин юпқа, синпанчиқ. Омадсизлик яқин улфатига айланган Ғайбаровнинг кўнгил кечмишлари, унинг аламзадага айланишининг руҳий асосларига чуқурроқ қаралса, ёзувчи қаҳрамонни тушуниш томон бир одим силжиган бўларди. Аблахликнинг барча кўчаларини кезиб чиққан Ғайбаров асар сўнггида Нотанишни яна учратади. У энг яқин дўсти бўлиб чиқади. (Қаранг-а.) Асарда қаҳрамонлар мунофиқликда, хоинликда бир-биридан ўзгир. Бирорта маънавий қиёфаси бутун одамни топа олмайсиз. Ёзувчи бу биқик муҳитдан Ғайбаровнинг характерини очувчи восита ўрнида фойдаланган. Асарда бадий юкнинг салмоғи мавҳум, адашиб кириб қолган образлар ҳам бор. Ёзувчи, авваламбор, нимани ва қандай ёзиш кераклигини билиши лозим. Ёзиш ниятининг ўзи чинакам асар яратишга камлик қилади.

Б. Қобулнинг “Эна шамол” тўпламига “Оқдала”, “Ўспиринлик” қиссалари киритилган. Биринчи қиссада бола сўзловчи, кейинги қиссада у тингловчи. Фарқли жиҳати кейинги қиссаларда асосий саҳнага Мерган ва Овчи образлари кўтарилади. Бу қиссалар мазмунан бир-бирини тўлдириб, тадрижан боланинг ёшига мос тузилган. Қиссалар романнинг сочмалари йўсинида тартибланган. Унинг “Эна шамол” қиссаси янгича маъно товланишлари ва ўзига хос тили, услуги билан эътиборни тортади. Ёзувчи инсонни борликнинг бўлаги сифатида кўради. Қаҳрамонлар характерида тоғларга хос юксаклик, улғуворлик, бағрикенглик, тантилик хислатларига алоҳида урғу берилган. Қиссадаги ҳар бир персонаж ўзида ёзувчининг эстетик идеалини у ёки бу даражада тажассум этади. Кейинги қиссанинг қаҳрамонларидан бири Мардон тентак ҳақпарвар, у тентакликни ўзига ниқоб қилиб олган. Шунинг учун унга ҳеч ким айта олмайдиган гапларни айтиш ваколоти берилган. Ҳаётнинг синовлари туфайли донишмандга айланган Овчининг ўз-ўзини англаб етиши ҳам ёзувчининг образ яратишдаги муваффақиятларидан биридир. Бола ҳар бир образ тағмотидаги моҳиятга очқич, калит. Ёзувчи Фолкнерга хос услубда Самарқандга турли ракурслардан назар ташлайди, бола, катта эна, боланинг отасининг тилидан баён қилишнинг янгича моделини яратишга умидланган. Бу умид, бизнингча, ўзини оқлай олган. Ҳар бир образнинг ўз характер мантиғи, елкасида бадий юки, асар сюжетида ўз ўрни мавжуд. Баъзи бир такрорлар учрайди. “Ўспиринлик” қиссасидаги “Кунга маҳтал кампирлар” парчаси яна мазкур китоб сўнггида шу ном остида алоҳида ҳикоя деб берилган. Бу эса ҳали ёзувчининг асар композицияси қурилмасидаги тажрибасизлигидан далолат. Воқеликнинг такрорланиши унинг бадий қийматида таъсир ўтказмасдан қолмайди.

Х.Каримийнинг “Ҳурлиқо” қиссаси мавзу ва муаммосига кўра: “Мен кимман, тирликнинг моҳияти нима?” саволларга ечим излаган қаҳрамоннинг кўнглида кечган тўлғоқлар тасвирига бағишланган. Ёзувчи сюжет динамикасини виртуал-ғайритабiiй ҳолатнинг “танланган” қаҳрамон руҳиятига таъсири билан боғлайди. Қаҳрамон оромидан айрилган, руҳи, кўнгли ўзига таскин истайди, у одамлардан безор. Муаллиф воқеаларни уюштиришда, мақсад сари йўналтиришда, тасвирда баёнчиликка, тафсилотларга кўпроқ ўрин бергандай. Ҳурлиқо ким? У тушми, руёми? Ечилмай қолган тугунлар, жавобсиз саволлар асарнинг бадиятига путур етказди. Муаллиф қаҳрамон руҳияти оғриқларининг, безовталиқнинг сабаби, моҳиятига теранроқ, чуқурроқ назар солганда қисса кўпроқ топилмаларга эгалик қиларди.

Адабиётда тарихий воқеликнинг бадий талқинини яратишда тажрибанинг ўзига хос аънаналари шаклланган. Бундай мавзуда асар яратиш ёзувчидан маҳорат ва масъулият талаб қилади. Ижодкорнинг тарихий воқеликни бадий ҳақиқат даражасига олиб чиқиши методнинг биринчи шarti бўлса, тарихни такрорламасдан, мазмунни янгилаб тўлдириши, портретдаги янги бир изни топа олиши иккинчи шarti ҳисобланади. А. Абдуллаевнинг “Ҳазрати Аттор” маърифий қиссаси биографик тарихий асар бўлиб, муаллиф Атторнинг маънавий қиёфасини тўлдиришга, мазмунан бойитишга ҳаракат

қилган. Муаллиф файласуфнинг оламини англаш тарзи, унинг ўзига етиш йўлидаги тафаккурнинг маънавий босқичларига бирма-бир тўхталади. Қисса диалог асосига қурилган. Афсуски, муаллиф тўплаган материаллар орасида ўралашиб Аттотр шахсининг соясида қолиб кетгандек. “Насихат диннинг устуни” ҳикмати асарнинг туб мағзига, контекстига сингдирилган. Қиссадаги персонажлар тилидаги баъзи ғализ жумлалар китобхон ғашини келтиради. (“Фариддин кўча кўрган йигит эди”. “Валаднинг ёш боласи Жалолиддин.”) Тарихий мавзудаги асарларнинг бугун ва эртани, келажак авлодларни бир-бири билан боғлашда маънавий кўприк бўлишини унутмаслигимиз лозим.

Бадий анъаналар замирида миллий ўзликни сақлаш, кадриятларни асраб-авайлаш Ф. Салаевнинг “Узро” номли фантастик қиссасида асосий мотивга айланган. Инсониятни ҳалокатдан нима сақлаб қола олади, саволига жавоб қиссанинг ўзак масаласидир. Инсоний меҳр-оқибатни, маънавиятни, миллий урф-одатни ҳеч қандай ривожланган технология-моддий боса олмаслигини кўрсатиб бериш асарнинг бош муаммоси. Муаллиф фантастик турнинг имкониятларидан унумли фойдаланиб, ниятини, бадий унсурларни бир нуқта марказига уюштира олган.

Ш.Турдимовнинг “Мезон” деб номланган киноқиссаси фольклор, мумтоз ёзма адабиёт, замонавий адабиёт синтезининг ҳосиласи ўлароқ юзага келган. Мажнун-каноник образ. У бизнинг онгимизда маълум схема асосида аввалдан мавжуд. Муаллиф илми, ижодий тажрибаси воситасида анланган моҳиятни англантишга умидланган. Асар яралишдаги муаллиф кўнглидан кечган иккиланишлар баъзи ўринларда йилтиллади. “Мажнуннинг ўлчовини мажнунларгина англайди”. Хулоса ҳукм ўрнида. Шарқ адабиёти метафорик ҳаратерга эга, азалдан фикрни, ниятни мажоз йўлида ифодалашни маъқул билган. “Мезон”да ҳам воқелик тимсолларда, рамзларда берилган. Қисса кодлаштирилган тизимни эслатади. Қисмат Қайсга Мажнунликни раво кўрди. Пифагорнинг: “Ҳар бир одам дунёга ўлчовдир”, деган гапи ёзувчи концепцияси билан ҳамоҳанг. Ёзувчи ўнгсўзлардан унумли фойдаланган. Ўнгсўз – моҳиятга калит, ўқувчини асл маъно томон имлайди, ўнглайди. Танланган ўнгсўзларнинг семантик, логик моҳияти муаллиф заковатининг қийматига тенг. Асарда очиқ мазмунда айтилганлардан, айтилмаганлари ортиқроқ. Маъно ва мазмундаги зичлик қисса ички структурасининг бош белгиси. Қиссада ҳис-туйғудан кўра, ақл устуворлик қилганга ўхшайди. Бизнингча, қиссадаги рамзларнинг ранглари қуюлиб, бўёқлар кўпайиб кетгандай. Мажнуннинг ҳар икки паллани йиғиштириб, иккаласини бир-бирига кийиштириши, бу дунёнинг ҳамма ўлчовларидан кечишига ишора. Усулнинг ичидан усул қидириш, ҳеч ким юрмаган йўлни танлаш, ҳеч ким айтмаган гапни айтишга журъатланиш бу энг муҳими. Ёзувчининг нияти ҳам мана шу журъатларда жам бўлган.

Хуллас, ўтган йил қиссаларида услубий, шаклий ранг-барангликлар, мавзу ва муаммо қамровида янгилликларга интилиш жанрнинг етакчи хусусиятига айланди.

Бир оғиз сўз камчиликлар тўғрисида. Ўтган йил қиссаларидаги, умуман, бугунги ўзбек насрий асарларимиздаги “тилсизлик” жуда ачинарли ҳол, ўқувчини ўзидан бездиради. Халқнинг урф-одатларини, миллиятнинг шева лаҳжаларини яхши билмаслик, зўрма-зўракилик, ўзи ишонмаган ҳолатларга бошқаларни ишонтаришга уринишлар, ўзбек насрининг бир жойда депсиниб қолишига сабаб бўлмоқда.

Жанр имкониятлари билан ҳисоблашмаслик, бир ҳикоя бўладиган воқеликни қиссага айлантариш йўлидаги зўриқишлар, сюжетни жуда оддий ва жўн тарзда қуриш, ўзи ишонмаган лавҳага бошқани ишонтаришга интилиш, адабиётнинг энг оғриқли нуқталаридан биридир. Сарик матбуотда кетма-кет саҳифаларни тўлдириб ташлаётган: А.Қоржовов, Х.Сафаров, Азиз Али Ҳайратнинг шиширилган, қуруқ воқеанависликка қурилган, мантикий ва рухий асослари заиф, олақуроқ яратилган ва энг алам қиладигани “қиссанинг давоми қачон чиқади” деб уларга хат ёзаётган “ўқувчиларнинг” мактубларини ўқиб ҳайрон қоласиз.

Янгича изланишлар қаторида, камчиликлар бўлиши, ҳаракатланаётган, фикрлаётган адабий жараён учун табиий ҳол ҳисобланади. Топилдиғу ютқижиқлари билан бу адабиёт ўзимизники. Улар орасида ҳароратли нафасларнинг борлиги, эртанги кун ўзбек насрида янгича йўллар, айрича излар шаклланаётганидан дарак беради.

Адҳамбек АЛИМБЕКОВ,
филология фанлари номзоди

ДОСТОН – ШЕЪРИЯТ ГУЛТОЖИ

Адабий жараёнда ҳар бир жанрнинг ўз ўрни бўлиб, бу жанр қимматини яратилган асарлар сони эмас, сифати белгилайди. Ўтган йили адабий жараёнда достон жанрида асарлар нисбатан кам яратилди. Шуқурким, сон жиҳатдан камроқ бўлсада, бадиий жиҳатдан пухта достонлар ёзилгани кўнглимизга таскин беради.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири, Абдулла Ориповнинг “Истиқлол манзаралари” асари мана шундай достонлардан биридир. Асар, аввал, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида босилди, сўнг, “Тафаккур” нашриёти томонидан алоҳида китоб ҳолида нашр этилди.

Мустақиллигимизнинг йигирма йиллигига бағишланган достон – “Йигирма йил”, “Тоғлар ҳикояси”, “Ўзбек иши”, “Мурунгов”, “Элобод”, “Қамчиқ довони”, “Имом Бухорий”, “Женева” сарлавҳалари асносида саккиз қисмга ажратилган. Лекин, буларнинг ҳаммасини бирлаштириб турувчи ягона илдиз бор. Бу истиқлолимизнинг осон қўлга киритилмагани, уни асрашга ҳар бир ватандош масъуллигини таъкидлаш ва уқтиришдир. Мазкур йигирма йил енгил кечмади, “арслон наъраси кутқу солганда, сувараклар ҳам жим турмади”. Мустақиллик карвони хатарли йўллардан доно Сарбони бошлиқ шарафла келаётган карвондир:

*Довонлардан шу тахлит
Ғолиб ўтган карвон бу.
Йигирма йил зил юкни
Олиб ўтган карвон бу.*

Достоннинг “Ўзбек иши”, “Мурунгов” бобларида шоир юракни ларзага солади-ган сатрларда мустабид тузум давридаги зулми ифодалайди:

*Пахтасини тердириб,
Бозорида сотсалар.
Кечқурун юлдуз бериб,
Эртасига отсалар.*

*Ўғри билан қароқчи
Ошни бирга есалар,
Буларнинг барчасини
“Ўзбек иши” десалар.*

Аммо, шоир бу тухматларга қарши ўзбекларнинг жаҳон тамаддунига улкан ҳисса қўшган халқлигини чиройли далиллар-ла исботлайди:

*Санайверсанг барчасин
Осмон – қоғоз, нур – қалам.*

*Ўзбекнинг кимлигига
Тан берган бутун олам.*

*Бузилди зиндонларнинг
Эшиги-ю тирқиши.
Билиб қўйгин биродар
Мана бу ўзбек иши.*

Зулм қоронғулигидан, эрк ойдинлигига чиқиш, миллат обрўсини тиклаш ҳақиқий ўзбек иши эканлигини муаллиф: “билиб қўй”, дея таъкид билан айтади. Мисралар замирига сингдирилган ўзбекона ғурур туйғуси китобхон кўнглига кўчади.

Достоннинг “Мурунтов” қисмида шоир халқ оғзаки ижоди унсурларидан фойдаланган ҳолда, фикрни рамзларда, ишораларда беради:

*Тилла дермиш: қудратим
Узун қилди тилимни.
Енга олмадим фақат
Ажал билан илми.*

Халқона тафаккур ёғдуларила нурланган сатрлар зимнидаги моҳият Фотиҳ ва Ботир образларида ёвузлик ва эзгулик кураши тимсолида намоён бўлади. Фотиҳнинг қаҳрли иддаоларига Ботирнинг жавоби доимо халқ манфаатини ўйловчи, енгилмас халқ қаҳрамонини эслатади:

*Ботир деди: – Конларим
Халқимнинг мулки эрур.
Фотиҳ деди: – Бу гапинг
Хом хаёл, кулги эрур.*

*Мурунтовни фатҳ этдим
Мен ўз яроғим билан.
Ботир деди: – Мен уни
Қазғум тирноғим билан.*

Фотиҳ билан Ботирнинг баҳсида “замон сири” яширинган. Зоҳиран сўзи бошқа, ботинан иши бошқа даврнинг мустабидлик моҳияти очилган.

Достон бадий топилмаларга бой. Шоир кўплаб оригинал қиёслар топади: “кўмсалар, қўллари ҳам саксовул бўлиб унди”, “ўққа учган ўғилдай орол завол топганда”, “ҳа, замоннинг ҳовузи лойқага тўлган эди” каби мисралар юксак бадий савияда теран маъно айтишнинг ажойиб намунаси.

Достонни мозаика асносида яратилган гўзал адабий полотно дейиш мумкин. Муаллиф хотираларга берилиш ёки ўзи гувоҳ бўлган воқеаларни ҳаётий факт сифатида усталик билан асарнинг умумий руҳига сингдириб юборадики, бу ҳолат асарнинг жозибдорлигини оширган. “Ҳар йиғинда ўрним бор, эрта кундан кўнглим тўқ. Маъқул келса, ҳа, дейман, номаъқулга ҳушим йўқ”, тарзида кўтаринки руҳда тугалланган достон йилнинг сара асарларидан бўлиб қолиши, шубҳасиз..

Ўзбекистон халқ шоири Тўлан Низомнинг “Табинома ёхуд Иброҳимжон Асқаров” достонидан боблар “Заррин япроқлар” дея номланган сайланмасининг учинчи жилдидан жой олган. Айни пайтда, асар “Ўзбекистон” нашриёти томонидан алоҳида китоб ҳолида чоп қилинди. Достонга машҳур табиб Иброҳимжон Асқаров бош қаҳрамон қилиб олинган. Достоннинг асосий моҳияти саратон касаллигига чалинган онаси дардига даво топган фарзанд шукронасидир:

*Аввало, буюк эл, халқ бўлсин соғлом,
Турмушда бирор жон кўрмасин шикаст.
Азиз пирларимга чексиз эҳтиром,
Улардан оларман бир умрлик дарс.*

Достонда табиб кашф қилган кўпгина малҳамлар таърифи ҳам алоҳида-алоҳида берилади. Асар тиббиёт мавзусида ёзилган достон сифатида ва замона-мизнинг Иброҳимжон Асқаровдек олимлари ишини чиройли кўрсатиб берганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Асарнинг яна бир ўзига хослиги, шоир кўпгина боблар якунини рубоий шаклида беради, ихчам тўртликка хулосавий мазмунни юклашга ҳаракат қилади:

*Она алласига тўймаган бола,
Гўёки қировда қолган гуллола.
Ватанни севаман, дейди-ю, аммо,
Қалбида туйғулар пишмаган чала.*

Достонга сўнгсўз ёзган тиббиёт фанлари доктори, профессор Жуманазар Бекназаров: “Машаққатлар маконидан кўп қиррали фаолияти билан дадил отилиб чиқиб, амалиёт жабҳасида жавлон ураётган инсоннинг яхлит илмий ва ижод қиёфасини ёритиб бера олиш анча машаққатлигини” уқтирган ҳолда, шоир Тўлан Низом бунинг урдасидан чиқа олганини тўғри таъкидлаган.

“Шарқ юлдузи” журналининг 2011 йил 1 сонидан атоқли шоир Икром Отамуроднинг “Қуш” достони эълон қилинди. Достонга грек шоири Яннис Рицоснинг:

*Қуш менинг бошимда
ўтади
кечадан кечага*

бедор, – мисралари эпиграф қилиб олиниб, қуш тимсолида шоир ўз кўнгили пучмоқларидаги ҳисларини сукут ичра ифодалайди. Икром Отамурод ўз ижодий йўлига содиқ қолган ҳолда, янги достонини ҳам авваллари ёзган достонлари: “Ёбондаги ёлғиз дарахт”, “Хувийят” руҳида давом эттирган. Шоир ўзлигига хос бўлган кўнгили зимнидаги туйғуларини оҳорли сатрларда, ботиний маъно юклаб акс эттиради. Достон энгил ўқиладиган асарлардан эмас. Ўқувчини фикрлашга ундайдиган, айрим ўринларини такрор-такрор ўқиб, мазмунини чақадиган жиҳатлари бор.

Қуш – кўнгили рамзи. Инсоннинг ўз кўнгилига теран назар солиши, кўнгилига кўнгили кўзи билан нигоҳ ташлашнинг самараси ўлароқ ёзилган достон дейиш мумкин. Шоир ўз кўнгили билан ўзи суҳбатдош, дарддош:

*Сен – малулсан,
мен-да,
малул,
сен менга
мен сенга
кангул;*

Шоир туйғулар билан фикр монандлигига эришиш учун сўзнинг қат-қатидаги маъноларни очишга интилади. Унинг архаизмлардан, шева сўзларидан унумли фойдаланишга эътибори ҳам шундан бўлса керак.

Айни пайтда, Икром Отамуродда бир сўзни мисра сифатида бериб, маънони кучайтириш ёки ҳарфларни чўзиш орқали, унга сўзнинг моҳиятини жойлаштириш ҳолати бор.

Масалан:

... Би-ир-рр пай-йт-ла-арр,
... Осмони кенг эди қушинг...

Қушнинг питирлашини ёдингизга солгани ҳолда, орттирилган “р” ундоши ўзгача оҳанг берган. “Шовқинлар орасидан сукут қидириб, шовқинлар измидан шовқинлар ундириб, шовқинлар шовқинларга шавқ-ла талпинар”. Қушнинг рамзий жилваси, мисраларнинг поэтик оҳори, шеърий жозибаси бу сатрлар овоз чиқариб ўқилганда, янада теранроқ англашилади. Товушлар уйғунлигига эътибор қилган тарзда, сўзларга мос оҳанг топиб ўқиш, китобхонни икки бор завқлантиради. Айрим ўринларда кўп нуқталар сўздан олдин ҳам, сўздан кейин ҳам келадики, бу нуқталар мисолида ўқувчи тафаккурдан, дунёқарашидан келиб чиқиб, нимадир ўзича қўшиб ўқисада бўлади. Бундай мисралар китобхонни фаол бўлишга, фикрлашга ундайди:

..... Қуш – уч – аввал
..... Қуш – уч – кунж
..... Қуш – уч – рақам
..... Қуш – уч – имдод
..... Қуш – уч – ҳаракат
..... Қуш – уч – манзил

Бу объект, метафора, хулоса тарзидаги учликда кўнгилинг жуғрофияси, кўнгилинг атмосфераси берилган, дейиш мумкин.

Достонда сукут, гирд, шовқин, армон каби тушунчалар моддийлаштирилади, ҳар бир сўзнинг, тушунчанинг мазмунида яна бир моҳият кўрган шоир, маъно ботинидаги ҳисни ифодалашга интилади. Достон сўнгида сукут ғаврига (тубига) ўзини урган:

*Қуш руҳида
порлайди
ё раб,
сукут тубида йилтираган нур.*

Достоннинг шу тарзда яқунланиши яхши, сабаби, инсон неки изласа, аввало, уни ўзидан топишига ишора қилади. Достоннинг айрим ўринларида архаик сўзлар (борҳо, қурб, жиймо, изо, кунжи) кўпроқ қўллангандек туюлади, аммо бу ўқувчини зериктирмайди, достон архитектурасини бузмайди.

Нодир Жонузоқнинг “Соғинч – суюгимга сингиб кетган ғам” номи билан (“Ёшлик” журнали. 2011 йил. 11-сон.) эълон қилинган “Қузги япроқлар”ини кичик лирик достон (олтита шеърдан иборат) дейиш мумкин. Шоир қуз фаслига муносабатини дўстга муносабатидай ифодалайди. Тирик инсон билан гаплашаётгандек, қуз билан суҳбатлашади. Айни пайтда, қуз ҳам унга дардини айтади:

*Қузга савол бердим:
“Афу этгин, қуз
Нега рангинг сариқ, юзларинг заҳил?”
Қуз жавоб қайтарди бош эгиб маъюс:
“Ошиқман
Баҳорни севаман, ахир!”*

*Бироқ, дунё зиддир менинг измимга,
Мудом менга қарши қайраб турар тиш.
Севгим томон юрсам, қайт дер изинга,
Ўртамизга муздан тўсиқ қўяр қиш.*

Таъқибларга дуч келган, ортга юрай деса: “Қайноқ тошлардан қалъа қурган Ёз таъна қилади”. Мана шу дил ёришларда шоир табиат унсурларини жонлантираркан, момақалдироқнинг эълони, само ва заминнинг уч ой мотам тутиши, кузни оқ кафанга ўраган қиш ҳолатлари тасвирини ўзининг ҳаётга қарашлари, фалсафий мушоҳадалари билан улаб кетади:

*Кўмилади. Мана шу тахлит
Ташлаб кетди не-не кузларим.
Қилай десам уларга тақлид
Жон ипимни ҳали узмадим.*

Кузги ҳазонларни ёқиш кузнинг жон беришига қиёси жуда гўзал топилган. Биргина: “Ер кичкина кўмиб бўлмайди” сатрида кузга юкланган поэтик маънонинг залвори бор:

*Куз!
Тушунгин,
Қисматинг гулхан,
Ўзгасига кўниб бўлмайди.
Ахир, сенинг вужудинг улкан
Ер кичкина кўмиб бўлмайди.*

Нодир Жонузоқнинг мазкур достони табиат ҳодисаларига шоирнинг кўнгили кўзи билан янгича боқишининг яхши намунаси. Ифодаланмоқчи бўлган фикрларни туйғунинг сал тарзда ўқувчига юктира олиншининг ижобий кўринишидир.

“Шарқ юлдузи” журналининг учинчи сонидан Самандар Воҳидовнинг “Видо достони” номли достон-марсиясидан боблар эълон қилинган. Достон Садриддин Салим Бухорий вафотига марсиядир. Достондан парчалар эълон қилингани боис таҳлилдан тийилдик.

Умумий хулоса қилганда, ўтган йилда достон жанрида нисбатан асарлар камроқ ёзилган бўлсада, ёзилганларининг мавзу жиҳатидан ранг-баранглиги, бадиий пухталиги, ижодкорларнинг бу жанрда қаламини синаётгани кишини қувонтиради.

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА,
филология фанлари номзоди

КИЧИК ЖАНРНИНГ УЛКАН БАДИИЙ ОЛАМИ

Ҳикоя жанри ҳажман “ихчам”, “тезпишар” бўлгани боис, эпик турдаги роман, қиссага нисбатан кўпроқ ёзилади. Биргина, ўтган йилнинг ўзида, ўзбек даврий матбуотида тўқсон иккита ҳикоянинг эълон қилиниши бунга мисолдир. Мазкур ҳикоялар билан танишиш натижасида, уларни шартли равишда уч турга ажратдик:

1. Профессинал ҳикоялар;
2. Ўртамиёна ҳикоялар;
3. Илк ҳикоялар.

Шунингдек, қайд этилган йил ҳикоячилигини кузатиш асносида, ҳикоянависларимиз, асосан, икки услуб, яъни, анъанавий реалистик ва рамзий-мажозий йўналишларда ижод этганлигини ҳам айтмоқ лозим:

1. **Анъанавий реалистик йўналишда ёзилган ҳикоя намуналари:** “Қора кийик таъқиби”, “Ришта” (Б.Абдураззоқ), “Қор майдалаб ёғарди” (С.Ашур), “Топталган чечак” (И.Муҳаммад), “Зулмат ва аланга” (Э.Норсафар), “Ўлим шарпаси”, (Т.Қурбон) “Темирчилар исёни” (Ғ.Каримий), “Йўловчилар” (М.Ражаб), “Қизғалдоқ” (Н.Чори), “Кўкёл” (М.Тиловова), “Халажи” (Ш.Салом), “Бир осмон остида” (Талант Бек), “Йўл” (М.Зиё), “Қуйган шаҳар” (З.Қуролбой қизи), “Дутор билан танбур” (А.Аъзам), “Вокзал” (Н.Жалолiddин);

2. **Рамзий-мажозий йўналишда ёзилган ҳикоя намуналари:** “Нуҳ кемаси” (Отаули), “Бир пиёла сув”, “Кўзини очиб юмган одам” (У.Ҳамдам), “Сувдаги коса” (И.Султон), “Карвонқуш” (С.Тўраев).

Б.Абдураззоқ “Қора кийик таъқиби” ҳикоясида қарғиш олган одам, қора қисматнинг авлодлараро давомийлиги ишонарли, драматизмли воқеалар, деталлар (кийикнинг туёқ товушлари – ғойибдан келадиган товуш) билан далилланган.

С. Ашурнинг “Қор майдалаб ёғарди” ҳикоясининг ифода йўсини жамиятимизда кундан-кунга урчиб, авж олаётган таъмагирлик, порахўрлик, текинхўрлик каби ижтимоий иллатларга қаратилган. Ҳикояда бот-бот такрорланадиган: “Инсон организмдаги кераксиз, заҳарли кўричак, аслида” асарда тасвирланган таъмагир кимсаларга рамзий ишора беради. Ўз хизматини суиистеъмом қилувчи шахслар жамиятимизда энг зарарли, энг заҳарли, кераксиз бир организм эканлигига ҳикояда нозик ишоралар бор.

Ғ.Каримийнинг “Темирчилар исёни” тарихий мавзуда ёзилган ҳикоя намунаси. Ёзувчи қадим тарихга мурожаат этади, туркий қабила ва уруғлар ҳақида ҳикоя қилади. Давр руҳини бериш мақсадида ҳикоянавис кўплаб тарихий, архаик сўзлардан фойдаланади ва кўзлаган мақсадига эришади. Умуман, ҳикояда эрксевар, келбатли, довжуррак, қўрқмас туркийларнинг ҳаёти ва эътиқоди яхши очилган.

М.Ражаб “Йўловчилар” ҳикоясида бир неча соатлик манзил “Урганч-Янгибозор” йўналиши бўйича автобусдаги йўловчиларнинг гап-сўзларини, гурунглари бериш орқали, замона қийинчиликлари, ўтмиш ва бугуннинг муҳокамасини, баъзи замондошларимизга хос бўлган маданиятсизлик, қоқоқлик, боқимандалик кайфияти, фарзанд тарбиясидаги камчиликларни, хуллас, ижтимоий камчиликлар, маънавий-ахлоқий муаммоларни яхши тасвирлай олган.

Ўтган йилги ҳикоянавислар орасида ёш ижодкор Н.Чорининг “Қизғалдоқ” ҳикоясини қайд этмоқчимиз. Қишлоқ ҳаёти, одамлари, расм-русумлари, кундалик турмуши, ўзбекнинг ижтимоий-маиший панорамаси маҳорат билан чизилган. Ҳикоя сюжети қизиқарли, композицион қурилиши пишиқ, образлар тасвири аниқ ва равшан. Қизғалдоқ ташқи кўрки-таровати, ранги-туси билан кишилар кўзини қувонтиради, юракларга таърифлаб бўлмас қувонч, завқ солади. Аммо, қизғалдоқнинг умри қисқа. Худди қизғалдоқ гул сингари Тўлғаной қизнинг бахтли, осуда ҳаёти ҳам калта бўлади. Ҳикоя матнида халқ эртақ ва дostonларининг жозибадор услуби сезилади, ёқимли ритмик мусиқий оҳанг бор.

М.Тилованнинг “Кўкёл” ҳикояси чўпонлар ҳаётдан олиб ёзилган. Ҳикоянавис кескин драматизмли воқеаларни кетма-кетликда беришда, бўрининг руҳий ҳолати, хатти-ҳаракатларини очишда профессионал нигоҳ, қалам билан тасвирлаган.

Ҳ. Мусурмонова “Дийдор қўшиғи”да икки дўст Эшпўлат ва Бахтиёр, Оққашқа от дўстлик учбурчагини чизади. Оққашқанинг руҳий ҳолати, эгасига садоқати Эшпўлат образига зидма-зидликда тасвирланар экан, ичиқора дўстнинг разил қиёфаси очиб берилади. Ҳикояда отнинг ички монологи асарнинг бадиий кучини янада оширган.

Ш.Саломнинг “Халажи”сида собиқ шўро даврида Ўзбекистоннинг пахта плантациясига айлантирилиши, ўз мулкига, ерига эгалик қилаолмаётган миллатнинг аянчли тақдири пахтани чигитидан айириб берадиган оддий қўлбола асбоб халажи атрофида кечган таъсирчан воқеалар билан баён этилади.

М.Зиёнинг “Йўл” ҳикояси бугунги кун ва замондошларимиз ҳақида яратилганлиги билан характерли. Замона шиддати, турмуш ташвишлари чарчатиб ташлаган қаҳрамон ҳаёти орқали жамиятдаги бюрократизм танқид остига олинади. Ҳикояда чап томонга оғиб юрадиган кишилар, ўнг ва чап йўллар, равон ва нотекис йўллар сингари ассоциатив фикрлар китобхонда тўғри ва эгри одам, жамиятдаги ҳалол ва ҳаром ишлар ҳақидаги изчил фикрларни намоён этади.

З.Қуролбой қизининг “Вақт парчалари” сарлавҳаси остида икки ҳикояси: “Икки манзил” ва “Куйган шаҳар” чоп этилган. Адиба “Икки манзил”да инсон қалбини бойлик, мансаб-мартаба, зўравонлик, куч-қудрат билан забт этиб бўлмаслигини сунъий уюштирилган саҳна тасвири билан исботлашга ҳаракат қилади. Назаримизда, бу, атай, сунъий уюштирилган саҳна ўқувчининг ғашига тегади. Ҳикоя қаҳрамонлари ёзувчи измига қаттиқ бўйсундирилган, улар эркин ҳаракатланмайди. Аммо, унинг иккинчи ҳикояси, яъни, “Куйган шаҳар” бадиий топилма, оригинал сюжети, трагизми билан қалбга чуқур ўрнашади.

А.Аъзамнинг “Дутор билан танбур”ида жамиятдаги эътиборсизлик, хўжакўрсинга ишлаш каби юзакилик иллати, мансаб-мартаба учун маълум доирадаги талашиб-тортишувлар телевидение жамоасининг кундалик иш жараёни орқали ҳикоя этилади. Асар қаҳрамонлари исmlарига ҳам жиддий бадиий ғоя юкланган. Бир-бирига чоҳ қазиб юрвчи кишилар жамоаси кўрсатиб берилган.

Рамзий-мажозий ҳикоялар яратган Отаули, У.Ҳамдам, И.Султон, С.Тўраевлар воқеликка, инсон кўнгли қатларига, яралиш ва яратилишга янгича нигоҳ билан боқади. Мифлар одатда, олам ва одамнинг яратилиши ҳақида ҳикоя этади. Бугунги куннинг замонавий ҳикоянавислари олам ва одам, ибтидо ва интиҳо, муҳаббат ва нафрат, эзгулик ва ёвузлик сингари ғояларга ўзларининг муносабатларини ифода этишда немифологизмга кенг мурожаат этишмоқда. Неомифологизм ўзбек адабиётшунослигида ҳали кенг адабий истеъмолда ишлатилишга улгурмаган янги терминлардан бири. Неомифологизм бу ижодкорларнинг юқорида айтилган мавзулар ҳақида шахсан ўзлари тўқиган субъектив афсоналаридир. Энди ёзувчиларимиз оламнинг яратилиши ва одамнинг қисматини ўзлари тўқиётган янгича рамзли, мажозли, тимсолли образларга буркаб ифода этишмоқда. Бу ниҳоятда қувонарли ҳодиса. Тўғри, немифологизм элементлари ўзбек ҳикоячилигида яқин ўн йилликларда пайдо бўлгани йўқ. Бу типдаги ҳикоя намуналарида неомифологик образлар, неомифологик тушунчалар, қарашлар, фикр-мулоҳазалар жуда эркин тарзда акс этади.

Жумладан, У.Ҳамдамнинг “Бир пиёла сув”, “Кўзини очиб юмган одам” ҳикоялари чуқур рамзлар асосига қурилган.

И.Султон “Сувдаги коса” ҳикоясида уммон ўртасида қайиқда қолиб кетган икки дўст ҳолатни тасвирлайди. Ҳикоя қаҳрамонини Ватан, она ер соғинчи қийнайди. Икки дўст тўғри йўлни топа олмай уммон ўртасида жуда қийналишади. Умуман, мазкур ҳикоя ҳам рамзий-мажозий талқинларга асос беради. И.Султон ҳикояси ҳам неомифологизм асосига қурилган. С. Тўраевнинг “Карвонқуш” ҳикоясида Ойпараст қиз ва Қуёш ўғли Карвонқушнинг ҳаёти орқали икки қабиланинг, кенг маънода эзгулик ва ёвузлик ўртасида аёвсиз кураш рамзий тимсоллар, образлар, ихчамгина бадиий воқелик воситасида очиб берилади.

Шунингдек, ўзларининг раvon услуби билан ҳикоялар яратган Н.Қобул “Кечиккан турналар”, Ш.Отабек “Тавба”, “Тақдир сўқмоқлари”, С.Ўнар “Бегона меҳмон”, Э.Усмонов “Эртакка айланган кеча”, Г.Мамарасулова “Кўнгил”, А. Раҳмон “Лаҳза”, Н.Норматов “Кўча эшикнинг нақшин гуллари”, С.Сиёев “Тазарру”, И.Абдиев “Гулули”, Ж.Фозил “Боғ” каби муаллифларнинг асарлари бизнинг диққатимизни тортди. Аммо, кўпчилик ҳикояларимизда сийқаси чиққан олди-берди, қўйди-чиқди, севди-қуйди, қайнона-келин, қон-қариндошлар ўртасида ўзаро уй-жой талашишлар каби майда мавзулар таҳлил этилади. Назаримизда, чинакам санъат асарида маиший воқелик иккинчи планда, умуминсоний ғоялар, нозик инсоний туйғулар, ҳолатлар, оний руҳият пўртаналарини тасвирлаш адабиётнинг бош вазифаси саналмоғи керак. Бундай мавзулар асарнинг умрбоқийлигини таъминлайди.

Ўтган йили чоп этилган аксарият ҳикояларни кузатиш натижасида шундай хулосага келдик:

– рамзийлик, полифоник тасвирийлик, ассоциатив фикрлашга интилиш ўзбек ҳикоячилигида алоҳида тенденция сифатида шаклланишини кўрсатади;

– бадиий шартлиликнинг неомифологизм, мифологик модель асосида янгича бадиий топилмалар қилганлиги ҳам алоҳида тенденция сифатида намоён бўлган, дейишга асос беради;

– шунингдек, батафсил тасвирийлик, телефон-телеграф услуби ҳам баъзи ҳикоя намуналарида истифода этилган;

– ўзбек ҳикоячилиги услуб нуқтаи назаридан анъанавий реалистик ва рамзий-мажозий шаклларда зоҳир бўлган.

Раҳматулла БАРАКАЕВ,
филология фанлари номзоди

БОЛА ҚАЛБИНИНГ ЧЕЧАКЛАРИ

Умумадабиётимиз сингари болалар адабиёти ҳам изланиш ва ҳаракатда.

Биргина, ўтган йили болалар адабиёти вакилларининг чоп этилган асарлари бунга мисол бўлаолади. Улар: Дилшод Ражабнинг “Ўн ўртоқ”, Содиқжон Иноятовнинг “Онамни соғиниб”, Худойберди Комиловнинг “Ким қандай ухлайди?”, Зафар Исомиддиннинг “Арслоншоҳнинг патири”, Вали Аҳмаджоннинг “Орзуларим эгаси”, Эрпўлат Бахтнинг “Шодлик ҳиди”, Шукрулла Абдуллаевнинг “Архарлар сардори”, Меҳрибонгул Тожимуродованин “Болаликнинг бир куни”, Азиза Қудратованин “Олтин тариқ” ва наманганлик саккиз ёш қаламкашнинг дастлабки изланишлари жамланган “Илк парвоз” номли шеърӣ ва насрий китобларидир.

Мазкур китоблар ҳақидаги мулоҳазаларимни Содиқжон Иноятовнинг “Онамни соғиниб” тўпламидан бошлашни ният қилдим. Сабаби, Содиқжон Иноятовнинг “Онамни соғиниб” тўплами ўтган йилда чоп этилган болалар адабиёти намуналари орасида бадиият нуқтаи назаридан алоҳида ажралиб турадиган китоблардан биридир. Шоирнинг тўпламидан жой олган “Янги бола” шеъри ўзгача йўсинда ёзилган бакувват шеър:

*У сузонғич таканин // Ушполмади шохидан.
Нок ўғирлай олмади // Носир ака боғидан.*

*Дедим: – Қўрқоқ бўлмасанг, // Олапарни битта сол!
Эпполмайсанми? Қани, // Бу ердан тез жўнаб кол!*

*Хуллас, бизнинг “синов”дан // Ўта олмади сира.
Маҳаллада йўқ унга // Битта ҳам ўртоқ, жўра.*

*Аммо қўшни болакай // Чўкаётган пайт сувга,
Ўзини сойга отиб // Тик боқди у қўрқувга!*

Болалар шоирларининг шеърлари қаҳрамонлари, кўпинча, шўх-шаддод, топқир, озгина қувроғу озгина соддароқ болакайлар. Бирок, мазкур шеър қаҳрамони уларнинг аксича, бўш-баёвгина бола. Янги болани сафларига қўшиб олишга арзир-арзимаслигини синовчи болалар назарида, сузонғич таканин шохидан ушлай олиш, Носир аканинг боғидан нок ўғирлай олиш сингари “қаҳрамонликлар”ни бажариш унинг кимлигини белгилашга хизмат қилади. Афсуски, янги бола (унинг ҳатто оти ҳам йўқ) бу синовларни бажара олмайди, ҳатто Олапар итни ҳам теполмайди. Демак, хулоса ҳам тайин, бу қўрқоқ болага маҳаллада битта ҳам дўст, ўртоқ бўлиши мумкин эмас. Шеърнинг муваффақияти эса кутилмаган хулосада, яъни, ташқи кўриниш, жисмоний куч ҳали ҳеч нарсани ҳал қилмаслигининг ёрқин ва асосли акс эттирилганида, “синовчи”ларнинг тан олишларидадир. Инсоннинг мардлиги, ҳақиқий қиёфаси, одатда, фавқулудда ҳодисалар пайтида намоён бўлади. Сувга чўкаётган одамни кутқариш мақсадида, сувга сакраш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келадиган мардлик эмас. Бунинг учун, шоир айтмоқчи, “қўрқувга тик қарай олиш керак”. “Шеър ҳайратдан туғилади”, деган гап ҳам

бор. Демак, “Янги бола”ни ёш китобхонга манзур қиладиган сифат, бориб-бориб ўша хайратга, тан олишга тақалса, ажабмас.

Содиқжон Иноятлов шеърларига хос жиҳатлардан яна бири – унинг шеър вазни, қофияси, туроғи сингари шаклий жиҳатларига жиддий эътиборида намоён бўлади. “Юмронқозиқ” шеъри шу жиҳатдан эътиборга сазовор:

*Очлигидан // Тутақиб,
Ялмоғиздай // Ютақиб,
Келди Қуён // Инига.
– Салом бердик // Инига.
Кулиб-силаб // Бошини,
Ичиб кетди // Ошини.*

Шеърда юмронқозиқнинг айёрлиги (халқона “ишинг тушганда эчкини ака дейиш мумкин” ҳикматига ишора) қанчалик ишончли тасвирланган бўлса: “а-а”, “б-б”, “в-в” тарзида қофияланиш тизимида “тутақиб-ютақиб” қофиясидаги кетма-кет 6 товуш такрори, “бошини-ошини” қофиясидаги 5 товуш такрори, айниқса, “инига-инига» қофияланишидаги сўз ўйини (ин – уй, ини – ака, ука) шеър оҳангдорлиги ва маънодорлигини маълум даражада кучайтиришга хизмат қилади.

Худойберди Комиловнинг “Ким қандай ухлайди?” тўплами ҳам ўтган йили чоп этилган бу борадаги маъқул китоблардан ҳисобланади. Тўпландан жой олган “Чорасиз рассом”, “Қўшоқ нега беъртоқ?”, “Танбалвойнинг орзуси”, “Шикоятлар” туркумидаги “Трамвайнинг шикояти”, “Таксининг шикояти” сингари шеърларни бадиий жиҳатдан пишиқ, шаклий жиҳатдан расо шеърлар сифатида қайд этиш жоиз. Айниқса, ёш бола тимсолининг турли қирраларини тасвирлашга бағишланган шеърларини ижодкорнинг муваффақиятли изланишлари самараси сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ. Жумладан, “Қўшоқ нега беъртоқ?” шеъри нафақат бадиий, балки маърифий-тарбиявий нуқтаи назардан ҳам эътиборга молик:

*Уч йилдирки // Ўйлар Қўшоқ:
– Кимни қилсам // Экан ўртоқ?
Қўшним Адҳам // Яхши, бироқ
Жаҳли ёмон, // Феъли чатоқ.
Дилмурод сал // Калондимоғ,
Салимжоннинг // Шими ямоқ.
Лапас жўрам // Яхшику-я,
Аммо у ҳам // Шалпанғулоқ.
Алишернинг // Сочи пахмоқ,
Ғанишер-чи, // Сал-пал аҳмоқ.
Аҳмад қолоқ, // Раҳмат шалоқ.
Эшмат ўпоқ, // Тошмат сўпоқ.
Уч йилдирки // Ўйлар Қўшоқ,
Қотиб кетди // Калла қовоқ.
Ҳой болалар, // Айтинг бундоқ:
Қўшоқ кимга // Бўлсин ўртоқ?*

Халқимизда: “Эшмат ўпоқ, Тошмат сўпоқ” деб бошланадиган ҳикматли сўз бор. Шоир ушбу ҳикматли сўзни муваффақиятли қўллаб, шу асосда, ўзгалардан фақат айб ахтарадиган ва, шунинг оқибатида, дўстсиз қолиб кетаётган бола характеридаги иллатни холис тасвирлайди. Шеър охиридаги болаларга мурожаат эса, аслида, риторик сўроқ. Чунки, “беайб парвардигор” дейди доно халқимиз. Дўст қидирган одам ўзгалардан фазилат ахтариши керак. Ушбу шеър шу маънода “донога ишорат, нодонга калтак” вазифасини муваффақиятли ўтай олади.

Худойберди Комиловнинг “Шикоятлар” туркумидаги “Трамвайнинг шикояти” ва “Таксининг шикояти” шеърлари, муайян маънода, Анвар Обиджон таъсиридан холи эмас. Анвар Обиджоннинг “Кумуш уй” туркумига кирувчи рамзларга йўғрилган шеър-

ларидаги оҳанглар Худойберди Комилов ижодида ўзига хос тарзда янгиланган десак, хато бўлмаса керак. Жумладан, “Трамвайнинг шикоят” шеърига назар солайлик:

*Ўнгага юриш мумкинмас, // Чапга юриш мумкинмас.
Чарчаб қолсам бир нафас, // Тўхтаб туриш мумкинмас.
Ҳатто, оддий рулим йўқ, // Чунки бошқа йўлим йўқ.
Ўтса ҳамки неча йил, // Шу издаман муттасил.
Осма симлар кўймайди // Эркин қадам босгани.
Нима қилай, шу экан // Пешонамга ёзгани?*

Аслида, бу ҳам қизиқ: биз фарзандларимизни тўғри йўлдан юр, тўғри қадам бос, тўғри гапни гапир тарзида фақат тўғрилиқ сари чорлаймиз. Шоир эса муттасил бир издан юришга маҳқум этилган трамвайнинг бир хилликдан зерикканини чиройли тарзда тасвирлай олган. Шуниси қизиқки, Худойберди Комилов трамвайи муттасил бир изда юришдан шикоят қилса, Вали Аҳмаджоннинг “Орзуларим эгаси” тўпламидаги “Эҳтиёткор трамвай” шеърисида ушбу ҳолат ижобий ҳодиса тарзида тасвирланади:

*Темир издан чиқмайин, // Чопиб, ишлаб боради.
Адашмайин деб яна // Симни ушлаб боради.*

Ўйлаб қарасангиз, ҳар иккала нуқтаи назарда ҳам ҳақиқат бор: Худойберди Комилов трамвайи бир оз ёши улугроқ, доимий бир хиллик унинг жонига теккан; Вали Аҳмаджон трамвайи эса ёшроқ, шу сабабли ҳам адашиб қолмай деб симни ушлаб юради. Назаримизда, ижодкорлик, ўзига хослик ҳам ана шунда намоён бўлади: бизга бир хил кўринадиган ҳолатни турли ижодкорлар турли жиҳатлардан, турли нуқтаи назарлардан талқин этишлари мумкин:

Вали Аҳмаджоннинг “Орзуларим эгаси” тўплами ҳам 2011 йилда чоп этилган китоблар орасида ўзига хос бадиияти билан ажралиб туради. Тўпламдаги “Оймома – олтин чироқ”, “Соғинтирма баҳор”, “Тажрибадан сўнг”, “Игна”, “Ғаройиб от”, “Тилла балиқ тилаги” сингари ўнлаб шеърларни ҳар қандай талабчан китобхон ҳузур қилиб ўқийди, деб ўйлайман. Шоирнинг “Булоқнинг юраги” шеъри бу жиҳатдан аҳамиятга молик:

*– Айта қолинг, дадажон, // Ўйлантирар бир жумбоқ.
Ўт ёқмаса ҳам биров, // Нега қайнар ҳў булоқ?*

*– Одамларга яхшилик, // Ўйида яшар булоқ.
Шу туфайли юраги // Жўш уриб турар ҳар чоқ.*

Булоқ тубидан қайнаб чиқаётган сувни кўрган ёш бола (лирик қаҳрамон) дадасига ҳайратини намоёиш қилиши, шубҳасиз. Чунки, аввало, унинг дадаси билмайдиган нарса йўқ, иккинчидан эса, булоқнинг тагидан биров ўт ёқмаса, сув қандай қилиб қайнаши мумкин?! Савол қанчалик табиий бўлса, жавоб ҳам шу қадар ишонарли: одамларга яхшилик қилиш мақсадида яшаётган булоқнинг қалби доимо жўш уриб туради (жўш урмоқ – қайнамоқ).

Худди шундай таърифларни юқорида қайд этилган бошқа китоблар ҳақида ҳам айтиш мумкин. Уларнинг барчаси болалар адабиётимиз, ҳар ҳолда, ривожланиш йўлидан бораётганлигини тасдиқлайди. Лекин мен таъриф-тавсифни шу ўринда тўхтатиб, баъзи танқидий мулоҳазаларимни ҳам ўртага ташламоқчиман.

Юқорида тилга олинган тўпламларнинг деярли барчасида учрайдиган камчиликлардан бири – сунъий қофиябозлиқда намоён бўлади. Фикримни далиллаш учун айрим мисолларга мурожаат қиламан:

*Малика така-пука, // Чунки йўқ унда ука...
Тўйгунингча опичлаб, // Ачом қилиб, ўпичлаб.*

(Худойберди Комилов. “Малика”.)

“Така-пука”, одатда, қўрқиш билан боғланади. Маликанинг қўрқувиға нима сабаб бор? Бу ўринда, “така-пука” бор-йўғи “ука”ға қофия, холос. “Ўпичлаб” деб ишлатиш ҳам сунъий, “опичлаб”ға қофия учун “қулоғидан тортиб” келтирилган.

Иккинчи хил нуқсонлар ижодкорларнинг сўз танлаш маҳоратига тааллуқли бўлиб, кўпинча, керакли сўзларни танлай олмасликда акс этади. Баъзи мисоллар:

*Осмондами, қўкдами, // Бўлсанг ҳамки қайда сан,
Бир кун эмас, бир куни // Яна ерга қайтасан.*

(Худойберди Комилов. “Ракетанинг самолётга мактуби”.)

Бу мисрада “осмондами, қўкдами” бошқа-бошқа маъноларни англатувчи сўзларми? Уларни қарама-қарши маънода ишлатиб бўладими?

Навбатдаги мисолда ноўрин ишлатилган сўзларни тўла англаш учун шеърни тўлиқ келтирамиз:

*Қопагон ит бир куни, // Ириллади, ғашланди.
Мактабга кетаётган // Ҳафизага ташланди.
Ўқдек учиб келдим // Тепдим уни аямай.
Кутилмаган зарбадан // Қочди ортга қарамай.
Қайдан келди жасорат, // Ҳануз англаб етмайман?
Қаршимда шер бўлса ҳам // Энди ортга қайтмайман.
“Қўрқманг, мен бор”, дедиму // Мардларга хос қарадим.
Қаймоқ еган мушукдек // Лабларимни яладим.
“Катта раҳмат сизга”, деб, // Ушлаб қўйди қўлимдан.
Дик-дик урар юрагим, // Адашдим-ку йўлимдан.*

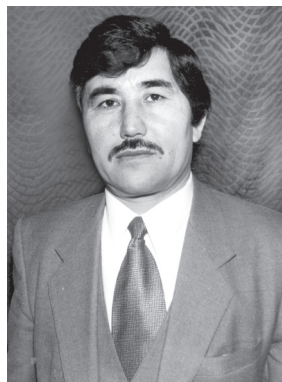
(Вали Аҳмаджон. “Кўринмас ип”.)

Шеърдан кўзда тутилган мақсад яхши, муаллиф энди вояга етиб келаётган ёш йигит-қиз кўнгилларида чечак отаётган муносабатлар ипларининг боғланишини тасвирламоқчи. Бироқ, “қаймоқ еган мушукдек лабларини ялаш” иборасини ижобий маънода қўллаш мумкинми? Бундай ҳолатда юрак “дик-дик” эмас, “дук-дук” урса керак. Бундан ташқари, нега лирик қаҳрамон “адашдим-ку йўлимдан”, дейди? “Йўлдан адашиш” ибораси ҳам, одатда, салбий маънода қўлланмайдимми?

Албатта, юқорида қайд этилганидек, “беайб парвардигор” ёки “ойнинг юзида ҳам доғ бор”. Бинобарин, иш бор жойда камчилик ҳам бўлади. Энг асосийси, болалар адабиётимиз, айниқса, шеърятимиз бир жойда тўхтаб қолмаган, унинг ўзига хос намуналари, озми-кўпми яратилаяпти, устозлар ёнига умидли навқирон авлод кириб келаяпти. Мана шунинг ўзи дилга таскин беради, болалар адабиётимизнинг эртасидан умид бахш этади.

Қозоқбой Йўлдош,
филология фанлари доктори, профессор

АДАБИЙ ТАФАККУР ТЎЛҚИНЛАРИ

Адабиётшунослик ва адабий танқидчиликка доир ўтган йили чоп этилган китобларнинг ўзи йигирматадан ортиқ.

Тўғри, гап китобларнинг миқдорига эмас. Аммо, сифат ўзгаришларининг миқдор ўзгаришларидан келиб чиқиши ҳам аён ҳақиқат. Ўтган йили босилиб чиққан китоблар ўзбек адабиётининг турли муаммолари тадқиқига бағишлангани ва адабиёт илмининг деярли барча тармоқларини қамраб олганлиги билан ажралиб туради. Шу боисдан, мазкур китобларни шартли равишда бир неча гуруҳга ажратиш мумкин.

Адабиётнинг назарий масалаларини текширишга бағишланган тадқиқотларни биринчи гуруҳ деб олиб ва ушбу гуруҳга профессор Баҳодир Қаримов томонидан тузилган “Ўзбек адабий танқиди”, Уммат Тўйчиев қаламига мансуб “Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари”, Исломжон Ёқубовнинг “Бадиий-эстетик сўз сеҳри” каби китобларини киритиш мумкин.

“Ўзбек адабий танқиди” антологиясига миллатимиз бадиий тафаккурида яхшидир, ёмондир муайян из қолдирган ҳар бир адабиёттанувчининг битта асари танланиб, ҳеч қандай шарҳу изоҳсиз берилгани жуда маъқул бўлган. Зеро, асарнинг ўзи муаллифнинг шахсияти ва ижтимоий позицияси тўғрисида ҳам тушунча беради. Бу жиҳатдан Миён Бузрук, Айн, Сотти Ҳусайн каби олимларнинг ноҳолис чиқишларининг шу ҳолича тақдим этилиши мақсадга мувофиқ бўлган. Шунингдек, расман илмий даражаси бўлмаसा-да, адабиёт илмида ўз қарашига эга Аҳмад Отабой, Баҳодир Содиқов, Муртазо Қаршибой, Раҳимжон Раҳмат, Санжар Назар каби муаллифлар қаламига мансуб асарларнинг берилиши ҳам ўринли. Ушбу китоб XX аср ўзбек миллий адабий тафаккури тадрижи тўғрисида тасаввур уйғотиши билан аҳамиятлидир.

Заҳматқаш кекса олим Уммат Тўйчиев қаламига мансуб “Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари” асарида: **“Ҳар бир асар тақдирини риторика эмас, балки янгилик, нафосат ҳал қилади, шунинг учун яхши бадиий асар миллат ва жаҳон бадиий адабиёти тарихига қиради. Янгилик эса асарнинг мазмун томонига ҳам, шакл томонига ҳам тегишлидир”** (3-бет) ёки **“...ёзувчи моддий бўлмаган нарсалардан моддий бўлган янги бадиий нарсани ижод этади”** (13-бет) каби соғлом қарашлар акс этган ўринлар мавжудлиги эътиборга лойиқ. Аммо тўлиғича олганда, китоб ноаниқ позициядан туриб, эскирган қарашларга таяниб, масаланинг моҳиятига кирилмай, анча юзаки ва жўн ёзилган. Бу қадар кескин тўхташни китобдан олинган юзлаб мисоллар ёрдамида асослаш мумкин.

Муаллиф жуда кўп адабиётларни ўрганиб чиққан, улардан сон-саноксиз узиндилар олган, аммо илмий қонуният ва изоҳларни адабий материаллар таҳлилидан келтириб чиқариш ҳамда матнга таянган ҳолда ўз қарашларини исботлаш ўрнига, ўзи ҳақиқат деб ҳисоблаган тўхтамлارни шунчаки баён этиш, қайд қилиш йўлидан боради. Ҳодисадан келиб чиқмагани, бадиият моҳиятини акс эттирмагани учун китобдаги хулосалар на илмий қиммат касб этади, на кишини ишонтиради.

Асарнинг тили жуда ғариб, ифодадан масала моҳиятини англаб бўлмайди. Фикри-мизни биргина: **“Бадиийликни ҳосил этиш мақсади ҳаётни орзу этилган даражада қуриш ва яхшилашга хизмат қилади. Бадиийлик бадиийлик учун яшамайди, балки ҳаётнинг мураккаб масалаларини ҳал этиш, инсон онги ва руҳиятига таъсир кўрсатиш ва уларни эзгулик, рўшнолик, тараққийпарварлик ва шу билан бирга**

гўзаллик ва зарурат қонунлари асосида ўзгартириш учун даъват қилинган” (5-бет) мисоли билан далиллаш мумкин. Кўчирмада бадиийлик билан бадиий асар ара-лаштириб юборилгани яққол кўзга ташланиб турибди.

Умнат Тўйчиевнинг: **“...китобхон ўрта маълумотлидан академикликкача бўлган масофани эгаллаган”** (21-бет) шаклидаги фикри мантиқ ва ифода жиҳатидан ноги-рондир.

Кейинги кўчирма мантиқсиз ва тумтароқлиги билан бундан ҳам ғаройиб: **“Ҳамма гап ижодий ҳаёт муваффақияти ижтимоийлик ва шахсийликни тўғри пайванд қилишда, улар ўртасидаги мувозанат ва ўртача меъёрни топа билишда, сиз ҳам, кабоб ҳам қўймайдиган нуқтани англай олишдадир. Ўғрилар, қотиллар, адашганлар, изза бўлганлар, пушаймон қилганлар шу чорраҳада туғилади”**. (24-бет). Бадиий ижодда ижтимоийлик билан шахсийликни мувофиқлаштириш ўғрилар, қотиллар ва ҳоказоларнинг туғилишига сабаб бўлиши, муаллифнинг шунга қарамай, мувофиқлаштиришга мойиллиги тушунарсиздир.

Олимнинг бадиийлик мезонлари борасидаги қарашни ҳам жуда ғалати: **“...бадиий-ликнинг мезонлари учта эмас, балки бештадир. Улар қуйидагича: истеъдод, адабиётнинг спецификаси (ўзига хос хусусияти), анъана ва янгилик, маҳорат ва таъсирдорлик”**. (11-бет.) Бу ўринда, камида икки камчилик кўзга ташланади, бирин-чидан, фикр нотўғри ва ифода ғализ. Негаки, юқорида саналган унсурлар бадиийлик-нинг мезонлари бўлмайди. Иккинчидан, саналаётган унсурлар сони тўғри эмас. Агар “ва” боғловчисига эътибор қилинса, бу ерда гап бешта эмас ё тўртта, ёки олтига нарса қаҳда бораётгани маълум бўлади.

Умнат Тўйчиев айрим ҳолларда ўз фикрига қарши қарашни ҳам илгари суравера-ди. Чунончи, китобнинг 15-бетида: **“...истеъдод масаласи бадиийликни яратувчи омиллардан бири ва асосийсидир”**, деган бўлса; 16-бетда: **“...истеъдод масала-си бадиийлик таркибига киради”**, тарзида хулоса чиқаради. Бу ўринда, “масала” сўзининг мутлақо ўринсиз қўлланилаётгани ҳам, асосий нарсанинг “киради” даражасида изоҳланишидаги мантиқсизлик ҳам кўриниб турибди. Муаллифнинг айрим қарашлари ўта жўндир: **“Адабий ижодкорлик ҳаваскорлик, ёш шоирлик, ёзувчилик, истеъ-додлилик, санъаткорлик ва гениаллик (даҳолик) ҳам титанлик (гигантлик)ка бўлиши мумкин. Бу етти босқичнинг тўрттаси истеъдод бўлмаса юзага келмайди”**. (16-бет.) Бу тасниф ҳамда хулоса мантиқ ва илмий тизимга эга эмас. Олим-нинг истеъдод келиб чиқишининг уч илдизи ҳамда фосфор моддасига бой балиқ кўп ейи-ладиган маконларда истеъдодлар тез-тез пайдо бўлиши борасидаги қарашлари адабий жўнликнинг ўзгинасидир.

2011 йилда босилган бу китобга Лазиз Қаюмов, Содир Эркинов каби марҳумларнинг масъул муҳаррир ва тақризчи қилиб кўрсатилишини юқоридаги мантиқсизликларнинг давоми дейиш мумкин. Ахир, масъул муҳаррирлик ва тақризчилик илтифот ёки эҳтиром эмас, балки катта масъулият экани маълум-ку? Агар ушбу китобни нашрга тавсия қилган касбдошлар ва уни босиб чиқарган нашриёт жиддийроқ муносабатда бўлишганида, оқсоқол олимнинг жуда катта меҳнати самараси бўлмиш бу китобни бир қадар фойдали, истеъмолбоп қилиш мумкин эди.

Кейинги вақтда фаоллиги ва замонавий ўзбек адабиётининг турли муаммолари юзасидан билдираётган ўзига хос фикрлари билан эътироф қозониб бораётган умид-ли олим Ислонжон Ёқубовнинг “Бадиий-эстетик сўз сеҳри” монографияси ўтган йилги миллий адабиётшунослигимиздаги салмоқли ишлардан бўлди. Илмий қарашларининг теранлиги, ҳозиржавоблиги ва ўта сермаҳсуллиги билан эътибор қозонаётган Ислон-жон Ёқубов мазкур асарида ўзбек романининг пайдо бўлиши, ривожланиш босқичлари, тараққиёт тамойиллари, бугунги даражаси ва истиқболи каби жиҳатларни “Ўзбек рома-нининг маънавий-руҳий асослари”, “Ўзбек романининг илк қадамлари”, “Романларда зулмат ичра нур ифодаси”, “Романий тафаккур ва услуб жилоси”, “Ўзгараётган роман” каби махсус беш бобда синчковлик билан ўрганган. Олим ўзбек романи поэтикасига хос хусусиятлар ва уларнинг ижтимоий-эстетик ҳамда бадиий-индивидуал омиллари борасида жуда асосли қарашларни баён этган. Айниқса, конкрет романлар таҳлиliga таяниб миллат тафаккур тарзидаги турфа ўсиш-ўзгаришлар замонавий романлар-да қандай акс этаётгани борасида чиқарган хулосалари илмий салмоғи билан катта аҳамият касб этади.

Айни вақтда, фикр теранлиги, қарашлар оригиналлиги, умумлашмалар асослили-ги билан ажралиб турадиган ушбу китобдан олтинчи, еттинчи, саккизинчи бобга жой-

лаштирилган барча материалларнинг, айниқса, “Халқ шоири Кенжа Худойберганов ижодий портретига чизгилар”, “Беғараз ҳавас тафти” каби саёз бадиий матнлар таҳлилига бағишланган мақолаларнинг ўрин олганлиги жиддий тадқиқотнинг яхлитлиги ва илмий салмоғига маълум даражада путур етказган.

Фольклор ҳодисаларига ўзига хос назар билан қараб, минглаб йиллар олдин яратилган адабий ёдгорликларни фаннинг энг сўнги ютуқлари асосида ва қутилмаган йўсинда изоҳлайдиган олим Шомирза Турдимовнинг “Гўрўғли” дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари” асари адабиётшуносликка доир ўтган йили чоп этилган китоблар орасида алоҳида аҳамиятга эга.

Олим “Гўрўғли” туркум дostonларига асос бўлган бобосюжетнинг янги эрадан анча олдин вужудга келганини, дostonларда халқлар тарихининг кейинги босқичларидаги воқеаларнинг акс этишини эса, сюжетга кейинчалик қўшиб олинган бадиий унсурлар эканини рад этиб бўлмайдиган далиллар ёрдамида асослайди. Муаллиф бу туркум дostonларда тасвирланган воқеалар ҳам, уларда акс эттирилган образлар ҳам ташқаридан кўринадигани каби икки қарра икки тўртдай оддий ва осон изоҳланадиган ҳодисалар эмаслигини, улар ғоят теран ва чигал ҳаётӣ, тарихий ҳамда мифологик илдизларга эга эканини очуннинг турли олимлари билдирган фикрларга таяниб асослайди.

Яна бир талантли фольклоршунос Жаббор Эшонқулнинг “Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини” китоби ҳам бултур чоп этилган илмий асарлар орасида алоҳида қиммат касб этди. Негаки, унда мангу ва чигал руҳоний-физиологик ҳодиса бўлмиш туш тафсилнинг халқ оғзаки ижодида қўлланиши, унга юкланган рамзий маъно, тушнинг бадиий-эстетик функцияси каби ўзбек фольклортанувчилигида кам ишланган ва ечими топилиши долзарб бўлган мураккаб илмий муаммолар тадқиқ этилган.

Ушбу китобнинг диққатга сазовор биринчи жиҳати шундаки, муаллиф тушни соф психофизиологик эмас, балки илоҳӣ ҳамда руҳоний хусусиятларга эга синтетик ҳодиса тарзида тадқиқ этади.

Олим ҳар қандай тушда ҳам рамз бўлишини таъкидлар экан, барча руҳӣ ҳодисаларни моддиятга доир қонуниятлар асосида шарҳлайдиган Ғарб олимларидан фарқли ўлароқ, тушнинг илмӣ изоҳга тўла бўй бермайдиган илоҳӣ ҳодиса эканини, шу боис, рамзлар ҳар бир тушда ўзгача маъно ташишини жуда тўғри таъкидлайди: **“Бизнинг эътиборимизни тортадиган... жиҳат тушдаги рамзлар ҳар бир тушда ўзгача маъно ташишидир. Тўғри, тушда ҳам умумий рамзлар ...мавжуд. Бироқ ҳар бир туш таъбир қилинаётганда, ...индивидуал маънога эга бўлади”**. (46-бет.) Мана шу жиҳатлар ушбу китобнинг илмӣ қимматини оширади. Айни вақтда, асарда: **“Алломишнинг елкасидаги беш панжа эгаси ҳам, унга исм берган ҳам, от кўринишида алпни зиндондан қутқарган ҳам ҳомий руҳ – Қултой эди”**, (190-бет) тарзидаги дoston матнидан келиб чиқмайдиган ва мантиқан асосланмаган, аммо қатъӣ хулоса шаклида билдирилган қарашлар ҳам учрайди.

Мумтоз адабиёт муаммолари тадқиқ этилган китоблар буюк Алишер Навоӣ асарларидаги бадиият кирраларига эътибор қаратилгани билан ажралиб туради. Ўзбек навоӣшунослиги тажрибасида кўпинча ҳазратнинг бирор конкрет асарини атрофлича илмӣ таҳлил қилишдан кўра, мутафаккир ижодининг тенгсиз ва теранлиги ҳақидаги умумий мулоҳазаларни айтиш, даҳо шоир асарлари тўғри талқин этилмаётганидан иддао қилиш, бирор асарининг ундай эмас, бундай шарҳланиши маъқул эмаслигидан ёзғириш устуворлик қиларди. Бугунги навоӣтанувчиларимизнинг бевосита буюк шоир асарлари таҳлилига тутуна бошлаганлари бу борадаги жиддий силжишлардан ҳисобланади.

Таниқли навоӣшунос Иброҳим Ҳаққулнинг “Навоӣга қайтиш 2” тарзида ўзига хос номланган китобини ана шундай ижобӣ силжишларнинг бир кўриниши деб ҳисоблаш мумкин. Олимнинг: **“...ҳақиқӣ шеър учун ҳеч бир шарҳ, таҳлил ва талқин охириги сўз ёки хулоса бўлолмаганидек, аввал англамаганини англаш, ҳануз ёритилмаган маъно кирраларини ёритишга ҳам асло монелик кўрсатмайди”**, деган фикри асарнинг бошидан охирига қадар амал қилинган асосӣ илмӣ тамойил вазифасини ўтаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, улуғ мутафаккирнинг шу кунгача кўп бор таҳлил қилинган айрим асарларига ҳам қайта қўл урилган ва улардан янги, баъзан мутлақо қутилмаган маънолар топилган. Китобдаги “Навоӣ шеъриятида сўзнинг образга айланиш асослари”, “Навоӣнинг ваҳдат тушунчаси ва пантеизм”, “Маъно ва тафаккур зиёси” каби мақолалар олимнинг синчков нигоҳи ва тинимсиз изланаётган тафаккури маҳсулларидир.

Ёш навоийшунос Сирдарё Ўтанованинг “Алишер Навоий ғазалиётида ранг символикаси” китоби қамровнинг кенглиги, таҳлилга тортилган материалнинг кўп ва хилма-хиллиги, илмий адабиётлардан ўринли фойдаланилгани, кузатишларнинг оҳори билан эътиборни тортади. Навоий ғазалиётида ранг тасвирининг ифодавий функциясини текширишга тутинган олима ранг символикасининг маъно-моҳияти, генетик илдизлари, бадий-эстетик зарурлиги сингари жиҳатларни теран изоҳлаган. Олиманинг ранг символикасининг оғзаки ижоддаги функцияси билан мумтоз адабиётдаги ўрнини солиштириб чиқарган хулосалари ишонарли. Китобнинг айрим ўринлари ёш тадқиқотчи рангга доир ўзи тўплаган саноксиз далиллар орасида бир қадар доврираб қолгандай тасаввур уйғотади.

Адабий синчиликка доир бултур чоп этилган китоблар орасида ҳозирги адабиёт намуналари текширилган тадқиқотлар ҳам анчагина. Ёзувчи ва олим Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Ижод – кўнгил мунавварлиги” деб аталган асари шундай сирага мансуб. Китоб қирқ саккизта мақоладан иборат.

Хуршид Дўстмуҳаммаднинг илмий асарларига хос жиҳат уларда ёзувчи назари яққол сезилиб туришида. Унинг бадий яраткичлари борасида худди шу гапнинг зиддини, яъни, бадий битикларида олим мушоҳадакорлиги ва тизимлиги сезилиб туришини ҳам айтиш мумкин. Хуршид Дўстмуҳаммад ўзи текшираётган асарга профессионал ёзувчининг кўзи билан қарайди ва кўрганларини профессионал адабиёттанувчининг фикри билан изоҳлай олади.

Мамлакатимизда ёш ижодкорларга берилаётган эътибор адабиёттанув ва адабий синчилик соҳаларида ҳам илк ҳосилини бера бошлагани ўтган йили яққол кўзга ташланди. Гарчи, ёш адабиётчи ва синчиларни вақтли матбуотда фаоллик кўрсатяпти деб бўлмасда, ҳисобот йилида улардан тўрт нафари китоб чиқаришга эришгани қувонарли ҳолдир. Синчи Муҳайё Йўлдошеванинг “Янгиланишлар мангулиги” номли илк китобининг йигирма минг нусхада чоп этирилгани муносиб воқеа бўлди. Ёш олима рисоласида ўзбек модерн шеъриятига хос хусусиятларни тасниф этишга, унга хос белгилар қайси шоирнинг ижодида қай йўсинда намоён бўлаётганини кўрсатиб беришга уринган.

Ёш тадқиқотчи Марҳабо Қўчқорованинг “Бадий сўз ва руҳият манзаралари” номли китоби ҳам изланишларга анча бойлиги билан ажралиб туради. Унда миллий тафаккурдаги тинимсиз ўзгаришлар эсселарда қай йўсинда акс этаётганлиги бир қатор асарлар мисолида атрофлича таҳлил этилган.

2011 йилда чоп этилган китобларнинг бир гуруҳи адабий шахсиятларга бағишланган. Улар сирасига Наим Каримовнинг “Маҳмудхўжа Беҳбудий”, Бахтиёр Назаров ва Шоира Аҳмедоваларнинг “Миллатнинг ҳассос олими”, муаллифлар жамоасининг шоир Турсунбой Адашбоев ва унинг асарлари тўғрисидаги “Беғуборлик олами қуйчиси”, муаллифлар жамоасининг “Ўткир Ҳошимов замондошлар наздида”, Қозоқбой Йўлдошнинг “Йўл одами”, Тоҳир Шермурод ва Илёс Исмоилларнинг “Усмон Азим ижодиёти” каби асарларини киритиш мумкин.

Ўтган йили нашр этилган адабиётшуносликка доир китобларнинг бир гуруҳи адабий алоқаларни текширишга бағишланган. Бундай асарлар қаторига профессор Акмал Саидовнинг “Данте – юрист”, Фарғона университети олимлари: Абдуғафур Қосимов, Сиддиқжон Хўжаевлар қаламига мансуб “XX аср Фарб адабиёти” ҳамда Зулхумор Мирзаеванинг “XX аср ўзбек адабиётининг Америкада ўрганилиши” каби тадқиқотлари киради.

Ёш тадқиқотчи Зулхумор Мирзаеванинг уч бўлимдан иборат китобининг биринчи бўлимида жадид адабиётининг Америкада ўрганилиши босқичлари, бу босқичларнинг ҳар бирига хос белгилари, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ҳамда турли босқичларнинг хусусиятлари баъзан бир, баъзан бир неча асар таҳлилига таянилган ҳолда анча ишонарли кўрсатиб берилган. Иккинчи бўлим таржимачилик муаммоларига бағишланган бўлиб, унда ўзбекчадан инглизчага қилинган таржималар, уларнинг сифати ва бунинг ижтимоий-сиёсий, бадий-эстетик, шахсий-профессионал ва этник сабабларига тўхталинган.

Учинчи бўлимда янги ўзбек адабиёти намуналарининг бугунги америка адабиёттанувчилигида тадқиқ этилишидаги ютуқ ва камчиликларнинг сабабларини кўрсатишга эътибор қаратилган.

Хуллас, адабиётшунослик ва адабий танқидчилик соҳаси бўйича ўтган йилда чиққан китоблар уларда миллий бадий-эстетик тафаккурга хос тўлқинлар мавжи яққол акс этганлиги билан эътиборни тортади.

Абдулла УЛУҒОВ,
филология фанлари номзоди

МАНГУ МЕЗОН

Ўтган йилда адабиётшунослик ва адабий танқидчилик диққат марказида янги асарлар эмас, аксарият мумтоз намуналар тургани роман жанри тўғрисидаги мақолаларда ҳам, жаҳон адабиётидаги янгича тамойиллар хусусидаги чиқишларда ҳам, миллий адабиётимиздаги янгича ўзгаришларга доир кузатишларда ҳам яққол сезилади. Айни ҳолат, бизнинг турмушимиз, тафаккур тарзимиз, дунёқарашимиз учун кўпроқ тарих ибрат, таянч бўлиб қолаётганини билдиради. Тараққиёт эса тарихга таянишни эмас, уни зинага айлантириб, янгиликка интилишни тақозо этади.

2011 йилда “Шарқ юлдузи” журнали “таҳририяти машаққатли ва мураккаб тадрийжий йўлни босиб ўтган роман жанри атрофида илмий-назарий баҳс уюштиришни лозим топди”. Журнал саҳифаларида Умарали Норматов, Муҳаммаджон Холбеков, Дилмурод Қуроноф, Исломжон Ёқубовнинг мақолалари эълон қилинди. Умарали Норматов, Исломжон Ёқубовнинг асосий эътибори ўзбек романига қаратилган бўлса, Муҳаммаджон Холбеков ва Дилмурод Қуроноф бу жанрнинг Европа адабиётидаги ҳолати билан таништиради. Ушбу мақолаларни бир жиҳат – “роман – айна пайтда, адабиётдаги етакчи жанр” деган қараш бирлаштириб туради. Муҳаммаджон Холбековнинг “Етакчи жанрнинг тадрийжий тамойиллари”, Дилмурод Қуронофнинг “Роман ҳақида айрим мулоҳазалар” мақолалари далил, қиёслашга асосланиши, хорижий адабиёт намояндalари ижоди билан таништириши, роман жанри тўғрисидаги илмий-назарий қарашларга танқидий муносабат билдирилиши билан эътиборни тортади. Умарали Норматов романларимизда миллатимизнинг тақдири акс эттирилганини таъкидлар экан, мулоҳазаларини “Ўткан кунлар” (Абдулла Қодирий)дан бошлаб, “Динозавр” (Шукр Холмирзаев), “Бозор” (Хуршид Дўстмуҳаммад), “Мувозанат” (Улуғбек Ҳамдам) романлари тўғрисида фикр билдириш билан тугаллайди. Яъни, мунаққид мунозара учун икки-уч эмас, тўқсон, йигирма, ўн беш йил аввал битилган асарларни мавзу қилиб олади. Исломжон Ёқубовнинг “Ўзбек романининг маънавий-руҳий асослари” мақоласида ҳам шу вақт оралиғидаги романларнинг турли жиҳатлари тўғрисида сўз юритилади.

2011 йилги адабиётшунослик ва адабий танқидчиликда ҳам аввалги даврда бўлгани каби Навоий ҳаёти ва ижоди хусусидаги тадқиқот ва мақолалар салмоқли ўрин тутди. Дилором Салоҳий “Дардингга Навоий ҳолин иштиҳод бил...” мақоласида шоирнинг “Ғаройиб ус-сиғар” девонидаги:

Эй кўнгул, ер-кўк асосин асру бебунёд бил,

Ул кесакни суда кўр, бу саҳфани барбод бил, – матлаъли ғазалини таҳлил қилар экан: “Жамиятнинг чуқур фикрловчи аъзолари – сўфийлар тарбиясига киришган шоир, аввало, ўз илми, ижоди ва пирлик фаолияти билан жамият поклиги ва барқарорлиги учун хизмат қилади. Ушбу ғазалида Навоий пир сифатида намоён бўлади”, деб таъкидлайди. (“Шарқ юлдузи” журнали, 2011 йил, 1 сон. 42-бет.)

Нажмиддин Комиллов “Ишқ оташгоҳи” мақоласи (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 4 февраль)да улуғ шоирнинг “Этмиш” радиопи ғазали хусусида сўз юритса, Нусратулло Жумаҳўжанинг “Дебоча матни мукамалми?” мақоласи

(“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 11 март)да Навоийнинг биринчи расмий девони “Бадоеъ ул – бидоя” ва тўрт мустақил девондан таркиб топган “Хазойин ул – маоний”нинг биринчи девони “Ғаройиб ус – сиғар”да берилган дебочалар хусусида мулоҳаза билдирилиб, улуғ шоир асарлари нашрида йўл қўйилган нуқсонларга эътибор қаратилади. “Устоз ва истеъдод” мақоласи (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 7 январь)да эса Нажмиддин Комилов “Хамса” муаллифи истеъдодларга ғамхўрлик бобида ҳам XXI аср учун ибрат намунаси эканлигини мисоллар асосида исботлайди. Ҳасан Қудратуллаевнинг “Ҳеч ким Навоийчалик жавоб ёзолмаган” мақоласи (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 11 февраль)да “Бобурнома” ва “Тарихи Рашидий”да Навоий сиймоси қандай ёритилганини қиёслайди.

Бойбўта Дўстқораевнинг “Алпомиш” матнининг жилолари” (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 1 январь) ва “Буюк мутафаккир” (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 4 февраль) мақолалари ҳам киши ёши улғайган сари янги асарлардан кўра мумтоз асарлардан завқланишини кўрсатади. Муаллиф ушбу мақолаларида адабиётнинг асл асарларида ҳар бир сўз, атама қат-қат маънони мужассамлаштиргани, улар замонлар ўтган сари сир, жумбоқ бўлиб бориши, уларни англаш, моҳиятини излаш эса тафаккурни чархлашини намоён этади.

Улуғ сиймоларнинг ҳаёт йўли, улар қолдирган моддий-маънавий мерос авлодлар учун ҳамиша бебаҳо ибрат намунаси, айна чоғда, турли баҳс-мунозаралар манбаи бўлиб қолади. Машраб ҳаёти ва ижоди тўғрисида давом этиб келаётган тортишувлар ҳам бунга мисол бўла олади. Ўтган йили ҳам бу хусусида мунозара кечди. Бу туркумдаги мақолалар орасида, таъкидлаш жоизки, Абдусаттор Жуманазарнинг чиқишлари мантиқий мулоҳазага асосланиши, далилларининг аниқлиги билан ажралиб туради. Абдусаттор Жуманазар мумтоз адабиётимиз тўғрисидаги мулоҳазаларини баён этганда мавҳум, умумий гаплар билан аравани олиб қочмайди, ҳавоий даъволарга берилмайди. Жумладан, “Муқаддима – асарнинг бош сўзи” мақоласи (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2011 йил, 25 февраль)да : “Ж.Юсупов домла ишларида муттасил таяниб келаётган “Тазкирайи қаландарон” манбасидан фойдаланмоқчи эдик, у йўқ нарса бўлиб чиқди. Ундан ташқари, Бобораҳим Машрабнинг туғилган йили деб илмга киритилган машҳур 1653 санаси ҳам янглиш ҳисоб экан. Тадқиқотлардан Машрабнинг илк устози Бозор охунд ҳақида маъумот қидиргандик. Охири бир пайтлар Н.С.Ликошин адабиёт юрган йўлда бир асрдан зиёдроқ саргардон бўлганимиз очилиб қолди”, дейилади.

Бахтиёр Назаров “Йигирма ёшдаги шоирларимиз” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журналы, 2011 йил, 5 сон)да мустақиллигимизга тенгдош шоирларнинг шеърларини Фитрат, Миртемир, Рауф Парфининг йигирма ёшда битган шеърларига қиёслашга киришади ва навқирон ижодкорларнинг дастлабки тўпламлари, туркум шеърлари таҳлили асосида “диди теран, ўзига хос маҳоратга эга ҳақиқий шоир деган мақомга муносиб равишда шаклланиб келаётган янги кучларимиз бор, деб дадил айта оламиз”, деган қарашни ўртага ташлайди. У ёш шоирлар шеърларидан оҳорли образлар, тиниқ ташбеҳлар, теран фикрлар топади. Бу эса, табиийки, изланаётган ижодкор кўнглида умид уйғотиб, уни интилишга ундайди. Нўъмон Раҳимжонов ҳам “Адабиётшуносликнинг янги босқичи” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журналы, 2011 йил, 5 сон)да ижодкор ҳамиша рағбатга эҳтиёжманд эканидан келиб чиқиб, адабиётшунос ва мунаққидлар китобларига баҳо беради ва истиқлол даврида адабиётшунослигимизда намоён бўлган бир қатор ўзгаришларни қайд этади. Жумладан, “адабиётшуносликда бадиий асарларни ғоявий-тематик таҳлил қилишга буткул чек қўйилди, адабиёт илмининг бошқа фанлар билан алоқаси кенгайди, ўзбек адабиёти намуналарини жаҳон адабиётидаги мумтоз асарлар билан қиёслаб таҳлил этишга киришилди” деб, истиқлол даври ўзбек адабиётшунослигига хос қатор хусусиятларни кўрсатади. Умумхарактидаги ушбу мақола мустақиллик йилларидаги ўзбек адабиётшунослиги тўғрисида кенг тасаввур уйғотиши билан эътиборни тортади. Нўъмон Раҳимжонов ҳам бошқа адабиётшунос, мунаққидлар сингари истиқлол даврида яратилган тадқиқотларни адабиётшуносликка оид аввалги китоблар билан таққослайди. Иброҳим Ғафуровнинг “Ўзгараётган дунёда шеър сўзи” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журналы, 2011 йил, 5 сон) ҳам умумхарактеда

бўлиб, унда муаллиф 2010 йил шеърятти тўғрисида фикр билдиради. Ушбу мақоладаги мулоҳазалар шеър, унинг қадри, аҳамияти тўғрисидаги тасаввурни янада ойдинлаштиради. Мунаққид замонавий шеърятимиздаги ўзгаришлар аввалги шеърят билан узвий боғлиқ эканини теран кузатишлар асосида кўрсатади. Иброҳим Ғафуров бугуннинг шоирлари ижодига баҳо берар экан, Чўлпон, Миртемир, Асқад Мухтор шеърятини эса олади ва шеърятда ҳамиша ижодий мусобақа ва ғойибона мушоҳада кечишини таъкидлайди. “Ўзгараётган дунёда шеър сўзи” мақоласида мунаққиднинг жўшқин ҳис-туйғулари, эҳтиросга йўғрилган мушоҳадалари акс этади. Жўшқин ҳис-туйғулар, қайноқ эҳтирослар эса юракнинг тубидан отилиб чиқади. Иброҳим Ғафуровнинг шеърятимиз тўғрисидаги мулоҳазаларида худди шу манзара кўринади.

Муҳаммадjon Холбековнинг “Шарқ юлдузи”, “Тафаккур”, “Ёшлик”, “Гулистон” журналларининг 2011 йилги сонларида эълон қилинган мақолалари санъат ва адабиётдаги нореалистик оқимларнинг умумий номини билдирувчи, ҳаётни бадий акс эттиришда реализмга хос анъанани инкор этувчи, воқелик моҳиятини сабаб – натижа тартиби асосида тушунтириб бўлмаслигини тарғиб қилувчи, ижодда субъективлик аҳамиятини устун деб билувчи, мантиқий билишдан интуитив-ҳиссий билишни юқори қўювчи, инсоннинг ички оламида кечадиган тийиқсиз эврилишларга алоҳида эътибор қаратувчи санъат ва адабиёт модернизм ҳодисаси тўғрисидаги тасаввуримизни анча кенгайтиради.

“XXI аср насри манзаралари” Йўлдош Солижоновнинг адабиётшунос, мунаққид сифатидаги кўп йиллик фаолияти давомида матбуотда чиққан энг катта мақоласи саналади. Ҳажман салмоқдор ушбу мақолада куйинчак мунаққид мустақиллик даври ўзбек насри тўғрисида фикр билдириш асносида, адабиётдаги янгиланиш ва ижтимоий-маънавий ҳаётдаги ўзгаришлар тўғрисида ўзи англаган ҳақиқатларни эҳтирос билан баён этади. У Зулфия Қуролбой қизининг “Армон асираси”, “Машаққатлар гирдобини”, Саломат Вафонинг “Оворанинг кўрган-кечирганлари”, Ҳабиб Темировнинг “Қасос ва муҳаббат”, “Қора қаср асираси”, “Макрми ё муҳаббат?”, Нормурод Норқобилонинг “Дашту далаларда”, Туроб Мақсуднинг “Илинж”, Жаббор Халилнинг “Довул”, “Тақдир бекатлари” асарларини атрофлича таҳлил қилади. Уларнинг ижобий жиҳатларини алоҳида қайд қилгани ҳолда, мавжуд камчиликларини асослаб кўрсатади.

Шухрат Ризаев “Яхши “ёмон” одам ёхуд янгиланган реализм” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журнали, 2011 йил, 3 сон)да ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммад асарларига хос хусусиятларни аниқ ёритиб беради. Адибнинг асарлари тўғрисида сўз юритар экан, уларда ҳаёт ҳодисаларини ва инсон образини акс эттиришда қандай йўл тутилгани, янгиланган реализм қандай ҳақиқатларни англашга имкон беришига эътибор қаратади. Адиб “Паноҳ”, “Куза...” қиссаларида “онг оқими” ифода усулини қўллаш асносида, ўқувчини фаол фикрлашга даъват этишини таъкидлайди. Муаллиф “Куза...” қиссасида “онг оқими” тажрибаларидан (мозаика, монтаж усули, ички монолог)дан фаол фойдаланганини қайд этади ҳамда: “Хуршид Дўстмуҳаммад ижодини фақат ҳиссий ёндашувнинг ўзи билан таҳлил этиб, тушунтириб бўлмайди. Унда ҳиссиёт тўлқинлари ҳамиша тафаккур қирғоқларига урилиб туради. Бири иккинчисини ўзаро тақозо этади”, деган хулосага келади.

Шухрат Ризаев ижодкор маҳорати тўғрисидаги кузатишларини унинг аввалги асарлари билан кейинги асарини қиёслаш асосида баён этгани каби Абдуғафур Расулов ҳам “Толерантлик ва руҳий покланиш” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журнали, 2011 йил, 3 сон)да шу йўлдан боради. У Ғафур Ғуллом, Миртемир, Шукруллонинг энг сара асарлари билан уларнинг ҳаёти ўртасидаги боғлиқликка эътибор қаратади. Устоз ижодкорлар ҳам, шеърятимизнинг бугунги етакчи вакиллари ҳам ўз замони тўғрисида дард, изтироб билан мулоҳаза юритганини таъкидлаб, ижодкор қалби ҳамиша зиддиятларга тўла бўлиши, у ўз изтиробларини изҳор этиш орқали бошқаларнинг дилини поклашга, уларда ҳаётга умид, одамларга, бутун борлиққа муҳаббат уйғотишга интилишини, адабиёт ва санъат худди шу хусусияти билан умрбоқий эканини қайд этади.

Маҳкам Маҳмудов ва Шодмон Отабоевнинг “Жаҳон адабиёти” журналидаги сўхбати (2011 йил, 12 сон)да асарларнинг аҳамиятини белгилашдаги бадийлик мезонлари тўғрисида сўз юритилади. Унда бутун ер юзиде глобал равишда моддий бой-

лик, фойда кетидан қувиш авжланиши натижасида, кишиларнинг бадиий-эстетик диди пасайиб кетаётгани, оқибатда, маънавий таназзул чуқурлашаётгани, ҳамма нарсани пул билан ўлчашга асосланган бозор иқтисодиёти “маҳаллий классик”ларга кенг йўл очиб бераётгани, “адабиётда воқеа бўладиган, жиддий асарлар кам ёзилаётган вақтда бозорга мослашиб, дедектив ёзадиганлар кўпайиб кетгани” тўғрисида ташвиш билдирилади. Маҳкам Маҳмудов бадиийлик мезонларига муносабат ўзгаргани тўғрисида фикр билдирар экан, асар ғоясини баҳолашда Белинский унда тасвирланган воқеага жиддий эътибор бергани, асар мазмунидан келиб чиқиб, ундаги ҳар бир воқеа ва характер хусусида алоҳида тўхталгани, воқеаларни ҳаёт билан таққослаб, бу хусусда жиддий фикр билдиргани, мунаққид ўзининг бу тарздаги ёндашуви билан адабий жараёнга жуда кучли таъсир кўрсатганини эслатади. Шодмон Отабоев ҳам, Маҳкам Маҳмудов ҳам кейинги йилларда эълон қилинган янги асарларнинг аксарияти ғоят жўнлиги, аввалги асарлар улардан бадиий жозибадор эканлигини таъкидлашади.

Раъно Иброҳимованинг “Ўзбек фантастикаси манзаралари” мақоласи (“Шарқ юлдузи” журнали, 2011 йил, 6 сон)да ҳам фантастика йўналишидаги мумтоз асарлар тўғрисида тўхталилади. Раъно Иброҳимованинг фантастикашунос сифатидаги зукколигини намоён этадиган ушбу мақолада гап фантастика жанрми, турми, йўналишми ёки мавзуми деган муаммодан бошланади. Турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келаётган ушбу муаммога аниқлик киритиш мақсадида таниқли мутахассисларнинг фикри келтирилади. Шундан сўнг, ҳозирги ўзбек фантастикасига хос хусусиятлар таърифига ўтилади ва фантастика “илмий фантастика”, “мифологик фантастика”, “утопик фантастика”, “саргузашт фантастика” сингари кўринишларга ажратилса-да, “барча бадиий адабиёт намуналари сингари ўз олдига воқеликни бадиий образларда акс эттиришни мақсад қилиб қўяди”, деб таъкидланади. Мақолада Тоҳир Малик, Маҳкам Маҳмудовнинг фантастика йўналишидаги асарлари эслатилиб, Ҳожиакбар Шайхов асарларининг ўзига хос жиҳатларига кенгроқ тўхталилади. Ушбу асарлар бундан йигирма-ўттиз йил аввал битилгани эътиборга олинса, мазкур мақола учун ҳам янги асарлар эмас, мумтоз асарлар асосий объект эканлиги аёнлашади. Умуман, ўтган йилда матбуотда эълон қилинган мақолалар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, ҳозирги адабиётшунослик ва адабий танқидчиликнинг диққат марказида янги асарлар эмас, мумтоз асарлар турибди. Бу биринчидан, адабиётшунослик ва адабий танқидчиликнинг янги асарлардан унчалик қаноатланмаётгани, иккинчидан, уларни мушоҳада этиб улгуролмаётганига бориб тақалади. Бунинг эса ўзига хос сабаблари, муҳим асослари бор. Янги роман, қисса, ҳикоя, дoston, шеър тўпламларидан қаноатланмаслик негизида, аввало, адабиётшунослик, адабий танқидчиликнинг янги асарларнинг аввалги асарлардан кўра бадиий баркамол бўлишини исташи туради. Ана шу эзгу – истак амалиётда кўринмаса, янги асарлар ўз-ўзидан эътибордан четда қолади. Иккинчидан эса, ҳаёт ҳодисалари ва инсон образини акс эттиришда реалистик ҳамда нореалистик тасвир йўлларини уйғунлаштиришга интилиш йўлидаги турли тажрибаларни тушуниш, қабул қилиш, мушоҳада этиш ҳеч қачон осон кечмайди. Шунинг учун адабиётшунослик ва адабий танқидчиликда ҳаммиша мумтоз асарлар бадиий-эстетик мезон бўлиб туради. Шундай бўлиши ҳам табиий. У адабий жараёнлардаги ўзгаришларга, янги асарларга доим ана шу ўлчов асосида ёндашади. Чунки бу адабиёт илми учун мангу мезон саналади.

Диллардан дилларга

БЕРДАҚ

Яхшироқ

*Оқ бугдойи туриб, сули сепкандан,
Тоza шоли туриб, курмак эккандан,
Жўнсиз қирқ кун қайғу-ҳасрат чеккандан,
Тан соғликда бир кун шодлик яхшироқ.*

*Дунёга чиққан сўнг, бахтинг очилса,
Душманларинг оёгинга бош урса,
Ёв бўйсуниб, икки қўлин қовширса,
Кўзни олайтгандан, иззат яхшироқ.*

САҲРО СЎФИТЎРҒАЙИ

Бердақ туркий халқлар шеърятининг йирик намояндаси, қорақалпоқ мумтоз адабиётининг асосчилардан бири, тарихчи, жамоат арбоби ҳисобланади. Бўлғуси шоир, дастлаб, овул мактабида, кейин “Қорақум эшон” мадрасасида ва бошқа жойларда таълим олади. Таълим мобайнида ёш Бердимурод Шарқ мумтоз адабиётининг Ҳофиз, Саъдий, Хайём, Навоий, Фузулий, Махтумқули ва ўз замондоши улкан қорақалпоқ шоири Кунхўжа асарларини мутолаа қилган, улардан ижод қирраларини чуқур ўрганган.

Бердақ чиндан ҳам халқ оғзаки ижодини, адабиётни, фалсафани, тарихни яхши ўзлаштирган ижодкор эди. Унинг инсонпарварлик руҳи билан суғорилган теран сиёсий лирикасида, кенг қамровли дostonларида қорақалпоқ халқининг XVIII-XIX асрлардаги ижтимоий ҳаёти рангин туйғулар воситасида, табиий реалистик бўёқларда тасвирланган. У ўз даврининг мураккаб воқеаларига, мавжуд ижтимоий муносабатларга файласуф шоир, холис тарихчи сифатида баҳо бера олган. Барча асарларидан ижтимоий тенглик, ватанпарварлик, адолат ва инсонпарварлик ғоялари бош лейтмотив бўлиб ўтади. Бердақ ўз ижодида меҳнаткаш халқнинг ижтимоий аҳволини асосий мавзу қилиб олганлигини

*Юмуш ишла, тугилган сўнг, эл учун,
Жонингни аяма, элда эр учун,
Киндикдан қон томиб, туққан ер учун,
Ўлиб кетгунингча хизмат яхшироқ.*

*Ҳеч қачон дўстларинг бўлмасин ҳайрон,
Қўлдан келса солинг душманга вайрон,
Элу халқ бир бўлиб айлангиз сайрон,
Тугилган ер учун ҳурмат яхшироқ.*

*Ғайри бировларни этиб қурдошинг,
Оқизмагин дилбарингнинг кўзёшин,
Ёмон бўлса ҳам умрлик йўлдошинг,
Вақтинча қўл берган ҳурдан яхшироқ.*

*Одам боласинда бўлсин ор-номус,
Энг камии юз бўлсин кўз кўрган таниши,
Магар билмай қўлни қийса бир қамиши,
Шул вақт қонин тийган ордан яхшироқ.*

“Бўлган эмас”, “Солиқ”, “Бу йил”, “Умрим” сингари шеърлари яққол намоён этади. “Халқ учун”, “Менга керак” шеърлари шоир ижоди учун адолат ва ҳақиқат асосий мезон эканлигини кўрсатиб турибди. Айниқса, “Халқ учун” шеъри, наинки, қорақалпоқ поэзияси, балки жаҳон шеърлятида гражданлик лирикасининг юксак намуналари қаторига киради. Унда инсон ҳаётининг бош мазмуни аниқ, равон, қуйма сатрларда ифодаланган:

*Бердимурод, ўйлаб айтгин сўзингни,
Лоф уриб, кўтарма қуруқ ўзингни,
Қизартмагай халқинг сенинг юзингни,
Қўлдан келса, хизмат айла халқ учун.*

Тарихий мавзудаги “Авлодлар”, “Омонгелди”, “Айдосбий”, “Эрназарбий” асарлари халқ ҳаётининг ўзига хос манзараларидир. Бердақнинг “Авлодлар”, яъни, “Шажара” асари тарихий воқеалар солномаси сифатида, наинки, қорақалпоқ халқи, балки бошқа туркий халқлар учун ҳам муштарак мазмунга эга. “Яхшироқ”, “Шекилли” ва бошқа айрим шеърларида у баъзи таъмагирларнинг кирдикорларини фош этса, “Ўғлимга”, “Аҳмоқ” шеърларида ожиза аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади, ёшларни Ватанни севишга, маърифат чўққиларини эгаллашга чақиради. “Ёрдам бер”, “Изладим”, “Керак” ва бошқа шеърларида эса шоир ўз даврининг муҳим муаммоларини қаламга олади.

Бердақнинг адабий мероси қорақалпоқ адабиёти тарихида сахро сўфитўрғайи бўлиб, марказий мавқени эгаллаб қолаверади.

Таржимон

Эр йигитга номус билан ор керак,
Оқкўнгил, қаламқош севар ёр керак,
Меҳмон келса кутиб олар ҳол керак,
Сўйгани бир эчки-молдан яхишироқ.

Хуш келдинг, деб, отдан тушган ул қўноқ,
Ўтирган бўлмасин шу уйни синаб,
Кўзли ҳам оёқли, тилли бир чўлоқ,
Хунарсиз, билимсиз қўлдан яхишироқ.

Хива хон қасд этиб, пўсди қанғиб юрт,
Мулксиз ночорларга тушди кўп солғирт,
Узунаси текис, йўгон бир аргит,
Сони юз, сифатсиз толдан яхишироқ.

Уйғониб, эртадан юмушга чиқиб,
Қўлингни қабартиб, белингни букиб,
Тиззангни сизлатиб, меҳнатин чекиб,
Еган бир зогоранг болдан яхишироқ.

Теран ақл керак сўзни тизмоққа,
Тиниқ хаёл керак барин сезмоққа,
Сув ичинда ваҳимасиз сузмоққа,
Бир қайиқ олти юз солдан яхишироқ...

... Ўзга кам-кўст келиб тушди, оҳ-войим,
Сабабсиз таёқ еб, недур гунойим,
Ерни, кўкни халқ айлаган худойим,
Бу юришидан ажал келган яхишироқ.

Бир оқишом айттириб урди ёзиқсиз,
Не чора бойлогсиз ҳолда, қозиқсиз,
Қорақалпоқ кунинг ўтди ёруғсиз,
Бул ўтган умрдан зиндон яхишироқ.

Не асл сўз айтдим, ўтди аёнсиз,
Не хизматлар этдим, кетди поёнсиз,
Мен ҳам бир жон эдим юртга зиёнсиз,
Хўрлик кўрдим, тек ўлгандан яхишироқ.

Бердимурод айтар, кўролмаёғду,
Ўлиб кетар бўлди, очилмай бахти,
Бердимурод – халқни, халқи – Бердақни,
Ёлғизиндай кўрар жондан яхишироқ.

Қорақалпоқчадан Янгибой ҚЎЧҚОРОВ
таржимаси

Наср

Наргиза ЖУМАМУРОТОВА

МОМО ДУОСИ

Бадиа

Қишлоғимизда Ҳайитгул момо исмли бир аёл бор. Раҳматли эрининг исми эса Ҳайитбой бўлиб, айтишларича, бир-бирига жуда меҳрли бўлишган экан. Ҳайитгул момо жуда жиддий ва камгап аёл. Қишлоғимизда ҳамма уни ҳурмат қилади. Ойим доим мен ва укаларимга, Ҳайитгул момонинг уйи олдида тўполон қилманглар, деб уқтирарди.

Бир куни ойим бир коса ошни қўлимга тутқазиб, буни тезгина Ҳайитгул момонга бериб кел, деди. Ойим салом айтдилар, овқатни иссиғида еб олар экансиз дегин, дея яна кўшиб қўйди.

– Хўп бўлади ойижон, – дея югургиладим.

– Ассалому алайкум Ҳайитгул момо! Ойим сизга ош бериб юборганди, – дедим негадир чўчинқираб.

– Ваалайкум ассалом, катта қиз бўл! Қизим, нима, мендан қўрқаяпсанми? Овозинг қалтиряпти, – деди момо кулимсираб.

– Ойим сизнинг олдингизда шовқин-сурон қилмай, секин гапиришимизни айтганлар.

– Ҳа, онанг айтдими? Барака топсин! Одам қаригач, шовқин-сурон ёқмай қолар экан. Бир пайтлар мен ҳам худди сендек тўполончи, шўх-шаддод қиз бўлганман. Эҳ, у кунларга анча бўлган. Қани манави ерга ўлтирчи, сенга битта нарсани айтиб бераман.

– Хўп бўлади, – дедим қувониб,

– Э, у кунларни эсласам бағрим куйиб кетади, – дея ҳикоясини бошлади момо бир хўрсиниб қўйиб, – бобонг билан битта маҳаллада туғилиб ўсганмиз. Ҳатто, бир синфда ўқиганмиз. Бобонг тушмагурнинг менда кўнгли борлигини кўзларидан сезардим. Аммо ўзи ҳечам айтмаган. Сув ташишга, сигир боқишга чиққанимда мендан кўзини узолмай термулиб қараб турарди. Унинг бу қилиқлари менга жуда ёқарди, иччимдан севинардим. Лекин, ўзига сездирмасдим, ўзимни худди жаҳли чиқаётгандек кўрсатардим.

Бобонг шўрлик кўзини мендан олиб қочиб, бир осмонга, бир ерга қарарди.

Уйимизда тўнғич қиз бўлганим учун уй юмушлари ҳаммаси менинг зиммамда эди. Онам раҳматли эртадан кечгача далада ишларди. Мен эса нон ёпардим, сигир соғардим, кир ювардим, ўтин ёриб овқат қилардим, шу десанг, ҳаммасига улгурардим. Тунда эса бобонгга атаб дўппи тикардим. Бизнинг пайтларимизда қизлар ёқтирган йигитларига ўз кўллари билан тиккан дўппи совға қилиш удум эди. Мен дўппини тез тикардим, тезроқ битиришни ва бобонгга совға қилишни истардим. Охири битказдим. Аммо, уялиб бобонгга бера олмай юрдим. Ўзи ҳали менга кўнглини очмаган бўлса,

мен қиз бола бўла туриб қандай қилиб биринчи бўлиб айтаман? Йўқ, яхшиси унинг гап бошлашини кутаман, дея дўппини сақлаб юрдим. Шу йўсинда ойлар, йиллар ўтди...

Бизлар кап-катта йигит-қизларга айландик. Аммо, ўн тўрт ёшимда тиккан дўппим ҳамон ўзимда эди. Ҳали ҳам умид билан бобонгнинг дил изҳорини кутардим. Мактабни битказаётганимда бобонг менда гапи борлигини айтди. Юзларим лов-лов ёниб, қип-қизариб кетдим. Лекин қовоғимни уюб олдим.

“Намунча қизармасанг? Шунчаки институтга кирсанг бирга кирайлик, демоқчи эдим. Сенга соқчи бўлардим. Майлими?” – деди. “Майли” – дедим. “Ўқишни тамомлаганимиздан кейин тўй қиламиз”, – деди бобонг кўзини олиб қочиб. “Боринге” – дедим уялиб. Кетаётиб эса кўлига уч йил олдин тиккан дўппимни амаллаб тутқаздим. “Ярашдимми?” – деди дўппини бошига кўндириб. “Жудаям”, – дедим шарақлаб кулиб. Чунки дўппи кичкина, кап-катта йигит бўлиб қолган бобонгга тор келиб қолганди-да. “Дўппидўзликниям қотирдинг”, – деди бобонг кулимсираб. Мен бўлсам, “айб ўзингизда, хўп, мен дўппини вақтида беролмабман, лекин ўзингизчи, шу бир оғиз гапни шунча йилдан бери айтолмай келдингиз-ку”, – дедим бўш келмай. Бобонг айбини тан олди, “тўғри айтасан, мендан ўтди”, – деди.

Шундай қилиб, бобонг билан бирга институтга кирдик. Кейин тўй қилдик. Тўйдан кейин эса Аллоҳ бизни бир ўғил ва бир қиз билан сийлади. Жуда ҳам бахтли эдик. У бир сўзли, мард йигит эди. Беш вақт намозини қанда қилмасди. Аллоҳнинг берган ризқу насибасига доим шукр қилиб яшарди. Таниш-билишлари уни жуда ҳурмат қилишар ва Ҳайитбой эмас, Хайрли бобо деб аташарди. Қўлидан келган хайрли ишларини одамлардан аямасди. Доим “кам гапир, кўп эшит, кўп ўйла”, дерди. Камгаплик менга бобонгдан юққан.

Йиллар ўтиб, куч-қувват кетиб, қариллик деган даврга ҳам етиб келдик. Қизимизни, жойи чиққач, тўй-томоша билан узатдик. Ўғлимиз эса шаҳарда ўқиб юриб бир қизга уйланди. Ишга кирди, уй сотиб олди. Хуллас, шаҳарлик бўлиб, туғилган қишлоғини унутди. Бобонг иккимизни шаҳарга олиб кетмоқчи бўлди. Аммо, кўнмадик. “Бизларга шаҳарда нима бор? Ахир, шу қишлоқда киндик қонимиз томган. Яқин одамларимиз, қадрдонларимиз шу ерда. Ўзларингиз яшайверинглар”, – деб оқ фотиҳа бердик. Шундай қилиб қариган чоғимизда чолу кампир ёлғиз қолдик. Барака топишсин, қўшниларибиз ҳар куни ҳолимиздан хабар олиб туришарди. Бир куни бобонг маъёс овозда мендан кечирим сўради.

“Кампир билиб-билмай кўнглиннга озор бериб қўйган бўлсам мени кечир, хўпми?” – деди. Ҳайрон қолдим. “Э, дадаси, нималар деяпсиз”, – дедим.

“Мендан рози бўл деяпман-да”, – деди боёқиш чолим.

“Нафасингизни иссиқ қилинг, нима, бугун чап томонингиз билан турдингизми? – дедим гапларидан ҳайрон бўлиб. – Юринг, ундан кўра намозимизни ўқиймиз, намоз вақти бўлибди”.

Бобонг билан намоз ўқиш учун жойнамозга ўтирдик. Мен намозимни ўқиб бўлгач, чиқиб кетдим. Аммо, бобонг хонадан чиқавермагач, кириб қарасам, саждага борган ҳолда жимгина ётибди.

Момо бир зум сукутга чўмди-да, кейин қулт этиб ютиниб давом этди.

– Раҳматли жойнамоз устида Аллоҳга омонатини топширибди. Қизим, агар билсанг, жойнамоз бу дунёдаги энг муқаддас, энг покиза жойдир. Аллоҳнинг севган бандаларигина ана шундай беозоргина омонатини топширар экан. Бобонг одамларга фақат яхшилик улашувчилардан эди. Илоҳим ҳаммага Аллоҳнинг севган бандаси бўлиш насиб этсин, – деди Ҳайитгул момо дуога қўл очиб.

Қорақаппоғистон

Шеърят

Дилором ДИЛХОҲ

Ўланимга ўлан жўр

* * *

Эл ошдим-а, эл ошдим,
Элдан Чамбилбел ошдим.
Кўргонимнинг бўйин кўр,
Дарёдай тўлиб-тошдим.

Бобом баҳши, тинглагин,
Момом баҳши, тинглагин.
Термаларин терсам мен,
Айтимиждан англагин.

Дўмбиранинг ториман,
Зорланганда зориман.
Элга эл бўлиб, менам,
Доим элнинг ориман.

Баҳши борми элингда,
Яҳши борми элингда?
Чийқамишинг не эмиш,
Белбоғ борми белингда?

Ўланимга ўлан жўр,
Сенам уни тинглаб кўр.
Куй тинмайин ўй тинар,
Зўрдан агар чиқса зўр.

Эл ошдим-а, эл ошдим,
Элдан Чамбилбел ошдим.
Кўргонимнинг бўйин кўр,
Дарёдай тўлиб-тошдим.

Кўргон шамоли

Оқтов Қоратовдан акс садо қайтди,
 Бўғзида қоларми булбулнинг байти,
 Мен келдим, дўмбиранг гунг қолган пайти,
 Кўнглимни тилади ишқу аъмоли,
 Сочимни силади Кўргон шамоли.

Бир элни жам қилган оловинг қани?
 Дилларга қалаган “қалов”инг қани?
 Танглайга берганда тиловинг қани?
 Елпиниб оққурай, оппоқ рўмоли,
 Сочимни силади Кўргон шамоли.

Етти авлодига етганда бориб,
 Эшитганнинг дилдан дардлари ариб,
 Мен муштипар келдим бунда ахтариб,
 Бунда бир боғ кўрдим рўйи самоли
 Сочимни силади Кўргон шамоли.

Менинг бу ҳолимни Яккатут билар,
 Терма териб айтсам, ким ҳам гап улар,
 Ўзи бахшисини биларми булар?
 Кўкайимда кўклар шу бир саволи,
 Сочимни силади Кўргон шамоли.

Кўрдим, қоракисса уругинг шунда,
 Достон, айтимларинг йўригинг шунда,
 Тараққос айлаган тўригинг шунда,
 Дедим: Шунда элнинг бахти-камоли,
 Сочимни силади Кўргон шамоли.

* * *

Қир бағрини ёналаган уй,
 Қўзигуллар суяган осмон.
 Тандир бўйим ўлчаганида
 Болалигим бўлганди армон.

Қўниб олиб вайиши тоқига
 Мўраларди юлдузлар тунда.
 Тунаб кетди етти қароқчи,
 Етов билмас ҳисларим шунда.

Чанқаганда кўзёшим сепдим,
 Ўсмаларим сиқилиб кетди.
 Ҳар кун тонгни кўрай, деб, илк бор
 Теракзорлар йиқилиб кетди.

*Пода кечган сувлари ширин,
Тупроқнинг ҳам бўйи бўларди.
Қалдирғочлар базм қилганда,
Чумолининг тўйи бўларди.*

*Бўй қизлардай алвон рангидан
Уяларди лолақизгалдоқ.
Зарбандсойнинг сувлари ҳам зар,
Сен Оқтовнинг бўйларига боқ!..*

Зарбанд

*Ҳар битта илдизингга
Томирлигим бор эди,
Пинҳон туйғуларимга
Кенгликларинг тор эди.*

*Боқидан балқиган тонг
Даитга эниб келарди,
“Чилмайрам”ни бўйлаган
Дилда орзу бўларди.*

*Қизгалдоқлар очилса
Алақайнинг қирида,
Кўз қиримга кўчарди
Ҳатто шабнам дури-да.*

*Узумлар хол ташласа
Чўқилашиб ер эдик,
Қушга қўйиб бор айбни;
“Чумчуқ еган”, дер эдик.*

*“Чумчуқли”нинг чумчуғи
Биздан эди гинадор,
Чанг кўчалар қиссаси
Эди чиндан беғубор.*

*Бугдойзорга турлари
Юлдуз учиб тушарди,
Бир парча патир бўлиб,
Ой кулчаси пишарди.*

*Мен шоира қизингман,
Кўз қарогимсан Зарбанд,
Сувлотдан энар бўлсам,
Суянч тоғимсан Зарбанд.*

Самарқанд

* * *

Тун билан куннинг ҳеч фарқи йўқ,
Оймомо қуёшга айланган.
Нигоҳи кўксимга санчар ўқ
Энг гўзал сайёддек шайланган.

Булулар кўксини ёраман,
Ёмғирга айланган бўсангиз.
Чақиринг, югуриб бораман,
Фақат, сиз мен томон бўлсангиз.

Нетайин, чиройли бир қушсиз,
Қафаси кумуш ё олтиндан.
Ноласи бегона, беҳушсиз,
Куй танлаб берилган олдиндан.

Эҳ, гулим, сиздан не кетарди,
Бас қилинг кўксимни тиглашни.
Бир қулиб қўйсангиз етарди,
Биласиз жилмайиб йиглашни.

* * *

Қшининг чилласида кулгандай қуёш,
Қорли юрагимга тафт бердинг, гулим.
Бир зумга бўлса-да, вақт тўкди кўзёш,
Йилларга татиди ҳар ўтган куним.

Оқшомги оташим – ширин гуноҳим,
Дагал туйғуларим пўстини тилди.
Шаффоф найча ичра учганча руҳим,
Энг ёрқин ёғдуга ўзини илди.

* * *

Эски ҳовли, сувоғи лойдан,
Бир қиз турар, чиройли ойдан.
Совчиларни кутар бесабр,
Билиб олган, шамали чойдан.

**Зокиржон
БОЙХОҶОВ**

Оташ ниҳонидан қомқомлик қийин

*Сувлар сепар, кўча супурар,
Райҳон ҳиди ўтса гуп урар.
Шинамгина безанган ҳовли,
Гул рўмоли тинмай ҳилпирар.*

*Ёқа ушлар кўрганлар бари,
Ердан ойни кўрган сингари.
Дуога қўл очинг яхшилар,
Бахтли бўлсин, ойрухсор пари.*

* * *

*Мени осон алдадинг,
Керакмиди шу сенга?
Муз юракка чўғ эмас,
Кириб қолди аланга.*

*Ақл ити узилиб,
Бевафога боғланди.
Ёлгон ишқнинг тафтидан
Кўнгил кулга айланди.*

*Ёғду сочган ҳар кўзгу
Бўлолмас экан қуёш.
Юмуқ кўзлар очилар
Текканда бошига тош.*

*Мени осон алдадинг,
Керакмиди шу сенга?
Муз юракка чўғ эмас,
Кириб қолди аланга.*

* * *

*Биламан, севгига лиммо-лим қалбинг,
Оташ нигоҳингдан қочмоқлик қийин.
Аммо, билмайсан-да, биргина айбинг,
Бундай оташ ичра куймоқлик тайин.*

Наманган

Жаҳон ҳикоялар хазинасидан

Элке ХАЙДЕНРАЙХ

ЭРИКА

ёхуд ҳаётнинг сирли маъноси

Ҳикоя

Бутун йил бўйи итдек тиним билмадим, куну тун ишладим ва мана Рождество байрами арафасида энди бўларим бўлиб, калтакланган одамдек шалвираб ўтирибман. Тўғри, яхшигина пул топдим, лекин... ҳаётим буткул издан чиқиб кетди... Дўстларимни ҳам унутдим, таътилга ҳам чиқмадим, йўл-йўлакай овқатланадиган одат чиқардим, салат, пицца ёки уйдалигимда бир-иккита тухум қовуриб телевизор олдида наридани бери еб олардим. Баъзида кун бўйи туз тотмасдан, фақатгина вино, кофе ёки чай ичиб, худди сувга тушган мушқдек шалпайиб қолардим. Номимга келган хатларни ҳатто очиб қарамасдим, телефон қўнғироқларига жавоб бермасдим: ҳаммаси малол келарди.

Навбатдаги ўн олти соатлик иш кунидан кейин уйга қайтиб, уст-бошимни ечиб-ечмай каравотимга чўзиларканман тўсатдан телефон жиринглади. Бу худди тирикликнинг ташқаридан менга англантиши мумкин бўлган энг сўнги ишорасидек эди. Ётган еримда гўшакни кўтариб, “эштаман” дедим малолланиб.

Бу Франц эди, у менга Лугано шаҳридан қўнғироқ қилаётганди. Франц билан ўн йиллар бурун қанчадир муддат бирга яшагандик, кейин эса худди ҳеч нарса бўлмагандек ажралишиб, иккаламиз ҳам бошқа оила қурдик. Лекин иккимизнинг ҳам турмушимиз бўлмади, у Луганода, мен эса Берлинда яшаб қолдим.

Франц Луганода муҳандис бўлиб ишлай бошлади, биз бир-биримизга откриткалар жўнатиб турдик.

– Салом, Бетти, – деди Франц қувноқ оҳангда. Мени “Бетти” деб чақирадиган ягона одам ҳам у эди. Исми Элизабет, аммо асл исми билан фақат онам чақиради. Отам Лиза деб, мактабдагилар Элли, эрим эса Лилли деб атарди. Баъзида ўзим ҳам асл исми нима эканлигини билмай чалкашиб қоламан ва ўзимни ўзим иккинчи исми Вероника деб атайман. Фақат Франц учунгина мен Бетти бўлиб қолгандим... Ўрнимга туриб ўтирдим-да, бир қўллаб этигимни ечарканман, “Эҳ, Франц” дедим.

– Овозинг яхши эмас, – деди у. – Тинчликми?

– Ўлганман, деб ўйлаган эдим. Чимчилаб кўр-чи?!

– Бунинг учун яқинроқ келишинг керак, – деди Франц, – айнан шунинг учун қўнғироқ қилаяпман аслида...

Кўзларимни юмдим-да, иккаламиз бирга яшаган болохонадаги уйимизни эсладим. У ерда Франц саҳна учун расмлар чизар, мен эса мақолалар ёзардим. Донна Анна арияси ёзилган пластинка қўйиғлиқ турар ва бу бизга илҳом берарди. Ва яна... иш давомида шунчалик кўп турли хилдаги спиртли ичимликларни, масалан арча уруғи солинган ароқ, вино, текилла ичар эдикки, ҳозир ўйлаб ҳайратга тушаман.

- Рождество байрамига меникига – Луганога келсангчи, – деди Франц.
- Нега энди боришим керак экан? – дедиму, ичимдан хурсанд бўлдим, аммо буни сездирмасликка ҳаракат қилдим. – Нима, менсиз кунинг ўтмай қолдими?
- Сенсизам яшай оламан, – деди Франц, – қайтиб кетганингдан кейин қанчалик хурсанд бўлишимни билсанг эди...
- Мен ҳали бирор марта Луганога бўлмадим-ку? Лугано қанақа жой ўзи? – сўрадим ундан.
- Қўрқинчли, – жавоб берди Франц. – Печакгуллар чирмашиб ётган, олдида палмалар бор эски уйлар, сиренларнинг, самбитгулларнинг бад бўйи анқиб ётади! Даҳшатли қўл ўртасида қўрқинчли тепаликлар... Лекин барибир кўриб кўйсанг ёмон бўлмайди.
- Бўпти. Борганим бўлсин, фақат мен билан олдингидек тортишишга ваъда бе-ришинг керак.
- Чин сўзим, шундай қиламан.
- Ажойиб, – дедим мен, – аммо мен аллақачон ўлганимни унутма. Луганогача етиб боришимга ишонмайман, ўз уйимнинг ошхонасигача етиб боролмаяпман-ку.
- Милангача самолётда келасан, кейин бир соат поездда Луганогача. Мен сени кутиб оламан.
- Йўқ, мени кутиб олма. Бахтимга самолёт кулаб тушса... кутганинг зое кетади.
- Яхши фикр, – деди Франц. – Мен поезд рельслари устига катта бир дарахтни қулатаман, сен ўтирган поезд йўлидан чиқиб кетади, бунга нима дейсан?
- Зўр... – дедим-да, хўрлигим келиб, овозим бўғилди. Биз у билан номигагина бирга яшагандик. Бир-биримизга беадаблик қилардик, пичинг билан гаплашардик. Албатта бундан иккимиз ҳам қийналардик, лекин бошқача бўлишга қурбимиз етмас-ди...
- Борсам, сен мени танитайсан, – дедим мен бир оз ўзимга келиб. – Жуда қариб қолганман сочларим оқариб кетган.
- Каравотдан аранг турдим-да, мувозанатимни йўқотмаслик учун дарҳол креслога чўқдим.
- Ўзи илгаритдан хунук эдинг, фақат сенга айтгим келмас эди. Мен бўлсам, ҳамон ўша сен билган келишган йигитман.
- Яхши. Рождестводан бир кун олдин борсам керак. Агар бирор нима учса.
- У хурсанд бўлгандек туюлди ва мен ҳам ўзимни бир оғир юқдан халос бўлгандек сездим.
- 24 декабр куни эрта тонгданоқ бир-иккита иссиқ кийимларимни, кўзойнагимни олдим. Бир жуфт мустаҳкам пойафзал, ранги униққанроқ атиргул нусхали эски қора кўйлагимни, бир-иккита китоб ва ҳар гал саёҳатга чиқсам менга ҳамроҳлик қилувчи будильнигимни сумкамга жойлаб, Франц учун Эльзас ханталини харид қилиш истагида энг яхши дўконлардан бирига йўл олдим. У ердаги бир бўлимда ханталларнинг юздан ортиқ турлари мавжуд: шиша идишларда ҳам, кичикроқ пластик идишларда ҳам, ўткирлари, нордонлари, ширинроқ таъмлилари, оч сариқ рангдан тўқ жи-гар ранглиларигача, кремли ҳамда қумоқланганлари... Ғарбнинг жами иллатларини ўзида жамлаган шаҳарликлар ханталнинг юзлаб тури сотиладиган шу савдо марказига оқиб кираётган эди. Дунё олов ичида қолган бир пайтда, заминнинг қайсидир жойларида уруш авжга минган, одамлар оч ва бир-бирларининг қонини тўкаётган, миллионлаб одамлар қочоқликда, бошпанасиз юрганларида, қанчадан-қанча бола-лар кўчаларда ўлиб кетишаётган бир пайтда Берлин юзлаб хантал турлари ичидан ўзига маъқулини танлаш билан овора эди...
- Мен хантал танлаш учун лифтдан юқорига кўтарилиб, нуқул беадаб кесатик билан гапирадиган, умримнинг беазмун кунларию, тунларини бирга ўтказган одам учун Элзаснинг кичик идишларда сотиладиган ханталини танлаб-танлаб со-тиб олган бўлар эдим, агарда биринчи қаватда турган чўчкачага ногоҳ кўзим тушиб қолмаганида. Кўзим тушдию, ёнидан жиллолмай қолдим. Яна қизиғи, негача уни “Эрика” деб атагим келди, миямга келган дастлабки фикр шу бўлди: Эрика. Қўғирчоқ чўчкача каттагина, оч пушти юнгли, тўқ пушти оёқлари, бир оз очилган оғзи, юмшоқ

қулоқлари... ва тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада ишонч тўла кўзларида сасийлик, қизиқувчанлик, айни чоғда бир оз қувлик балқиб турарди. Гўёки у менга, кўп сиқилма, ташвиш қилма, мендан ўрнак ол. Мен бор-йўғи бир пушти юнгли чўчкачаман, бироқ аминманки, Ҳаётнинг сирли маъноси менда, деётгандек тангадеккина мовий кўзларини тикиб турарди. Кейин нима бўлди, денг: ҳеч иккиланмасдан кредит карта орқали кўғирчоқ учун 678 марка тўладим. Сумкамни орқамга осиб, Эрикани эса икки кўллаб ушлаб, қорнимга тираб кўтариб олишимга тўғри келди. У ҳайрон қоларли даражада енгил, бироқ беҳад семиз ва юмшоқ эди. Эриканинг олд оёқларини елкамга осилтириб, орқа оёқларини белимнинг ўнг ва чап томонларига ўтказиб олдим. Унинг боши кўм-кўк кўзлари билан чап елкам оша боқиб турарди, сотувчи аёл менга яқинлашиб: “Яна битта силасам майлими?” деди-да, Эриканинг қулоқларини авайлаб силаб қўйди.

Кўчада одамлар бизни кўришган заҳоти бир текис бўлиб, йўл беришар, ортимиздан ҳавасланиб қараб қолишарди. Рождестводан олдин харид қилишнинг сўнги соатлари бўлгани боис, одамлар хариддан тўйган, чарчаган, шу билан бирга кўпчилигини байрамдан кейинги бўладиган оилавий бюджет инқирози хавфидан қўрқув чулғаб олгани сезилиб турарди. Шунга қарамай ким Эрикани кўрса табассум қиларди. Савдо маркази эшиги олдида туриб, ичкаридан эсиб турган ҳовурда исинаётган гадой бир қўли билан яширинча Эриканинг орқасини силаб қўйди.

Кўчага чиқиб такси бекатига келдим. “Эй худойим, бунча чиройли, болангиз хурсанд бўладиган бўпти!” деди бир қари аёл ва ўта эҳтиёткорлик билан Эрикани “эркалаб” силаб қўйди. Мен бўлсам, ўттиз саккиз ёшли Франц исмли “болакай” нинг совғалар столидан Эриканинг жой олишини кўз олдимга келтириб кулиб қўйдим. Эрикани ҳайдовчининг ёнига ўтқаздим. У кўк кўзлари билан Берлиннинг жонсарак кўчаларида ким ўзарига пойга қўяётган машиналарни жимгина кузатиб борарди. Эриканинг орқасида негадир ўзимни хотиржам ҳамда ҳимояланган сеза бошладим.

Машина чорраҳа қизил чироқларида тўхташи лозим бўлганда, ёнма-ён кетаётган ҳайдовчилар устимиздан кулиб, бизга қараб сигнал беришар, кулишар, қўл силкитишар, узоқдан бўса ҳада этишарди. Бу ҳолат менинг ҳайдовчимга ҳам завқ бағишлар, ҳамкасбларига жавобан сигнал берар, бош ирғаб қўяр, одамлар диққатини ўзига тортаётганидан мароқланарди. “Бу қанча тураркан?” деди у таксидан тушаётганимда. “Билмайман, бу менга байрам совғаси”, деб алдаб қўя қолдим, негадир нархини айтишга уялдим.

Одатда сумкамни ўзим билан самолёт бортига олардим, энди эса иккови – Эрика ва сумкам билан бортга чиқишга рухсат этилмайди. Шунинг учун сумкамни самолёт юкхонасига топширдим. Эрика самолёт бортидаги юкхоналарга сиғмади, шунинг учун биринчи марта ажралишимизга тўғри келди. Стюардесса уни 1-классдаги бўш ўринга ўтказиб қўйди, камарларни тақди ва мени оғоҳлантириб ҳам қўйди: “Жаноб” ўзини яхши ҳис этаяпти”. “У – жанобмас, хоним. Исми Эрика”, дедим. Стюардесса қиз менга мулойим ва маъносиз боқиб қўйди ва тез одимлаб нари кетди. Менга эса Эриканинг юмшоқ юнги, мулойим нигоҳи етишмасди. 1- ва 2-классни ажратиб турувчи пардалар туширилганда, Эрикани кўра олмаётганимдан нақ саросимага тушдим.

Кўзларимни юмиб болалигим, болалар уйдаги дастлабки кунларим ҳақида ўйладим. Касал ўпка туфайли мен Боркумга жўнатилгандим. Ўшанда тўққиз ёшда эдим, поезд ойнаси олдида туриб йиғлаётганимда онамнинг охирги сўзини эшитгандим: “Аҳмоқлик қилмагин, бошқа болалар бақариб йиғлашмайди, ахир”.

Отам менга тўқ сариқ юнгли, жигарранг шиша кўзли айиқ жўнатганди. Уни Фритц деб атагандим ҳамда юзларимга маҳкам босиб, тўйиб-тўйиб йиғлар, унинг юнглирига кўз ёшларим ва мишиғимни оқизардим.

Эрика билан ҳам худди шундай қилмоқчи бўлгандим, бироқ Эрика 1-классда ўтириб кетаяпти. Онам билан бирор марта бўлса-да хайрлашганимни, унга бирор марта ҳам байрамларда хуш кайфият тилаганимни эслай олмайман. Шундай қилсам, онам бунга эътибор бермаган ҳам бўлармиди. Майли, ҳали ҳам бўлса, оназоримга Луганодан қўнғироқ қилишим мумкин.

Франкфуртда Эрикани яна ўзим қабул қилиб олдим, Миланга учаётган самолётнинг чет элликлар рўйхатдан ўтадиган залига кираётганимда уни маҳкам бағримга босдим.

Чарм қопламали ўриндиқларда, хромли стулларда, жомадонларда, полларда, хуллас ҳамма жойда навбатдаги учиш рейсини кутаётган чарчаган одамлар жойлашиб олган эдилар: улар орасида саллали ҳиндлар, юпқа, ҳарир рўмолли аёллар, оппоқ кийимли қора танлилар, ҳарбий японлар, текис бошли корейликлар, озгин, мўйнали камзул кийган кекса ҳамда гротеск услубида соч турмаклаган америкалик аёллар, алланималар егулик тановул қилиб ўтирган, ўқиётган, йиғлаётган, ухлаётган, оналари тиззасидаги, оталари қўлидаги, қўғирчоқ ёки кичкина жомадонлар билан куймалашаётган болалар, соқовдек жим ва Рождество уларга ҳеч нима ваъда қилмаётганидан ғамгин болалар ҳам бор.

Ҳаво илиқ ва бўғиқ эди, вагон йўлаги шовқин билан тўлиб кетди, ҳеч ким хушчақчақ ёки бахтиёр кўринмасди. Илоҳий тун арафасида қалб тубидаги туйғулар юзага чиқади ва айна шу дамда ҳаётимда Эрика пайдо бўлди. Одамлар унинг оч пушти қорнини кўришлари учун мен уни орқа томонидан ушлаб олдим, шу тариқа унинг тўртта оёғи ҳавода муаллақ қолди. Унинг қувноқ кўм-кўк шиша кўзлари бутун зални бир неча дақиқа ёритиб юборгандай бўлди. Шивир-шивирлар, ҳиринг-ҳиринглар тинчигандек бўлди. Болалар ўринларидан туриб олишди, ота-оналари эса уларни туртардилар, бир неча бола мен томонга югуриб келди. Гўё ҳавога жон кирди, мен тушунмайдиган дунёнинг ҳамма тилида жажжи болакайлар, қизалоқлар: “Майлими ушлаб кўрсам?” дейишарди чуғурлаб. Мен бош ирғардим. Эриканинг оёқлари, юмалоқ тумшуғи, қулоқларини авайлаб силаб-сийпай бошладилар. Бир кўнғир сочли бола Эриканинг шиша кўзларидан бирини авайлаб артиб қўйди, кўнғироқ сочли қора танли қизалоқ Эрикани секингина ўпди ва югурганича ортига қайтиб, ўзини онасининг панасига олди.

Агар мен бу ердаги одамларга назокатла муҳаббат, уйғунлик ҳамда соғинч, эркинлик ва тотувлик ҳақида гапирсам, ҳеч ким мени эшитмасди ҳам. Ҳаттоки, уларга ёқмаган ҳам бўлардим. Лекин, Эрика... Унинг бу ерда мавжудлиги ҳаммани сеҳрлаб қўйганди гўё. Улкан чўчқача ўз нигоҳи ва юмшоқ пахмоқлари билан одамларга хуш кайфият, илиқлик, бир-бирларига нисбатан хайрхоҳлик улашаётган эди.

Миланга учадиган охириги самолёт кичик ва қулай бўлиб, Эрика ҳаво кемаси капитани ва унинг жамоаси томонидан бортда қизгин кутиб олинди, йўловчилар чапак чалиб юборишди. Эрика ёнимдалиги учунми, секин-аста мени тушкун кайфият тарк этиб борарди. Бор-йўғи бир неча соат ичида у ҳаётимни бутунлай ўзгартириб юборди, агар Эрика бўлмаганда, ҳеч қачон бутунлай нотаниш одамлар билан, шунингдек, такси ҳайдовчиси билан ҳам гаплашмаган бўлардим. Энди эса нотаниш одамлар менга жон бағишлашмоқда, юзларимга табассум қайтди.

Мен ўзим ва Эрика учун ҳам қизил вино келтиришларини айтдим, ҳеч қандай шарҳсиз буюртма келтирилди ва хушкайфият ила хизмат кўрсатилди. Алп тоғлари устидан ўтаётиб бошимни Эриканинг елкасига қўйдим-у ўзимни шундай яхши ҳис этдимки, қани энди парвоз давом этаверса, этаверса... деб ўйладим.

Миланда аэропорт хизматчилари иш ташлашибди. Самолётдан тушиш учун зиналар ҳам ўрнатилмади, автобус ҳам юборилмади, самолётдан сакраб тушишимизга тўғри келди. Навбатим келганда ўйланиб қолдим: аввал ўзим сакраб, Эрикани бирор йўловчига ишониб қолдирсаммикан ёки уни аввал пастга ташлаб, кетидан ўзим сакрасаммикан? Қарасам, пастда мендан олдин тушган йўловчилар қулочларини кенг очиб кутиб туришибди. Эрика кенг очилган қулочларга бориб тушди, уни маҳкам тутиб олишди, боз устига ўпиб ҳам қўйишди ва ҳатто мақташди ҳам. Браво, браво! Мен ҳам сакрадим-да, уни ҳаммадан қизганиб тезда қайтариб олдим. Ўзимни боласи эътиборга тушганидан талтайган онадек тутаётгандим. Юқларимизни самолёт юкхонасидан ўзимиз олиб, боғжона биносигача анчагина пиёда боришимиз шарт эди. Ёнимдаги барваста ҳабаш йигит ўзининг каттакон жомадони билан бирга менинг сумкамни ҳам кўтариб олди. Кичкинагина сумкачасини эса қўлимга тутқазди. Ўртамизда Эрика, йигит унинг чап қўлидан, мен эса ўнгидан тутиб олгандик. Шу

тариқа биз қоп-қора, ҳўл асфальтдан ҳаммининг ҳавасини келтириб юриб борардик. Ахир Эрика билан юришни ҳар бир одам истаётган эди-да, бироқ бу барваста йигит уларнинг ичидан энг дадилли бўлди. Шу пайт негадир умримнинг қолган қисмини шу қора танли йигит билан ўтказгим келди. Эрика ўртада бўларди ҳозиргидек... У менга исми-шарифи жаноб Вилсон эканлигини, Рождествони опасиникида – Миланда ўтказишини айтиб қолди. “Зўр совға олибсиз!” - деди у Эरिकани кўрсатиб, мен бўлсам уни кимгадир совға қилиш ҳақида ўйлаб, даҳшатга тушдим.

Вокзал биноси катта, баланд ва жуда эски, шу билан бирга ўта чиройли, ўймакор ёғочли, мустаҳкам қадимий ойнавандлари замонавий услуб билан ўйғунлашиб кетган эди. Барча катта шаҳарлар сингари бу ерда ҳам одамлар оқими катта, ҳар қадамда уларнинг бирортасига ё қоқилиб ёки урилиб кетиш мумкин. Эрика кўм-кўк кўзлари билан менга йўл очиб борар, бир оз юриб, ортимга қарасам одамлар оқими яна кўшилиб кетарди.

Поезд тирбанд эди, овқатланиш вағони ҳам. У ёқ-бу ёққа ўтишнинг ҳам ҳеч иложи йўқ эди. Туриб кетишимга тўғри келди, сумкам эса оёқларим тагида қолиб кетганди. Олти кишилиқ купедан кимдир менга имлади: “Чўчқангизни беринг, ушлаб кетаман!” Эрика кекса аёлнинг тиззасидан жой олди, аёл Эрикага бошдан - оёқ разм солиб бўлгач, у тиззадан тиззага, қўлдан қўлга ўта бошлади. Уни жуда ҳам қизғаниб, ишонмасдан кузатиб турардим.

Ўйларнинг айвонларида ранг-баранг Рождество чироқлари осилиб турибди. Негадир руҳим тушиб кетди, гўё ташландиқ бечорадек, бу дунёнинг ифлосгарчиликлари ва бедаволиги ҳолдан тойдиргандек ҳис этдим ўзимни. Эरिकани кўлимга тутқазिशгач, унинг юмшоқ, дўмбоқ гарданига юзимни босдим.

Болалигимда Рождество байрамини нишонламасдик, чунки онам черков ва диний байрамларни хушламас эди. Рождество, арча дарахти, совғалар биз учун бегона эди. Буларни тушуниш бола учун осон кечмайди. Уйда, дераза олдида ўтириб кўчада дарахтларга осилган ранг-баранг чироқларни кузатиб хўрлигим келарди.

Франц билан эса ҳар доим арча ясатардик, арчага турли хил бўлмағур ашқол-дашқолларни: ошхона анжомларини, санчқилар, шиша очқичларни осиб ташлардик, бироқ албатта шамлар ёқардик, совғалар ҳам бўларди. Бугун кечқурун-чи?! Франц иккимиз нима қиламиз? У балки нимадир пиширар, менда эса унинг учун Эрика бор.

Ҳеч бўлмаса шу бугун кинояли ҳазилларимиздан воз кечиб турармиз? Биз ҳақиқатдан ҳам ҳамма нарса ҳақида, ўртамизда нима чин, нима ёлғон бўлганини, келажакдаги режаларимиз ҳамда орзу-умидларимиз ҳақида гаплаша олармиканмиз? Мен унга отам вафот этганини, ўзимни ўта ғамгин ва ташландиқдек ҳис этаётганимни айта олсам эди. Касал эканлигимни, жарроҳлик столига ётишим лозимлигини, бундан ниҳоятда кўрқаётганлигимни айтгим келарди. У ҳам менга ўз иши ҳақида, нима учун шунчалик узоқларга қочиб кетганлиги ҳақида айтганда эди.

Суюкли аёли бормикин? Францнинг ҳаётида аёллар ҳамиша бўлган, ҳатто мен билан бирга яшаган кезларида ҳам. Бироқ мен рашкчилар хилидан эмасдим, уруш-жанжал қилмасдим. Беш кунлик ҳаётда турли машмашаларнинг нима кераги бор? Шуларни ўйлар эканман, тўсатдан Францнинг юзидаги ажинлар, мени тушуниши-ю, ўткир нигоҳини кўз олдимга келтириб кўрқиб кетдим.

Поезд узоқроқ тўхтаб қолди, демак, навбатдаги божхона назорати. Бу – Хиассо бекати экан, кейингиси – Лугано, пешонамдан совуқ тер чиқиб кетди. Эрика билан видолашувимга тўғри келади, Франц учун шундай қилишим керак, аммо у Эरिकани қадрлармикан? Бугун тунда у билан бўлишимни ўйлаб даҳшатга тушдим. Бирга яшаган сўнгги кунлардаги ишқий муносабатларимиз мажбурий муносабатлар эди. На-тижада бундай зўрма-зўракиликдан чарчадик ва шу тариқа дўстларча ажралишдик.

Францни бошқа кўрмадим. Буни хоҳламадим ҳам, биз ҳатто дўст ҳам бўлиб қололмадик. Эй Худо, шунча йўл босиб бу ерга келмаслигим керак эди, яна илоҳий тунда, лик тўла поездда. Ўзим билмаган шаҳарга, истехзою киноялари билан жонимга теккан бир одам олдига кетаяпман-а?

Ҳозирги аҳволимда унинг пичинглари кўтара олармиканман? Эрика-чи? Бўйим баравар тилла берса ҳам Эरिकани келиб-келиб Францга бериб кўя олмайман.

Поезд Луганода тўхтаганида, уни дарров кўрдим. У лампа остида, эгнида башанг пальто, чекиб турарди. Кўзларини юмиб олган, юзи олдингидан ҳам ингичка туюлди менга. Бир муддат унга талпиндим, аммо унинг қаршисига боришимни, у мени бағрига олишини, уни ўпишим ҳақида ўйлаганимда, нафасим сиқди, ҳаво етишмагандек бўлди. Турган жойимда қотиб қолдим, юзимни Эриканинг мўйнасига босиб олгандим, бекатда тушувчиларга йўл бердим. Купе деярли бўшаб қолди. Франц перронда у ёқдан бу ёққа юриб мени изларди. Мен ўтирган купе ойнаси ёнига келиб, шунчаки қараб қўйди-да, яна перронни кузата бошлади. Қўллари чўнтагида, тамаки чекиб турибди.

“Франц! – ўйладим мен, – эсингдами? Илгарилари биз суюклигинг ёнингдалигини сезиш мумкин, дердик. Кичкинагина қаҳвахонада танишгандик, мен охириги семестрга пул топиш учун дам олиш кунлари ўша ерда ёрдамчи официант бўлиб ишлардим. Шундай кунларнинг бирида сен келдинг ва менюга узоқ термулиб қолдинг. Ниҳоят, мен ёнингга келиб: “Мен Лизаман, пишлоқли пирог ўтган ҳафтаники, аммо олмалисини сизга тавсия эта оламан”, дедим. Сен менга ажабланиб қарадинг-да, кутилмаганда: “Яхши, мен пишлоқлисидан ейман”, – дедим. Иккаламиз ҳам кулиб юбордик, сен эса: “Бу орадаги ғуборни ювиш учун бир усул-да”, – дедим. Мен: “Пишлоқли пирог ҳақидаги гапимни бир кинода эшитган эдим, менга ёқувди, шунинг учун шундай дедим”, – деб қўйдим.

“Сен эса менга ёқдинг”, – деган эдинг ўшанда. Ўша тундаёқ оғушингда бўлдим – муносабатларимиз жуда тез ва ҳеч қандай қийинчиликсиз бошланганди.

Ва ҳозир ҳам худди ўша пайтдагидек кескин қарор қилдим: поезддан тушмайман. Францни кўргим келмаяпти. Ўтмишимизга қайтадан илиқлик киритишдан маъно йўқлигини, бундан иккаламиз ҳам фақатгина азият чекишимизни истамадим, шунингдек Эрикадан жудо бўлишни ҳам... Поезд йўлида давом этди, Лугано вокзалидан кўзголиб қоронғи туннельга кирди, ўзимча пичирладим: “Байрам муборак!”

Мен Францнинг жаҳли чиқиб вокзал қаҳвахонасида эспрессо ичиб ўтирганини тасаввур қилдим. Кейин у балки Миланга қўнғироқ қилиб самолётнинг ўз вақтида Миланга қўнган - қўнмаганини сўрар, яна бир-иккита поездни кутар, кейин эса денгиз бўйидаги ҳашаматли уйига қайтади-да, қўнғироқ бўлишини ёки телеграмма келишини кутади, ростбиф қовурмасини якка ўзи ейишига тўғри келади, ёлғиз ўзи ичади, сўкиниб деразадан ташқарига қарайди ва ўйлайди: “Бетти мени алдаши мумкин эмас”.

Мени нима жин урганини билмайман. Яна қанча юришимни, қаерда тунаб қолишимни ҳам билмасдим, бироқ менда Эрика бор эди, мен уни ёнимда бўш қолган ўриндиққа ўтқазиб қўйгандим. Поезд кичик-кичик бекатлардан тўхтамасдан ўтиб борарди. Балки у мўъжизали бирор ўлкада тўхтар, ўша ерда тушиб ўз бахтимни топарман. Франц энди мендан гўё асрларчалик узоқда эди.

Поезд соат еттидан кейин Белинзона шаҳрида тўхтади. Бекатда тушиб, Эрика билан деярли одам йўқ перронда турардим. Ҳаво совуқ, кўз олдимда бир кабутар ердан увоқни тумшуғига илиб олишга уринарди-ю, бунинг уддасидан чиқа олмасди, чунки тумшуғига сақич ёпишиб қолганди. Вокзални тарк этарканман, вокзал рўпарасида жойлашган катта пушти рангли меҳмонхонага кўзим тушди, “Алберго интернационале”. Деразалари ёпилган, эшигида эса: “ишламайди”, деган ёзув осиглиқ эди. Сумкамни елкадан олиб, Эрикани маҳкам бағримга босиб, вокзал кўчаси бўйлаб юра бошладим, худди бошқа вокзаллар сингари бу ерда ҳам butikлар, савдо уйлари, жинси сотадиган дўконлар, саёҳат бюрolari, қўл соатлари, тамаки ва газета-журналлар сотиладиган дўконлар кўзга ташланади. Кўчаларни бирма-бир кўздан кечириб, тунаш учун жой ахтарардим, учинчи кўчага кирганимда бахтим кулиб боқди: “Монталбино пансион”. Эшикда: “Ишламайди”, дегани ёзув осиглиқ эди, бироқ пардалар ортида чироқ милтиллар эди. Эшикни тақиллатдим, Эрика туфайли менга эшикни очишларига ишончим комил эди.

Дарпардалардан бири эҳтиёткорона кўтарилди, дераза олдида бир эркакнинг семиз афти кўринди. Думалоқ кўзлари билан менга қаради-да, кўрсаткич бармоғи билан “Ишламайди” деган ёзувга ишора қилди. Мен унга маъноли қараб, қўлимдаги

Эрикани баланд кўтардим. Эрикага ўқрайиб қараб қўйди-да, пардани туширди. Ичкаридан унинг ниманидир хўриллаб ичаётгани эшитилиб турарди. Бир оздан кейин эшик очилди. Олдимда бўйи меникидан унчалик баланд бўлмаган, лекин ҳаддан зиёд семиз киши турарди. Думалоқ калласи билан елкалари ўртасида бўйин шўрлик кўринмасди ҳам, оёқларини эса бечора анча йиллардан буён юмалоқ қорни сабабли кўрмаган бўлса керак, семиз қўллари эса танаси ёнида айлангандек гўё.

“Ёпилган”, – деди у. Эрикага қараб “Бу нима ўзи?” – деб сўради. “Эрика, биз бир кунга хона ва кечки овқат излаяпмиз”, – дедим унга жавобан. “Эрика”, мингиллади у, силаш учун қўлларини узатди. “Унинг исми шунақа”, – дедим дадиллик билан, семиз одам бошини ирғаб, худди дунёда бундан бошқа нарса йўқдек, меҳр билан: “Эрика” – деди. “Илтимос, бизни ичкарига киритинг, – дедим. – Мени ҳамда Эрикани. Қаерга боришни билмаймиз”. Шундай дедим-у, хона учун пул тўлай олишимга ишора қилдим. “Бунақаси кетмайди. Пансионат 15 январгача ёпилган, мен эса бор-йўғи ошпазман. Бошқа ҳеч ким йўқ”. “Илтимос!” Бу сўзни шунчалик ялинганнамо айтдимки, негалигини ўзим ҳам билмай қолдим. Вокзалга қайтиб бориб, у ердан Цюрихга жўнаб кетсам ҳам бўларди, аммо ҳолдан тойгандим, бунинг устига совқотдим.

Киши бир муддат термулиб қолди, биламан айна дамда унинг қалбида фикрлар туғён урмоқда, буни унинг юзидан ўқиб олса бўларди. Юзининг ранги пуштидан тўқ қизилга айланди, қулоқлари худди бинафшарангдек эди. Ниҳоят, қўлларини кўтариб, бошини ирғади, оёқлари билан эшикни кенгроқ очди-да, ичкарига киришга ижозат берди. Эшик ёпилиши билан қоронғи даҳлизда қўлимда Эрика билан туриб қолдим ва бу янги йилда яна нималар содир бўлишини кута бошладим.

Семиз одам “чиройли” оёқлари билан ерни тепиб рақсга тушди-да, ҳайрон қоларли даражада каттакон ошхонанинг эшигини очди. Каминга қаланган ўт гуриллаб ёнарди. Катта газ плитаси, турли идиш-товоқлар, ашқол-дашқоллар қўйилган жовонлар – бир томонда, бошқа томонда – рандаланган улкан ёғоч стол-скамейкаси билан ва бир нечта стуллар. Стол устида Салями пиццаси солинган ликоп, бир шиша вино ҳамда Рикардо Сосианте куйлаётган кўтариб юрса бўладиган радио бор эди.

Семиз одам стол олдидан жой кўрсатди ва тараддуд билан туриб қолди. Эрикани ёнимга қўйиб, ўтирдим. Ошпазнинг ҳам қорни тўққа ўхшамасди. “Эрика”, деди у яна ва қўшиб қўйди: “Бунақасини умримда кўрмаганман”.

У деярли бўшаб қолган ликобчасини олиб, пиццанинг охириги бўлагини оғзига солди. “Энди эса чиндан овқат пишираамиз”, – деди у ва фартугини тақди. Қозонга сув солиб, шкафдан макарон олди. Товага соус қўйди, тахтакачда кўкатларни майда қилиб тўғради, оқ нонни бўлаклади. Ишига шундай берилиб кетган эдики, менинг борлигимни нутгандай гўё. Фақат баъзида Эрикага нигоҳ ташлаб қўяр ва унинг исмини мингиллаб такрорларди. Ишининг ўртасида менга стакан тутқазди ва вино узатди. Ўзимга винодан қўйдим, унга ҳам. Стаканимни баланд кўтариб, “Салют” дедим мен. У ўгирилиб менга қаради, жилмайиб кичкина оппоқ тишларини кўрсатди. Стаканини қўлига олиб, меники билан уриштирди ва “Франко” – деди. “Вероника”, – дедим мен, у эса қайтарди: “Вероника. Э-Эрика”.

Оёқларимни чалиштириб, иссиқдан баҳра олганча, кўзларимни юмдим. Франконинг усталлик билан овқат сузаётганини эшитиб турардим, радиода Франческо Де Грегорио Америкага йўл олган кемадаги италиялик болакай ҳақидаги қўшиғини куйлаяпти. Бироқ у италиялик Американи кўрмайди, чунки у ўт қаловчи, вазифаси кеманинг ичида бўлишдир. Ўзимни ҳимояланган, хатарсиз ва жуда яхши ҳис қилдим. “Алвидо Франц! Салом, Франко!”

Франко олдимга санчқи билан ликопни қўйди. Буғ чиқиб турган идишни олиб келиб, сўради: “Эрика овқат емайдами?” Йўқ, дедим мен. Итдек оч қолган одамдек овқатга ўзимизни урдик. “Раҳмат, Франко”, – дедим. Худди эски дўстлардек қўлимни бир лаҳза унинг қўлига қўйдим. У бунга эътибор бермади ҳам. Эрика мен билан Франконинг ўртасида ўтирарди. Вино бутилкасини Эриканинг у ёқ-бу ёғидан олишимизга тўғри келарди. Иккинчи шишага ҳам навбат келди. У бир оз немисча гапирар, мен эса итальянча, биз бир-биримизга байрам тунда нега шу ошхонагача келиб қолганимизни тушунтиришга уринардик. Мен самолётдан қолиб кетганим ҳақида ай-

тиб уни алдадим, у эса пансионат эгалари таътилга кетишганини, уйига боришни хоҳламаслиги боис шу ерга қараб туришга рози бўлганини айтди. Бунинг сабабини сўрадим, оиласи борми, қаерда яшайди ўзи? Бир оз танаффусдан сўнг Франко қайғули ўтмишини бошлади. У асли қишлоқдан бўлиб, швейцариялик эмаслигини, Кузинодан келгани, бу Италиянинг чекка бир қишлоғи эканлиги, ҳар куни бу ерга қатнаб ишлагани, кейин уйланиб рафиқаси ҳамда қизи билан бирга яшаганини, хотини уни ташлаб кетганини, янги йил оқшомидан бир неча кун олдин хотини бир сартарошниқига боласи билан кўчиб ўтганини, уйда ёлғиз қолгиси келмаганидан шу ерда эканлигини гапириб берди. У Эрикага иккиланиб тикилар экан: “Хотиним ҳам худди шундай дўмбоқ, ранги ҳам шу каби пушти, шундай гўзал, мулойим эди!” деб Эрикани силаб қўйди. Кўзларидан тирқираб ёш оқарди. Мен эса турмушимдан ажрашганимни, бутунлай ёлғиз яшашимни, Луганода ҳеч кимим йўқлигини, агар бу ерда қолишга изн бермаганида, уйимга қайтиб кетишимни гапирардим.

“Сиси, – дея бақирди у ва яна бир шиша ичимлик билан стакан келтирди. – У осонгина кетиб қолди-я. Ҳатто унга овқат пишириб бера олмайдиган сартарош билан кетиб қолди-я!”

У кейин капучино тайёрлади. Мен радиони бураб, яхши бир қўшиқ топдим. Франко қўшиқдан таъсирланиб кетди, фартуги билан кўзёшларини артиб, Эрикани тиззасига олди.

“Худди шундай юмшоқ эди у! – бақирди ошпаз, – қандоқ юмшоқ эди-я... У билан яхши муносабатда эдим-ку. Келиб-келиб сартарош билан-а!” Семиз ошпаз яна йиғини бошлади, юзини Эриканинг қулоқларига босди. Жуда чарчаганимдан стулимни каминга яқинроқ сурдим. Вино тўлдирилган рюккални ўзим билан олдим ва гулхан учқунларига тикилдим, ўша пайтда жон деб арчанинг шох-шаббаларидан оловга ташлаган бўлардим, шунда Рождествонинг ҳиди келган бўлармиди.

“Даҳшатли байрам бўлди-да”, – дедим ва бир бўлак ёғочни оловга отдим, Франко эса: “Эрика” – деди-да, бошини унинг қорнига қўйиб ёнбошлади...

Кўзимни очсам, тонгга яқинлашиб қолган, каминдаги гулхан ҳам ўчиб бўлган эди. Рюкка чил-чил синиб ерда ётар, ўзим эса стулга осилиб қолган эканман. Кун ёруғи деразалардан мўралай бошлабди, семиз одам эса стол устига узала тушиб ётиб олган, бошини Эрикага қўйиб ухлаб ётарди.

Секин, сассиз ўрнимдан туриб, сумкамни олдим. Калитни эшик оғзида қолдирдим. Кўча осуда ҳам бўм-бўш эди, пансионатга нигоҳ ташлар эканман, “Хайр, Эрика, сен уни овути, буни эплай оласан!” – дедим-да, вокзал томонга йўл олдим.

Уйга, Берлинга етиб келдим. Францдан телеграмма келган экан: “Нима бўлди?” Мен ҳам унга телеграмма жўнатдим: “Ҳеч нарса. Хайр”. Онамга қўнғироқ қилдим, у хатто уйда бўлмаганимни ҳам ва бугун байрам эканлигини ҳам билмабди.

**Олмон тилидан Ҳафиза Қўчқорова
таржимаси**

Ғазал бӯстони

ФОНИЙ

Дилни буён келтирдим-ей...

* * *

*Дил кетиб кўйингга, жисм ундан нишон қолгусидир,
Қушки парвоз этса, ундан ошён қолгусидир.*

*Мен Ватандан айрилиб, оввораман кўйинг аро,
Хонумон қўлдан кетиб, бехонумон қолгусидир.*

*Ҳажрида ўлсам-да, қатлим қасдидадир у ҳануз,
Кетди жон, жонон дилида лек гумон қолгусидир.*

*Бўлсин озиқ деб итинг олдиға ўзни ташласам,
Шодман, гарчи танимдан устухон қолгусидир.*

*Кўргали ожизлигимни эшигингга сол назар:
Боши остонангда ётган нотавон қолгусидир.*

*Сарв қаддингнинг хаёли ҳам бу жисмимга асо,
Кекса бошимда муҳаббат навқирон қолгусидир.*

*Дўсту ёрдан айрилиб Фоний бу йўқлик даштида,
Ожиз итдек корвондан бегумон қолгусидир.*

* * *

*Кундузи ҳажринг гамидан ошди ранжу қулфатим,
Қолмади тунларда нола айламоққа қувватим.*

*Дил бўлар бетоқат ўзим кўрганимда юзини,
Ўзгаларнинг кўрганига қандай етсин тоқатим.*

*Ҳуснига ҳайронлигим бўлган билан ҳаддан зиёд,
Ҳуснидан кўп бу қадар ошиқлигимга ҳайратим.*

*“Бир кўриб юзини, – дерсан, – қолмади нега ҳушим”,
Ихтиёрим йўқ ўзимда, бу қадимий одатим.*

*Кечалар ишқ доғи кўп кўнглимни куйдирган эди,
Бу кеча куйдирди қаттиқ аммо доғи фурқатим.*

*Яхши элдан менга ваҳшийи биёбон суҳбати,
Бўлдим-ей, ваҳший умрдан борлигига ваҳшатим.*

*Кўрдим инсон аҳлидан кўп ноинсонлик, етар,
Бўлса-да кўздек яқин, ноҳуш улар-ла суҳбатим.*

*Соқийё, баҳи эт ҳаёт менга тутиб бир жом шароб,
Юксалишга то фалак авжига мойил ҳимматим.*

*Бевафодирлар замон аҳлию мен аҳли вафо,
Фониё, бас, қандайин бўлсин уларга нисбатим.*

* * *

*Бир кўнгил йўқки, кўзининг жабридан бемор эмас,
Ёки кўзки, дил гамидан то саҳар бедор эмас.*

*Гар фалак ҳаддан зиёд жабру жафо айлар, бироқ,
Кўнгли қаттиқ ёр каби жабру жафоси бор эмас.*

*Васли хосларга насиб, гам кунжию кўнглим қуши,
Бор экан вайрона, бойқушга макон гулзор эмас.*

*Ишқ аро Фарҳоду Мажнунга менинг йўқ нисбатим,
Чунки ақл аҳли билан девоналар ҳамкор эмас.*

*Кечалар ҳижрон азоби ишқидан бездирса ҳам,
Қилмишимдан то саҳар иш гайри истиғфор эмас.*

*Сўрма мендан зуҳду динни, ғам ити бўйнимдадир,
Бил, бу, эй майхона ринди, риштаи зуннор эмас.*

*Эй рақиб, йўқ бўлди Фоний кўйида тортиб жафо,
Торт қўлингни, энди у аввалгидек ҳушёр эмас.*

* * *

*Бўлса бир оламки, унда аҳли олам бўлмаса,
Аҳли оламнинг жафою жабридан ғам бўлмаса.*

*Ҳеч асирлар ашқидан ўлим тўфони кундузи,
Ҳеч ғариблар оҳидан тунларда мотам бўлмаса.*

*Ҳеч фалак бедодидан диллараро минг бир алам,
Ҳеч ситам шамиширидан минг бир яра ҳам бўлмаса.*

*Ҳеч парилар аҳлидан ноодамийлик шеваси,
Ҳеч кишида аждаҳо феъли мужассам бўлмаса.*

*Бу ҳавас рўёбга чиқсин, эй кўнгил, майхона бор,
Унда йўқ бир кўҳна сополки, Жоми Жам бўлмаса.*

*Қуй қизил майни, сафосидан бу феруза фалак,
Остин-устун бўлса-да, соз ширатинг кам бўлмаса.*

*У фалакнинг жоми бўлса-да, симир охиргача,
Яхши дўзахнинг тубидек остида нам бўлмаса.*

*Хотирингдан яхшию ёмон ғами бўлса унут,
Кошки ғам ҳатто тасаввурингда бир дам бўлмаса.*

*Олам аҳволини ўйлаб, чекма ғам Фоний сира,
Бир муаммо йўқки, ақл аҳлига мубҳам бўлмаса.*

* * *

*Мен яна муғ дайрига оху фиғон келтирдим-ей,
Додга оҳимдан жаҳонни бегумон келтирдим-ей.*

*Ўтпарастлик қўл-оёгин боғлабон зуннор билан
Тавба айлаб, ўзни муғ дайри томон келтирдим-ей.*

*Қил бу расвога нима истар эсанг, эй муғбача,
Сенга мос кўйга солиб дилни буён келтирдим-ей.*

*Дайр пири лутфи ортиқдир гуноҳимдан менинг,
Бош уриб пойига, айбимга имон келтирдим-ей.*

*Тут қадаҳни тўлдириб, шармандаликнинг зўридан,
Хам этиб бошимни, соқий, бу замон келтирдим-ей.*

*Ном-нишондан гарчи озодман, муҳаббат доғидан
Мен жигарга бенишонликдан нишон келтирдим-ей.*

*Дайр пири севги сирини ёйиб бўлмас, деди,
Қандай айтай, Фониё, юз дoston келтирдим-ей.*

**Форс-тожикчадан
Эргаш ОЧИЛОВ таржимаси**

* * *

*Инсонийликнинг энг шарафлик ва энг буюклик
даражаси унинг ақлидир.*

Фитрат

* * *

*Инсоннинг даражаси унинг ўз кучи билан қилган
ишига қараб белгиланади.*

Платон

Ёднома

Гулайша ЕСЕМУРАТОВА,
Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси

ҚОРАҚАЛПОҚ ШЕЪРИЯТИНИНГ УСТУНИ ЭДИ

Эссе

“Ибройим Юсупов қайтиш қилибди!” Хабарни телефондан эшитганимда, тепамдан яшин ургандай қотиб қолганман... Унинг ҳашаматли ҳовли-уйининг олди, атрофлари, кўча бўйлари одамлар билан лиқ тўлган... Ҳамманинг юз-кўзида мотам кайфияти. Албатта, улуғ истеъдод эгасини ҳеч ким ҳам ўлим томонда кўргиси келмайди, бироқ илож қанча?!

* * *

Халқи, шоирлар, фарзандлари: Баҳром, Мадийёр, оломон-издиҳом тобутни елгага олиб кетишди. Ҳамма-ҳамма одам: кимдир ичидан, кимдир эшиттириб: “Ётган жойинг ёруғ бўлсин...” лаб, видолашув сўзларини айтаяпти. Тобут тебранганича лапанглаб, тобора узоқлашиб бораётир... кўринмаям кетди...

Тўпланган одамлар Ибройим билан ана шундай видолашди. Уйга кела-келгунча Ибройимга юзланиб, у билан ғойибона суҳбатлашиб келдим. “Ибройим, дейман, сенинг умр йўлингда учраган тўсиқларни, ғаройиб воқеликларни фақатгина мен эмас, бошқалар ҳам билса керак. Вақти келиб, улар ҳам ўз билган-эшитганини халойиқ билан ўртоқлашар. Мен эса, ҳозирча қиз опанг Бибиойшанинг манов бир айтган ҳикоясини ва ўзим билган бир воқеани айтиб бермоқчиман. (Бибиойша Ибройимнинг отаси Юсуф охуннинг мурундик – тутинган қизи, Олланиёз деган бир оғайнисининг келини, демак, Ибройимга, қиз опа, ҳисобланади.)

1964 йил. Ибройим илк маротаба Қорақалпоғистон Республикаси Олий Советига депутат бўлиб сайланган вақти. Ибройим бу улуғ ишончнинг қувончини бўлишиш учун бизнинг уйга келди. Бизлар ҳам қувона-қувона, апоқ-чапоқ бўлиб уни қутлуғладик. Худди шу кун уйга овсиним – Бибиойша (Ибройимнинг қиз опаси) ҳам меҳмон бўлиб келиб қолди. У ҳам мана шундай қувончли воқеага шерик бўлганидан қувониб, укасининг қўлларидан қайта-қайта ўпди:

Қароғим-ай, бундай кунларга етказганига шукур! – деб, кўзлари тўла ёш билан табриклади. Бу орада менинг умр йўлдошим – Собир Камолов Ибройимни нариги хонага олиб кетди. Шунда мен бир оз айбсина:

– Чеча, шундай қувончли кунда ҳам одам дегани йиғлайдимми ахир? – дедим. Бибиойша опамиз анча вақт ўйланиб ўтирди-да:

– Бай-ба-яй, сизлар нимаям биласиз, ахир, менинг бу кўзёшларим қувонч ёшлари-ку. Ибройимжон укамнинг кўрмаган хорлик-азоблари қолдимикан?.. – деб, хотираларини секин ёдлай бошлади...

Унутмасам, укам 2-синф чамаси. 1935-36 йиллар. Кун совуқ. Осмон дунёси қора тўнини ёпиниб, бисотидиги бор фармони ила қор бўронларини ерга йўналтириб турибди. Шундай шамол эсиб, олам-жаҳонни вайрон қилиб турган қорли бўронга ара-лашиб, опам Хонбиби (Ибройимнинг онаси) укамни етаклаб шаҳардан овулга келаёт-тир. Сабаби, Ибройим шаҳардаги мактабда ўқирди. Қиш кунлари бир тутам эмасми, шаҳар кўчалари бир пасда қоронғулашиб қолаётгани учун, опам бечора ўқиш тугагун-ча мактабнинг олдида ўғлининг чиқишини кутиб ўтириб, дарслари тугаганидан кейин, ўзи олиб қайтади. Овулимиз Чимбой шаҳрининг тўғри орқа томонида, теракли овулда, ора олисов. Шундай кўз очирмаётган бўронда икковгинаси судраклашиб, одимлаб келаёттир. Укамнинг ўзи ҳам, бўйи ҳам кичкинтой, ориқ, совуқда яхшилаб тўнғиб олгач, онасининг қапталига тиқилиб олган, бунинг устига, уриб турган бўрон буларнинг юзла-рини тимдалаб кўзни очирмайди, олдинга юргизмайди. Она бечора ҳар қадамда бир тўхтаб, боласининг совуқда қотиб қолган қўлларини уҳлаб, уқалаб, қўлтиғига тиқиб иситган бўлади. Аммо, шу билан қани энди болакайнинг қўллари исий қолса!

– Опа (қорақалпоқчада “она” дегани) – дейди гўдак Ибройим йиғламсираб, со-вуққа чидамай, – Бибиойша опамнинг уйига қайрилиб, озгина исиниб олайлик.

Онаси бу уйга боргиси келади, қани энди салгина исиниб олиб, яна йўлда да-вом этаверсалар... Аммо юраги дов бермайди. Сабаби, Юсуф охун яқиндагина қораланиб, қамоққа тушган. НКВД одамлари уни олдиларига солиб ҳайдаб кетишди, ўшандан бери бирорта қариндош-хеш булардан хабар олмайди. Хабар олиш нари турсин, овул одамларининг кўпчилиги, айниқса, ўша дарвозали қариндошнинг хо-тини Онесия (Бибиойшанинг қайнонаси) буларни кўргандан юлқиб сўзлай бошлар: “Энди булар – халқ душманининг оиласи, қораси юқади”, деб шанғиллар, агар булар олдидан чиқиб қолса, ҳув наридан терс айланиб кетарди. Шунинг учун бу уйга бош суқишга элти¹ келиннинг юраги бетламайди, йўлдан қолгиси келмай олға интила-ди. Онесияни кўрса-ку, элтининг юраги санчий бошлайди. Шунинг учун ҳам онаси Ибройимнинг ўтинчларига қулоқ солмайди, тезроқ йўлни босиб ўтгиси келади. Но-раста бола онасининг кўнглидаги азоб-уқубатларни қайдан билсин, озгина исиниб олишса-ку, шунинг шарофати билан овулга етиб олишлари тезлашармиди? Ахир, Ибройимни кўрса ука-укалати бағрига босадиган, жонини узиб бергиси келадиган аёлларнинг биттаси – мана шу Бибиойша опаси.

Ҳар куни хабар олиб турадиган, йўқлайдиган одам – шу. Онаси Ибройимни ен-гил-елпи гаплар билан алдаб-сулдаб тинчлантиргиси, йўлга тортгиси келади. Бола буларни эшитгиси келмайди. Онесия деганлари келини – Бибиойшанинг булар би-лан учрашишларини, уйларига бориб туришларини ҳам тақиқлаган – ҳукумат булар-нинг пушти паноҳини – Юсуф охунни қамабдими, бу бекорга эмас, дейди. Хонбиби элти сабр-қаноатли аёл, одамлар орасида бундай фарқларни, дўстлик-душманлик борасидаги ғалати ҳангомаларни боласига айтиб, кўнгил бўшатгиси келмайди, бола ҳали ёш, оқ-қоранинг фарқини ажратаоладими?

– Опа, эшитмай келаяпсанми? Бибиойша опамнинг уйига бориб исиниб олай-лик, деяпман, ана, дарвозаси кўриниб турибди-ку, – деб ялинади болакай қалт-қулт титраниб. – Барибир, шу уйнинг олдидан ўтамиз-ку!

Ёш Ибройим онасини тортқилаб, қиз опаси – Бибиойша яшайдиган уйга қараб интилади. Хонбиби элти ҳам боласининг судраклаши билан дарвозага яқин келиб қолди, бироқ, бу уйга яқинлашиши билан нима бўлишини кўнгли сезади. Ўзини маҳкам тутишга, уйга киришга ҳам мойил бўлиб келаёттир.

– Бизнинг уйнинг дарвозаси ҳам, ҳужрамизнинг деразалари ҳам қибла томонга қараган эди, – деб кўзларига ёш олиб эслайди чечам ўша галги воқеани. – Буларнинг уйга кирайликми-кирмайликми деб иккиланиб-хиёлланиб келаётганини қайнонам деразадан кўриб қолибди. Бир пайт, кўча томонда унинг устма-уст шанғиллаган ово-зини эшитдим-у, қўлимдаги ишимни ташлаб, кўчага отилдим. Етиб борсам, Онесия кампир кўлидаги чивикни меҳмонларга ўқталиб:

¹ Элти – эшон уйдаги муҳтарама аёлларга “элти” деб мурожаат қилиш расм бўлган.

– Манавиларга нима бўлган ўзи! – деб бақира бошлади. – Шу кўчадан юрманлар, қорангиз юқади, деб ўтган сафар айтган эдим-ку, қайт орқанга! Мен эса югуриб бориб Ибройимнинг қўлларини кўйнимга тиқиб, бағримга босиб иситмоқчи бўламан, аммо бу бармоқчалар исийдиган эмас, қотиб қолган эди. Шунинг орасида қайнонамга тушунтирмоқчи бўламан:

– Ҳов, эна, укам билан элти опам-ку булар! Ўзингиз ҳаммадан ҳам кўпроқ шуларни яхши кўрадингиз! Тортинг чивиғингизни, элдан уят бўлар, ҳозир кетади булар, сал исиниб олсин!

Энди кампир қўлидаги чивиқ билан менга ҳамла қилади:

– Уяладиган бўлсанг сен уял, мен уялмайман! Қорасини ўчирсин! Энди булар кимга керак? Душманнинг оти – душман!

Энамнинг шанғиллаган овози тўхтайдиган эмас. Мен эса унинг гапларига қулоқ солиб турмадим: “Исиниб олинглар, киринглар уйга, манов увиллаган изғирин-бўронда қаёққа борасизлар, бугун уйда кўниб, мактабга шу ердан кетасизлар”, деб, уларнинг олдига тушганимни биламан, энамнинг чивиғи шипиллаб елкамга тегди:

– Сенинг уйинг борми ҳали?! Бу – менинг уйим, буларни киритмайман, дедими, киритмайман! Қораси юқади! – деди-да, энам дарвозани тўсиб турди.

– Энажон, биргина марта киргиза қол, укам совқотиб қолибди, овулига етиб бораман дегунча бу бечора қотиб йиқилади-ку! – деб йиғлаб, энамга ялиниб-ёлвордим. Аммо Онесия кампир юмшамади.

– Менга буларнинг энди кераги йўқ! Ўтадиган бўлса кўчанинг нариги томонидан ўтсин, бу ёғига қадам босмасин! Керак десанг, бор ўзинг ҳам шуларга кўшилиб йўқол!

Кампир ҳамон шанғилляпти. Яна ялинаверсам, буларни уришдан ҳам тоймайди. Қарасам, укам – бечора Ибройимнинг оғзи очилиб, ханг-манг бўлиб турибди. Бир онасига қарайди, бир вайсаётган кампирга. Шундай воқеа юз беришини олдиндан билиб, ҳаммасига қойил бўлиб келаётган Хонбиби элти ҳеч нарса кўрмаган-билмагандай, ичидан ўтганларни сездирмади. Ҳали, эри (Юсуф охун) соғ юриб, уйда боалар учун мактаб очиб, бола ўқитиб юганида, мана шу кампир тўй-маъракада, кўрган ерларда кучоқ очиб, ширин гапириб, оғзи тинмасди-я, энди эса... Хонбиби элти Онесиянинг юзига ҳам қарамади, бир оғиз сўз гапирмай, укамни еталади-да, йўлга тушаверди... Шу кетиб боришларида укам Ибройимнинг тўзиб-йиртилган чарм этигига кўзим тушгани эсимда: бечора болакайнинг пайтавасиз оёқлари йиртиқ этик ичида қип-қизил бўлиб кўриниб турарди. Энди булар бир амаллаб овулга етиб боради, уйга кирадилар... Уй деганлари ҳам ўзларининг уйи эмас, оталари қамалгач, ҳукумат уларнинг уйини мактаб учун олиб кўйган, ўзларини эса кўчага ҳайдаб солган, булар эса овулда аллакимларнинг эски томини тозалаб-супуриб “уй” қилиб ўтирган эди...

Ибройим овулга етиб боргунча ўйлаиб борди. Гоҳ онасига савол бериб қўяди:

– Опа, бу кампир бизларни аввал яхши кўриб гапирарди-ку. Энди ростдан ҳам бизлар ҳеч кимга керак эмасмизми? Бу кампир уйимизга тез-тез келиб, сизга: “Сени кўрмасам кўнглим тинчмайди, тунда уйқум келмайди”, деганлари эсингиздами? Нега энди бунчалик ёмон кўриб қолдийкин?

– Ҳовва, болам, энди отанг йўқ. “Қилмишли-жиноятчи” бўлиб ҳайдалиб кетди. Шунинг учун энди ҳеч қаерга сиғмай қолдик, болам! Бу кампирнинг кичкина ўғли ҳам янги очилган мактабда муаллим бўлиб ишга жойлашгунча, кампир уйимизга келиб-кетиб, пой-патак бўлиб юрди. Мана, энди эса, отанг қамалгач, “қораси юқади” деб хавотирга тушиб қуваяпти-да.

– Агар отанг аввалгидай бўлиб, олдимизда юраверганда, бизлар бундай кўнга дучор бўлмас эдик. Бундан буён сен мана шундай кутилмаган воқеаларга тайин бўл. Бу бошимизга тушажак кўнларнинг бошланмаси, болам! Ҳали олдимизда нималар чўкиб ётганини билмаймиз, болам!

Ибройим яна ўйлана кетди, у қанча ўйланмасин, дунёнинг бу хил нағмаларини ёшгина тафаккур доирасига сиғдиролмай келаётир...

– Опа, оғайни-туғишганлар қайтанга мана шундай кунларда – отамиз йўқ пайтда, ғамхўрлик қилмайдими?

Хонбиби элти ўғлининг бу хил ҳаққоний сўроқларига яхши ё ёмон деб жавоб бермади. Қилган иши – миждаларини тўлдирган кўзёшларини ичга ютиш бўлди. Булар уйга яқинлашганларида ўзидан уч ёш катта акаси Маден (Муҳаммадраҳимжон) бир даста ўтинни орқалаб келаётган экан. Учовлари бир-бирларига кўзи тушгач, негадир қувонишиб, “уй”га кирдилар.

* * *

Ибройим 6-7-синфларга келганида колхоз юмушларида хат-саводли одамларга эҳтиёж сезила бошланди. Ибройим колхозга керак бўлиб қолди – табелчи (котиб) бўлиб тайинланди.

– Ибройимнинг табелчи бўлиб юганини яхши эслайман, – деган эди болалик ўртоғи Нурим, – худойнинг қудрати, юрган ерида китоб қўлтиқлаб юради. Қўли сал бўшадими, дарров китобга тикилади. Агар отга минишга тўғри келса, от устида келаётиб ҳам пичирлаб ўқиб кетаверарди. Ё пирим-ай, китобга бунчалик ихлосли болани бизлар кўрмаганмиз. Шуйтиб юрибоқ худойнинг кўп қўшиғини ёзиб ташлаган экан-ов...

* * *

Уруш йиллари пединститут Чимбой шаҳрида эди. Уруш тугаган йиллари (1945 йил) пединститут Нукусга кўчиб келди. Шу муносабат билан бизнинг оиламиз ҳам Нукусга кўчиб келди. Сабаби, менинг йигит оғам Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган биринчи фан арбоби Айтжон Есемуратов пединститутнинг катта ўқитувчиси эди. Нукусга кўчиб келганларга: “Мана сенга уй!” дегудай уй қайда, у пайтларда Нукуснинг ўзи янги қурила бошлаган шаҳар бўлиб, ҳукумат томонидан турар жойлар ҳали энди-энди қурилаётган эди. Шуйтиб, ижарага қўядиган уй излаб юриб, Будённий (ҳозирги Жумагул Сейтова номидаги) кўчадан уй топдик. Бу уй – атоқли адиб “Мингларнинг бири”, “Сирли мазор” қиссаларининг муаллифи, марҳум Мирзағалий Дарибоевнинг уйи экан. Мирзағалий Дарибоев 1943 йил аэроплан ҳалокатида қазо топган. Уйи жуда кенг қилиб солинган, беш хонали. Адибнинг умр йўлдоши Момиқ опа ёлғиз қизи Роза билан яшар экан. Бизларга икки хонасини ижарага берди. Момиқ опа ҳам “яхши одамлар келди” деб қувониб қолди.

1945-1946 ўқув йили бошланди. Мен пединститутнинг тайёрлов бўлимига кирдим. Шу йили Ибройим ҳам ўқишга келди. Қишда пединститутнинг аудиториялари исимаиди, ётоқхоналари ҳам совуқ бўлганлигидан оғайнигарчилик юзасидан кўпинча бизларнинг уйимизда бўларди. Шу пайтларда ҳам у қўли сал бўшаса шеър ёзишга тушарди. Урушдан кейинги йиллар, қаҳатчилик, тунлари ёқиб ўтиришга лампамой ёки шам деганлари қайда дейсиз? Ҳамма ухлаш учун ётганда ҳам Ибройим туни билан қитир-қитир шеър ёзиб ўтирганини сезардик.

Кўп ўтмай Ибройим талабалар ётоқхонасидан чиқиб, ўзи алоҳида ижара уй топди ва онаси Хонбибани кўчириб опкелди. Иссиқ-совуғига қарайди, онаси ёнида, харажатларни акаси – Маден етказиб туради. Ибройим учинчи босқич талабаси. Уларнинг гуруҳидаги талабалар Нукусдаги энг таниқли, намунали ўқув даргоҳи – А.С.Пушкин номидаги ўрта мактаб (ҳозир лицей)га педагогик тажриба ўташга киришдилар. Мана шу пайтдан эътиборан, шоирнинг қалбида муҳаббат уйғониб, ошиқлик даври бошланади, уйқусиз тунлари бедор ўтади.

Ибройимнинг Бибизодага ошиқлиги алоҳида бир дoston, ғаройиб бир воқеа... Бу икки ёшнинг муҳаббати, бир-бирларига бўлган самимий туйғулари ўз даври-замонасининг Лайли-Мажнуни билан Ғариб-Шоҳсанами бўлади десам ҳам хато қилмайман. Бироқ, тақдир уларнинг покиза муҳаббатларини ҳам синовлардан олиб синовларга солди.

Икки ошиқ-маъшўқнинг олдига улкан ғов пайдо бўлди! Бунинг сабаби бундай: Бибизоданинг отаси – Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши Президиу-

мининг Раиси, кимсан, эл оқсоқоли бўлган, мамлакат раҳбари Матеке Жуманазаров эди. Ибройим эса – шўро ҳукумати томонидан “халқ душмани” деб эълон қилинган Юсуф охуннинг фарзанди, яъни, синфий нуқтаи назардан бир-бирига қарама-қарши, қиз билан йигитнинг қўшилиб, бахтли бўлишига рухсат йўқ. Мана, Бибизода билан Ибройимнинг муҳаббатлари олдида турган сунъий ғов ҳам уларнинг бир-бирига бўлган самимий интилишларини тўса олмади. Улар йўлини топиб ҳар куни учрашарди. Ноилож қолган икки ошиқ-маъшуқ худди жуфт кабутарлар каби бир-бирларини тушунардилар, бир-бирларига ишончу ваъдалари ортиб, бир кун кўрмаса туролмайдиган авж паллага етди. Шу билан орадан анча йиллар ҳам ўтиб кетди.

Йигитнинг қўлидан нима келарди – у фақат кечалари ухламай шеър ёзарди, шеърият боғидан антиқа сармевалар яратиб севгилисига инъом этарди. Ибройимнинг ўша пайтдаги оташ муҳаббати – қорақалпоқ шеъриятида муҳаббат лирикаси куйланган энг юксак намуналар бўлиб қолди, десам, хато бўлмаса керак. Қиз боланинг юрагига шеърият бўстонидан йўл очди, бу бўстонни авжи камолига келтириб куйлади, гуллатди, яшнатди. Қиз ҳам уни бутун борлиги ила севди... Уларнинг бир-бирига ярашган бўй-бастини кўрган одам ҳавас балан қараб, кўз узолмай қоларди. Улар эса севишган қалблар, албатта, бир-бирининг висолига кўзи етиб, ишониб яшадилар. Мана шундай дамларда ҳам Ибройим ўзининг иродасини, сабртоқатини, чидамини намоён қила олади, ўзини камситган одамлар олдида мардона турди, шукронаси кўп бўлди.

– Ҳой, Ибройим, бунчалар қийналиб юраверасанми, сенга бошқа бир қиз топилмайдими? – деганлар ҳам оз эмасди, ахир!

*Гул мавсуми бўлар баҳори, ёзи,
Бемаҳал урмагай хазон аёзи,
Ошиқ Аёз сен деб битган баёзин,*

Бедард жонлар, олчоқ диллар англамас, – каби ўткир, туғёнли сатрлар қуйилади Ибройимнинг қаламидан.

* * *

1954 йил, ёз охи. У йиллари Нукусдаги истироҳат боғи ажойиб бўлиб, гулларга бурканиб, йигит-қизларни ўз кучоғига тортиб турадиган сеҳрга эга бўларди. Қандай бир ажойиб боғ эди бу?!.

Парк дарвозасидан ҳатлаган замонинг ўртада улкан йўл бошланарди, ўрта йўлдан ҳар тарафга қараб кўча-кўча бўлиб йўлакчалар чўзилиб ётарди. Ҳар ким икков-икков, учов-учов бўлиб хоҳлаган томонга қараб сайронлаб кетишади. Мен ҳам ўзим билан тенгдош бир қиз билан илк маротаба мана шу парк ичига кириб, олд томонга эндигина қадам босган эдим, ўрта йўлда атрофни тўлдириб бораётган сарвдай қомати, бир-бирларига жуда мос, худди оналари бирини иккинчиси учун атаб туққандай муносиб бўй-бастли, навқирон ёшлик шиддати барқ уриб турган йигит ва қизга кўзим тушди-ю, бутун атрофим ярақлаб нурга тўлгандай бўлди-қолди. Буларнинг ярашимли кийимлари, қизнинг оқ ипак кўйлаги дўниб-ловуллаб кўзни олишлари, ҳар қадам ташлагани сайин орқасига юбориб қўйган буруми ўкчасига тушиб, қайта-қайта қарашга мажбур қиларди. Булар – Ибройим билан Бибизода эди. Мана, муҳаббат оғушидаги чин ошиқ-маъшуқлар! Олдларидан қандай қаршилиқлар чиқмасин, барча ғов-тўсиқларни енгиб ўтиш мақсадида, бир-бири билан қўл ушлашиб, сирлашиб, бири иккинчисига далда бўлиб келаётган ҳақиқий замонавий Лайли-Мажнунлар эди булар! Парк шу икковининг ярашиғи учун яратилгандай. Ўтган ҳам, кетган ҳам буларга қараб тўймайди...

* * *

Ибройимнинг ҳар бир қувончи қандайдир бир қайғуга туташиб турарди. Энди у оила ташкил қилиш ҳақида ўйлай бошлади. Уй дегани уядай иссиқ паноҳ бўлиши

керак, уй бекаси келиши шарт, келин оилага, онасига хизмат қилиши, рўзгор ишларини қўлга олиши керак. Шоирга умрлик йўлдош бўлиш ҳам – масъулиятли иш. У мана шу нозик фикрларнинг ҳаммасини Бибизода билан ўйлашар, биргаликда ҳал қиларди. Бибизода, нима бўлган тақдирда ҳам мен сеникиман, ёнингда бўламан, бу ёғидан ғам ема, фақат акам (қорақалпоқлар “ака” деб оилада отага мурожаат қилишади)нинг розилигини олиш учун бир оз кутишга тўғри келади, деб Ибройимни ишонтиради.

Ибройим бунга ишонди, кутди, узоқ кутди.

Энди ҳамма гап отани рози қилишда қолган эди. Бибизода отасига турмуш қурса, шу йигит билан турмуш қуришини айтиб тушунтиради, “отаси гуноҳ қилган бўлса, боласи жавобгар эмас-ку”, деган гапни айтади. Элда оқсоқол бўлиб, биринчи раҳбар бўлиб юрган одам эса қизининг бу қароридан қайтишини кутади, муомилага келиб қолар, қандай нозик вазият келиб чиққанини тушуниб етар, деб ўйлайди. Бироқ, Бибизода ўз айтганидан қайтмайди, таваккал қайиғига минди-да, Ибройим билан қўл ушлашиб уйдан кетди-қолди... Унинг бу қатъий қароридан бутун эл қувонди. Ҳақиқий муҳаббат ҳамма-ҳамма нарсадан кучли эканлиги яна бир бор исботланди. Севишган ёшлар аҳил бўлишиб, жуда ширин турмуш қуришди, беш фарзандга ота-она бўлишди, тўкис-фаровон яшаб ўтишди.

Хонбиби онанинг қувончи чексиз эди. Келинининг уйим-жойим деб, оиласида қилган хизматларидан кейин, умр бўйи кўриб келган хорликлари унутилиб, энг бахтли қайнона бўлиб ўтирди.

– Мен инсоннинг хаёлига келмайдиган бахтиёрликка эришдим, – деган эди Ибройим бир гал сирлашиб-отамлашиб қолганимизда. – Бир одам бахтли бўлса, менчалик бўлар. Халқим мени депутатликка кўтарди. “Волга” машиналарини зириллатиб ҳайдадим. Ижодим халқимнинг маънавиятли бўлишига хизмат қилмоқда, бундан кўнглим доимо қувончга тўлади. Ҳар сафар машинамни зувиллатиб ҳайдаб, овулимга – Чимбойга борсам, ўша болалик чоғларимда, қор бўронларида юрган пайтларим ёки куннинг иссиғида шаҳардаги мактабга қатнаб юрган пайтларимда онамнинг оқ рўмол ёпиниб, мой заводининг ёнида деворга суяниб, мени мактабдан чиқиб келишимни кутиб турганлари сира эсимдан чиқмайди. Шундай пайтларда, мен кўзи тўрт бўлиб, интизор кутиб турган онам ҳақида мана бундай сатрларни ёзганман, шу ёзганларим ҳар гал эсимга тушиб, пичирлаб ўқиганимда, онажоним ҳамон тирикдай бўлиб, мени ҳозир ҳам кутиб тургандай туюлади, мен ўзимни онамнинг ҳузурда тургандай сезаман...

Мен қалъада ўқиганимда

*Дарслардан кеч чиқар эдик,
Мен қалъада ўқиган кунлар.
Қуёш ботар, овулдан келиб,
Кутар эди онам ҳам шунда.*

*Пахта завод деворларига
Суянганча ул турар эди.
Бутун дунё хаёлларида
Мени, деб, у йўл қарар эди.*

*Бўйларимни кўриб узоқдан
Бир ширин сўз топиб турарди.
“Чарчадинг-ов, айланайин”, деб,
Бошим сийпаб, ўпиб қўярди.*

*Қайта туққан каби қувониб,
Олди-ортга қарамасданоқ,
Она-бола йўлга тушардик
Қоронғуда... яп-яланг оёқ...*

*Ит кўринса олдинда, э воҳ,
Қўрқиб, ўзни босиб турардик.
Одам бўлиб чиқса ул “қора”,
Йўлдан четга қочиб турардик...*

*Мана, энди машинадаман,
Зувлаб ўтсам мен ўша ердан.
Оқ рўмолли меҳрибон онам
Кўрингандай бўлади бирдан.*

*Ҳозир мени кўриб қолар у
Ва, қўлини силкийди шодон.
“Чарчадингми, айланайин-ов”,
Деб, бошимни силар меҳрибон...*

* * *

Бу дунёни “бир кам дунё” дейишади. Дунёга келганларнинг ким бўлишидан қатъи назар, ҳар бир одам ҳаётининг қай бир томонини тузатдим деганида, иккинчи бир томони ағдарилиб ётганини кўрасиз. Бу ташвишлар одам болаларининг барининг бошида бор савдо. Бу қонунни шу пайтгача ҳеч ким, ҳеч қачон буза олмаган. Буни баъзан “тақдир” деб аташади. Албатта, банда бечора мана шу тақдирни ўзгартириш айилини аввалгидан ҳам қаттиқроқ тортиб боғлаб, бахтли ҳаёт сари от суриб талпинади. Шу аснода, кимдир орзуларига эришиб, бахтли ҳаётда ғолибона қадам ташлайди...

Ибройим ҳалол, нияtlари эзгу, истеъдоди чексиз ижодкор – қорақалпоқ шеърятининг устунни эди. Шунинг учун ҳам халқи уни яхши кўради, севади, суюкли фарзанд ва қаҳрамон замондош сифатида бошига кўтарди.

**Қорақалпоқчадан
Музаффар АҲМАД таржимаси**

Мушоира

*Умид чечаклари очилди
қийғос*

Исмоил ОЛЛАБЕРГАНОВ

* * *

*Келдингиз. Бу олам чарақлаб кетди,
Умид чечаклари очилди қийғос.
Васлингиздан бошим кўкларга етди,
Топмоқ мушкул энди қувончга қийс.*

*Қутлуғ таширфингиз бахтдан нишона,
Табассум жилваси чеҳрангизга зеб.
Инжу – нурларини сочмиш жаҳона,
Қуёш ҳам ушбу кун сизни келар, деб.*

*Мени чулғаб олди бу кун, ногаҳон,
Мунаввар туйғулар, гавҳар туйғулар.
Энг гўзал умидлар қалбимга меҳмон,
Энди бегонадир гаму қайғулар.*

*Бу дўстлик барг ёзсин умид фаслида,
Бу дўстлик бузмасин гўзал аҳдини.
Сиз менга ишониб қилдингиз ҳадя:
Согиниб яшамоқ, севмоқ бахтини.*

Хоразм

СУҲАЙЛИЙ

Бобур ғазалига мухаммас

*Кўп тилармен хаста дилга сабру бардошдин яна,
Нозу истигно қилурким, шунчалик ёшдин яна,
Бўлғуси жабру ситам ҳам шўҳи бебошдан яна,
Сочининг савдоси тушди бошима бошдин яна.
Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қошдин яна.*

*Бул қамар сиймони кўргач, офарин дердим, вале,
Ишқида сармаст бўлибон, кўксими кердим, вале,*

*Бозбон янглиз санамга даста гул тердим, вале,
Мен худ ул тифли паривашга кўнгул бердим, вале,
Хонумоним ногаҳон бузулмагай бошдин яна.*

*Ҳажрида гуллар мисоли мунча сўлдинг, эй кўнгил,
Рашку ҳижрон дардида кўп ғамга тўлдинг, эй кўнгил,
Қайси чоғ эрдик, ўртаб ошиқ ўлдинг, эй кўнгил,
Юз ёмонлиг кўриб ондин, телба бўлдинг, эй кўнгул,
Яхшилигни кўз тутарсен, ул паривашдин яна.*

*Барча маҳваш бир сарию бул ситамкаш бир сари,
Кўнгил олмоқ истаюрмен, терс туриб дер: “Тур нари!”
Йўқ эрур оламда бундоқ шўх ила жилвагари,
Тош урар атфол мени, уйида фориг ул пари,
Телбалардек қичқирурмен ҳар замон тошдин яна.*

*Зар недур, жонимни дилбар йўлларига сарф этай,
Гар вафо қилмаски эрса, ҳажрида ғамлар ютай,
Дерки, бул Суҳайлий ҳам кошки, мақсудга етай,
Оёгим етганча Бобурдек кетар эрдим, нетай,
Сочининг савдоси тушиди бошима бошдин яна.*

Андижон

Бибисора ТУРОБ қизи

* * *

*Палахмонга тошдай жойланар қизлар,
Қисмат отар тангри буюрган жойга.
Келинчак, онага айланар қизлар,
Тушсин-да, ризқи мўл, юраги бойга.*

*Палахмонга тошдай жойланар қизлар,
Пешонага ёзиқ тақдир кутади.
Бахту омад тилаб, кузатамиз бизлар,
Ишонамиз: гуллаб, яшинаб кетади.*

*Палахмонга тошдай жойланар қизлар,
Қадрингизга қадр ҳамиша етсин.
Тушган жойга тошдай жойлашингизлар,
Сизни интиқ кутганлар муродга етсин.*

*Палахмонга тошдай жойланинг қизлар,
Мевалик боғларга айланинг қизлар.*

Самарқанд

Ғулом ШОМУРОД

* * *

Орамиз олисдир бугун дилбарим,
 Кўришмасмиз балки яқин орада.
 Ўксима, бормаса хату хабарим,
 Сенинг ёдинг доим қалбим тўрида.

Тўғри, ишқ аҳли учун энг лаззатли дам –
 Васлу висол они, биларман бунни.
 Қадрлайман лекин ҳижрон пайтин ҳам,
 У оширар, ахир, соғинч қадрини.

Ҳижрон бўлмаса гар, ўйла висол ҳам
 Бўлмасди бу қадар, бу қадар ширин.
 Висолга таъм қўшган, демакки, ҳижрон.

Висол кундуз бўлса, ҳижрондир оқшом,
 Тўлдириб туради улар бир-бирин.
 Шу боис, талпиниб яшар жонга-жон.

Бухоро**Аълохон БОБОХОНОВ****Ўртада**

Биз иккимиз-икки соҳил, сарсон муҳаббат ўртада,
 Икки тан, озурда жон, нолон муҳаббат ўртада.

Ёнма-ён қошу қабогдек юрсак ҳам ёрим маним,
 Бир қиё боқмаски, ул, ҳайрон муҳаббат ўртада.

Бир ариқдан сув ичурмиз, аммо, бизлар ташиналаб,
 Кўза синган, оқибат, ҳижрон муҳаббат ўртада.

То саҳар кўксини доғ айлаб висол орзусида,
 Бўзлаган булбул каби гирён муҳаббат ўртада.

Бу гўзал туйғуни хор этган муродга етмагай,
 Ким субутсиз бўлса гар, ёлгон муҳаббат ўртада.

Наманган

Баҳодир ЧОРИЕВ

* * *

*Дунё минг пардадан яралган тордир,
Ҳар парданинг минг бир оҳанги бордир.
Гоҳ маҳзун янграр у, гоҳида қувноқ,
Гоҳо у пинҳондир, гоҳо ошкордир.*

* * *

*Мен сенинг дардингни дард деб, биламан,
Ўзимдек сени ҳам мард деб, биламан.
Эртачи оқарган сочингни дўстим,
Юрагимга тушган гард деб, биламан.*

* * *

*Умр йўли, дўстим, энг қисқа йўлдир
Ва, лекин, ташивиши, азоби мўлдир.
Бу йўлда кимгадир санчилса тикан,
Кимнинг эса мудом узгани гулдир.*

Қаиқадарё**Мўмин АВАЗ**

* * *

*Юрагим олисга талпиниб борар,
Мен ўзимни сенга тутаман яқин.
Олам қуёши-ла кўзларинг порлар,
Чеҳрангда кўраман чирой равнақин.*

*Маълум масофани сақлаб, биз умид
Риштасин узмаймиз бир-биримиздан.
Орада муҳаббат, фаросату дид,
Воқифмиз бебоҳо дил сиримиздан.*

*Кўк, ер орасида азалдан-азал
Қандайдир масофа сақланиб турар.
Олис-олисларга ташлайман назар,
Муҳаббат яшариб, мудом барқ урар.*

Сирдарё

Жўра МАМАТҚУЛОВ

* * *

Осмон шу қадар тиниқ,
Гард кўринмайди.
Очиб – боқсам кўксимга
Дард кўринмайди.

Зангор-зангор тўлқинлар
Толдирар кўзим.
Бағрим ёққан ёлқиндан
Ёришар юзим.

Қорачиққа қатма-қат
Тўлиб борар хат.
Юрагимда шовиллар
Ям-яшил дарахт...

Жиззах

* * *

Ким вақтини зое қилса, бас, бу вақт унинг
душманидир.

Баҳоуддин Нақибандий

* * *

Бизни ваҳимага соладиган нарса ўлим ёки оғриқ
эмас, кўрқувдир.

Эпиктет

Меросимизни ўрганамиз

Валижон ҚОДИРОВ,
филология фанлари номзоди;
Акрамжон ВАҲОБОВ

“БОБУРНОМА”ДАГИ ТАЪРИХ – МУАММОЛАР МУАММОСИ

“Бобурнома” аждодларимиз томонидан яратилган нодир асарлар сирасидаги дунёга машҳур битикдир. Бу асар Ғарбу Шарқда катта қизиқиш билан ўрганилган, ҳозир ҳам унга қизиқиш сусайгани йўқ. “Бобурнома”ни оммавий чоп этиш муаллифнинг авлодлари бўлмиш биз ўзбеклардан олдин Ғарб олимларига насиб бўлган. XIX аср ўрталарида рус туркологлари Н.И.Ильминский, XX аср бошида инглиз шарқшуноси А.Бевеерж хоним ўзларида мавжуд бўлган бошқа-бошқа қўлёзмалар асосида нашр ишларини амалга оширганлар. Ўзбекистонда ўтган асрнинг ўрталарига келибгина Порсо Шамсиев ва Содиқ Мирзаевлар томонидан бу икки қўлёзма босмаси қийсий ўрганилиб, дастлабки ўзбекча нашр варианты чоп этилди. Лекин бу босма, Порсо Шамсиевнинг ўзи кейинчалик эътироф этганидек, “кейинги ишлаш жараёнида маълум бўлишича, жуда кўп нуқсонларга эга экан”лиги боис, 1960 йилда тўлигинча қайтадан ишлаб чиқилди ва чоп этилди. Асарнинг 1989 йилдаги охириги босмаси ҳамда 2009 йили Ваҳоб Раҳмонов ва Каромат Муллахўжаевалар томонидан амалга оширилган “Бобурнома”нинг ҳозирги ўзбек тилига таъдрилиши учун шу нашр асос қилиб олинган. Яна шу нашр сўзбошида устоз Порсо Шамсиев “...“Бобурнома”нинг пухта тайёрланган танқидий матни майдонга чиқмагунча бу асарнинг нашрларида ноаниқлик ва нуқсонлар юз бериши табиийдир”, деб ёзар экан, кўнгли тўлмаган ўринларнинг кўплиги ҳамда ўзидан ўтиб кетган ноаниқ ва камчиликларнинг бисёрлигини мардлик билан тан олиш, баробарида, уларни тўғрилаш, тўлдириш, мукаммаллаштириш кейинги олимлар авлоди томонидан амалга оширилишини умид қилган бўлса, ажаб эмас.

“Бобурнома” устида олиб борилган кузатишлар, унда жуда кўп аниқлик киритиш, тузатиш ва тартибга солиниши керак бўлган ўринлар, жиҳатлар борлигини кўрсатмоқда. Биз аниқлаган камчиликлар сирасидаги бир жиҳат – асарда келтирилган муаммо жанри намуналарининг берилиши масаласидир. “Бобурнома”даги муаммо жанрига мансуб намуналар берилишидаги хато ва камчиликларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин.

1. “Бобурнома”нинг амалга оширилган дастлабки икки нашри – Қозон ва Лондон босмаларида мавжуд бўлган нуқсонларнинг кейинги барча нашрларда такрорланиши билан боғлиқ хатолар. Қозон босмасидан олиб босилган асарнинг 936 йил саргузаштлари сирасида берилган икки таърих бамисоли ечимсиз муаммо, мутлақ топимсиз топишмоқ, жавобсиз жумбоққа айланган: **“Шайх Зайниддинким, фузалоларимиздан эрди, бу фатҳга таръих “подшоҳи ислом” топти ва... Яна ўшандоқ илгариги фатҳларимиздинким, Дибалпурни фатҳ қилдук, икки киши “васати рабиул-авал” топти”**. (“Бобурнома”, Т. 1989. 352-бет.) Биринчи таърих 1527 йили Бобурнинг Секрийда

қозонган оламшумул ғалабаси муносабати билан; иккинчиси, 1524-25 йили у қозонган Дибалпурдаги зафарга бағишланган. Ношир ё муҳаррир томонидан саҳифаости ило-вада, мазкур таърихларнинг ҳижрий ва ҳам милодий шарҳланмай келинганлигининг ўзи Қозон босмасининг жиддий камчилигидир. Таърихлардан сана чиқариш ўқувчининг ўзига қолдирилган бўлса, биз бунга уриниб кўрамиз. “Подшоҳи ислом”... Бир қарашда ифоданинг ўзиёқ таърих моддаси учун ажабтовур, ғалати туюлади. Бирикманинг аб-жад ҳисоби бўйича жамланмаси янада ҳайратангиз.

Туркий ва форсий настаълиқ алифбе сирасидаги араб аслий алифбосига кўшимча равишда киритилган “пе” (п) ҳарфи “чим” (ч), “гоф” (г) ҳарфлари каби рақам қийматидан мосуводир. Бунда одатда “пе” (п) ҳарфи 2 сони қийматига мусовий “бе” (б)га тенглаштирилади. “Подшоҳи ислом” таркибидаги ҳарфларни абжадга кўра кўшиб чиқсак, ҳижрий 445, мелодий 1053-54 йил келиб чиқади. Бу Бобур замонидан V аср бурунги қорахонийлар даври демакдир!

“Васати рабиул-аввал” таърихи ҳам бошни қотиради. Бирикманинг кирилл ёзуви-га табдили ҳам камчиликдан холи эмас. Биз бундан кўз юмиб, унинг арабий имло-га кўра тўғри ёзилган шаклини кўз олдимишга келтириб, жаъм ул-абжад қилиб кўрсак, воқеа ҳижрий 425, мелодий 1037-1038 санада юз берган бўлиб чиқади. Бобурнинг бу фатҳи ўзи яшаган даврдан беш юз йилча олдин юз берган бўлиб чиқаяпти. Ҳар ик-кала таърихдан чиқарилган ҳосила, энг билимдон тарихчи ёки адабиётшуносни ҳам ҳайрон қолдириши табиий. Гап нимада ўзи? Юқорида айтилганидек, бу Қозон босма-сидаги хатоликлар билан боғлиқ. Эслатилган 1989 йилги нашрда Лондон босмасидан олинган айнан шу таърихларнинг тўғри ва тўлиқ шакли берилмаганда, улар ечилмас жумбоқ бўлиб қолавериши мумкин эди. Айни пайтда, улар саҳифаости иловада ҳам тўғри изоҳланган.

Мемуарнинг 933 йил ҳодисалари баёнида айнан шу парча қуйидагича берилган: **“Шайх Зайн бу фатҳқа (Секрий фатҳига – таъкид бизники) “Фатҳи подшоҳи ис-лом” лафзини та(ъ)рих топиб эди. Кобулдин келур кишилардин Мир Гису ҳам ушбу лафзни та(ъ)рих топиб, рубоий айтиб йибориб эди... Яна бир қатла Дибал-пурни фатҳида Шайх Зайн “васати шаҳри рабиул-аввал”ни та(ъ)рих топиб эди. Мир Гису ҳам ушбу лафзни топиб эди”**. (“Бобурнома”, Т. 1989. 298-бет.)

Равшанлашадик, 936 йил воқеаларидаги мавҳум ифодалар аслида 933 йил сирасида келтирилган юқоридаги парчанинг чала такрори экан. Биринчи таърих модда-сидан “Фатҳи” сўзи тушириб қолдирилган. Унинг умумий қиймати 488 га тенг. Бу сонни “Подшоҳи ислом”дан келиб чиқадиган 445 га қўшсак, Секрий ғалабаси қўлга киритил-ган ҳижрий 933, мелодий 1527 йилга тўғри келади.

Иккинчи “Васати шаҳри рабиул-аввал” (рабиъ ул-аввал ойининг ўртаси) таърихи-дан “шаҳри” сўзи тушириб қолдирилган. “Шаҳри” сўзи ҳарфий рақамларининг умумий қиймати 505 га тенгдир. Бу сонни “шаҳри” сўзсиз юқорида олинган 425 сон қийматга қўшамиз – Дибалпур жанги ҳижрий 930, мелодий 1523 (24) йилда бўлиб ўтган экан.

2. Айрим муаммо-таърихларнинг арабий ёзувдаги ифодаси тўғри идрок этилмаган-ни боис, уларнинг абжад бўйича ҳисоби бутунлай нотўғри ва номувофиқ ечимга олиб келган. 909 йил солномасида ажойиб таърих санъати диққатни тортади. Кобул вилояти тўғрисида гапира туриб, Бобур ўзи очтирган бир ариқ ҳақидаги фикрларини шундай яқунлайди: **“Бу ариқнинг та(ъ)рихи “жўйи хуш” топилди”**. Саҳифаости изоҳи эса қуйидагича: **““Жўйи хуш” – ... рақам билан 925”**. (Кўрсатилган нашр, 125-бет.) Изоҳда бу сонни сана дейишдан ҳам тийинилган, унинг мелодий муқобили ҳам ифодалан-ган эмас. Ифодаланса, янада тушунарсиз ҳолат юзага келарди: ариқ 909 (мелодий 1503-04) йили қазилляпти, унинг барпо этилиш таърихи эса 925 йили (мелодий 1519) деб битилмоқда. 16 йилга фарқ бор. Шунинг учун барча нашрларда бу таърих ё тўла изоҳланмаган, ёки умуман худди у назардан қочгандай эътибордан четда қолдирилган. Бу номувофиқликнинг сабаби нимада? Воқеага таърих нотўғри битилганми ёки 925 йилдаги воқеа баёни қандайдир сабаблар билан адашиб 909 йил тафсилотларига ара-лаштириб юборилганми? Униси ҳам, буниси ҳам эмас. Гап шундаки, таърих моддаси “Жўйи хуш” эмас, аслида “Жўи хуш” бўлиши керак. Биринчи сўзда қиймати 6 сон-ига тенг “ёй” (й) ҳарфи йўқ, “и” эса ҳарф билан ифодаланмайдиган ҳаракат – касра-

дир. Иккинчи сўз (хуш) “хе” (х) ва “шин” (ш) ҳарфларидан иборат, холос, улар орасида қиймати 10 сонига тенг бўлган “вов” (у) ёзилмаслиги керак. Шу икки ҳарф билан боғлиқ хато бартараф этилса, 16 йиллик фарқ ўз-ўзидан йўқ бўлади. Агар ноширлар аниқ бир қўлёзмага кўра шундай берган бўлсалар, бу хато “Бобурнома”ни кўчирган хаттотга тегишли бўлиши мумкин.

3. Лисоний (имловий) ҳамда миллий таомилларни эътиборга олмаслик билан боғлиқ хатолар. Бобур Самарқандни иккинчи бор эгаллаши хотираларида куйидаги таърихни қайд этади: **“Бу фатҳда шуаро та(ъ)рихлар айтиб эдилар. Ул жумладин бир байт хотирда қолибтур. Байт: Боз гуфто хирад ки тарихаш Фатҳи Бобур баҳодур аст, бидон”**. (Кўрсатилган нашр, 77-бет.)

Арабий ё насхатаълиқ матнда **“Фатҳи Бобур баҳодур”** (Бобур баҳодур фатҳи) таърих моддасидан 905 (1499-1500) йил келиб чиқади. Нашрлардаги “Фатҳи Бобур баҳодур” тарзида ёзиб ва ўқиб келиниши мақсадга мувофиқ эмас. Талаффузда тилни бураб бўлса ҳам “Фатҳи Бобур баҳодур” тарзида айтиш балки мумкиндир, аммо, табиийки, қийналинади. Ёзишга келганда, ножўя муддаони эплаб бўлмай ҳам қолади. Моҳият мағзи шундаки, туркий ўзбек миллий тили истеъмол қонуниятига, асосан, “Бобур баҳодур” таркибидаги “у” товуши чўзиқ талаффуз этилади. У ҳолда, мазкур таърих иборасини ҳаракат замма билан эмас, айнан ҳарф “вов” – чўзиқ “у” билан ёзишга мажбур бўлинади. “Вов” абжадда оз эмас, 6 га тенгдир. Икки “вов” ортиқча қўшилгудек бўлса, мўлжалланган зарурий натижавий миқдор кўзланган 905 сонидан анча ўтиб кетади, 917 (1511-12) йилга бориб қолади. Бу Бобур Самарқанд тахтининг иккинчи заботи эмас, учинчи фатҳи санасидир. Кези келганда, айтиб ўтиш керакки, Заҳириддин Муҳаммаднинг таҳаллуси “Бобур” эмас, аслида, “Бобир” эканлигига адибнинг ўзи ёзган муаммосида аниқ ва тиниқ ишора қилинган. Насиб қилса, бу ҳақида алоҳида бир мақолада фикрларимизни баён қиламиз.

Нашрлардаги саҳифаости изоҳларда бу сананинг милодий ифодаланишини ҳам тўғрилаш зарур: **“Ақл яна айтадики, билгил унинг таръихи “фатҳи Бобур баҳодур” бўлур. 905 (1499)”**. (Кўрсатилган нашр, 77-бет.) Билдирилаётган эътироз моҳияти бирмунча жиддий. Бобурнинг ўзи Самарқандни иккинчи олиши пайтини эслаб, бир эмас, икки бор алоҳида таъкидлайди: **“Мен Самарқандни олғонда ўн тўққуз ёшта эдим”** (76-бет.), **“ул тарихда мен ўн тўққуз ёшта эдим”**. (77-бет.) 905 (1499) йили Бобур қайси томондан ёндашиб ҳисобласангиз ҳам 16-17 ёшда бўлиб чиқади. Нега унда унинг ўзи: “ўн тўққуз ёшта эдим” деб ёзади? Бу ерда мураккаб сир яширин эмас. Ҳижрий 905 йил милодий 1499 йилгина эмас. Фақат у 1499 йил августидан бошланган, холос. 7 ойдан зиёди 1500 йилга ўтади. Мазкур ҳодиса 906 (1500-01) йил тафсилотлари таркибида ёритилгани боиси ҳам ана шундадир. Айнан, мана шу ҳисобдагина, Бобур йилма-йилига 18 ёшга ўтади. Анъанавий миллий таомилга биноан хомилалик даври ҳам замланади – 19 ёшга етади. Самарқанд тахтини иккинчи бор забт этилиши 1500 йилда юз берган.

4. Айрим таърихларнинг, умуман, изоҳланмаганлиги ёки милодий санаси кўрсатилмаганлиги.

Китоб ниҳоясида, мусаввади авроқ (яъни, асарни қоғозга туширган котиб) томонидан хаттот мавлоно Шиҳоб Муаммойи қаламига мансуб **“Ҳумоюн буд вориси мулки вай”** (Ҳумоюн мазкур мулк вориси бўлди) (356-бет.) таърих-муаммо келтирилади. То ҳозиргача назардан ўтказилган ўзбекча нашрлари ҳавола иловасида мазкур таърих моддаси на ҳижрий ва на милодий изоҳланган эмас. Таърихнинг жаъм ул-абжад ҳисоби 937 (1530) йилдир.

Шаҳзода Ҳумоюн таваллудига бағишланиб икки таърих битилган: **“...зулқаъда ойининг тўртида Офтоб ҳут буржида эди, Кобулнинг аркида Ҳумоюн мутаваллид бўлди. Та(ъ)рихи валодатини Мавлоно Сай(й)идий шоир “Султон Ҳумоюнхон” топиб эди, Кобул шоирларидан биров “шоҳи феруз қадр” топиб эди, уч тўрт кундин кейин Ҳумоюн исми билан мавсум бўлди”**. (195-бет.)

Саҳифаости изоҳларда **“Султон Ҳумоюнхон”** ва **“шоҳи феруз қадр”** таърихларининг ҳижрий 913 санага ишора қилиниши тўғри берилган, лекин унинг милодий 1508 йилга мувофиқлиги қайд этилмаган.

5. Айрим таърихларнинг жорий ёзувдаги ифодаси билан боғлиқ номувофиқликлар. Уларни хато деб бўлмади, лекин тўғриланиши керак бўлган камчиликдир. Юқорида кўрилган таърихларда ҳам бу ҳолат кузатилади. Масалан, “**васати шаҳри рабиул-аввал**” таърихининг кириллдаги ифодасини олиш мумкин. Яна мисол тариқасида Ҳумоюннинг Альамон исмли ўғли туғилишига битилган таърихни олайлик. “Шайх Абул-важд валодатиға таърих “**Шаҳи саодатманд**” топибтур”. (319-бет.)

Арабий имлода “**рабиул-аввал**”даги “бе” (б) ҳарфидан кейин, “**саодатманд**”даги “син” (с) ҳарфидан сўнг сон қиймати 70 га тенг бўлган “айн” ёзилади. Бу ҳарфни жорий ёзувда унлилардан кейин “ъ” – айриш белгиси (лотин ёзувида тутуқ белгиси)ни қўйиш билан “аъ”, “иъ”, “уъ” тарзида ифодалаш маъқул. Йўқса, сон қиймати бўлмаган ҳаракатлар ёки бошқа сон қийматига эга чўзиқ унлилар шакли юзага келиб қолади. Кимдир сўзларнинг арабий шакли тикланса, хатога йўл қўйилмайди деб ўйлаши ва эътироз билдириши мумкин. Лекин мазкур ҳарфни жорий ёзувда тўла ифодалаш имкони бўла туриб ундан фойдаланмаслик, бизнингча, тўғри эмас.

Ушбу мақола “Бобурнома” устида олиб бориладиган ишлар миқёси ва заруратини идрок этиш учун мушоҳада тарзида эътиборингизга ҳавола этилмоқда. Биргина жанр атрофида кузатилган хато ва камчиликлар шу бўлса, бутун асар давомида тузатилиши лозим бўлган жиҳатларни тасаввур қилиб кўринг. Мақола аввалида айтганимиздек, “Бобурнома”ни оммавий чоп эттириш, дастлаб, Ғарб олимларига насиб этди. Унинг имкон қадар мукамаллаштирилган танқидий матнини яратиш ўзимизда, яъни, унинг авлодлари томонидан амалга оширилиши керак.

*Кўнгли ва тили бир бўлган кишининг
айтган сўзи бут.*

Алишер Навоий

*Зўравонликдан кўра ишонч уйғотиш кўпроқ
самара беради.*

Эзон

Болалар дунёси

Ҳабиб РАҲМАТ

*Кўлат эдим, дадам
хурсанд*

Мардлик

*Мард лочинга ҳужум қилди
бир тўп қузғун-босқинчи.
Якка лочин олишарди
кетмасин деб тоғ тинчи.*

Дедиларки:

*– Улар кўпдир,
чекин ёки бўл таслим.*

Садо келди:

*– Таслим бўлиш,
менинг учундир ўлим.*

*Ор қиламан кесак каби
аста-секин нурашдан.*

*Мен – лочинман, енгилсам ҳам,
кураш бўлсин курашдай.*

Пишиб кетган

*– Вуй, анор мунча нордон? –
туфлаб ташлади Мардон.*

*Маҳмадона укасин
шунга ҳам ақли етган:*

*– Бу анор-чи, акажон,
нордонмас, пишиб кетган.*

Қизик

*Машинада юрсанг қизик,
йўл йўлларни топади.
Машинамиз олға елса,
йўл орқага чопади.*

Очкўз сичқонча

*Қорни тўйгач сичқонча,
суюнгандан-суюнар.
Унинг бу одатидан
онажони куюнар:
– Бошқа кимса бўлганда
кечирардим бу ишни.
Уялмасдан еб қўйди
олдимдаги емишни.*

Қовун бўларди

*Ҳандалакни кўрди-ю,
ачинди Мубор:
– Мунча кичкина, ҳали,
узишга увол.*

*Митти қизча ўзича
нени ўйларди:
– Бир оз турганда борми
қовун бўларди.*

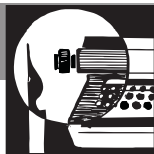
Ажаб

*– Кийган оёқ кийиминг
пойма-пойку, ҳой, Фани,
дарров бориб уйингга
алмаштирвол огайни.*

*– Уйга боришга бордим,
шионмассан, ҳойнаҳой,
сира ақлим етмайди
уйдаги ҳам пойма-пой.*

Кўчат

*Кўчат экдим,
дадам хурсанд,
боқди дили чоғ бўлиб.
Назаримда,
ўша ниҳол
кўринади бог бўлиб.*

Матлуба МАҲКАМОВА,
тадқиқотчи

МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ БОЛАЛАР ДРАМАТУРГИЯСИДА ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНИ

Мустақиллик йилларидаги янгиланиш барча соҳалар қатори адабиёт ва санъатнинг турли жанрларида ҳам ўз ифодасини топди. Шундай сиралардан бири драматургиядир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, драматургия адабиёт жанрининг энг мураккаб соҳаси саналади. Болалар драматургияси эса инчинун. Бу соҳа ҳамма вақт энг долзарб масала бўлиб келган ва келмоқда. Азал-азалдан болалар драматургиясидаги муаммолар ўз ечимини топган эмас. Бизга яхши маълумки, болалар учун назмда ижод қилган шоирлар кам бўлмаган. Бироқ насрда болалар учун деярли пьесалар ёзилмаган. Театр жамоалари учун махсус пьесалар ёзилган бўлса-да, улар яхлит китоб ҳолида ёнги матбуот саҳифаларида чоп этилмаган. Драматурглар пьесаларини тўғридан-тўғри театр жамоасига олиб боришган. Ва ҳозир ҳам бу жараён давом этиб келаяпти. Театрлар кўпроқ ўзбек халқ эртаклари ёхуд халқ оғзаки ижоди намуналаридан кенгроқ фойдаланишган. Бу орада таниқли ёзувчиларнинг айрим асарларини инсценировка қилиб, сахнага олиб чиқиш ҳоллари ҳам учрайдики, буни ижодда ўзига хос услуб дейиш мумкин.

Мустақиллик йилларида болалар учун ҳам бир қанча бадий асарлар яратилдики, драматургия майдонида таниқли шоир Анвар Обиджон, олим ва драматург Шуҳрат Ризаев, ёзувчи Тоҳир Малик, Шароф Бошбеков, Салоҳиддин Сирожиiddинов, Эркин Хушвақтов сингари ижодкорларнинг пайдо бўлиши яхши натижа эди. Бу ижодкорларнинг асарлари жажжи, ўрта ёш ва ўсмир ёшдаги болалар учун мўлжалланган бўлиб, улар сахна юзини кўрди. Албатта, бу каби асарлар бугунги кун ёшлари учун ниҳоятда аҳамиятлидир. Лекин бу билан биз ҳали болалар драматургияси олдида турган муаммолар ўз ечимини топди, дейишга ҳақли эмасмиз.

Масаланинг бошқа томонлари ҳам борки, бу қуйидагиларда ўз аксини топади.

Биринчидан – сир эмаски, бугун биз ахборот технологиялари асрида яшайпмиз. Бу эса ёшларимиз турмуш тарзи, маънавияти, дунёқараши, онгу шуурида салбий ва ижобий бурилиш ясапти, десак муболаға бўлмайди. Бугун уяли телефон, интернет тармоқларида ишлашни деярли барча ўсмир ёшлар яхши билади. Ҳиссиз бу воситаларнинг салбий томони шундаки, у ўсмир ёшларнинг қалбларидаги инсонийлик ҳис-туйғуларини тарбияламайди. Аксинча ёшлар қалбида шафқатсизлик, баджаҳллик, бепарволик, лоқайдлик каби қирраларни шакллантиришга хизмат қилади. Бир сўз

билан айтганда, кўнгил ва руҳ тарбиясини, ёшлар тафаккурини ўтмаслаштиришга олиб келади.

Иккинчидан – четдан ёппасига бостириб келаётган “оммавий маданият” эса ҳар бир ёшни ўз домига тортиб кетаётгани ҳам бор гап. Кўча-кўйларда интернет тармоқлари орқали турли ахборотларни ўзлаштиришга, қимматли вақтларини компьютер хоналарида соатлаб ўйин ўйнашга, уяли телефондаги беҳуда ёзишмаларга сарфлаётган ёшлар ҳам кам эмас.

Учинчидан – бундай таъсирлар оқимидан бизни фақат адабиёт ва санъатгина кутқариб қолиши мумкинлигини ҳаётнинг ўзи исботлаб турибди. Бугун болалар учун исталган мавзуда бадиий жиҳатдан мукаммал асарлар яратиш мумкин. Фақат уни қай ҳолатда тақдим этиш, болалар руҳиятига, қалбига сингдириш мумкинлиги ижодкордан катта маҳорат талаб этади. Бугунги глобаллашув даврида интернет тармоқларининг ёшлар онгига зарари ва таъсири, унинг оқибатлари ҳақида нима учун саҳна асари ёзиб бўлмайди. Вақт шу қадар одимлаб кетаяптики, ҳар бир ижодкор бу имкониятлардан тўғри ва оқилона фойдалана билмоғи замон талабидир.

Биобарин, ҳаёт билан ҳамқадам бўлиш, болаларнинг руҳиятига хос ва мос асарлар яратиш бу куннинг энг долзарб масаласидир.

Болалар драматургияси ҳақида сўз кетар экан, яна бир муҳим масала юзасидан фикр билдиришни лозим, деб биламиз. Бу масала – бадиий асарларда замон қаҳрамони масаласидир. Назаримизда, бугунги давр ёшлари учун кимни замонамиз қаҳрамони деб кўрсатиш ҳам диққат ва эътибор талаб қиладиган масала. Ёшларимизга Алпомиш, Гўрўғли сингари халқ дostonлари асосида саҳна асарлари ёхуд миллат шаъни ва шавкати учун курашган буюк аждодларимиз Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби соҳибқиронларимиз ҳақида ёйинки мумтоз адабиётимизда улкан маънавий мерос қолдирган Навоий, Бобур сингари алломаларнинг ибратли ҳаёти ва ижоди, уларнинг болалиги ҳақида саҳна асарлари ёзиш пайти келмадимикин, деб ўйлаб қоласан киши. Ҳолбуки, бизнинг юртимизда бундай улуг сиймолар, улар қолдирган маънавий мерос беҳисоб. Бугунги аксарият ёшларимиз эса булар ҳақида яхши билмайдилар. Болалар учун хоҳ тарихий мавзу, хоҳ замонавий мавзу бўлсин ибрат бўла оладиган қаҳрамон жуда-жуда зарур. Негаки, бугун ўсиб-улғайиб келаётган ёш кимгадир ҳавас қилгиси, ўшагаки, ўша қаҳрамон қиёфасида ўзини кўргиси келади ва бунга интилади. Гап шундаки, ўша қаҳрамоннинг ўзи ким? У қай жиҳатлари билан, қай феъл-атвори билан ёшларга ўрнак бўла олади? деган савол ҳар бир қалби уйғоқ ижодкорни ўйлантириши керак. Яна бир муҳим масала. Бугун, ҳамонки, болалар учун махсус асарлар ёзилмаётган экан, болалар учун ёзилган бадиий асарларни инсценировка қилиш нега мумкин эмас? Масалан, ёзувчи Худойберди Тўхтабоевнинг “Сехрли қалпоқча” ва шу сингари асарларини худди Тоҳир Маликнинг “Алвидо, болалик” қиссаси каби инсценировка қилиниб, саҳнага олиб чиқилса бўлади-ку?! Назаримизда, биз ана шундай услуб ва усуллардан ҳам кенг фойдалана билишимиз керак. Бундан ташқари жаҳон драматургларининг ҳам асарларига мурожаат қилиш, бизнингча, яхши натижа беради. Ёшларнинг эстетик дидини шакллантиришда, тарбиялашда, қалбида ғурур ва ифтихор туйғуларини сингдиришда, қолаверса, миллий истиқлол ва миллий ғоя, қадрият ҳамда анъаналар каби тушунчаларнинг пайдо бўлишида, болалар драматургиясининг, адабиётнинг ва саҳнавий асарларнинг ўрни ҳамда аҳамияти беқиёс эканини унутмаслик лозим. Бу борада, адабиёт намояндalари, драматурглар, болалар ёзувчилари ёшларимиз учун, келажак авлод учун бадиий жиҳатдан пухта, мазмунан теран, ҳам замонавий, ҳам тарихий мавзулардаги асарларни яратишга киришишлари муҳимдир.

Таъкидлаш жоизки, Президентимизнинг: “Биз фарзандларимизнинг руҳий дунёси учун, уларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, жисмонан соғлом бўлиши учун доимо қайғуришимиз, курашмоғимиз зарур”, деган сўзлари ижодкорларимиз учун ҳамиша дастуруламал бўлиб қолиши лозим.

Зеро, бугун ахборот асрида ёшлар олдида турган долзарб вазифалар, муаммолар, ютуқлар, уларнинг маънавий олами яратилаётган асарларда бадиий таъсирчан очиб берилсагина, кутилган натижаларга эришиш мумкин.

Драматургларимиз оилавий-маиший мавзулар атрофида ўралашиб қолмасдан, атрофга кенгроқ назар солишлари, айниқса, болалар қалбига чуқурроқ кириб боришлари талаб этилади. Халқимиз ҳаётида, ёшлар ва болалар оламида ҳар кун, ҳар дақиқа ўзгаришлар, янгиланишлар бўлиб турибди. Бу жараёнларни диққат билан кузатиб, ютуқ ва камчиликларга рўй-рост муносабат билдириш ҳар биримизнинг, жумладан, ижодкорларнинг ҳам бурчи. Биз ижод аҳлидан болалар учун махсус, бадиий пухта, мазмунан теран, уларни фикрлашга ундайдиган, қалбан улғайишга сафарбар этадиган, қизиқарли асарлар кутишга ҳақлимиз.

Зеро, ёш томошабинларни тарбиялашда, эстетик дидининг шаклланишида, қалбида ғурур, ифтихор, ватанпарварлик туйғуларини сингдиришда, қолаверса, миллий қадрият ва анъаналар каби тушунчаларнинг пайдо бўлишида саҳнага олиб чиқилаётган асарларнинг аҳамияти ҳамда ўрни беқиёс эканини унутмаслик лозим. Бу борада, адабиёт намояндалари, драматурглар болалар учун бадиий жиҳатдан пухта, мазмунан теран, бугунги кун ёшларига мос бўлган замонавий мавзулардаги асарлар яратишга эътибор беришлари лозим.

* * *

*Қимки ўзини ўз даражасидан юқори қўтарса,
ундай кишига камолот йўли тўсилиб қолади.*

Абу Наср Форобий

* * *

*Қураш сўнгида адолат барибир ноҳақликнинг
устидан галаба қозонади.*

Гезиод

Қахҳоржон ЙЎЛЧИЕВ,
тадқиқотчи

ИГНАБАРГ ШЕЪР ВА ТИНИШ БЕЛГИЛАРИ

Шеърда ифода этилган тиниш белгилар шеърнинг ғояси ва мазмунини очишда, таъсирчанлиги, эмоционаллигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Грамматик ва мазмуний вазифа қўшилиб учинчи вазифа – товушдаги бадий-эстетик оҳангни таъминлайди. Товушнинг мусиқийлиги, мазмуннинг ҳажми, туйғунинг динамикаси айнан пунктуация орқали яққолроқ намоён бўлади. Буни Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджоннинг кўп нуқтага кўпроқ мурожаат қилишида ҳам кўриш мумкин. Одатда кўп нуқта ифодадаги фикрнинг тугамаганлигини, давом этиши мумкинлигини, сўзга сиғмаган фикрни англатишини кўрсатиши лозим. Бундан ташқари, лирик қаҳрамоннинг кечинмаларини сўзсиз ифодалаш, унга ўқувчи дунёқарашидан келиб чиқиб ҳам баҳо бериш ёки шеър мазмуни ҳақида ўқувчини ўйлашга мажбур қилувчи воситаси сифатида ҳам олиш мумкин. Чунки, сўзсиз ифода воситаси деганда, муайян шартлиликни унутмаслик керак.

Аммо, шеърий матнда кучли туйғу, фикрнинг серқирралигини, кўтаринкиликни, жўшқинликни, кечинмаларни сўз орқали ифода қила олмаслик каби ҳолатларни ҳам билдиради. Бу билан шоир кўп нуқтага ўзининг бадий ниятини юклайди. Анвар Обиджонда тез-тез қатор ўртасига нуқта қўйилганига дуч келамиз. Шу тариқа мисранинг ритмик ва интонацион бутунлиги бўлинади. Аммо, айнан шунинг натижасида, ихчамлилик ва ифодавийлик янада яхшироқ ҳис этилади. Шеър гўёки иккига ажрайди. Ҳар иккала томон ҳам ритмик қатордан ўзининг алоҳида интонацияси ва мазмуний хослиги билан кўзга ташланади.

Ерни сўкди... осмонга чиққач.

Шеър гўё иккига ажралган. Айнан кўп нуқта персонажнинг ҳаётини ҳам иккига ажратиб кўрсатмоқда. Характернинг икки қирраси юзага чиққанига урғу бериш учун ишлатилган. Бу эса, асосий ғояни ўқувчига тез ва ихчам шаклда етиб боришини таъминлаган. Тўғри, бу ерда ер, осмон сўзлари ўзаро қарши тасвир ва ҳолатни ифодалаб келган. Шеър мазмунидаги қарама-қаршилик ва персонаж нутқидаги кечинманинг янада драматик тус олишини таъминлаган. Аммо, бу хусусиятлар кўп нуқтасиз бу қадар таъсирли чиқмаган бўларди. Чунки, кўп нуқта замирига шоир ҳар бир ўқувчи дунёқараши ва тушунчаси доирасидаги воқеаларни жойлаганки, бу унинг маҳоратини кўрсатади. Кўп нуқтада кечинма табиати ва оҳангдаги ўзига хослик таъсирли чиқади. Шу ўринда, кўп нуқтанинг бошқа бир вазифаси, яъни, биринчи парчадан кейин тўхтама ва иккинчи, якуний хулосани айтишга тайёрлаш вазифасини ҳам айтиб ўтиш жоиз.

Бундан ташқари кўп нуқта шеърий матн ички вақтини кенгайтириш, унга ассоциация бериш имконини ҳам яратади.

Шунингдек, бошқа бир ўринда кўп нуқта объектив воқеликни аниқ ҳаракатда тасвирлаш ва ҳаётӣ хулосаларни афористик тарзда ихчам ва таъсирли етказиш учун ишлатилган:

Кўр ҳассада ахтарар... нурни.

Дарҳақиқат, кўзи ожиз одам ҳассаси орқали ўзига йўл қидиради, унинг кўрлигини билмаган киши эса ҳассанинг ҳаракатидан ўзига хос хулоса чиқариши мумкин. Бу, аввало, ҳассанинг ҳаракатида кўринади. Чунки ҳасса, айнан кўзи очиклар учун нур бажарган вазифани бажармоқда. Буни тушуниш учун эса фикрлар оқими ва туйғулар динамикасида бир оз тўхташ, аввалги воқеликни таҳлил қилиш имкони бўлиши керак. Кўп нуқта бу ерда дастлаб шеърни иккига ажратаяпти. Пауза ва маънолар ҳаракатининг ўзига хос оқимини ҳам таъминляпти. Унинг остига бир неча ҳаётга тенг мазмун сингдирилган.

Кўп нуқтани сатр ўртасида қўллаганда, шоир, аввало, поэтик пауза ва унинг бадиий-эстетик функциясига таянади. Чунки, сўзсиз ифода, мантикий пауза орқали катта поэтик ғоя, поэтик усул юзага чиқиши мумкин.

Масалан, *“Кўмаклардинг... раҳмат... кет, энди”* шеърда кўп нуқта айнан мантикий пауза бўлиб, томонларнинг ўзаро муносабати ва ниятининг амалга ошишида муҳим ўрин тутган. *“Кўмаклардинг”* сўздан кейин келган кўп нуқта лирик қаҳрамоннинг ўзи мурожаат қилаётган одамга нисбатан ўта кучли, кескин туйғулари борлигини, улар бир-бирига ёрдам беради-ю, аммо бирга бўлмаслигини англатаяпти. Кейинги ўринда эса сўзловчининг иродаси кучли эканлигини кўрсатишда энг нозик нуқтани кўрсатиш, яъни, олдидаги одам кетишини хоҳламаса-да, кетиши кераклигини ифодалашга хизмат қилаяпти. Бунда, иккала томоннинг кечинмаси эмас, кетиши муҳим эканлигига урғу берилган. Демак, бу ерда психологик ҳолатни тасвирлаш учун ҳам кўп нуқта ишлатилган.

Анвар Обиджон ўз шеърларида кўп нуқтани унинг анъанавий вазифаси фикрлар давомийлигини ифодалаш учун ҳам ишлатган.

Йиртиқ пайпоқ нафақа кутар...

Бу ерда кўп нуқта киноя усули орқали айtilган фикрнинг давомини очиб бермоқда. Матн таркибида эса мажоз ҳам мавжуд. Ундаги пайпоқ, конкрет шахс образи бўлиши ҳақиқатга яқинроқ. Унинг йиртиқ эпитети билан сифатланганида ҳам унинг узоқ йиллар ишлаб, ўзининг бор имкониятларини ишга солгани ва охири чорасиз қолгани ва айнан шу даврда нафақа, яъни, ёрдам кутиши шарт ва табиийлиги кўрсатилган. Лекин бу оддий ҳолни англаш учун уни мажозий образ ва киноявий усулда берилишида турли маъно бор.

Тиниш белгиларининг ишлатилишидаги олима Р.Жўраеванинг: *“кўп нуқта сўз санъатининг муҳим хусусияти сўзнинг янги, очилмаган маънавий қирраларини топиш ва уни муҳрлаш ҳамда бу ижодий топилма ўқувчини қамраб олишида кўринади”*, деган фикрида ҳам кўзга ташланади. Олима ўз монографиясида, ижодкорларнинг тиниш белгиларини бир ёки қўшалок қўллаши натижасида ўзига хос маъно оттенкаларини ва турли даражадаги ҳиссий муносабатларни юзага чиқаришини таъкидлайди. Гарчи, олима ўз фикрларини рус шеърятини мисолида исботласа-да, аммо, бу ҳодиса барча халқлар, жумладан, ўзбек шеърятига ҳам хосдир. Буни Анвар Обиджоннинг игнабарг шеърларда тире, кўп нуқта, сўроқ, ундов белгиларидан ҳамда уларнинг охири иккитасини қўшалок қўллаш натижасида, шеърнинг мазмунидаги серқирраликка, янги ҳиссий таъсирга олиб чиққилганида ҳам кўришимиз мумкин.

Тўғри, шоир игнабарг шеърларида ўхшатиш, истиора, жонлантириш каби санъатлар, кўчимларнинг метафора, метонимия, эпитет, киноя, мажоз, перифра-

за, литота, синекдоха, қиёслаш каби турларидан инсон бадий тафаккурининг биринчи даражали шакли, образ яратиш воситаси, ассоциация ҳосил қилиш, бадий-эстетик функцияни бажарувчи сифатида фойдаланади. Айниқса, образ = метафора + символ + миф формуласининг бир оз қайта ишланган; образ=тил+метафора+метонимия+пунктуация; образ=тил+метонимия+пунктуация вариантларидан унумли фойдаланган. Шеър қайд этилган формулага асосан, тиниш белгиларига алоҳида ва ўзига хос поэтик вазифа ҳам юклайди. Тиниш белгиларининг характери эканлигини ҳам исботлайди. Масалан:

Порахўрлар – пулниг ўйнаши.

Бу ерда шоир фикрини киноя усули ёрдамида бермоқда. Шеърдаги воқелиқда бадийят йўқдек туюлади. Аммо, унда асосий ҳиссий муносабат тире орқали юзага чиққан. Тиренинг бу ердаги характери киноявий ифода билан чамбарчас боғлиқ. Тире порахўрнинг салбий характери, лирик қаҳрамоннинг унга муносабатини, порахўрнинг келажаги йўқлигини кўрсатган.

Шоирнинг “Танланган шеърлар” китобидаги игнабаргларда ўн тўққиз ўринда тире ишлатилган. Лекин уларнинг вазифаси бир хил эмас. Масалан:

– Ҳайф сенларга севгим ва ўзим!

Бу ўринда, тире шеър диалогнинг бир қисми ва унда иккинчи томон борлигини билдирапти. Иккинчидан, сўзловчининг гапи муҳим эканлигини кўрсатиш учун келтирилган. “– Она... она... Жуда таниш ном...”; “– Элга беринг... тўйимдан ортса” каби шеърларда ҳам тире шу маъноларда ишлатилган.

Анвар Обиджон шеърларида тире, икки нуқта каби ишоратларнинг кўплаб қўлланиши, шоирнинг “...бадий нутқ типлари ва шаклларида унумли фойдаланган...”лигини кўрсатади. Чунки, адабиётшунос олим Йўлдош Солижонов қайд этганидек, “...асар лексик, семантик, стилистик, фонетик ва синтактик жиҳатдан ниҳоятда ранг-баранг кўринишларга эга” бўлсагина, бадий пухта ва мукамаллик касб этади. Буни қуйидаги шеър мисолида кўриш мумкин. Унда шоир тирега бадийтани ифодалаш вазифасини юклаган:

Оч – йиғлар, тўқ – тинглар қилпиллаб.

Оч ва йиғлар, тўқ ва тинглар сўзлари ўзаро зидлик, кутилмаган воқеа-ҳодисани ифодалаш, образларни конкрет шароитга олиб чиқиш, бадий-эстетик муносабатга киришиш ва эга вазифасидаги сўз ҳамда у англатган образга эътибор бериш учун тире ишлатилган. “Қилпиллаб” сўзи эса образларнинг мажозий хусусиятларини очиб берган. Демак, тире мазмунни очишда асосий вазифани бажарган.

Анвар Обиджон игнабарг шеърларида ўттиз бир ўринда ундов, олти жойда сўроқ белгисидан фойдаланган. Бундан ташқари ундовни икки марта такрор қўллаган, сўроқ ва ундовни беш марта аралаш ишлатган. Бу эса шеърлардаги ҳиссий экспрессивликни ва лирик қаҳрамон ҳайратини ифодалаш ҳамда ўқувчига ҳам таъсир ўтказишни таъминлашда асосий восита ҳисобланади. Масалан, “Кўм-кўк дала! Сап-сарик одам!” шеърида ғоя метонимик асосда юзага чиққан. Лекин унинг остидаги фожианинг ҳиссий таъсири ундов белгиси ва унинг оҳангги ёрдамида пайдо бўлади. “Шоир, жарнинг ёқасида юр!” шеърида эса ундов бадий мурожаатни кучайтириб берувчи восита сифатида ишлатилган. Бу орқали, мазмундаги асосий ғояга, уни қабул қилувчига таъсир кўрсатиш мақсад қилинган. Шоир ушбу шеърда матндан ташқаридаги элементлар борлигини ҳам кўрсатапти.

Юқоридаги кузатувлардан келиб чиққан ҳолда, шоирнинг игнабарг шеърларидаги тиниш белгиларини мазмун ва асосий ғояни очишдаги ўрнига қараб қуйидагича турларга ажратиш мумкин:

1) Шеърдаги кўп нуқталар мантиқий пауза, психологик ҳолат, лирик кечинма ифодаси бўлиб, янги поэтик ғоя юклаш, бадийий ниятни ва таъсирчанликни оширишда муҳим аҳамиятга эга;

2) метафорик асосда ишлатилиб, рамзийлик касб этади, ўзи ҳам характерланади ва образларни характерлаш, ҳис-туйғуни ифодалаш хусусиятига эга;

3) персонаж нутқини ажратиш, бадийий мурожаатни кўрсатиш, матндан ташқаридаги элементларни ҳам кўрсатиш мақсадида ишлатилади;

4) тиниш белгиларини ишлатиш шоирнинг индивидуал услуби ироник кайфиятининг юзага чиқишига ҳам ёрдам беради.

Анвар Обиджон игнабарг шеърларида тиниш белгиларининг бадийий матндаги ўрнини тўғри белгилаган, уларни ўз ижодий лабораториясидан ўтказиб қўллаган. “Санъат – ҳаётнинг тили, унинг ёрдами билан реаллик ўзи ҳақида гапиради” таъмоилига амал қилган. Натижада, шоирнинг игнабарг шеърлари имкон даражада ихчам ва мазмунан теран ҳолга келган.

* * *

Филнинг думи бўлгунча, чумолини боши бўл.

Амир Темур

* * *

Интилган бандасига худо ҳам қўл чўзар экан.

Эсхил

Санъат

Азиз ЗОКИРОВ,
Ўзбекистон Давлат консерваторияси
катта ўқитувчиси

МАРҒИЛОН ҲОФИЗЛИК АНЪАНАЛАРИ

Марғилон ҳофизлар юрти... Бу маскан ўзининг бой тарихи, ажойиб ва но-зик таъб одамлари, санъаткорлари билан доврўғ топиб келаётган обод ва сўлим шаҳарлардан бири ҳисобланади.

Ҳофизлик анъаналари ўз илдизлари билан узоқ ўтмишга бориб тақалишининг асосий сабабларидан бири – санъаткорлар, хонандалар ва созандалар фаолияти билан боғлиқдир.

Ўтмишда яшаб, ижод этган аксарият алломалар ва ижодкорларнинг мусиқий рисо-лалари ҳамда адабий меросида ҳофизликнинг алоҳида эътибор билан ёритилган-лигининг гувоҳи бўламиз. Хусусан, ҳофизликнинг оддий касбийлик маҳоратларидан, токи фалсафий маънолар касб этувчи моҳирлик даражасигача бўлган мезонларини ўзига хос тарзда баён этилганлигини учтариш мумкин. Бу хусусда, Алишер Навоий қаламига мансуб ғазалда ҳам ҳофизликнинг нечоғлиқ бадиий образлари куйланган-лигига гувоҳ бўламиз:

*Чекти булбул кеби минг ила дoston ҳофиз,
Йўқ анингдек яна бу даврда хушхон ҳофиз.*

Ҳофиз булбул каби минг усулу лаҳн (куй) билан дoston чекди-куйлади, бундай хушхон ҳофиз бу даврда бошқа йўқ.

*Эй Навоий, дема лаҳнига недин бўлдинг сайд,
Халқ сайдига қони уйла хуш алҳон ҳофиз.*

Эй Навоий, ҳофизнинг лаҳнига – куйлаш ва нафас олиш санъатига недин асир (сайд) бўлдинг дема, хуш алҳон (куйлар) ҳофизи халқни ўзига доим худди шундай асир айлади.

Бу ғазал ҳофизларнинг кишилар қалбига қанчалик катта руҳий таъсир кўрсата олиши ва, умуман олганда, ҳар қандай матни табиий овоз воситасида илоҳий кироат этиш санъатидан ҳайратланиши ҳақидаги асардир.

Ижрочилик амалиётида хонандалар кўп, лекин, айнан, ҳофизлик анъаналари талабларига мос келадиганлари саноклидир. Дарҳақиқат, улар ўзбек мусиқа тари-хи ва назариясидан хабардор, ижрода моҳир, билимдон ҳамда ўзига хос муносиб талқинга эга бўлган санъаткорлардир.

Фарғона водийси хонандалик санъатида ҳам ана шундай хусусиятлар билан шаклланган ва устозлик даражасига эришган намояндалар кўп. Айнан, Марғилон масканига тегишли, қолаверса, уларни биз билган манбалар ва устозлар таърифлашларича қуйидаги тартибда келтириш ўринлидир: Ашурали (Маҳрам), Уста Масайд, Қўзибой (датор), Ғуломхон эшон, Мадали ҳофиз, Сулаймон (буқоқ), Юсуфжон қизиқ, Болта ҳофиз, Маматбува Сатторов, Худойберди ҳофиз (қирғиз-ёзёвон) ва улардан кейин бевосита мактаб давомчилари сифатида: Жўрахон Султонов, Ахрор қори, Акбарали Ҳайдаров, Ҳожимурод ҳофиз, Маъмуржон Узоқов; кейинги авлод вакиллари: Холматжон Қурбонов, Исоқжон Ҳусанов, Мусожон Орипов, Иброҳимжон Исоқов, Мамасиддиқ Мадалиев ва, айна пайтда: Искандар Қаландаров, Турдали Шарипов, Қорабой Қодиров, Нуриддинжон Мамажонов, Рустамжон Отабоевлардир.

Юқорида тақидлаганимиздек, ижро мактабларининг шаклланишида ҳам ижро талқини нуқтаи-назаридан икки ижровий омил муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг **биринчиси**, макон билан боғлиқ ижро мактаби бўлса; **иккинчиси**, шу ижро мактабда тарбияланиб, шаклланган ва кейинчалик алоҳида ижровий жиҳатлар билан суғорилган шахсий услублар ҳисобланади. Одатга кўра, мумтозлик даражасига эришган ижро услуби, макон билан мактабни ташкил этади. Шахсий услублар эса, мумтоз йўлларга мансуб ва ундан энгилроқ бўлган мусиқий йўллар асосида юзага келади. Бу борада, Фарғона водийси – жуда кўп ҳофизларга бой макон ҳисобланади. Ўз вақтида ҳофизларнинг ўзаро муносабатлари ва бир-бирларига ўтказган таъсирлари, тақлидлари, шахсий услубнинг такомиллашишига ёки макон мактаблари мукаммаллашишига асос бўлган.

Маълумки, бир хонандани, яъни, ҳофизни талаб даражасида етук қилиб тарбиялаш, устоздан жуда нозик ва машаққатли узоқ меҳнатни талаб этади. Қолаверса, ушбу мактабларда тарбияланиб, вояга етган ҳофизу санъаткорлар ҳам жуда кўп.

Биз тасаввур этиб, билган даврлардан бошлаб, ўзининг шахсий ижроси билан муайян мактаб асосчиларидан бўлган: Болта ҳофиз, Мадали ҳофиз, Мамадбува Сатторов бўлсалар; Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Ҳожимурод Муҳаммедов ва бошқа ўнлаб ҳофизлар бу мактабда тарбияланиб, уларнинг ижро йўлларини давом эттирганлар. Юқорида қайд этганимиздек ҳофизлик мактабида хонандани тарбиялаш устоздан катта меҳнатни талаб этади. Ҳамма қилинаётган меҳнат ёки бажарилиши ният этиб қўйилган вазифалар, хонанданинг ижро имкониятлари даражасини кенгайтириш ва маҳоратини оширишдан иборатдир. Бунда, асосан, овоз имкониятларини ўстириш (энг аввало, овоз тараннумидаги малака бўлса, унинг таркибига овоз диапозони, унинг тембри, яъни, тус, унинг жарангдорлиги, яъни, ўсувчанлиги, талаффузнинг равонлиги, нафас олиш тартиби, нафасни ишлатишда нағманинг тиниқлиги, нафаснинг узунлиги ва таянчининг чуқурлиги) назарда тутилган. Албатта, бу жараён ашуланинг оғир ва энгиллигига қараб, нафас ҳажми, хонанда овозининг пастки регистр ва юқори пардаларда куйлашдаги имконият ҳажми ва ҳоказо ижровий унсурларни қамраб олади.

Ҳар бир ҳофиз учун ўз фикрларини ашула сўзларининг маъносига қараб ифодалай олиши жуда муҳим омил ҳисобланади. Бунда, ҳажм қанча кенг бўлса, имконият ҳам шунга яраша ошиб боради. Марғилон хонандалик мактаби намояндаларида овоз имкониятлари ва диапозони жуда кенг бўлиб, пастки кичик октава соль(г) нотасидан учинчи октава ми(е), фа(ф) пардаларигача етиб боради. Яъни, ҳар қандай мумтоз ашулани мақомига мос ҳолда ижро этиш учун етарли имкониятларни қамраб олган. Энг муҳими шундаки, анъанавий мумтоз мусиқа ижрочилиги санъатида, устоз-шогирд қабилда вояга етган ҳар қандай санъаткорнинг овоз имкониятлари ва уни ижрода қўллаш маҳорати профессионал қоидаларга мос ҳолда камол топганлигидир. Чунки, хонишда ижро маданияти, ижро техникаси, ижро маҳорати каби овоз талқини билан боғлиқ умумбашарий қоидаларнинг барча миллат хонандаларига хослигини қайд этиб ўтиш жоиздир. Бу амалиётда кўпчилик хонандаларимизнинг дунё бўйлаб ўзбек мусиқа меросини тарғиб этишлари жараёнида намоён этилган. Жумладан, 1976-1982 йилларда Ўзбекистон Давлат консерваториясида Европа классик вокал мактабидан таълим берган таниқли санъат арбоби Г.А. Храмов

шундай бир хотирасини айтган эди: “Бизларни, ҳамда кўп ашулачиларни ўша даврда Москвага малака ошириш учун юборишган. Орамизда Маъмуржон Узоқов ҳам бор эди. Ҳаммамизнинг овозларимизни навбатма-навбат текшириб, гал Маъмуржон Узоқовга келганда, улар: “сенинг овозинг мукамал экан, бу ерда шуғулланишинг мажбурий эмас, агар хоҳласанг, ҳозир сенга малака оширди деб хужжат беришимиз мумкин, овозингга эҳтиёт бўл, бундай овоз камдан-кам учрайди”.

Мутахассиснинг ушбу фикридан англаш лозимки, Марғилон ҳофизлик мактаби, жаҳон вокал ижрочилиги, яъни, “Belcanto”¹ ижрочилик мактаби даражасига, шубҳасиз мос. Бизга маълум бўлмаган қадимий вақтлардан бошлаб, бу мактабга асос солинган. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, биз мусиқашунос ўқитувчиларнинг олдимиздаги вазифамиз, етишиб келаётган ёш хонанда – талабаларга нафақат Марғилон ҳофизлик санъати мактаби тўғрисида, балки, мамлакатимиздаги бошқа ҳофизлик санъати мактаблари ҳақида ҳам атрофлича маълумот бериб, бу мактаблар услубларидан ҳозирги замон талабларига мос унумли фойдаланишни ўргатишдир.

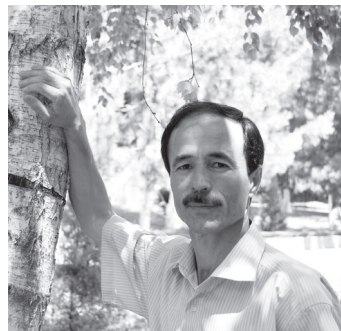
Истиқлол туфайли миллий мерос ва миллий маданиятга бўлган муносабатлар тубдан ўзгарди. Асрлар мобайнида яратилган миллий қадриятларимиз қайтадан тикланиб, замонавий турмуш тарзимизда ўзининг муносиб ўрнини эгаллаб, ўзлимизни англашга катта хизмат қилмоқда. Зотан, Юртбошимиз тўғри таъкидлаганидек: “Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади”. Зеро, ҳофизлик санъати халқ маънавиятининг кўзгуси, ҳаётининг инъикоси ва руҳиятининг асосидир. Шунинг учун ҳам аждодлар анъанасини англаш, тарихни яхши билиш ва уни пухта ўрганиб, келажак авлодга қолдириш ҳар бир шахснинг муқаддас бурчидир.

¹ “Belcanto”- италянча сўз бўлиб, vel canto – гўзал куйлаш демақдир. Италия хонандалиги мактаби, енгил ва нафис куйлаш услуги. Кенг маънода, вокал ижрочилигининг равонлиги, мукамаллиги, ижрочидан бекаму кўст маҳоратни ва виртуоз жилваларни талаб этади.

Гулқайчи

*Шермурод СУБҲОН***ҚАТРАЛАР**

* * *

*вақт ўтаман дедими
ўтаверар вақт
ҳаял нима билмас у
тўхтамас бирпас*

*вақт ўтаман дедими
ўтаверар вақт
ўз сўзида турар у
қайтмас фикридан*

* * *

*қайроқ тошга қайраб ол
қилич янглиз
аввал қош
сўнгра кипригинг
чархлансин токим
ўтли ул оҳ –
ўтли нигоҳинг*

* * *

хастаманки шеър қусгум лахта

* * *

*эшитганмисиз
кўрганмисиз ё
инсон адашиб
нон ўрнида ҳеч
тош еб қўйганин
юрганин ёхуд
оёқ ўрнида
қўллари билан
учганиничи
қанот чиқариб
бир қават кўкка
ҳа айтмоқчи
нега битдим мен
буларни ўзи*

* * *

*майли дема менга бир нима
кўз ташла етар*

* * *

ўзингга ҳам ёқади исминг

* * *

йўқлигингда зир елиб
изгиб изинг тополмай
уф уради ел
уфурар аёз

* * *

юришинг гоздир сенинг
туришинг Эйфел минораси

* * *

бу дунёда бир аёл бор
бир эркак холос
қолган бари
ё Қобилдир
ё Ҳобил

* * *

унутма
бугун севгининг туғилган куни

* * *

тили бирдир барча дунё гунгларин

* * *

йўқлигингда
борлигингни билдирар
ҳар наво ҳар куй
навоки ширин бир оғу(ш)
куйки куйдиради нақ

йўқлигингда
борлигингни билдирар

* * *

салом сенга
азизим куй
севгилим танго

* * *

биламан “билмайман” отинг
сенинг кенгуру

* * *

бой бермайсан сир сира

* * *

менга сенга йўл бўлсин

* * *

ўғри мисол пойлайман кўзинг

* * *

сир эмас йўқ сирдирсиз

* * *

паримисиз ёки нима

* * *

юрак гўё ёш бола

